

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
KRIMINOLOGIYA TADQIQOT INSTITUTI

KRIMINOLOGIK FAOLIYAT

ILMIY-AMALIY JURNAL

O'z.KTI

№4 - 2025 (5) ISSN: 3060-5024

MUASSIS: O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI KRIMINOLOGIYA TADQIQOT INSTITUTI

Tahrir hay'ati raisi

Berdialiyev Baxtiyor Erkinovich
Institut boshlig'i, yuridik fanlar bo'yicha falsafa
doktori

Tahrir hay'ati a'zolari

Niyazmetov Ikrom Masharipovich
O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi
mas'ul xodimi, tahrir hay'ati raisi o'rinbosari

Sharafutdinov Alisher Ozodovich
O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan
yurist, dotsent

Jalolov Baxtiyor Odilovich
O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan
yurist

Ismailov Isamiddin
yuridik fanlar doktori, professor

Ziyodullayev Muzaffar Ziyodullayevich
yuridik fanlar doktori, professor

Otajonov Abrorjon Anvarovich
yuridik fanlar doktori, professor

Rajabov Baxtiyor Almaxmatovich
yuridik fanlar doktori, professor

Xujakulov Siyovush Baxtiyorovich
yuridik fanlar doktori, professor

Safarov Djahongir Ismoilovich
yuridik fanlar doktori, dotsent

Ganiyev Sherzod Alisherovich
yuridik fanlar doktori, professor

Ollamov Yarash Yo'ldoshevich
yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori, dotsent

Azim Shuhrat Obid o'g'li
yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori

Bazarov Farrux Abdugafurovich
yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori

Mirzayev Jahongir Umrzakovich
yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori

Sirliyev Baxtiyor Nazarovich
psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori,
professor

Yernazarov Solijon Yerkinovich
iqtisod fanlari bo'yicha falsafa doktori

Yarov Bekmamat Alikulovich
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, bosh
muhrir

MUNDARIJA

KRIMINOLOGIK TAHLIL

Berdialiyev B.E. Jinoyatlarning oldini olishda hokim yordamchilarining vazifalari	3
Adilkariyev X.T. Qonunchilik hujjatlari tizimining dealektik mutanosibligini ta'minlashning nazariy-metodologik jihatlari	9
Якубов А.С., Азим Шухрат Проблемы совершенствования уголовной ответственности за незаконное предпринимательство	16
Turabbayev X.A. Yoshlar o'rtasida jinoyatchilik profilaktikasining huquqiy-psixologik mexanizmlari.....	21
Maxmudov D.R., Maxsodov M.I. Huquqbuzarliklar profilaktikasini takomillashtirishning nazariy va amaliy masalalari	25
Ashurova N.O' Hayotga qarshi jinoyatlarda voyaga yetmaganlarning huquq va manfaatlari muhofazasiga oid ayrim mulohazalar	30
Nazarova L.G. Sudga qadar jinoyat ishi yurituvda mol-mulkni xatlash jarayonida kelib chiqadigan ayrim masalalar tahlili	38
Alimov S.X. Inssenirovka tushunchasi va uning tergovdagi ahamiyati	42
Bariyev E.F., Murzajanov Sh.G. Xalq qabulxonalari – fuqarolar murojaatlarini hal etishning noyob instituti	47

XALQARO HAMKORLIK

Алауханов Е.О., Исаев С.А. Наркотрафик в Центральной Азии: современные проблемы и их решения	50
Prof. (Dr.) Purvi Pokhariyal, Turayev A.P. Stabilizing the criminogenic situation in mahallas: the experience of Uzbekistan and India	57
А. Домокош, Тураев И.Э., Исаев С.А. Роль международных механизмов контроля и предупреждения незаконного оборота прекурсорных химических веществ	67
Адилкариев Х.Т., Сактаганова И.С., Суркова С.С. Законодательная политика Узбекистана и Казахстана в сфере защиты женщин от семейно-бытового насилия (сравнительно- правовое исследование)	74
Dr. Gábor Kovács, Khasanov Sh.E. The cause and conditions of women's crime, the peculiarities of the prevention of this type of crime	81

Tahririyat manzili:
100187, Toshkent shahri
Mirzo Ulug'bek tumani
Buyuk ipak yo'li ko'chasi, 243
Tel.: +998 (71) 231-39-77
Elektron pochta: info@uzkti.uz
Website: kti.iiv.uz

© O'zbekiston Respublikasi Krminologiya tadqiqot instituti
Jurnal 2024-yil 21-oktabrda O'zbekiston Respublikasi Axborot va ommaviy
kommunikatsiyalar agentligi tomonidan C-5669658 raqami bilan ro'yxatga
olingan.
O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2025-yil 12-
fevraldagi 367/5-son qarori bilan yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan
doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiyalari asosiy ilmiy
natijalarini chop etish uchun tavsiya etilgan jurnallar ro'yxatiga kiritilgan.

Muminova Gulnora Taxirovna

Katta muharrir, dizayn

Fayziyev Abdujabbor

Texnik muharrir

Original-maket O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti Tahririy-noshirlik markazida tayyorlandi.

Maqolalar har qanday usulda to'liq yoki qisman ko'chirilib bosilganida «O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot institutining «Kriminologik faoliyat» ilmiy-amaliy jurnali»dan olinganligi ko'rsatilishi shart.

Materiallarda keltirilgan fakt va raqamlar, ko'chirmalar, iqtisodiy statistik ma'lumotlar rostligi va aniqligi uchun muallif javob beradi.

Muallif fikri tahririyat nuqtai nazaridan farq qilishi mumkin.

Tahririyatga kelgan qo'lyozma taqriz qilinmaydi va qaytarilmaydi.

Tahririyat xatlar mualliflari bilan yozishmaydi.

Bichimi 60x40 1/8.

Bosma tabag'i 9,0.

Adadi 50 nusxa.

O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti Tahririy-noshirlik markazida chop etilgan.

Bosishga ruxsat etildi 24.12.2025.

Buyurtma № 25/65.

MUNDARIJA

Prof. Tünde Andrea Barabás, Alokhonov M.A.

International development trends of modern criminology 86

KRIMINOLOGIK TADQIQOT

Xamidova M.A.

Ishtirokchilik tushunchasi, uning belgilari va jinoyatga daxldorlikdan farqi 91

Asqarov M.M.

Reabilitatsiya etilgan shaxslarning ma'naviy zararlarini qoplash: huquqiy asoslar, amaliyotdagi muammolar va ularning yechimlari 96

Karaketova D.Yu.

Jinoyatning maxsus subyekti va jinoyat subyekti fakultativ belgilarining o'xshash va farqli jihatlari 102

Payziyev A.M., Mahmudov M.G'.

Narkotik moddalar noqonuniy aylanishining oldini olish va unga qarshi kurashishda profayling usullari 109

TADQIQOTCHI MINBARI

Бариев Э.Ф.

Некоторые подходы к оценке эффективности работы с обращениями граждан 114

O'rinova D.A.

Farg'ona viloyatida ayollar jinoyatchiligining holati, tuzilishi va dinamikasi hamda respublika bilan qiyosiy tahlili 118

Nasrullayev F.S.

O'zbekistonda ekstraditsiya va mahkumni topshirish institutlarini huquqiy mustahkamlash muammolari: nazariya va amaliyot 123

Normatova Sh.A.

Ayollar va bolalarga nisbatan sodir etilayotgan jinoyatlarning oldini olishda uchraydigan ayrim muammolar va ularning yechimlari tadbirlar .. 129

Rixsimov K.A.

Xorij mamlakatlari jinoyat-ijroiya tizimida jazoni amalga oshirish prinsiplarining qiyosiy-huquqiy tahlili 134

Allambergenov I.S.

Kiberfiribgarlik jinoyatlari qurbonlarining ijtimoiy portreti 138

Xamidov A.A.

Huquqni muhofaza qiluvchi organlarning jamoat tartibini saqlash va xavfsizligini ta'minlash borasidagi faoliyatini takomillashtirish masalalari 142

Baxtiyarova S.

O'zbekistonning xavfsizlik sohasidagi xalqaro reytinglarda tutgan o'rnida ichki ishlar organlari islohotlarining ta'siri 148

Jurayev Z.A.

Talenchilik va bosqinchilik ko'rinishidagi o'g'rilikning kriminologik tavsifi va uning oldini olishni takomillashtirish 153

TADBIRLAR

Il xalqaro forum "Jahon kriminologiyasining ilg'or tajribalari" 157

O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya kengashining navbatdagi yig'ilishi "Kriminologiya sohasida konstruktiv muloqot: yil yakunlari, kelgusi rejalar, taklif va tavsiyalar" 158

JINOYATLARNING OLDINI OLISHDA HOKIM YORDAMCHILARINING VAZIFALARI

Berdialiyev Baxtiyor Erkinovich

Kriminologiya tadqiqot instituti boshlig'i,
yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori

Annotatsiya. Maqolada jinoyatchilikning oldini olish tizimida hokim yordamchilarining o'rnini va ular tomonidan amalga oshiriladigan vazifalarning ijtimoiy samaradorligi ilmiy asosda tahlil qilinadi. Mahalla miqyosida aholining bandligini ta'minlash, ijtimoiy muammolarni bartaraf etish, kam ta'minlangan qatlamlarni qo'llab-quvvatlash va huquqbuzarlikka moyil shaxslarni manzilli rivojlantirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar jinoyatchilik dinamikasiga qanday ta'sir qilayotgani yoritib berilgan. Jinoyatlarni barvaqt aniqlash, ijtimoiy xavf guruhlarini integratsiya qilish va mahalla darajasida profilaktik ishlarni kuchaytirish borasida amaliy xulosa va tavsiyalar taqdim etiladi.

Kalit so'zlar: hokim yordamchisi, jinoyatchilikning oldini olish, ijtimoiy profilaktika, mahalla instituti, bandlik, ijtimoiy muammolar, huquqbuzarlik profilaktikasi, manzilli yordam, aholi bilan ishlash, xavf guruhlar, integratsiya, ijtimoiy xavfli vaziyatlar, profilaktika inspektori, kompleks chora-tadbirlar.

Аннотация. В статье научно проанализирована роль помощников хокима в системе предотвращения преступности и социальная эффективность выполняемых ими задач. Освещено влияние комплекса мероприятий, направленных на обеспечение занятости населения на уровне махалли, решение социальных проблем, поддержку малообеспеченных слоёв населения и адресное сопровождение лиц, склонных к правонарушениям, на динамику преступности. Представлены практические выводы и рекомендации по раннему выявлению преступлений, интеграции групп социального риска и усилению профилактической деятельности на уровне махалли.

Ключевые слова: помощник хокима, профилактика преступности, социальная профилактика, институт махалли, занятость, социальные проблемы, профилактика правонарушений, адресная поддержка, работа с населением, группы риска, интеграция, социально опасные ситуации, инспектор профилактики, комплексные меры.

Abstract. This article provides a scientific analysis of the role of the Hokim's assistants in the crime prevention system and the social effectiveness of their responsibilities. It examines how a set of measures aimed at ensuring employment at the community (mahalla) level, addressing social problems, supporting vulnerable groups, and providing targeted assistance to individuals prone to delinquency influences crime dynamics. The article also offers practical conclusions and recommendations on early crime detection, integration of at-risk groups, and strengthening preventive activities at the mahalla level.

Keywords: hokim's assistant, crime prevention, social prevention, mahalla institution, employment, social issues, delinquency prevention, targeted support, community engagement, risk groups, integration, socially dangerous situations, prevention inspector, comprehensive measures.

O'zbekistonda 2022-yildan joriy etilgan «Hokim yordamchilari» instituti mahalliy aholining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi va xavfsizlikni ta'minlashning yangi modeli sifatida qaralmoqda. Mazkur institutning muhim jihatlaridan biri, hududda jinoyatchilikni kamaytirish va xavf-xatar omillarini erta bosqichda bartaraf etishdagi ishtiroki, deyish mumkin.

Ma'lumotlarga ko'ra, 2022-yilning 1-yanvaridan respublikaning 9 ming 259 ta mahallasida hokim yordamchilari ish boshlagan. Demak, bu har bir mahalla aholisi bilan yaqindan muloqot qiluvchi mas'ul yana bir nafarga ko'paydi, degani.

Hokim yordamchisi – har bir shaharcha, qishloq, ovulda, shuningdek, shaharlar, shaharchalar, qishloqlar hamda ovullardagi har bir

mahallada tadbirkorlikni rivojlantirish, aholi bandligini ta'minlash va kambag'allikni qisqartirish masalalari bo'yicha tuman (shahar) hokimi yordamchisi lavozimiga tayinlangan shaxs [2] hisoblanadi. Hokimga yaqin ko'makchi, ya'ni aholi bilan hokimiyat o'rtasida vositachi deyish mumkin

Jinoyatchilik profilaktikasining samaradorligi ko'p hollarda mahalla darajasidagi muammolarni erta aniqlash va ularga darhol ijtimoiy-iqtisodiy, psixologik, tashkiliy mexanizmlar orqali ta'sir ko'rsatishga bog'liq. Shu nuqtai nazardan, hokim yordamchilari jinoyatchilikka olib keluvchi omillarni kamaytirishda muhim institut hisoblanadi.

“Jamiyat boshqaruvining tayanch bo'g'ini bo'lgan, islohotlar samarasi bevosita aks etadigan mahalla tizimini hokimliklar bilan bog'lash maqsadida har bir mahallada hokim yordamchisi lavozimi joriy etiladi. Hokim yordamchisi yangi ish o'rinlarini yaratish va kambag'allikni qisqartirishga mas'ul bo'ladi. Mahalla raisi esa ma'naviy-ma'rifiy ishlarni amalga oshirish, oila va mahallada sog'lom muhitni shakllantirishga javob beradi”[1].

Hokim yordamchisi institutining ta'sis etilishi mahallaning iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan yangi mexanizm sifatida namoyon bo'ldi. U mahallada ishsizlikni qisqartirish, aholi bandligini ta'minlash, yangi ish o'rinlari yaratish, kambag'allikning oldini olish, tadbirkorlik va o'zini o'zi band qilishni rag'batlantirish kabi vazifalarni bajarmoqda. Bu, o'z navbatida, mahallalarda iqtisodiy mustaqillik va faollikni oshiradi, aholining ijtimoiy qatlamlari o'rtasidagi notenglikni kamaytiradi hamda jinoyatchilikning iqtisodiy sabablarini bartaraf etishga xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Mahallada tadbirkorlikni rivojlantirish, aholi bandligini ta'minlash va kambag'allikni qisqartirish bo'yicha davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlari to'g'risida”gi farmoniga ko'ra, 2022-yil 1-yanvardan mahallada hokim yordamchisi lavozimi tashkil etilgan. Farmonga ko'ra, hokim yordamchisining asosiy vazifasi mahalladagi ijtimoiy-iqtisodiy holatni xonadonbay o'rganish, aholining bandlik darajasini, oilalarning daromad manbalarini, tomorqa yerlaridan foydalanish holatini hamda daromadli mehnatga bo'lgan intilishi va ehtiyojlarini tahlil qilish, tadbirkorlikni kengaytirish orqali mahallaning iqtisodiy rivojlanishini ta'min-

lash, doimiy daromad manbaiga ega bo'lmagan, ishsizlar, ayniqsa, yoshlar va xotin-qizlarning qiziqishini o'rganish va ularni kasb-hunar hamda tadbirkorlik o'quv markazlariga yo'naltirish, bitiruvchilar bandligini ta'minlashga yordam berish hisoblanadi.

Bundan tashqari mahalladagi bo'sh ish o'rinlarini hamda xo'jalik yurituvchi subyektlarning mavsumiy ishchilarga bo'lgan talabini aniqlash orqali ishsizlarni, birinchi navbatda, “temir daftar”, “ayollar daftari” va “yoshlar daftari”ga kiritilgan yoshlar va xotin-qizlarni bo'sh (vakant) ish o'rinlariga joylashtirish hamda haq to'lanadigan jamoat ishlariga jalb qilish, oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish, jumladan, oilaviy tadbirkorlik dasturlari doirasida kreditlar olishda ko'maklashish, mahallaning ixtisoslashuvidan kelib chiqib, oilaviy tadbirkorlik faoliyatini yo'lga qo'yish istagini bildirgan yetakchi tadbirkorlarga imtiyozli kreditlar ajratishni tashkil etish, ularga tadbirkorlik bilan mustaqil shug'ullanish tajribasiga ega bo'lmagan fuqarolarni o'z faoliyatini yo'lga qo'yishi uchun birlashtirish, tomorqadan samarali foydalanishni tashkil etish, uy sharoitida dehqonchilik, chorvachilik, parrandachilik, quyonchilik, asalarichilik, urug'chilik, ko'chatchilik, gulchilik kabi faoliyat turlarini yo'lga qo'yishga ko'maklashish ham ko'zda tutilgan edi.

Shuningdek, issiqxona qurish, tomorqasini sug'orish uchun vertikal sug'orish quduqlarini burg'ilash, qishloq xo'jaligi kooperativiga a'zo bo'lish, asbob-uskuna va mehnat qurollarini xarid qilish, bino va inshootning ijara to'lovi hamda kasb-hunar va tadbirkorlikka o'qishi uchun subsidiyalar olishda ko'maklashish, bo'sh bino va yer maydonlarini aniqlab, ularni belgilangan tartibda tadbirkorlik subyektlariga ajratish bo'yicha tegishli tashkilotlarga takliflar kiritish, tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirishga to'siq bo'layotgan muammolarning (muhandislik-kommunikatsiya tizimlariga ulanish va ulardan foydalanish, turli xil faoliyatni yo'lga qo'yish uchun ruxsatnomalar va litsenziyalar olish, bo'sh bino va yer maydonlarini tadbirkorlik bilan shug'ullanish uchun ajratish va boshqalar) tegishli tashkilotlar tomonidan hal etilishini tashkil etishda ham bevosita hokim yordamchilari mas'ul etib belgilangan. Shu bilan birga, hokim yordamchisi “mahalla yettiligi” a'zosi [3] ham hisoblanadi.

Hokim yordamchisi orqali yo'naltirilgan masa-

lalar turli ijtimoiy qatlamlarning iqtisodiy va mehnatga doir ehtiyojlarini qamrab oladi. Band bo'lmagan aholi, doimiy daromad manbaiga ega bo'lmagan va ishsiz fuqarolarni o'z vaqtida qo'llab-quvvatlash, ularni mehnat bozoriga integratsiya qilish va o'zini o'zi band qilish imkoniyatlarini ta'minlash shular jumlasidandir. Shuningdek, hunarmandchilik, dehqonchilik, tadbirkorlik yoki boshqa mustaqil mehnat faoliyati bilan shug'ullanish istagidagi fuqarolarni qo'llab-quvvatlash orqali mahalladagi iqtisodiy faollikni oshirishga xizmat qiladi.

Hokim yordamchilari faoliyatidagi eng muhim bosqich – mahallaning ijtimoiy, iqtisodiy, demografik va psixo-ijtimoiy holatini batafsil o'rganish. Bunga amerikalik sotsiolog Robert K. Merton tomonidan 1930 yillarda ijtimoiy diagnostika [4] borasida ilgari surilgan g'oyalarni misol sifatida keltirish mumkin. Ijtimoiy diagnostika (social diagnostics) – bu mahalladagi vaziyatni kompleks baholash, xavf omillarini aniqlash va prognozlash orqali profilaktik qarorlar qabul qilish. U sotsiologiya, kriminologiya, iqtisodiyot, demografiya va psixologiya fanlari o'rtasidagi integratsiyalashgan yondashuvni talab qiladi.

Hokim yordamchilari mahalladagi ijtimoiy va iqtisodiy holatni baholashda, ayniqsa, daromad past bo'lgan hududlardagi muammolarni va ularga ta'sir etuvchi omillarni aniqlashda muhim rol o'ynaydi. Mazkur omillar tahlili ijtimoiy tengsizlikni aniqlash, profilaktika va ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash uchun juda zarurdir. Daromadning pastligi fuqarolarning kundalik hayotiga ta'sir ko'rsatadi, bu esa ijtimoiy va iqtisodiy masalalarni murakkablashtiradi.

Daromad past hududlarda ijtimoiy tengsizlik sezilarli bo'ladi. Buning sabablari ko'p hollarda ijtimoiy va iqtisodiy resurslarning to'g'ri taqsimlanmasligi bilan bog'liq. Aholi orasidagi iqtisodiy va ijtimoiy farqlar aholining hayot sifatiga ta'sir qiladi. Ma'lumki, daromad past bo'lgan hududlarda aholi o'z ehtiyojlarini qondirishda muammolarga duch keladi. Bu omil ijtimoiy tenglik, urf-odatlar, qadriyatlar tizimining o'zgarishiga, shuningdek, odamlar o'rtasida muammolarni kelib chiqishiga sabab bo'ladi.

Qarz, qimor va firibgarlikka moyillik ham daromadning pastligi bilan bog'liq ijtimoiy-iqtisodiy

muammolarni anglatadi. "Deviant xulq-atvor" konsepsiyasiga asoslanib aytish mumkinki, daromad kamaygan har qanday jamiyatda odamlar adolatsizlikni his qiladi va o'zlarini iqtisodiy inqirozdan himoyalash maqsadida yolg'on, firibgarlik yoki qimorga moyil bo'ladi, natijada ijtimoiy me'yorlarga zid harakat qila boshlaydilar.

Daromad past bo'lgan hududlarda maishiy nizolarning ko'payishi ehtimoli ortishi mumkin. Maishiy zo'ravonlik va o'zgarishlarga moyillikning paydo bo'lishi, umuman olganda, iqtisodiy bosim va ijtimoiy falajlik bilan bog'liq. Agar oila a'zolaridan birortasi ishsiz bo'lsa yoki ijtimoiy himoyaga muhtoj bo'lsa, bu holat o'zaro nizolarga, ruhiy va psixosotsial zo'ravonlikka olib kelishi mumkin.

Maishiy zo'ravonlik, oiladagi iqtisodiy muammolar, ichkilik va ijtimoiy xavfning kuchayishi bir-birini to'ldiradi. Shuning uchun, bunday hududlarda profilaktik choralar kompleks bo'lishi kerak: psixologik yordam, ijtimoiy dasturlar, iqtisodiy qo'llab-quvvatlash va jamoatchilikni tarbiyalash – barchasi birdek ahamiyatga ega.

Ilmiy tadqiqotlar, shu jumladan, kriminologik modellar, daromad darajasining pastligi va jinoyatchilikning ko'payishi o'rtasida aniq korrelyatsiyani ko'rsatmoqda. Kriminologik tahlillar natijasi daromad darajasining 10% ga pasayishi maishiy xarakterdagi jinoyatlarning 4–6% ga o'sishiga sabab bo'lishini ko'rsatadi. Past daromadli odamlar iqtisodiy va ijtimoiy yetishmovchiliklarga duch kelganlarida, jinoyat qilishga moyilliklari ortadi. Bu holat jahon amaliyotida "iqtisodiy stress – deviant xulq" nazariyasi sifatida ma'lum bo'lgan yondashuvga ko'ra, aholi daromadining pasayishi ijtimoiy xavfsizlikka daxldor bo'lgan bir qator ko'rsatkichlarni salbiy tomonga o'zgartirib, jinoyatchilikni keskin oshiradi.

Past daromadli hududlarda kriminogen xavfning oshishiga bir nechta omillar ta'sir ko'rsatadi: mehnat bozorida raqobatbardoshlikning yetishmasligi, turmush darajasining iqtisodiy pasayishi, qarzdorlik (kredit) yukining o'sishi, ijtimoiy adolat to'g'risidagi tasavvurning buzilishi, shuningdek, psixologik bosim va stressning kuchayishi. Kriminologik tahlillarga ko'ra, bu kabi omillar bir-biri bilan chambarchas bog'langan holda, shaxsning jinoyat sodir etishga moyilligini oshiradi va shu tariqa umumiy jinoyatchilik dinamikasida maishiy,

mayda talonchilik, bezorilik va o'g'irlik kabi jinoyatlar ulushi ortishiga zamin yaratadi.

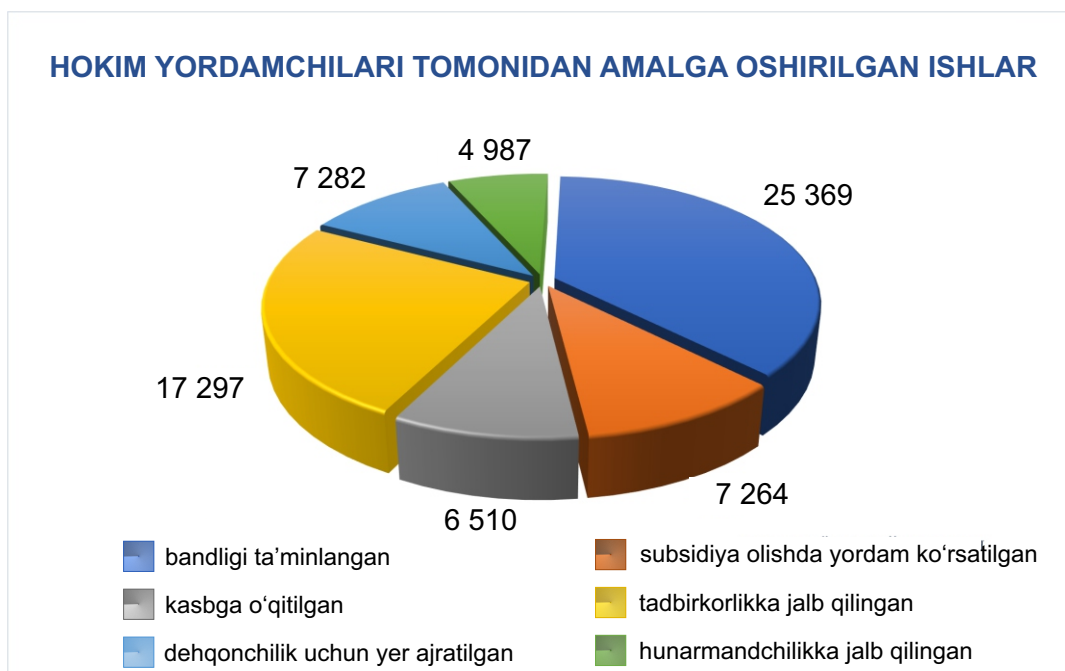
Shu nuqtai nazardan, respublikada "Obod va xavfsiz mahalla" tamoyilini amalga oshirish doirasida mahallalarda xavfsiz va barqaror ijtimoiy muhitni yaratishga qaratilgan tizimli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Mazkur tashabbus doirasida o'tgan yilda xonadonlar, oilalar va profilaktik hisobdagi shaxslar kompleks o'rganilib, huquqbuzarlik sodir etish yoki undan jabrlanish ehtimoli yuqori bo'lgan 587 606 nafar shaxs aniqlangan. Bu ko'rsatkich aholi o'rtasidagi kriminogen xatarlarni ilmiy asosda baholash va ularni bartaraf etish bo'yicha maqsadli profilaktik tadbirlarni shakllantirish imkonini berdi.

Aniqlangan ushbu toifalar bilan individual ishlash, ularni ijtimoiy-iqtisodiy qo'llab-quvvatlash, psixologik reabilitatsiya, bandlikni ta'minlash va jamoatchilikka integratsiya qilish choralari jinoyatchilikning oldini olishning eng samarali yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu jarayonda hokim yordamchilari institutining ishtiroki ayni paytda jinoyatchilik profilaktikasining muhim bo'g'ini sifatida namoyon bo'ldi.

2024-yilda hokim yordamchilari tomonidan amalga oshirilgan bandlikni ta'minlash, ijtimoiy himoya, kasbiy tayyorgarlik va iqtisodiy faollikni oshirishga qaratilgan choralar profilaktikaning

kompleks mexanizm sifatida faol ishlaganini ko'rsatadi. Xususan, bir yil davomida 25 369 nafar shaxsning bandligi ta'minlangani, 7 264 kishiga davlat subsidiyalarini olishda amaliy yordam berilgani, 4 987 nafar fuqaro hunarmandchilik sohasiga yo'naltirilgani, 6 510 nafar kishi turli kasblarga o'qitilgani aholi bandligini oshirish va iqtisodiy imkoniyatlarni kengaytirishning samarali mexanizmlari ekanidan dalolat beradi. Shuningdek, 7 282 nafar fuqaroga dehqonchilik uchun yer maydoni ajratilishi va 17 297 nafar shaxsni tadbirkorlik faoliyatiga jalb etish orqali ularning o'zini o'zi band qilish imkoniyatlari yaratilgan. Yana 24 089 nafar [5] fuqaroga turli yo'nalishlarda qo'shimcha yordam ko'rsatilgani ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikning kengayishiga xizmat qilmoqda.

Bu ko'rsatkichlar aholini qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy xatar guruhlarini barqaror turmush tarziga qaytarish maqsadida amalga oshirilayotgan choralar samaradorligini yaqqol namoyon etadi. Ilmiy nuqtai nazardan, bandlikni ta'minlash, kasbiy ko'nikmalarni oshirish va iqtisodiy faollikni rag'batlantirish jinoyatchilikning pasayishida eng kuchli profilaktik omillardan biri hisoblanadi. Zero, iqtisodiy imkoniyatlarning kengayishi va ijtimoiy himoyaning kuchayishi shaxslarning huquqbuzarlikka moyilligini sezilarli darajada kamaytiradi.

Bunday keng qamrovli ijtimoiy-iqtisodiy tadbirlar faqat iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash bilan cheklanib qolmay, balki kriminogen vaziyatni yumshatishda ham muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, aholi bandligi darajasining oshishi, mikrobiznes va tadbirkorlikni rivojlantirish, kasbiy qayta tayyorlash dasturlari, ijtimoiy mablag'lardan samarali foydalanish jinoyatchilikning kamayishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Demak, mahalla va hudud miqyosida amalga oshiriladigan bunday kompleks chora-tadbirlar nafaqat iqtisodiy farovonlikka, balki jinoyatchilik profilaktikasida ham muhim ahamiyatga ega.

Bugungi kunda mahallaning profilaktika inspektori hokim yordamchisiga hududdagi jinoyatchilikning oldini olish maqsadida quyidagilar bo'yicha ijtimoiy muammolar yo'naltiradi: band bo'lmagan aholi muammolari; doimiy daromad manbaiga ega bo'lmaganlar; ishsiz fuqarolar; o'zini o'zi band qilishni istaganlar; mustaqil mehnat faoliyati bilan shug'ullanmoqchi bo'lganlar; hunarmandchilik va dehqonchilikka qiziqqanlar; kasb-hunarga ega bo'lmaganlar; tadbirkorlik bilan shug'ullanish istagida bo'lganlar; bo'sh yer maydonlaridan foydalanilmagan holatlar bo'yicha; mehnat yarmarkalarini tashkil etish va unga aholini jalb etish bo'yicha; bandlik bo'limi kvotasi asosida bo'sh ish o'rniga joylashtirish masalalari bo'yicha; migratsiyadan qaytgan va bandligi ta'minlanmagan fuqarolar bo'yicha; tashqi migratsiyadan qaytgan, moslashuvda qiynalayotgan fuqarolarni mahalliy mehnat bozoriga integratsiya qilish masalalari bo'yicha; nizoli yoki ajrashgan oilalarda ishsiz qolgan shaxslar bo'yicha; nogironligi bor, ammo ishlashga layoqatli fuqarolar bo'yicha; yoshlar bandligini ta'minlash bo'yicha; kasb-hunar kollejlari (texnikumlari) va oliy o'quv yurtlarini bitirgan, ammo hali ishga joylashmagan yoshlar masalalari bo'yicha; mahalladagi bo'sh turgan inshoot yoki bino-hovlilardan foydalana olmayotgan fuqarolar bilan manzilli ishlash bo'yicha; bo'sh turgan xonadon yoki yaroqli inshootlarda xizmat ko'rsatish faoliyatini yo'lga qo'yish istagidagi fuqarolarning masalalari bo'yicha; tadbirkorlik faoliyatini qonuniylashtirish istagidagi norasmiy ishlayotgan fuqarolar bo'yicha; aholining moliyaviy savodxonligi past bo'lgan qatlamlarining masa-

lari bo'yicha; kredit, mikroqarz olish, oilaviy byudjet yuritish, jamg'arma madaniyatini shakllantirish bo'yicha trening va seminarlar tashkil qilish bo'yicha; boquvchisini yo'qotgan oilalarning mehnatga layoqatli a'zolari masalalari bo'yicha ijtimoiy profilaktika tadbirlari amalga oshiriladigan shaxslar va hokazo.

Xullas, bugungi kunda mahallalarda aholi bilan manzilli va kompleks ish olib borishda profilaktika inspektori hamda hokim yordamchisining o'zaro hamkorligi jinoyatchilikning oldini olishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ular tomonidan aniqlanayotgan ijtimoiy muammolar toifalari tahlili shuni ko'rsatadiki, jinoyatchilikning katta qismi shaxsning iqtisodiy, ijtimoiy va psixologik noqulay sharoiti bilan uzviy bog'liqdir.

Birinchi navbatda, bandligi ta'minlanmagan, doimiy daromad manbaiga, kasb-hunarga ega bo'lmagan yoki mehnat bozorida o'z o'rnini topa olmayotgan shaxslar jinoyat sodir etish xavfi yuqori bo'lgan guruhni tashkil etadi. Bu holatda ishsizlik nafaqat iqtisodiy qiyinchiliklarni, balki ijtimoiy tengsizlik, o'ziga bo'lgan ishonchsizlik, stress va deviatziyaga moyillik kabi psixologik holatlarni ham yuzaga keltiradi.

Ikkinchidan, mehnat migratsiyasidan qaytgan va moslashuv jarayonida qiynalayotgan shaxslar, ayniqsa, yoshlar uchun adaptatsiya jarayonining yetarli darajada tashkil etilmasligi ularning ijtimoiy muhitida bo'shliq hosil qiladi. Bu esa huquqbuzarlikka moyillikni kuchaytiruvchi omil sifatida namoyon bo'ladi.

Uchinchidan, nizoli, ajrashgan oilalarda tarbiyalanayotgan, moddiy qiyinchilikka duch kelgan yoki psixologik bosimga uchrayotgan fuqarolar, ayniqsa, yoshlarda jinoyat yo'lga kirish xavfi ortib boradi. Bu toifadagi shaxslar bilan manzilli ishlash, ularni bandlik, o'qish yoki ijtimoiy faollikka yo'naltirish muhim profilaktik mexanizm hisoblanadi.

To'rtinchidan, mahalladagi bo'sh turgan inshootlar va iqtisodiy resurslardan foydalanilmayotgan holatlar aholi o'rtasida ish bilan ta'minlanmaganlik muammosini yanada chuqurlashtiradi. Shu bois profilaktika va ijtimoiy xizmat organlarining bandlik bo'limi, tadbirkorlik tuzilmalari, moliyaviy savodxonlik markazlari bilan integratsiyada ish olib borishi jinoyatchilikning barvaqt oldini olishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, aholining moliyaviy savodxonligi past qatlamida qarzdorlik, noqonuniy mehnat, norasmiy tadbirkorlik kabi holatlar ko'p uchrashi ularni ijtimoiy xavfli yo'llarga moyilligi ehtimolini oshiradi. Shu bois trening, seminar, huquqiy va psixologik maslahatlar jinoyatchilikning ijtimoiy ildizlarini bartaraf etishda muhim profilaktik vosita sanaladi.

Tahlillar yana shuni ko'rsatadiki, profilaktika inspektori tomonidan hokim yordamchisiga yo'naltirilayotgan ijtimoiy muammolarning aksariyati

jinoyatchilikning ijtimoiy-iqtisodiy sabablari bilan bevosita bog'liqdir. Shuning uchun jinoyatlarning oldini olish faqat huquqiy choralar bilan emas, balki mehnat, ta'lim, tadbirkorlik, ijtimoiy ko'mak va psixologik xizmatlarni o'zaro integratsiya qilgan holda amalga oshirilishi lozim.

Kompleks profilaktikaning asosiy tamoyili – “xavf guruhlarini erta aniqlash va ularni ijtimoiy muhitga integratsiya qilish”dan iborat bo'lib, ushbu yondashuv mahalla hududida jinoyatchilikning tizimli kamayishiga zamin yaratadi.

Foydalanilgan manbalar

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi asosida demokratik islohotlar yo'lini qat'iy davom ettiramiz / Yangi saylangan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning lavozimga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalari qo'shma majlisidagi nutqi.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Hokim yordamchilari faoliyatini qo'llab-quvvatlash jamg'armasini tashkil etish to'g'risida”gi 72-son qarori // <https://lex.uz>.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining ““Obod va xavfsiz mahalla” tamoyili asosida mahallalarda ijtimoiy profilaktika tizimining samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida” 2024-yil 30-noyabrdagi 801-son qarori.
4. Николаев В.Г., Бернштейн В.О., Merton Robert / Гуманитарный портал: персоналии [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий, 2006–2025 (последняя редакция: 01.12.2025). URL: <https://gtmarket.ru/personnels/robert-merton>. <https://businesscasestudies.co.uk/sociological-theories-strain-theory-social-disorganization-labeling-theory/>
5. Jinoyatchilik tendensiyalari va omillari davlat hisobotlari (2024-yil bo'yicha): Axborot-tahliliy hujjat. – T.: O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti, 2025. – 136 b.

QONUNCHILIK HUJJATLARI TIZIMINING DEALEKTIK MUTANOSIBLIGINI TA'MINLASHNING NAZARIY-METODOLOGIK JIHATLARI

Adilkariyev Xojimurod To'xtamurodovich

yuridik fanlar doktori, professor,
O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti

Annotatsiya. Maqolada mamlakatimiz milliy qonunchiligi hamda xorijiy huquqiy tizimlarda namoyon bo'layotgan normativ huquqiy hujjatlar qadrsizlanishi (inflyatsiyasi) tendensiyasi tahlil etilgan. Ushbu hodisaning mohiyati, xususiyatlari, belgilari falsafiy "miqdor" va "sifat" kategoriyalarining dialektik nisbati nuqtai nazaridan ko'rib, baholangan. Mazkur tendensiyaning bartaraf etish yo'llari yuzasidan taklif va tavsiyalar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: qonunchilik, tendensiya, qonunchilik inflyatsiyasi, qonunning sifati,; miqdor va sifat dialektikasi, qonun loyihalari ekspertizasi, kodifikatsiya.

Аннотация. В статье рассматриваются современные тенденции национального и зарубежного законодательства, а именно: проявляющаяся в последние годы законодательная инфляция. Данное явление анализируется и оценивается через диалектическое соотношение категории "количество" и "качество".

Вносятся предложения и рекомендации по устранению тенденций инфляции законодательства.

Ключевые слова: законодательство, тенденции, законодательная инфляция, качество закона, диалектика количества и качества нормативного акта, правовая экспертиза законопроекта, кодификация.

Abstract. This article explores contemporary trends in both national and international legislation, focusing on the phenomenon of legislative inflation that has become increasingly evident in recent years. The study analyzes and evaluates this phenomenon through the dialectical framework of "quantity" and "quality."

Proposals and recommendations are provided for eliminating the tendencies of legislative inflation.

Keywords: legislation, trends, legislative inflation, quality of law, dialectics of quantity and quality in normative acts, legal review of draft laws, codification.

Bugungi kunda huquqiy islohotlarning jadallashuvi, shunga mos tarzda qonun (huquq) ijodkorligi faoliyatining aktivlashuvi namoyon bo'layotgan vaziyatda qonunchilik tizimining takomillashuv dinamikasi hamda tendensiyalarini ilmiy tahlil va tadqiq etish o'ta dolzarb mavzuga aylandi. O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda amalga oshirilgan konstitutsiyaviy islohotlar, shuningdek normativ-huquqiy hujjatlar tizimini yangi tahrirdagi Konstitutsiya asosida yanada takomillashtirish jarayonida erishilayotgan ko'plab muvaffaqiyatlar, yutuqlar qatori, ba'zi muammolarga ham duch kelinmoqda.

Masalan, qabul qilinayotgan qonunlarning, shu jumladan barcha qonunosti hujjatlarining samaradorligini, qonun ijodkorligi faoliyati sifatini oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yilning 8-avgustida qabul qilgan "Norma ijodkorligi faoliyatini takomillashtirish Konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmoni [1], O'zbekiston Respublikasida ma'muriy islohotlarni amalga oshirishga doir (2018-yil 7-sent.) va (2022-yil 21-dek.) ikkita farmon [2], "Normativ-huquqiy hujjatlar to'g'risida"gi yangi tahrirdagi qonun (2021-yil 20-aprel) [3], O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senati Kengashlarining 2024-yil 15-fevraldagi

“Qonun ijodkorligini takomillashtirish bo'yicha Dastur” to'g'risida qo'shma qarori[4] qabul qilingan.

Mazkur rahbariy hujjatlar nafaqat qonun ijodkorligi faoliyati sifatini, balki qonunlarning o'zini sifatli bo'lishini ta'minlashga yo'naltirilganligi shubhasizdir.

Biroq, normativ-huquqiy hujjatlar miqdori yuqori sur'atlarda o'sib bormoqda. Hozirgi paytda Lex.UZ fondi 26 mingdan ortiq hujjatni o'z qamroviga oladi, shundan 17,5 mingga yaqini yoki 65 foizi oxirgi 8 yilda qabul qilingan [5].

Yangi O'zbekistonning huquqiy tizimini qaror toptirish sharoitida qonunchilik tizimi talqiniga falsafiy metodologiya pozitsiyasidan yondashish uning mohiyati va rivojlanish dialektikasini mufassal ochishga imkon beradi. Shu bois normativ-huquqiy hujjatlar tizimini dialektik dunyoqarash asosida tahlil qilish, jumladan, “miqdor” o'zgarishlarining «sifat» o'zgarishiga o'tishi, “inkorni inkor”, «qarama-qarshiliklar birligi va kurashi», shuningdek, “mohiyat” va “hodisa”, “tizim” va “qism”, “sabab” va “oqibat”, “mazmun va shakl”, «zarurat va tasodif» kabi falsafa kategoriyalari hamda qonunlari orqali tahlil qilish ushbu nihoyatda murakkab ijtimoiy hodisa xususida boy va chuqur bilim hosil qilishga yo'l ochadi.

Ma'lumki, jamiyatdagi hodisa, voqelik va jarayonlarning sifat muayyanligi (mavjudlik holati) ularni barqaror qiladi. Sifat narsaning (qonunchilik tizimining) muhim muayyanligidir. Shu bois sifat voqelikning borligi, namoyon bo'lishi bilan bog'lanadi [6; 276]. Albatta, qonunchilik tizimi *sifat* muayyanligi bilan bir qatorda, *miqdor* muayyanligi (son, hajm, jarayonlarning, tarkibiy qismlarning yuzaga kelishi sur'ati, rivojlanish darajasi va h.k.)ga ham ega. Miqdor tizimning shunday mavjudligidirk, shu tufayli uni real ravishda (yoki fikran) bir jinsli qismlarga bo'lish va bu qismlarni bir butun qilib to'plash mumkin.

Sifat narsa (tizim)ning yalpi umumiyligini, yaxlitligini, uning nisbiy barqarorligini, bir-biriga o'xshashligi yoki o'xshamasligini ifodalaydi. Sifatdan farqli o'laroq, miqdor qonunchilik tizimining borlig'i bilan bevosita bog'liq. Dialektikaning mantig'iga ko'ra, har bir hodisa, predmet uchun xos xususiyat shuki, u muayyan chegaraga yetgach, miqdor o'zgarishlari sifat o'zgarishlarini yuzaga keltiradi. Har bir hodisa (predmet)dagi sifat va

miqdor birligi (nisbati) *me'yorni* ifodalaydi, *u sifat kattaligi* jihatidan *miqdor* va *miqdor jihatidan muayyan sifatdir*.

Predmet (narsa)larning sifati abadiy emas, u o'zgarishlarga moyil. Predmetning sifati ma'lum miqdor muayyanligidan ayro mavjud bo'lmaydi. Hamisha bir sifat holatidan ikkinchi sifat holatiga o'tish qonuniyatli tarzda ro'y beradi. Narsaning sifati va miqdori o'zaro uzviy mushtarak [7; 233].

Miqdor o'zgarishlarining sifat o'zgarishlariga o'tishi – falsafaning muhim qonunlaridan biri. Uning mohiyati shundan iboratki, narsa va hodisalarda sezilarli bo'lmagan miqdoriy o'zgarishlar asta-sekin to'plana borib, taraqqiyotning ma'lum bosqichida *me'yor* buziladi va sakrash yo'li bilan tub sifat o'zgarishlariga olib keladi. Sifatning o'zgarishi, muqarrar ravishda, xossaning o'zgarishiga olib keladi. Sifat predmet (hodisa) ning doimiyligini, nisbiy barqarorligini ifodalaydi [7; 276]. Mazkur falsafiy metodologik mezon va talablarni qonunchilik tizimiga tatbiq etish orqali ushbu tizimdagi *miqdor* va *sifat o'zgarishlari dialektikasini* anglab yetish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekistonda so'nggi yillarda qonun ijodkorligi faolligi ko'rsatkichlari quyidagicha: agar 2016-yilga qadar har yili 15-20 ta qonun qabul qilingan bo'lsa, 2024-yilda bu raqam 125 taga yetdi, bu 6 baravardan ortiq o'sish degani.

Bunday dinamika faqat qabul qilinayotgan qonunlar soni ortayotganini emas, balki *islohotlar huquqiy jihatdan kompleks ta'minlayotganini*, sohaviy o'zgarishlar tezkor va maqsadli huquqiy asoslar bilan mustahkamlanayotganini ko'rsatadi [8; 1].

Ushbu holatni ilmiy tadqiq qilib, huquqiy tizimda muayyan *qonunchilik inflyatsiyasi* (qadrsizlanishi) tendensiyasi namoyon bo'layotganligini ta'kidlash mumkin. *Qonunchilik (normativ-huquqiy hujjatlar) inflyatsiyasi* – bu shunday vaziyatki, unda normativ-huquqiy hujjatlar miqdori jadal ortib borishi va ayni vaqtda, ularning sifati, ichki mutanosibligi va tartibga solish samaradorligi pasayishi kuzatiladi.

Yuridik adabiyotlarda mazkur muammoga turlicha qarashlar mavjud. Masalan, professor A.V.Deminning fikricha, *qonunchilik inflyatsiyasi* – qonun ijodkorlik faoliyatining faollashuvi, uning tinimsiz jadallashuvi, *bir tomondan*, normativ

hujjatlar massivining barqaror o'sib borishi, *ikkinchi tomondan*, amaldagi normativ hujjatlarga muttasil qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritib borilishidir.

Professor S.A. Belousov *yuridik inflyatsiya* – bu muayyan sohada qonunchilik hujjatlarining muvozanati buzilishi, qonunchilik tizimida kolliziya, normativ qoidalarining haddan ziyod ko'payishi, ularning o'ta ixtisoslashtirilishi oqibatidagi nomutanosiblik, deydi [9; 16-22].

Rossiyalik olim V.N. Shutovanning ta'kidlashicha, «qonunchilik tizimidagi miqdor ko'rsatkichlarining asossiz ortishi – tabiiy ravishda qonunlar sifatining pasayishiga olib keladi» [10; 18-26] va bu normativ hujjatlarga tinimsiz ko'plab qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritilishiga sabab bo'ladi.

Aslida qonun ijodkorligida qonunlarni yangi tahrirda qabul qilish, ularga zarur tuzatish va to'ldirishlarni kiritish – foydali, ijobiy uslub hisoblanadi. Bu yerda gap normativ-huquqiy hujjatlarga asossiz ravishda, tez-tez o'zgartirishlar kiritilaverishi oqibatida yuzaga keladigan qonunchilik inflyatsiyasi haqida bormoqda [10; 55]. Masalan, T.N. Moskalikova bunday vaziyatni jamiyat va davlatning real ehtiyojlarini inobatga olmasdan, shoshma-shosharlik bilan qonunchilik hujjatlari qabul qilinishi, deb baholaydi [11; 137-148].

Xo'sh, qonunchilik inflyatsiyasi namoyon bo'lishining asosiy belgilari qanday?

Birinchidan, huquqiy normalarning haddan ziyod ko'payib ketishi, qonun va qonunosti hujjatlar katta hajm (miqdor)da qabul qilinaverishi (ba'zan, bunga ehtiyoj bo'lmasa ham) oqibatida mantiqiy tizimlilik buziladi.

Ikkinchidan, norma ijodkorligining sifati pasayadi – shoshma-shosharlik va muammoga ilmiy yondashuvning yo'qligi bois ziddiyatlar, kolliziya (ixtilof) va qarama-qarshiliklar paydo bo'ladi.

Uchinchidan, qonunchilik hujjatlariga tez-tez o'zgartirishlar kiritilishi tufayli normalar tez eskiradi, tuzatishlar ko'pligi huquqiy tizimni barqarorligiga putur yetkazadi.

To'rtinchidan, huquqiy tizim yuklamasining o'ta ortib ketishi fuqarolar, tadbirkorlar va davlat organlari uchun normativ massivda mo'ljal olishni, ulardan foydalanishni murakkablashtiradi.

Beshinchidan, normalar dekorativligi – ba'zi qonunlar nomigagina qabul qilinadi, ko'pincha,

ularning amalga oshirish mexanizmi bo'lmaydi. Oqibatda, huquqqa, qonunga ishonch susayadi, yechimsiz nizolar ko'payadi.

Demak, “qonun (farmon, qaror)lar qancha ko'p” bo'lsa, ularning “(har bir huquqiy normaning)” qadr-qimmati proporsional ravishda past bo'ladi. Shunday qilib, *qonunchilik inflyatsiyasi* – bu huquq (qonun)ning, boshqa normativ-huquqiy hujjatlarining *qadrsizlanishi* va nobarqaror bo'lib qolishidir.

Xorijiy mamlakatlar huquqiy tizimida ham shunday tendensiya mavjud. Masalan, Germaniyada bu holat “наводнение законов” – “qonunlar sonining haddan ziyod ortib ketishi”; Fransiya va boshqa Yevropa davlatlarida «normativ hujjatlar manbalarining inqirozi», Italiyada “tartibsiz huquq ijodkorligi” degan kategoriya (ibora)lar qo'llaniladi.

Rossiya Federatsiyasida ushbu holat quyidagi raqamlarda namoyon bo'ladi. Mamlakat Davlat Dumasi 1991-yilda atigi 63 ta qonun qabul qilgan bo'lsa, 1994–2014 yillarda – 4411 ta; 2011–2016 yillarda – 2200 ta; 2017-yilda – 641 ta qonun qabul qilgan. Demak, 2011–2017yillarda har yili o'rtacha – 460 tadan jami 3220 ta qonun qabul qilingan [15; 22].

Ruminiyalik huquqshunos-tadqiqotchi M. Badesku qonunchilik inflyatsiyasini “*normativ sui-iste'mollik*” deb nomlaydi; buni “huquq normalarining notabiiy ko'payishi” tendensiyasi tarzida ta'riflaydi [16; 357–369].

Fikrimizcha, qonunchilik hujjatlari inflyatsiyasi quyidagi salbiy tendensiyalarda namoyon bo'lishi mumkin:

- qonunlar va boshqa normativ-huquqiy hujjatlarining sifati pasayadi;
- ushbu hujjatlarning qadri, nufuzi susayadi;
- huquqiy tartibga solish samaradorligi kamayadi;
- qonunchilikni amaliyotga joriy etish sohasidagi ijro intizomi susayadi;
- normativ-huquqiy hujjatlar o'rtasida ziddiyat, kolliziya, qarama-qarshiliklar, nomutanosibliklar kuchayadi;
- qonun ustuvorligi prinsipi zavol topib, qonunlarning umumiy tartibga solishdagi roli hamda ta'siri pasayadi;
- huquqni qo'llash amaliyoti murakkablashadi;
- qonunchilik tashabbusini namoyon etish markazi ijro organlari tomonga og'adi;

– qonun va huquq ijodkorligida nazoratsizlik kelib chiqadi;

– idoraviy me'yoriy hujjatlarning salmog'i haddan ziyod ortib ketadi;

– qonunchilik hujjatlariga fuqarolarning ishonchi kamayadi;

– qonunchilik madaniyati pasayadi; huquqiy nigilizm kuchayadi;

– yuqoridagi tendensiyalar aholi huquqiy ongi va madaniyatiga salbiy ta'sir etadi va hokazo.

Bunday vaziyatda qonunchiliklar hujjatlari inflyatsiyasini bartaraf etish choralarini ko'rish lozim bo'ladi.

Muammoning yechimiga oid to'xtamlardan biri shuki, *Parlamentga kiritilayotgan qonun loyihalarining sifatli ishlab chiqilishini ta'minlash* muhim ahamiyat kasb etadi.

Xo'sh, *qonunlarning sifatligi* mezonlari (belgilari) nimalardan iborat? Bu talablar, nazarimizda, quyidagilardan iborat bo'lishi mumkin:

– qonunlar (uning moddalari) matnining ixcham, ravon, lo'nda hamda fuqarolarga tushunarli qilib shakllantirilishi;

– qonunlar (ulardagi qoidalar)ning normativligi ta'minlanishi;

– huquqiy hujjatlar matnining mantiqiy bo'lishi;

– qonunchilik hujjatlaridagi normativ ifodalarning savodliligi (grammatik puxtaligi);

– qonunlarning ular tartibga solayotgan munosabatlar mazmuniga mutanosibli;

– huquqiy tartibga solishning natijadorligi hamda samaraliligi;

– qonun normalarida ichki huquqiy mexanizmining mavjudligi, uning mukammalligi;

– qonun normalarining tegishli hayotiy vaziyatga mazmunan mosligi (yaqinligi);

– qonunlarning tizimlilik xususiyatiga egaligi ta'minlanganligi va hokazo.

Qonun loyihalarining *Parlamentga yetarli darajada sifatli tayyorlanmagan holda kiritilishi* mutasaddi idoralarning huquqiy ekspertiza sohasidagi faoliyatini yanada takomillashtirish zarurligini ko'rsatmoqda. Mamlakatimizda ushbu funktsiya Adliya vazirligi tomonidan amalga oshiriladi.

Ayni vaqtda, vazirlik va idoralarda ham norma ijodkorligi borasidagi *ko'nikma va mas'uliyat darajasi hamon yetarli emasligini ta'kidlash* lozim. Bu, ayniqsa, huquqiy ekspertiza uchun taqdim

etilayotgan qonun loyihalarining sifat darajasi pastligi orqali yaqqol namoyon bo'lmoqda.

Ma'lumot uchun: Adliya vazirligi tomonidan oxirgi bir yarim yilda (2024–2025-y.) 355 ta qonun loyihasi huquqiy ekspertizadan o'tkazilgan bo'lsa, ushbu loyihalarning 68 tasi (yoki 19 foizi)ni qabul qilish maqsadga muvofiq emasligi to'g'risida xulosa berilgan va ularning yuqori instansiyalarga kiritilishining oldi olingan. Vazirlik tomonidan 355 ta qonun loyihasiga 2365 ta e'tiroz bildirilgan. E'tirozlarning 1302 tasi amaldagi qonunchilik hujjatlariga zid normalar mavjudligi, 409 tasi qonunchilik texnikasiga nomuvofiqligi va 35 tasi esa korrupsiyaviy omillar borligi yuzasidan konseptual e'tirozlar hisoblanadi.

Huquqiy ekspertiza jarayonida vazirlik va idoralar tomonidan kiritilgan loyihalarda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi normalariga nomuvofiq bo'lgan hujjatlar ham aniqlanmoqda.

Taassufki, so'nggi yillarda ishlab chiqilayotgan loyihalar sonining keskin ortishi oqibatida ayrim masalalar huquqiy ekspertiza jarayonidan chetda qolmoqda. So'nggi bir yarim yil davomida Adliya vazirligiga 3407 ta loyiha huquqiy ekspertiza uchun kiritilgan bo'lib, ularning 405 tasi (12 foiz) qonunlar, 967 tasi (28 foiz) Prezident farmon va qarorlari, 2035 tasi (60 foiz) Hukumat hujjatlari hisoblanadi.

Masalan, agar 2016-yilda ekspertiza uchun 1737 ta loyiha taqdim etilgan bo'lsa, 2024-yilda bu ko'rsatkich 2350 taga yetgan. Qonun loyihalari soni esa shu davrda 134 tadan 296 tagacha oshgan – bu ikki barobar o'sishni anglatadi.

Yana bir tendensiya shundan iboratki, aniq amalga oshirish mexanizmlariga ega bo'lmagan, umumiy xarakterdagi qonunlarning ko'pligi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishni qiyinlashtirib, ularni qonunosti hujjatlari orqali tartibga solinishiga olib kelmoqda.

Afsuski, mas'ul idoralar tomonidan qonunchilik tashabbusi huquqini ro'yobga chiqarishda ushbu masalalarga yetarli darajada e'tibor qaratilmayapti. Xususan, Adliya vazirligi tomonidan 2024-yilda huquqiy ekspertizadan o'tkazilgan qonun loyihalarining 32 tasida 100 dan ortiq havoilaki normalar mavjudligi aniqlangan.

Yaxlit tizimning bevosita ishlashini ta'minlovchi tartib va qoidalarining ko'plab qonunosti hujjatlari bilan o'rnatilishi ularda tor idoraviy manfaatlarining

aks ettirilishiga, o'zaro zid kollizion normalar yuzaga kelishiga va qonunlar ijrosi amalda ta'minlanmasligiga sabab bo'lmoqda [8; 4–9].

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Oliy Majlisga Murojaatnomasida (2020-yil 20-yanvar) quyidagi ma'lumotni bayon qilgan edi: "So'nggi ikki yilda 90 dan ziyod qonun, 2000 dan ziyod farmon va qarorlar qabul qilindi. Ularda 13,5 mingta topshiriqlar berilgan. Biroq, shulardan 20 foizi bajarilmagan yoki muddati kechiktirib ijro etilgan" [12]. Buni ham normativ-huquqiy hujjatlar qadrsizlanishining belgisi (ifodasi) deyish mumkin.

Ta'kidlash joizki, qonunlarni amalda to'liq ishlashini ta'minlash maqsadida 2025-yilda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 75-son qarori [13] ijrosi doirasida 23 ta qonundagi 41 ta havolaki normaning ijro mexanizmlarini joriy etish choralari ko'rildi. Shuningdek, Hukumat qarori bilan ham 18 ta qonundagi 22 ta havolaki normaning ijro mexanizmlarini joriy etish amalga oshirildi.

Fikrimizcha, qonunlarning sifatini oshirish uchun parlament a'zolarining qonunchilik texnikasi talablaridan xabardorligini oshirish, tegishli bilim, malaka va ko'nikmaga ega bo'lishlariga zarur sharoitlarni yaratish lozim.

Olib borilgan ilmiy izlanishlar natijasi, rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, qonunchilik hujjatlari sifatini oshirish va ularning barqarorligini ta'minlashdagi samarali mexanizmlardan biri – **huquqiy hujjatlarning tartibga solish ta'sirini baholash instituti**. Ushbu tizim mamlakatimizda amaliyotga 2021-yildan boshlab bosqichma-bosqich joriy etilmoqda va hozirga kelib uning huquqiy hamda metodik asoslari yetarli darajada shakllandi.

Normativ hujjatlarning tartibga solish ta'sirini baholash instituti, avvalo, fuqarolar manfaatini himoya qiladigan, tadbirkorlik muhitini yaxshilaydigan va davlat boshqaruvini samarali hamda shaffof qiladigan muhim huquqiy filtr sifatida xizmat qiladi, deya e'tirof etish mumkin.

Raqamlarga qaraydigan bo'lsak, loyihalarni ta'sirini baholash ko'rsatkichi 2021-yilda 25 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2025-yilga kelib 100 foizga yetkazildi.

2025-yildan boshlab har bir qonunchilik hujjati loyihasi ishlab chiqilishidan oldin, dastlab uning konsepsiyasi o'rganiladi, ya'ni avval mavjud

muammo tahlil qilinib, ushbu hujjatni qabul qilish zarurati bormi yoki yo'qmi, degan savolga aniq javob beriladi. Shu tarzda samara bermaydigan yoki ortiqcha cheklov, asossiz majburiyat va iqtisodiy, moliyaviy yuklama keltirib chiqaradigan tashabbuslarning boshidanoq oldini olish imkoni paydo bo'ladi.

Bundan tashqari, Hukumat tomonidan tasdiqlanadigan reja asosida har yili amaldagi qonunchilik hujjatlari tartibga solish ta'sirini baholashdan o'tkaziladi. Xususan, 2024-yilda 15 ta qonun baholashdan o'tkazilib, ularning samaradorligini oshirish bo'yicha Hukumatga 20 dan ortiq takliflar kiritildi.

Qonunchilik hujjatlarining ta'sirini baholash va ularning ijrosini o'rganish bo'yicha ishlar sifati va samaradorligini oshirish maqsadida Adliya vazirligi huzurida *Qonunchilikni tahlil qilish va tartibga solish ta'sirini baholash bo'yicha ilmiy institut* tashkil etildi. Shu munosabat bilan, fikrimizcha, mazkur institut doirasida sohaga oid chuqur sotsiologik tadqiqotlar o'tkazilishini yo'lga qo'yish maqsadga muvofiq bo'lar edi. Tegishli sotsiologik tadqiqotlarsiz bu ish kam samarali bo'lib qoladi.

Institut bevosita vazirlik va idoralarga qonunchilik hujjatlari ta'sirini baholash, ularni tizimlashtirish va ijrosi monitoringini amalga oshirishda amaliy va uslubiy jihatdan yaqindan ko'maklashishi mumkin.

Qonunchilik inflyatsiyasini bartaraf etish choralari va yo'llari. "O'zbekiston – 2030" strategiyasida qonunchilik hujjatlarini maqbullashtirish natijasida tartibga solish yukini kamida 30 foizga qisqartirish maqsad qilingan.

Bu yo'nalishda, 2023 – 2024-yillarda qonunchilik hujjatlarini maqbullashtirish hisobiga 2981 ta qonunchilik hujjati o'z kuchini yo'qotgan deb topildi. Natijada, qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasidagi yaxlit hujjatlar 17 foizga qisqartirildi. 2025-yilda ham bu ishlar davom ettirilib, qonunchilik fondini qo'shimcha 5 foizga qisqartirish imkonini beradigan 5 ta loyiha ishlab chiqildi (*ular bilan 907 ta hujjat bekor qilindi*) hamda ko'rib chiqish uchun yuqori instansiyalarga kiritildi.

Davlatimiz rahbari tomonidan 2021-yilda tasdiqlangan *Milliy qonunchilik bazasini kompleks tizimlashtirish bo'yicha dasturi* asosida qonunchilik hujjatlari sohalar kesimida tizimlashtirilmoqda.

Xususan, *birinchi bosqichda* (2021 – 2023-yillar) 75 ta vazirlik va idoralar faoliyatini tartibga soluvchi qonunchilik hujjatlari qayta ko'rib chiqilib, tizimlashtirilishi ta'minlandi.

Ikkinchi bosqichda (2022 – 2025-yillar) 56 ta qonunchilik sohasini tartibga soluvchi hujjatlarni tizimlashtirish belgilangan bo'lib, bugungi kunga qadar 49 ta qonunchilik sohasi to'liq qayta ko'rib chiqildi.

Shuningdek, so'nggi bir yarim yil ichida 40 ta loyiha (jumladan, 6 ta qonun loyihasi) ishlab chiqildi, ularning qabul qilinishi natijasida o'z ahamiyatini yo'qotgan 667 ta hujjat bekor qilindi hamda qonunchilik bazasi 4 foizga ixchamlashtirildi.

Hozirga qadar, tizimlashtirish dasturi doirasida 72 ta hujjat, jumladan 6 ta qonun, 11 ta Prezident farmoni, 3 ta Prezident qarori, 30 ta Vazirlar Mahkamasi qarori hamda 22 ta idoraviy normativ-huquqiy hujjat *qabul qilindi*.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlis Senati yalpi majlisida ta'kidlanishicha, oxirgi bir yarim yilda 258 ta idoraviy hujjatni qonunlarga muvofiqlashtirish bo'yicha 30 dan ortiq vazirlik va idoralarga 87 ta taqdimnoma va xatlar kiritildi. Natijada, vazirlik va idoralarning 172 ta idoraviy hujjatlari qonunlarga muvofiqlashtirildi. Ushbu tendensiya davom ettirilib, idoraviy me'yoriy huquq ijodkorligini qisqartirish hamda oqilona cheklash choralarni ko'rish muhim [14].

Normativ-huquqiy hujjatlarni qonunchilik tarmoqlari bo'yicha ko'rib chiqishda ularni yagona qonun hujjatida aks ettirish tegishli sohada mustahkam huquqiy poydevor yaratilishiga xizmat qiladi.

Qonunchilik inflyatsiyasini bartaraf etishda normativ-huquqiy hujjatlarni *inventarizatsiya* qilib turish, shu asosda ularni tizimlashtirish (kodekslashtirish) samarali rol o'ynashi mumkin. Qonunchilik hujjatlarini kodifikatsiyalashda Oliy Majlis tomonidan tasdiqlangan 2025 – 2029-yillarga mo'ljallangan qonun ijodkorligi dasturining amalga oshirilishi juda muhim hisoblanadi.

Ushbu dasturni to'liq amalga oshirish milliy qonunchilik bazasidagi qonun hujjatlari ulushining sezilarli darajada oshishiga, 40 dan ortiq sohada normativ-huquqiy hujjatlarni tarmoqlar bo'yicha *kodifikatsiyalashga* xizmat qiladi. Shuningdek, 2025 – 2026-yillarda 13 ta muhim ijtimoiy-iqtisodiy

sohalarda qonunchilikni kodifikatsiyalash bo'yicha zarur ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, sog'liqni saqlash, transport, sug'urta va energetika sohaslarida kodifikatsiyalash rejalashtirilgan.

Vakolatli va mutasaddi idoralar tomonidan norma ijodkorligi jarayonlari raqamlashtirilib, sun'iy intellekt texnologiyalari faol integratsiya qilib kelinmoqda. Jumladan, ushbu sohadagi eng muhim qadamlardan biri LexAI sun'iy intellektga asoslangan huquqiy yordamchining ishga tushirilgani bo'ldi. Ushbu SI-yordamchining boshqa raqobatchilardan farqli jihati shundan iboratki, u bevosita Lex.uz bazasiga ulangan bo'lib, barcha normativ-huquqiy hujjatlar bilan tanishtirilgan. LexAI qonunchilikka kiritilgan barcha o'zgartirish va qo'shimchalar asosida o'zini o'zi doimiy yangilab boradi.

Hukumat tomonidan norma ijodkorligi jarayonlarini to'liq raqamlashtirish maqsadida project gov uz portalining yangi talqini ishga tushirildi. Bunda loyihani yaratish, tartibga solish ta'sirini baholashdan o'tkazish, idoraviy kelishish, ilmiy, korrupsiyaga qarshi hamda huquqiy eksperti-zalardan o'tkazish va yuqori instansiyalarga kiritish bosqichlari to'laigicha raqamlashtirildi.

Yuqorida bayon etilganlardan kelib chiqib, quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. Qonunlarning sifatini oshirish uchun parlament a'zolarining qonunchilik texnikasi talablaridan xabardorligini oshirish, tegishli bilim, malaka va ko'nikmaga ega bo'lishlariga sharoit yaratish zarur. Shuningdek, qonun loyihalarini tayyorlash hamda ularni muhokama qilishga malakali huquqshunos-olimlarni kengroq jalb etish lozim.

2. Huquq ustuvorligini ta'minlashda qonunlarning sifati bilan bir qatorda, ularning amalda samarali tatbiq etilishi ham hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shu maqsadda qonunlarning ko'zlangan maqsadlarga xizmat qilayotganini, yetarli resurslar bilan ta'minlanganini va ijrosi qanday natija berganini aniq ko'rsatkichlar asosida baholaydigan tizim yaratish maqsadga muvofiq, ya'ni qonunning KPI ni hisoblashni yo'lga qo'yish lozim.

Ushbu tizim qonun ishlashi uchun zarur huquqiy baza, moliyaviy va moddiy-texnik hamda inson resurslari mavjudligini, huquqiy normalarning sifatli amalga oshirilishini va maqsadlariga qay darajada erishilayotganini kuzatish, shuningdek,

tizimdagi bo'shliqlarni o'z vaqtida aniqlab, tegishli chora ko'rish imkonini beradi.

Shunday qilib, yuqoridagi chora-tadbirlarni izchil, kompleks qo'llash (amalga oshirish) orqali qonunchilik tizimidagi noxush tendensiyalarni,

kolliziya va ziddiyatlarni bartaraf etish, sohadagi hujjatlar sifati va samaradorligini ta'minlashga erishish mumkin. Bunda qonun ijodkorligi bilan norma ijodkorligini o'zaro muvofiqlashtirishga jiddiy e'tibor qaratish lozim.

Foydalanilgan manbalar

1. "Norma ijodkorligi faoliyatini takomillashtirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 8-avgustdagi PF-5505-son farmoni // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 08.08.2018-y., 06/18/5505/1639-son; 09.11.2019-y., 06/19/5870/4010-son; Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 30.04.2021-y., 06/21/6218/0398-son. // <https://lex.uz/docs/3858817>
2. "O'zbekiston Respublikasida Ma'muriy islohotlar konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 8-sentyabrdagi PF-5185-son farmoni // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017-y., 37-son, 979-modda; Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 19.01.2018-y., 06/18/5304/0591-son; 03.03.2018-y., 06/18/5329/0846-son; 04.05.2018-y., 06/18/5428/1158-son, 25.05.2018-y., 06/18/5447/1269-son, 07.06.2018-y., 06/18/5456/1316-son, 08.06.2018-y., 06/18/5457/1324-son, 11.07.2018-y., 06/18/5475/1489-son, 14.07.2018-y., 06/18/5477/1505-son; 01.08.2018-y., 06/18/5496/1603-son, 01.08.2018-y., 06/18/5497/1604-son, 28.08.2018-y., 06/20/5526/0983-son; 11.12.2019-y., 06/19/5892/4134-son; 19.03.2020-y., 06/20/5968/0331-son; 17.03.2021-y., 06/21/6188/0216-son. // <https://lex.uz/docs/3331174>.
3. O'zbekiston Respublikasining "Normativ-huquqiy hujjatlar to'g'risida" 2021-yil 20-apreldagi O'RQ-682-son qonuni. // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 20.04.2021-y., 03/21/682/0354-son; Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 03.03.2022-y., 03/22/756/0180-son; 04.08.2022-y., 03/22/787/0708-son, 27.10.2022-y., 03/22/796/0966-son; 09.08.2023-y., 03/23/860/0571-son; 29.11.2023-y., 03/23/880/0905-son; 19.02.2024-y., 03/24/909/0133-son; 05.09.2024-y., 03/24/954/0682-son; 19.10.2024-y., 03/24/976/0833-son; 19.10.2024-y., 03/24/977/0831-son; 10.04.2025-y., 03/25/1054/0329-son // <https://lex.uz/docs/5378966>.
4. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi Kengashining va O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati Kengashining 2024-yil 15-fevraldagi № 4036-IV/KQ-683-IV-son qo'shma qaroriga 1-ilova. Qonun ijodkorligi faoliyati bo'yicha Dastur // <https://lex.uz/docs/6853994>.
5. <https://lex.uz/statistic>.
6. Falsafa: qomusiy lug'at. – T., 2004.
7. Краткий философский словарь. (Авт.колл.). – М., 1954.
8. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlis Senatining 25 yil 16-avgustdagi yalpi majlisida Adliya vaziri taqdim etgan ma'lumot.
9. Белоусов С.А. Юридическая инфляция как форма проявления законодательного дисбаланса // Правовая политика и правовая жизнь, 2015. – №2.
10. Шутова В.Н. Законодательная инфляция и другие тенденции современного законодательства: сравнительно-правовой аспект // Журнал о праве, 2023. – №3.
11. Москалькова Т.Н. Качество современного российского законотворчества // Вестник Н-нов. городской академии МВД РФ, 2013. – №22.
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasi / "Yangi O'zbekiston", 2020-yil 21-yanvar.
13. "O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 24-fevraldagi PQ-75-son qarori // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 01.03.2025-y., 07/25/75/0197-son. // <https://lex.uz/docs/7409802>.
14. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlis Senatining 2025-yil 16-avgustdagi yalpi majlisi // "Xalq so'zi", 2025 yil 17-avgust.
15. Сехин И.В. Законодательная инфляция как актуальная проблема правового регулирования. – Калининград ГУ, 2016.
16. Badesku M. "Legislative inflation – an important cause of the dysfunctions existing in contemporary public administration // " Juridical Tribune - Review of Comparative and International Law, Bucharest Academy of Economic Studies, vol. 8(2).

ПРОБЛЕМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА НЕЗАКОННОЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО

Якубов Александр Санджарович

Заслуженный юрист Республики Узбекистан,
профессор, доктор юридических наук

Азим Шухрат

доктор философии по юридическим наукам,
заместитель начальника Исследовательского
института криминологии

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы уголовно-правового регулирования ответственности за незаконное предпринимательство в контексте развития законодательства Республики Узбекистан в сфере лицензирования и разрешительных процедур. Анализируются отдельные проблемные аспекты действующей уголовно-правовой нормы, связанные с ее структурой и практикой применения. Обосновывается необходимость совершенствования подходов к уголовно-правовому регулированию в данной сфере и формулируются предложения, направленные на повышение согласованности, обоснованности и эффективности правоприменения.

Ключевые слова: незаконное предпринимательство, экономическая преступность, криминологическая характеристика, уголовная ответственность, предпринимательская деятельность, теневой сектор экономики, противодействие преступности, правоохранительная практика.

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston Respublikasining litsenziyalash va ruxsat berish tartib-qoidalari sohasidagi qonunchiligining rivojlanishi nuqtai nazaridan noqonuniy tadbirkorlik uchun javobgarlikni jinoiy tartibga solish masalalari ko'rib chiqiladi. Amaldagi jinoyat qonunchiligining tuzilishi va amaliy qo'llanilishining ba'zi muammoli jihatlari tahlil qilinadi. Ushbu sohada jinoyatchilikni tartibga solishga yondashuvlarni takomillashtirish zarurati asoslanadi va huquqni muhofaza qilish harakatlarining izchilligi, asosliligi va samaradorligini oshirish bo'yicha takliflar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: noqonuniy tadbirkorlik, iqtisodiy jinoyatchilik, kriminologik xususiyatlar, jinoiy javobgarlik, tadbirkorlik faoliyati, soya iqtisodiyoti, jinoyatchilikning oldini olish, huquqni muhofaza qilish amaliyoti.

Abstract. The article examines issues of criminal-law regulation of liability for illegal entrepreneurship in the context of the development of the legislation of the Republic of Uzbekistan in the field of licensing and permit procedures. Certain problematic aspects of the current criminal-law provision related to its structure and enforcement practice are analyzed. The necessity of improving approaches to criminal-law regulation in this sphere is substantiated, and proposals aimed at enhancing the coherence, validity, and effectiveness of law enforcement are formulated.

Keywords: illegal entrepreneurship, economic crime, criminological characteristics, criminal liability, entrepreneurial activity, shadow economy, crime prevention, law enforcement practice.

В соответствии с УК в редакции 1994 г. статья 190 под наименованием: «Занятие деятельностью» состояла из двух частей, в первой из которых предусматривалась ответственность за *занятие деятельностью, подлежащей лицензированию, то есть без получения специального разрешения, совершённое после применения административного взыскания за такие же действия с определением в санкции мер наказания, не связанных с лишением свободы (штраф, лишение определённого права, исправительные работы с конфискацией имущества или без таковой)*. В части второй устанавливалась ответственность за *занятие деятельностью, подлежащей лицензированию, совершённое: а) опасным рецидивистом; б) по предварительному сговору группой лиц и наказуемое штрафом от пятидесяти до ста минимальных размеров заработной платы или арестом до шести месяцев с конфискацией имущества или без таковой*.

В соответствии с Законом (№ЗРУ-721) Республики Узбекистан от 12 октября 2021 года «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Узбекистан в связи с принятием Закона Республики Узбекистан «О лицензировании, разрешительных и уведомительных процедурах» [1] ст. 190 УК была изложена в действующей редакции.

В законе (№ЗРУ-701) Республики Узбекистан от 14 июня 2021 года «О лицензировании, разрешительных и уведомительных процедурах» [2] в ч.1 ст. 52 устанавливается, что за нарушение в области лицензирования, разрешительных и уведомительных процедур физические лица привлекаются к уголовной и (или) административной ответственности в соответствии с законом. В соответствии с ч.5 ст. 52 этого Закона привлечение юридического лица к ответственности за совершение правонарушений, предусмотренных частью второй этой же статьи, не освобождает его должностных лиц при наличии соответствующих оснований от административной, уголовной или иной ответственности, предусмотренной законом.

В соответствии с названными выше законами наименование, редакция и структурное

построение ст. 190 УК были полностью изменены. Прежде чем остановиться на использованных при конструировании новой редакции ст. 190 УК приёмов и правил законодательной техники необходимо обратиться к понятийному аппарату, содержащемуся в Законе (№ЗРУ-701) Республики Узбекистан от 14 июня 2021 года, поскольку данная норма имеет ярко выраженный характер.

Статья 190 УК имеет следующее наименование: **«Занятие деятельностью без лицензии или без документа разрешительного характера либо без направления уведомления»**.

В статье 3 Закона (№ЗРУ-701) Республики Узбекистан от 14 июня 2021 года, посвящённой основным понятиям, содержатся нормативные определения понятий, употребляемых в уголовном кодексе.

В уголовном кодексе в ч.5 ст. 190 употребляется словосочетание «занятие деятельностью, подлежащее лицензированию, без лицензии». *Лицензия* – документ, выдаваемый физическому или юридическому лицу, дающий право на осуществление лицензируемого вида деятельности или его подвида при обязательном соблюдении лицензионных требований и условий. *Лицензирование* – комплекс мероприятий, связанных с процессом подачи, принятия и рассмотрения заявления о выдаче лицензии, выдаче, продлении срока, приостановления, возобновления и прекращения действия лицензии, а также аннулирования, переоформления и отзыва лицензии. *Лицензируемый вид деятельности* – определяемый законом вид деятельности, на осуществление которого на территории Республики Узбекистан требуется получение лицензии.

В частях третьей и четвёртой ст. 190 УК устанавливается ответственность за занятие деятельностью (действиями), для осуществления которой требуется получение документа разрешительного характера, без документа разрешительного характера. В соответствии с Законом Республики Узбекистан от 14 июня 2021 года под *документом разрешительного характера* предлагается понимать документ, выдаваемый уполномоченным органом в

форме разрешения, согласования, заключения, а также в иных формах, предусмотренных законодательством, дающий право на осуществление определённой деятельности (действий) при обязательном соблюдении разрешительных требований и условий.

В частях первой и второй статьи 190 УК предусматривается ответственность за занятия деятельностью (действиями), подлежащей осуществлению в уведомительном порядке, без направления уведомления. Под *уведомлением*, на основании ст.3 Закона Республики Узбекистан от 14 июня 2021 года рекомендуется понимать сведения, направляемые уведомителем уполномоченному органу для начала (прекращения) осуществления деятельности (действий) в уведомительном порядке.

Анализ содержание закона (№ ЗРУ-701) Республики Узбекистан от 14 июня 2021 года и изменений, внесённых в уголовное законодательство, их сравнительный анализ вызывает несколько вопросов к законодателю, конструировавшему норму, предусмотренную в статье 190 УК, на которые при логическом подходе невозможно найти вразумительных ответов и объяснений. Во-первых, между наименованием статьи и её структурным построением существует явное несоответствие, поскольку за деятельность, которая в наименовании размещена первой, ответственность устанавливается только в части пятой, а за деятельность, размещённой в наименовании на последнем месте, ответственность установлена в части первой. Следовало бы соблюсти одинаковую структурную иерархию, как в наименовании, так и в конструировании содержания статьи.

Во-вторых, и это основное замечание, чем социально обусловлено разделение видов деятельности по самостоятельным частям статьи 190 УК, с установлением различной ответственности за посягательства, имеющие одинаковый характер общественной опасности? В Законе (№ ЗРУ-701) Республики Узбекистан от 14 июня 2021 года не проводится какого-либо различия по ценностной оценке деятельности, осуществляемой по лицензии или по разрешительным документам либо в уведомительном порядке. Все эти виды деятельности с позиции

их равной ценности и значимости одинаковые, а различие имеет место только в механизме получения одобрения на их осуществление, а именно нарушение этого механизма рассматриваются как недопустимые и подлежащие соответствующей ответственности. Но и нарушение установленных правил лицензирования отдельных видов деятельности, государственной регистрации или уведомления, установленных в гражданском, административном и других отраслях законодательства сами по себе не являются основаниями для криминализации соответствующих нарушений. Абсолютно прав профессор А.В. Наумов, утверждающий, что «уголовно-правовая норма с бланкетными диспозициями **никогда** не предусматривает уголовно-правовой санкции за само нарушение нормы другой отрасли права, а обязательно связывает уголовную противоправность деяния с каким-то дополнительным обстоятельством (условием, признаком), повышающим опасность соответствующего нарушения до общественной опасности как обязательного признака, образующего понятие преступления» [3]. Таким признаком для занятий деятельности без лицензии или без разрешительного документа либо без направления уведомления является в уголовном законодательстве осуществление такой деятельности (действия), **сопряжённое с получением дохода в особо крупном размере**, что с позицией степени общественной опасности различия между ними также не проводится. Тогда, по каким же основаниям законодатель осуществил разную оценку степени общественной опасности разновидностей нарушений, не только предусмотрев ответственность за них в различных частях статьи 190 УК (ч. 1 и 2 – занятие деятельностью (действиями), подлежащей осуществлению в уведомительном порядке, без направления уведомления; ч. 3 и 4 – занятие деятельностью (действиями), для осуществления которой требуется получение документа разрешительного характера; ч. 5 и 6 – занятие деятельностью, подлежащей лицензированию, без лицензии), но и установив в санкциях различные меры наказания.

В-третьих, не понятны мотивы законодателя возврата к *абсолютно-определённым санкциям*, весьма активно применявшихся в сталинский период действия уголовного законодательства. И, несмотря на то, что в целом санкции частей ст. 190 УК вроде бы являются альтернативными, штраф как вид наказания определяется в точных размерах (ч.1 – 25 БРВ; ч. 2 – 75 БРВ; ч. 3 – 40 БРВ; ч. 5 – 55 БРВ; ч. 6 – 100 БРВ).

В-четвёртых, на примере этой уголовно-правовой нормы мы имеем дело с новеллой, когда за основной состав санкции предусматривается более тяжкая мера наказания (с учётом её расположения в системе наказания в ст. 43 УК), чем за квалифицированный состав. Так, в санкциях основных составов, предусмотренных в ч.3 и ч.5 предусматривается возможность назначения наказания в виде исправительных работ, а в составах, содержащих отягчающие эти виды незаконной деятельности обстоятельства, а именно совершенные опасным рецидивистом или по предварительному сговору группой лиц максимально строгим является наказание в виде обязательных общественных работ, которое в иерархии наказаний относится к более мягкой мере в сравнении с исправителями работами.

Полагаем, что наиболее операционно точным будет наименование этого преступления как: **Незаконное предпринимательство**.

С учётом того, что эта норма является бланкетной, для определения преступного поведения необходимо пользоваться терминологией, применяемой в Законе (№ ЗРУ-701) Республики Узбекистан от 14 мая 2001 года. Одно из понятий, употребляемых в этом законе, определяется как **«лицензионные, разрешительные и уведомительные требования и условия»**, рассматриваемые как *совокупность установленных законодательством требований и условий, выполнение которых обязательно для физических и юридических лиц при осуществлении лицензируемых видов деятельности или осуществлении деятельности (действий) на основании документов разрешительного характера либо в уведомительном порядке и который может быть*

использован при уголовно-правовом конструировании нормы.

В действующей редакции ст. 190 УК не получили должного отражения принципы в области лицензирования, разрешительных и уведомительных процедур, определенных в статье 4 Закона Республики Узбекистан от 14 мая 2001 г., одним из которых определён принцип приоритета прав и свобод человека, законных интересов физических и юридических лиц, защита жизни здоровья граждан, охрана общественной безопасности и окружающей среды. Данные принципы имеет двух-адресную направленность и потому если в результате незаконного предпринимательства причиняется определённый ущерб гражданам, организациям или государству, то он должен получить своё законодательное закрепление.

Также предоставляется, что необходимо в качестве условия появления оснований для применения уголовной ответственности предусмотреть не «особо крупный размер», а установить признаки «крупный ущерб» и «крупный размер».

В порядке *de lege ferenda* предлагаем следующее содержательное наполнение наименования диспозиции и стимулирующей нормы, не затрачивая конкретизации санкции, которое требуют самостоятельного и системного подхода в рамках единой концепции построения и формулирования санкций уголовно-правовых норм.

Предлагается следующая редакция:

«Статья 190. Незаконное предпринимательство.

Незаконное предпринимательство, то есть нарушение лицензионных, разрешительных и уведомительных требований и условий предпринимательской деятельности, причинившее крупный ущерб гражданам, организациям или государству либо сопряжено с извлечением дохода в крупном размере, –

наказывается

Те же действия, совершённые:

- а) повторно или опасно рецидивистом;
- б) по предварительному сговору группой лиц;
- в) с извлечением дохода в особо крупном размере;

г) с причинением особо крупного ущерба гражданам, организациям или государству, наказывается

3. Освобождается от уголовной ответственности лицо, впервые совершившее преступление, возместившее причинённый матери-

альный ущерб и устранившее последствия нарушения лицензионных, разрешительных и уведомительных требований и условий в течение 30 дней со дня обнаружения преступления».

Использованные источники

1. Национальная база данных законодательства, 12.10.2021 г., № 03/21/721/0952.
2. Национальная база данных законодательства, 15.07.2021 г., № 03/21/701/0674.
3. Наумов А.В. Российское уголовное право. Курс лекций: в 3 т. Т. 2. Особенная часть (главы I-X). – М., 2007. – С. 373.

YOSHLAR O'RTASIDA JINOYATCHILIK PROFILAKTIKASINING HUQUQIY-PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI

Turabbayev Xusanbek Abdusalamovich

yuridik fanlar nomzodi, professor,

O'zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekistonda yoshlar o'rtasida jinoyatchilikni profilaktika qilishda amalga oshirilayotgan huquqiy va psixologik mexanizmlar tahlil qilinadi. Yoshlar jinoyatchiligini kamaytirishda huquqiy mexanizmlar (profilaktika inspektorlari, oilaviy nazorat, ta'lim muassasalarida huquqiy tarbiya) va psixologik mexanizmlar (psixologik treninglar, deviant xulq bilan ishlash, rehabilitatsiya markazlari) o'zaro bog'liq holda samarali qo'llanishi ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: yoshlar, jinoyatchilik profilaktikasi, huquqiy mexanizm, psixologik mexanizm, deviant xulq, rehabilitatsiya.

Аннотация. В данной статье анализируются правовые и психологические механизмы профилактики преступности среди молодежи в Узбекистане. Показано, что правовые механизмы (инспекторы профилактики, семейный контроль, правовое воспитание в образовательных учреждениях) и психологические механизмы (психологические тренинги, работа с девиантным поведением, реабилитационные центры) эффективно взаимодействуют.

Ключевые слова: молодежь, профилактика преступности, правовой механизм, психологический механизм, девиантное поведение, реабилитация.

Abstract. This article analyzes the legal and psychological mechanisms for preventing youth crime in Uzbekistan. It demonstrates that legal mechanisms (prevention inspectors, family control, legal education in schools) and psychological mechanisms (psychological training, work with deviant behavior, rehabilitation centers) effectively interact.

Keywords: youth, crime prevention, legal mechanism, psychological mechanism, deviant behavior, rehabilitation.

Ma'lumki, zamonaviy jamiyat rivojida yoshlar o'rtasida jinoyatchilik va huquqbuzarliklarning oldini olish masalasiga eng dolzarb vazifalardan biri sifatida qaralmoqda. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi va uning ijrosiga qaratilgan tub islohotlar bu borada huquqiy va institutsional asoslarni yaratdi. Strategiyada belgilangan vazifalarning muhim yo'nalishlaridan biri – jamiyatda qonun ustuvorligini ta'minlash, yoshlar huquqlari va manfaatlarini himoya qilish, shuningdek, sud-huquq tizimini izchil demokratlashtirish va liberallashtirish orqali jinoyatchilikning oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlarni samarali amalga oshirishdan iborat [1].

Yoshlar o'rtasidagi jinoyatchilikni profilaktika qilishning huquqiy-psixologik mexanizmlari nafaqat huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyati, balki jamiyatning ijtimoiy-tarbiyaviy va psixologik ta'sir ko'rsatish tizimlari bilan ham uzviy bog'liqdir. Shu nuqtai nazardan, ichki ishlar organlari tomonidan jinoyatchilikka qarshi kurash va uning oldini olish sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar zamon talablari darajasida qayta tashkil etildi.

Xususan, huquqbuzarliklar profilaktikasi xizmatlari tizimi takomillashtirildi, ularning moddiy-texnik bazasi zamonaviy standartlar asosida yangilandi va samaradorligi sezilarli darajada oshirildi. Bu esa yoshlar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish, ularning qonuniylikka bo'lgan

munosabatini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu bilan birga, yoshlar o'rtasida jinoyatchilikning huquqiy va psixologik omillari o'rganilib, profilaktika faoliyatida individual yondashuv tamoyili asosida kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Bu jarayonda huquqiy mexanizmlar qonuniyligini ta'minlash va jazoning ijro etilishini nazorat qilish bilan bog'liq bo'lsa, psixologik mexanizmlar yoshlarning shaxsiy-ruhiy xususiyatlari, axloqiy qadriyatlari va ijtimoiy faolligiga ta'sir qilish orqali ularning qonuniy xulqini mustahkamlaydi.

Hozirgi bosqichda yoshlar jinoyatchiligining oldini olishda huquqiy-psixologik mexanizmlar birgalikda qo'llanilishi lozim. Bu esa nafaqat ichki ishlar organlari va sud-huquq tizimi faoliyatini takomillashtirish, balki oila, maktab, nodavlat tashkilotlar va keng jamoatchilikning tarbiyaviy roli orqali ham amalga oshiriladi. Shu tarzda, yoshlarning huquqiy savodxonligi va psixologik barqarorligi ortishi barobarida, ularning qonuniylikka hurmat va shaxs huquqlari qadriga e'tiqod qilishlari ta'minlanadi.

Natijada, yoshlar o'rtasida jinoyatchilikni oldini olishning huquqiy-psixologik mexanizmlari jamiyatda huquq ustuvorligi va xavfsizlikni ta'minlashda asosiy rol o'ynaydi, yoshlarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishi uchun qulay muhit yaratadi hamda zamonaviy O'zbekistonning demokratik, qonuniy va liberal davlat sifatida barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Yoshlar o'rtasida jinoyatchilik muammosi zamonaviy jamiyat barqarorligi, huquqiy madaniyat darajasi va ijtimoiy xavfsizlikka bevosita ta'sir etuvchi omillardan biri hisoblanadi. Davlat va jamiyat rivojida faol ishtirok etuvchi yosh avlodning ijtimoiy-huquqiy tarbiyasi yetarli darajada ta'minlanmagan hollarda, ularning deviant xulq-atvori va huquqbuzarlikka moyilligi ortishi mumkin [8]. Shu sababli, yoshlar jinoyatchiligi profilaktikasi ilmiy asoslangan, huquqiy va psixologik mexanizmlar bilan ta'minlangan maqsadli tizim sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Yoshlar jinoyatchiligini o'rganish borasidagi ilmiy tadqiqotlarda bir qator yo'nalishlarga e'tibor qaratilgan. Jumladan, T. Moffit (1993) o'z tadqiqotlarida yoshlar jinoyatchiligining ikki modelini –

“o'tkir yoshlik davriga xos huquqbuzarlik” va “umr davomida davom etuvchi deviant xulq” modellarini ilgari surgan [16]. Bundan tashqari, Xirshi (1969) ijtimoiy nazorat nazariyasi orqali o'smirlarda jinoyatchilikning asosiy sabablaridan biri sifatida jamiyat bilan bog'lanishning susayishini ko'rsatib o'tgan bo'lsa [14], psixologik yo'nalishda esa Bandura (1977) ijtimoiy-o'rganish nazariyasi asosida yoshlar xulq-atvorida muhitning rolini asoslab bergan [15].

Shuningdek, B. Samoylov statistik tadqiqotlar asosida yoshlar jinoyatchiligidagi tendensiyalar, ayniqsa, Internet va ijtimoiy guruhlar ta'sirini o'rganadi [4]. U profilaktikada kiberjinoyatchilikka qarshi kurslar, reabilitatsiya dasturlari va huquqiy misollar orqali ishlashni tavsiya qiladi. A. Qalandarov psixologik omillarning ahamiyatini ta'kidlaydi va yoshlarda jinoyatchilikka moyillikning asosiy sabablari sifatida ijtimoiy-ruhiy beqarorlik, emosional impulsivlik va huquqiy madaniyatning past darajasini ko'rsatadi [5]. Uning fikriga ko'ra, profilaktikada huquqiy bilim emas, balki huquqiy muomala madaniyatini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Sh. G'ulomov ijtimoiy-iqtisodiy omillar va oilaviy muhitning ta'sirini tahlil qiladi. U profilaktika samaradorligini oshirish uchun individual yondashuv, shaxsiy reabilitatsiya rejalari va mahalla bilan hamkorlikni kuchaytirish zarurligini ta'kidlaydi [6].

Soha mutaxassislari yoshlar o'rtasida jinoyatchilik profilaktikasini oila, ta'lim muassasalari va huquqni muhofaza qilish organlarining o'zaro hamkorligi orqali hal qilish zarurligini ta'kidlaydilar.

Xorijda yoshlar jinoyatchiligi keng doirada o'rganilgan bo'lib, ko'pgina tadqiqotlarda profilaktikada huquqiy nazorat, jamoatchilik ishtirokini kuchaytirish va psixologik reabilitatsiya dasturlarini qo'llash samarali ekanligi qayd etilgan. Masalan: AQSHda Community Policing dasturlari orqali yoshlar bilan profilaktik muloqotni kuchaytirish amaliyoti yo'lga qo'yilgan [11, 12].

Yevropa Ittifoqida Youth Justice System modellari o'smirlarga nisbatan tarbiyaviy xarakterdagi huquqiy choralarni qo'llashga asoslanadi.

Mamlakatimizda yoshlar jinoyatchiligini o'rganish va profilaktika qilish borasida qonunchilik bazasi shakllangan: “Jinoyatchilik profilaktikasi

to'g'risida"gi, "Yoshlar siyosati to'g'risida"gi qonunlar va bir qator qarorlar soha rivojida muhim o'rin tutadi [2]. Ilmiy tadqiqotlarda yoshlarning huquqiy madaniyatini oshirish, oilaviy muhitni barqarorlashtirish va profilaktika inspektorlari faoliyatini takomillashtirish asosiy yo'nalishlar sifatida qayd etilmoqda.

Xorij tajribasiga ko'ra, Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida yoshlar jinoyatchiligi umumiy jinoyatchilikning 15–20 % ni tashkil etadi. AQSHda esa bu ko'rsatkich 17–18 % atrofida bo'lib, asosiy xavf omillari sifatida ijtimoiy muhit, ta'lim tizimidagi muammolar va Internet muhitidagi zo'ravonlik kontentlari e'tirof etiladi [10,12].

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Statistika boshqarmasi ma'lumotlariga ko'ra, 2021–2023-yillar davomida yoshlar o'rtasida sodir etilgan jinoyatlar sonida ma'lum darajada kamayish kuzatilgan. Jumladan, 2021-yilda yoshlar tomonidan 14 mingdan ziyod jinoyat qayd etilgan bo'lsa, 2023-yilga kelib mazkur ko'rsatkich 11 ming atrofida qayd etilgan. Bu esa profilaktik ishlar samaradorligining oshib borayotganini anglatadi [3].

O'zbekistonda yoshlar o'rtasida huquqbuzarliklar dinamikasi ijtimoiy-iqtisodiy holat, Internet muhiti, psixologik bosim va oilaviy nazorat kuchiga bevosita bog'liq. So'nggi yillarda:

- profilaktika inspektorlari faoliyati kuchaytirilgan;
- ma'muriy nazoratning elektron tizimlari joriy etilgan;
- ta'lim muassasalarida huquqiy savodxonlik bo'yicha darslar soni oshirilgan.

Shu bilan birga, Internetdagi zararli kontent, oilaviy tarbiyadagi kamchiliklar, tengqurlar bosimi kabi omillar ba'zi hududlarda o'smirlar o'rtasida huquqbuzarlikka moyillikning saqlanib qolishiga sabab bo'lmoqda.

Yoshlar jinoyatchiligini kamaytirishda huquqiy va psixologik mexanizmlar o'zaro bog'liq holda ishlashi lozim.

1. Huquqiy mexanizmlar:

- profilaktika inspektorlarining vakolatlarini kengaytirish;
- huquqbuzarlikka moyil yoshlar ro'yxatini yuritishning elektron tizimini shakllantirish;

- ota-onalarning huquqiy mas'uliyatini kuchaytirish;

- ta'lim muassasalarida majburiy huquqiy tarbiya darslarini joriy etish;

- sudlar tomonidan tarbiyaviy jazolarni amaliyotga keng qo'llash.

2. Psixologik mexanizmlar:

- stressni boshqarish ko'nikmalarini o'rgatuvchi treninglar;

- deviant xulq belgilariga ega yoshlar bilan individual psixologik ishlash;

- agressiyani nazorat qilish dasturlari;

- ijtimoiy moslashuv va rehabilitatsiya markazlari faoliyati [9].

3. Kompleks yondashuv. Huquqiy va psixologik mexanizmlarning birgalikda ishlashi natijasida yoshlarning xulq-atvorini to'g'ri boshqarish va jinoyatchilikka moyillikni kamaytirish mumkin.

Yuqorida keltirilganlardan kelib chiqib, bugungi kunda yoshlar jinoyatchiligining oldini olishda quyidagilar yechim sifatida taklif etiladi:

1) yoshlar bilan ishlovchi profilaktika inspektorlari va psixologlar uchun yagona tayyorlov dasturi joriy etish;

2) oilaviy tarbiya sifatini oshirish maqsadida mahallalarda «Ota-onalar maktabi»ni tashkil etish.

3) Internet xavfsizligi bo'yicha maxsus huquqiy-psixologik kurslarni joriy etish;

4) jinoyatchilikka moyil yoshlar uchun sog'lom muhit yaratish maqsadida sport, madaniyat va ta'lim loyihalarini kengaytirish;

5) ta'lim muassasalarida «Yoshlar huquqiy madaniyati» fanini yo'lga qo'yish;

6) jinoyat sodir etgan yoshlarning rehabilitatsiyasini kuchaytirish va ularni qayta ijtimoiylashtirish dasturlarini kengaytirish [10].

Xulosa sifatida shuni alohida ta'kidlash joizki, yoshlar jinoyatchiligi – bu jamiyat xavfsizligi, barqarorlik va kelajak taraqqiyoti uchun katta xavfdir. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, profilaktika ishlari faqat huquqiy yoki psixologik usullar bilan cheklanib qolmasligi zarur. Kompleks yondashuv – huquqiy-tarbiyaviy, psixologik, ijtimoiy va internet xavfsizligi sohalarini qamrab olgandagina ijobiy samaraga erishish mumkin.

O'zbekistonda olib borilayotgan islohotlar, xususan, yoshlar ishlari agentligi, profilaktika

inspektorlari va ta'lim muassasalari o'rtasidagi hamkorlik natijalari ijobiy tendensiyalarni ko'rsatmoqda. Biroq, raqamlashuv jarayoni va Internet xavfi ortib borayotgani sababli yoshlar bilan profilaktika tadbirlari yanada zamonaviy shakllarda tashkil qilinishi talab etiladi.

Yoshlar jinoyatchiligining oldini olish huquqiy va psixologik mexanizmlarni o'z ichiga olgan

kompleks tizimni talab etadi. Xorij tajribasi va milliy qonunchilik asosida amalga oshirilayotgan ishlar ijobiy natija bermoqda. Biroq, profilaktikaning samaradorligini oshirish uchun oila, maktab, mahalla va huquqni muhofaza qiluvchi organlar o'rtasida o'zaro hamkorlikni yanada kuchaytirish, yoshlarning huquqiy madaniyatini yuksaltirish, psixologik reabilitatsiya dasturlarini kengaytirish zarur.

Foydalanilgan manbalar

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston Taraqqiyot strategiyasi: O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi deputatlari va O'zbekiston Respublikasi xalqiga murojaati. – T.: "O'zbekiston", 2022.
2. O'zbekiston Respublikasining "Jinoyatchilikka qarshi kurash to'g'risida"gi qonuni, 2018.
3. O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasining 2021–2023 yillar bo'yicha jinoyatchilik statistikasi.
4. Samoylov B. Yoshlar jinoyatchiligi: tendensiyalar va profilaktika usullari. – T., 2020.
5. Qalandarov A. Yoshlar va huquqiy madaniyat. – T., 2021.
6. G'ulomov Sh. Oila va ijtimoiy muhitning profilaktikadagi ahamiyati. – T., 2022.
7. Anderson, C., Bushman, B. Human Aggression and Violence. Psychology Press.
8. Baumeister R. The Self Explained. Guilford Press.
9. Bronfenbrenner U. Ecological Systems Theory. Harvard University Press.
10. Лернер Р. Психология развития подростков. – М.: АСТ, 2007.
11. European Youth Crime Report (2022). Berlin: EU Research Center.
12. United Nations Crime Trends. UNODC. 2023.
13. Moffitt, T. E. Adolescence-Limited and Life-Course-Persistent Antisocial Behavior. Psychological Review, 1993.
14. Hirschi T. Causes of Delinquency. University of California Press, 1969.
15. Bandura, A. Social Learning Theory. Prentice Hall, 1977.
16. Moffitt T.E. Adolescence-limited and life-course persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy //Psychological review. 1993. Vol. 100. No. 4. P. 674-701.

HUQUQBUZARLIKLAR PROFILAKTIKASINI TAKOMILLASHTIRISHNING NAZARIY VA AMALIY MASALALARI

Maxmudov Dilmurod Rozmetovich

yuridik fanlar doktori, dotsent,
O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Akademiyasi

Maxsadoev Maqsatullo Ismatovich

yuridik fanlar doktori, dotsent,
O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti

Annotatsiya. Mazkur maqolada huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimini takomillashtirishning dolzarb nazariy va amaliy masalalari ilmiy tahlil qilingan. Xususan, "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida"gi qonunda belgilangan umumiy, maxsus, yakka tartibdagi va viktimologik profilaktika turlarining huquqiy mohiyati, ularning o'zaro nisbati hamda qonunni qo'llash amaliyotida yuzaga kelayotgan muammolar yoritilgan. Milliy qonunchilik normalari va kriminologik doktrina o'rtasidagi ayrim nomutanosibliklar aniqlanib, profilaktika shakllari, subyektlar vakolatlari, samaradorlikni baholash mezonlari va yakka profilaktikada inson huquqlari kafolatlarini kuchaytirish masalalari ilmiy asosda tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: huquqbuzarliklar profilaktikasi, umumiy profilaktika, yakka profilaktika, maxsus profilaktika, viktimologik profilaktika, jamoat xavfsizligi, kriminologiya, huquqiy islohotlar, Yangi O'zbekiston.

Аннотация. В статье проводится научный анализ актуальных теоретических и практических вопросов совершенствования системы профилактики правонарушений. Рассматривается правовая сущность общей, специальной, индивидуальной и виктимологической профилактики, закреплённых в законе Республики Узбекистан «О профилактике правонарушений», а также проблемы их соотношения и применения в правоприменительной практике. Выявляются несоответствия между нормами национального законодательства и положениями криминологической доктрины, анализируются вопросы классификации форм профилактики, распределения полномочий субъектов, оценки эффективности профилактических мер и обеспечения гарантий прав человека при осуществлении индивидуальной профилактики.

Ключевые слова: профилактика правонарушений, общая профилактика, индивидуальная профилактика, специальная профилактика, виктимологическая профилактика, общественная безопасность, криминология, правовые реформы, Новый Узбекистан.

Abstract. This article provides a scientific analysis of current theoretical and practical issues of improving the system of crime prevention. In particular, the legal essence of general, special, individual, and victimological types of prevention, defined in the Law "On Crime Prevention," their interrelation, as well as problems arising in law enforcement practice, are highlighted. Certain discrepancies between the norms of national legislation and criminological doctrine are identified, forms of prevention, powers of subjects, criteria for evaluating effectiveness, and issues of strengthening guarantees of human rights in individual prevention are analyzed on a scientific basis.

Keywords: crime prevention, general prevention, individual prevention, special prevention, victimological prevention, public safety, criminology, legal reforms, New Uzbekistan.

Jamoat xavfsizligini ta'minlash hamda jinoyatchilik va boshqa huquqbuzarliklarning oldini olish Yangi O'zbekiston siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Mustaqillikning dastlabki davrlaridanoq profilaktika tizimini tashkil etishga alohida e'tibor qaratilgan bo'lib, mazkur sohadagi huquqiy asoslarning mustahkamlanishi jamoat tartibi va xavfsizlikni ta'minlashda institutsional imkoniyatlarni kengaytirdi. Xususan, 2014-yil 14-mayda qabul qilingan *"Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida"*gi qonun profilaktika sohasini konseptual va huquqiy jihatdan mustahkamladi. Unda profilaktika "huquq-tartibotni saqlash va mustahkamlash, huquqbuzarliklarni aniqlash, bartaraf etish hamda ularning sodir etilishi sabab va sharoitlarini barvaqt aniqlash va bartaraf etish maqsadida amalga oshiriladigan umumiy, maxsus, yakka tartibdagi va viktimologik profilaktika choratadbirlari tizimi" sifatida ta'riflanib, profilaktikaning turlari, shakllari hamda subyektlari yagona huquqiy institut sifatida belgilab berilgan [1]. Mazkur normalar huquqbuzarliklarning oldini olishga qaratilgan choralarni tizimli ko'rishga zamin yaratgan bo'lsa-da, amaliyotda qonun normalarining tatbiqi jarayonida muayyan huquqiy bo'shliqlar va institutsional nomutanosibliklar saqlanib qolmoqda.

Jahon kriminologiyasida jinoyatchilikka qarshi kurashning samarali modeli sifatida profilaktikaga ustuvor ahamiyat berish keng e'tirof etilgan. Klassik va zamonaviy tadqiqotlarda jinoyat sodir etilganidan keyin jazo qo'llashga nisbatan, jinoyat sodir bo'lishidan avval uning sabab va shart-sharoitlarini barvaqt aniqlash va bartaraf etishga qaratilgan maqsadli faoliyat – profilaktika ancha samarali ekani ta'kidlanadi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining jinoyatlarning oldini olish bo'yicha qo'llanmalarida ham jinoyatchilikka qarshi kurash *"preventiv, bilimga asoslangan, ko'p sohali va hamkorlikka tayangan"* strategiya sifatida baholanib, repressiv choralarga biryozlama tayanishdan ko'ra, profilaktik yondashuv ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan ham maqbul ekani qayd etiladi [2]. BMT materiallarida profilaktikaning subyektlar tizimi, davlat organlari bilan bir qatorda, mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari, jamoat tashkilotlari va fuqarolik jamiyati institutlarini ham qamrab olishi,

ularning vazifasi aholi uchun xavfsiz va barqaror muhit yaratishdan iborat ekanligi alohida qayd etilgan [2].

Shu bilan birga, milliy qonunchilik normalari va ilmiy doktrina o'rtasidagi ayrim nomutanosibliklar mazkur tamoyillarni to'liq amalga oshirish imkoniyatini cheklamoqda. Xususan, *"Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida"*gi qonunda qator tushunchalarning doktrinal mazmuni yetarli darajada ochib berilmagan; profilaktika turlari va choralarining tasniflanishi mukammal emas; vakolatli subyektlar faoliyati samaradorligini baholash mexanizmi shakllantirilmagan; yakka profilaktika choralarini qo'llashda inson huquqlarini ta'minlovchi protsessual kafolatlar yetarlicha ishlab chiqilmagan. Yangi O'zbekiston sharoitida Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan *"jazodan keyin emas, jinoyatdan oldin"* tamoyilini hayotga tatbiq etish uchun profilaktika tizimini zamonaviy talablar asosida institutsional va huquqiy jihatdan takomillashtirish dolzarb ahamiyatga ega.

Kriminologiya fanining klassik manbalarida jinoyatchilikning oldini olish, asosan, umumiy va yakka (individual) profilaktika yo'nalishlariga ajratib o'rganiladi [3; 4]. Umumiy profilaktika deganda, muayyan shaxsga qaratilmagan holda, keng ijtimoiy muhitda huquqbuzarlik sodir etilishiga imkon beradigan sabab va shart-sharoitlarni bartaraf etishga qaratilgan kompleks choratadbirlar tushuniladi. Ilmiy adabiyotlarda umumiy profilaktikaning tipik ko'rinishlari sifatida qonunchilik va boshqaruv islohotlari, ta'lim-tarbiya muassasalarida intizomni mustahkamlash, huquqiy targ'ibot va ma'rifat ishlari, xavfli hududlarda jismoniy va texnik nazoratni kuchaytirish kabi ommaviy ta'sir choralari qayd etiladi [3]. Shu ma'noda, umumiy profilaktika butun jamiyat yoki muayyan ijtimoiy qatlam darajasida amalga oshiriladigan profilaktik faoliyat bo'lib, uni amalga oshiruvchilar qatoriga parlament, hukumat, vazirlik va idoralar, mahalliy davlat hokimiyati organlari, ta'lim muassasalari, nodavlat tashkilotlar va mahallalar kabi keng qamrovli subyektlar kirishi mumkin [3].

Yakka profilaktika esa huquqbuzarlik sodir etgan yoki huquqbuzarlik sodir etishga moyil bo'lgan aniq shaxslarga nisbatan manzilli ta'sir

choralarini anglatadi. Ilmiy adabiyotlarda u “ma’lum shaxsga salbiy ta’sir ko’rsatuvchi omillarni aniqlash va bartaraf etish, uning xulq-atvorini tuzatish hamda qayta huquqbuzarlik sodir etish ehtimolini pasaytirishga qaratilgan tizimli faoliyat” sifatida baholanadi [3]. Yakka profilaktika doirasida rasmiy ogohlantirish berish, profilaktik suhbat o’tkazish, ijtimoiy-iqtisodiy ko’mak (*ishga joylash-tirish, qayta o’qitish, turmush sharoitini yaxshilash*), ma’lum muddat nazorat o’rnatish, zarurat bo’lganda huquqiy ta’sir choralari qo’llash kabi mexanizmlar amalga oshirilishi mumkin. Ushbu yo’nalish, asosan, ichki ishlar organlari, probatsiya, prokuror, sud va boshqa huquqni muhofaza qiluvchi subyektlar hamda tarbiya va nazorat funksiyalarini amalga oshiruvchi tuzilmalar tomonidan yuritiladi [3; 4].

Umumiy va yakka profilaktika bilan bir qatorda, jinoyatchilikning muayyan turlarini oldini olishga qaratilgan maxsus profilaktika hamda shaxslarning jabrlanuvchiga aylanib qolish ehtimolini kamaytirishga qaratilgan viktimologik profilaktika kategoriyalari ilmiy muomalada keng qo’llaniladi. Ayrim olimlar umumiy va maxsus profilaktikani keng ma’noda ijtimoiy profilaktika doirasida, yakka va viktimologik profilaktikani esa maxsus-kriminologik profilaktika doirasida talqin qiladi [4]. Viktimologik profilaktika jabrlanuvchi (yoki ehtimoliy jabrlanuvchi)ning o’rniga e’tibor qaratib, fuqarolarning o’zini himoya qilish qobiliyatini oshirish, jabrlanuvchiga aylanishga olib keluvchi holatlarni bartaraf etish, shuningdek jabrlanuvchilarga psixologik va huquqiy yordam ko’rsatish choralari qamrab oladi [9]. Maxsus profilaktika esa jinoyatlarning muayyan turiga (*masalan, korruptsiya, yoshlar jinoyatchiligi, oilaviy zo’ravonlik va h.k.*) qarshi ixtisoslashgan tarzda kurashishni anglatadi. Bunda huquqbuzarliklar dinamikasi va determinantlari tahlil qilinib, maxsus profilaktik mexanizmlar takomillashtiriladi.

Amaliyot nuqtai nazaridan umumiy, maxsus, yakka va viktimologik profilaktika bir-biri bilan uzviy bog’liq bo’lib, profilaktika ta’sirining turli darajalarini tashkil etadi. Biroq, milliy qonunchilikda ushbu toifalarning aniq huquqiy ta’riflari va chegaralari to’liq belgilanmagani turli talqinlar va qonunni qo’llashda bir xil yondashuvning shakllanmasligiga sabab bo’lmoqda [6].

Profilaktika chora-tadbirlarini turli mezonlar asosida tasniflash mumkin. Ilmiy manbalarda tashkiliy, huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy, tarbiyaviy, axborot-ma’rifiy hamda ma’muriy-majburlovchi shakllar alohida keltiriladi. Masalan, S.S.Simonova profilaktika shakllarini tashkiliy, huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy, axborot-ma’rifiy, ma’muriy-majburlovchi toifalarga ajratib tahlil qiladi [5]. Ushbu yondashuvga muvofiq, profilaktika kompleks xarakterga ega bo’lib, muayyan turdagi profilaktik faoliyatni amalga oshirishda bir vaqtning o’zida turli shakldagi ta’sir choralari qo’llanilishi mumkin.

Biroq, amaldagi qonunchilikda profilaktika shakllarining mustaqil huquqiy tasnifi berilmagan. “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to’g’risida”gi qonunning 6-moddasida profilaktika turlari sanab o’tilgan bo’lsa, 23, 29 va 44-moddalarda profilaktika choralari ko’proq tartibsiz ro’yxat shaklida ifodalangan. Bu holat tur-shakl-usul tushunchalarining aralashib ketishiga olib kelmoqda. Ilmiy jihatdan esa profilaktika turlari va shakllarini alohida mezonlar asosida farqlash metodologik nuqtai nazardan to’g’ri bo’ladi [5].

Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqadigan bo’lsak, O’zbekiston qonunchiligida profilaktika turlari va shakllari umumiy tarzda e’tirof etilgan bo’lsa-da, huquqiy ta’rif va aniq tasnifning yetishmasligi nazariya va amaliyotda “*kategoriyalar chalkashligi*” muammosini keltirib chiqarmoqda [6]. Shuningdek, umumiy va yakka profilaktika doiralarning aniq ajratilmagani, shakllar tizimining qonun darajasida belgilanmagani sohada yagona metodologik yondashuvni ta’minlashga to’sqinlik qiladi. Shu sababli qonunchilikni konseptual takomillashtirish zarur.

Amaldagi qonunchilik tahlili huquqbuzarliklar profilaktikasi sohasida quyidagi asosiy muammolar mavjudligini ko’rsatadi:

Tushunchalarning noaniqligi (kategorial muammo). “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to’g’risida”gi qonunda umumiy, maxsus, yakka va viktimologik profilaktika atamaları ishlatilsa-da, ularning huquqiy ta’riflari berilmagan. Doktrinada esa ushbu tushunchalarga doir qarashlar turlicha: ayrim manbalarda viktimologik profilaktika umumiy profilaktika doirasida, boshqalarida esa mustaqil tur sifatida baholanadi [4; 9]. Bu holat qonun qo’llash amaliyotida bir xil tushunishni qiyinlashtiradi.

Umumiy va yakka profilaktika o'rtasidagi chegaraning noaniqligi. "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida"gi qonunda umumiy profilaktika 22-moddada, yakka profilaktika 28-moddada nazarda tutilgan bo'lsa-da, ularning qamrovi keskin farqlanmagan. Shu sabab ayrim umumiy tadbirlar (masalan, aholini huquqiy tarbiyalash) bilan yakka tadbirlar (shaxs bo'yicha tahdidni baholash, ro'y-xatga olish) amaliyotda chalkashib ketishi mumkin. Qonunda umumiy profilaktikaning shaxsga qaratilmaganligini, yakka profilaktikaning esa aniq shaxs bo'yicha maxsus ma'lumotlarga tayanishini ochiq ifodalovchi normalar yetarli emas [6].

Profilaktika shakllarining tartibsiz tasnifi. "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida"gi qonun matnida profilaktika shakllari yagona klassifikatsiya asosida berilmagan, choralar ayrim moddalarda aralash holda sanab o'tilgan. Ilmiy adabiyotlarda shakllarni tizimlashtirish takliflari mavjud bo'lsa-da [5], qonunchilikda shakllarni turlardan farqlovchi mezonlar aks etmagani "tur-shakl-usul iyerarxiyasi noaniqligi"ni keltirib chiqaradi [6].

Subyektlar vakolatlarining parchalanishi va takrorlanishi. "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida"gi qonunda profilaktika subyektlari keng qamrovda belgilagan, biroq qaysi subyekt qaysi turda yetakchi ekani va vakolatlarning funksional taqsimoti aniq ifodalanmagan [6]. Bu esa amaliyotda fragmentatsiya va dublikatsiya (takrorlanish) holatlarini kuchaytiradi.

Samaradorlikni baholash mezonlarining ishlanmaganligi. Profilaktika tadbirlari natijadorligini baholash uchun indikatorlar va mezonlar tizimi zarur. Xalqaro tajribada jinoyatchilik dinamikasi, xavf guruhlari ulushi, aholining xavfsizlik hissi kabi ko'rsatkichlar qo'llaniladi [5]. Milliy qonunchiligimizda esa profilaktika samaradorligini baholash bo'yicha norma va metodika mavjud emas.

Yakka profilaktikada inson huquqlari kafolatlarining yetarli emasligi. Yakka profilaktika choralari ayrim hollarda shaxs huquq va erkinliklariga aralashuvni anglatadi. Shu sabab ularni qo'llashda qo'shimcha protsessual kafolatlar talab etiladi. Amalda qarorning asoslantirilgan shakli, qaror nusxasini berish muddati, shikoyat qilish mexanizmi, ma'lumotlarni saqlash muddati va ularni o'chirish/anonimlashtirish tartibi kabi masalalar qonun darajasida yetarlicha bayon

etilmagan. Jahon amaliyotida profilaktik ta'sir "preventive justice" tamoyillari asosida, qonuniy asos va sud nazorati talablari bilan chambarchas bog'lanadi [2].

Axborot tizimlari va idoralararo ma'lumot almashinuvining yetarlicha tartibga solinmaganligi. Raqamli boshqaruv sharoitida profilaktika faoliyati integratsiyalashgan ma'lumotlar bazasisiz samarali bo'lishi qiyin. "Elektron davlat" va "mahallabay" mexanizmlar doirasida xavf xaritalarini yaratish ehtiyoji ortib bormoqda [6]. Biroq, qonunchilikda axborot almashinuvi, ma'lumotlarga kirish huquqi, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish mexanizmi maxsus tartibga solinmagan.

Kasbiy tayyorgarlik muammosi. Profilaktika subyektlari doirasi keng bo'lgani bilan, ularning barchasi bir xil kasbiy kompetensiyaga ega emas. Mahalla va ta'lim rahbarlari profilaktikaga daxldor ma'lumotlar bilan ishlasa-da, ularning kriminologik tayyorgarligi va uslubiy ko'nikmalarini oshirish tizimi yetarlicha shakllanmagan. Bu holat profilaktika subyektlarining kasbiylashuvi muammosini keltirib chiqaradi [6].

Yuqoridagi muammolarni bartaraf etish uchun qonunchilikni konseptual takomillashtirish, institutsional hamkorlik mexanizmlarini mustahkamlash, inson huquqlari kafolatlarini kuchaytirish, axborot tizimlarini huquqiy jihatdan tartibga solish va kadrlar tayyorgarligini oshirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar talab etiladi.

Ushbu muammolarni bartaraf etish maqsadida qonunchilikka quyidagi yo'nalishlarda o'zgartish va qo'shimchalar kiritish taklif etiladi:

1. Profilaktika turlarining huquqiy ta'riflarini joriy etish. "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida"gi qonunning 3-moddasi "Asosiy tushunchalar" qismiga umumiy, maxsus, yakka tartibdagi va viktimologik profilaktikaning rasmiy ta'riflarini kiritish maqsadga muvofiq. Bu, birinchi navbatda, kategoriyalar bir xil talqin qilinishiga xizmat qiladi va profilaktika turlarini doktrinal jihatdan barqaror huquqiy kategoriya sifatida mustahkamlaydi [1; 4].

2. Umumiy va yakka tartibdagi profilaktika chegaralarini aniq belgilash. "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida"gi qonunning 22 va 28-moddalariga umumiy profilaktika shaxsga qaratilmagan ommaviy choralar ekani, yakka profilaktika esa aniq shaxsga nisbatan maxsus ma'lumotlarga

tayangan individual choralar majmui ekani haqida ochiq normalar kiritilishi lozim [1; 6].

3. Profilaktika shakllarining yagona klassifikatsiyasini mustahkamlash. “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to’g’risida”gi qonunga 6¹-modda kiritib, tashkiliy, huquqiy, axborot-ma’rifiy, ijtimoiy-iqtisodiy va majburlovchi-cheklovchi shakllarni tizimlashtirilgan tarzda belgilash, shuningdek 23, 29, 44-moddalardagi choralarni ushbu shakllar bo’yicha guruhlash zarur [5].

4. Subyektlar vakolatlarini funksional taqsimlash. “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to’g’risida”gi qonunning 7–9-moddalarini takomillashtirib, subyektlar vakolatlarini “funksional karta” asosida aniq taqsimlash, idoralararo muvofiqlashtirishni institutsional jihatdan mustahkamlash maqsadga muvofiq [6].

5. Samaradorlik indikatorlarini joriy etish. “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to’g’risida”gi qonunga 4¹-modda kiritib, profilaktika samaradorligini baholash indikatorlari tizimini joriy etish va batafsil metodikani Hukumat darajasida tasdiqlashni nazarda tutish zarur [5].

6. Yakka profilaktikada inson huquqlari kafolatlarini kuchaytirish. “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to’g’risida”gi qonunning 34–39-moddalari doirasida qaror qabul qilishning asoslantirilgan tartibi, qarorni shaxsga yetkazish, shikoyat qilish, ma’lumotlarni saqlash va o’chirish/anonimlashtirish kabi kafolatlarni aniq belgilash “preventive justice” tamoyiliga muvofiq huquqiy jarayonni ta’minlaydi [2].

7. Axborot tizimlari va ma’lumot almashinuvini tartibga solish. “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to’g’risida”gi qonunga 20¹-modda kiritilib, profilaktika subyektlari o’rtasida markazlashgan axborot tizimlari, kirish huquqlari, ma’lumotdan foydalanish maqsadi va muddatlari hamda shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish tartibi belgilanishi zarur.

8. Kadrlar tayyorgarligi va malaka oshirish talablarini joriy etish. Qonunga kiritiladigan 11¹-modda orqali profilaktika subyektlarining kasbiy tayyorgarlik standartlari, malaka oshirishning majburiy tartibi va muvofiqlashtiruvchi vakolatli organning vazifalari belgilab qo’yilishi maqsadga muvofiq [6].

Tahlillar Yangi O’zbekistonda huquqbuzarliklar profilaktikasi sohasida qonunchilikni va institutsional mexanizmlarni yanada takomillashtirish zarurligini ko’rsatadi. Umumiy va yakka profilaktika chegaralarini aniq belgilash, profilaktika shakllarini tizimlashtirish, subyektlar vakolatlarini funksional taqsimlash, samaradorlik indikatorlarini joriy etish, yakka profilaktikada inson huquqlari kafolatlarini kuchaytirish, axborot tizimlari va ma’lumot almashinuvini huquqiy jihatdan tartibga solish hamda kadrlar kasbiylashuvini ta’minlash sohadagi islohotlar samaradorligini belgilovchi asosiy yo’nalishlardir. “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to’g’risida”gi qonun yuqorida keltirilgan takliflar asosida isloh qilinsa, “jazodan keyin emas, jinoyatdan oldin” tamoyiliga muvofiq holda amaliyotda to’liq ishlaydigan huquqiy mexanizm sifatida qayta shakllanishi mumkin.

Foydalanilgan manbalar

1. O’zbekiston Respublikasining “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to’g’risida” 2014-yil 14-maydagi O’RQ–371son qonuni // O’zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to’plami. – 2014. – № 20. – 221-modda.
2. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). Handbook on the Crime Prevention Guidelines: Making them Work. – Vienna: UNODC, 2010.
3. Теоретические положения по теме 3.3.7 «Понятие, виды, формы и уровни профилактики преступлений». – Минск: Академия МВД Республики Беларусь. – С. 1–7.
4. Криминология: Учебник для вузов / под общ. ред. А. И. Долговой. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2005. – С. 435–455.
5. Симонова С. С. Теория и практика профилактики преступлений: Учебное пособие. – Волгоград: РАНХиГС, 2019. – С. 9–11.
6. Umarov Z. R. Huquqbuzarliklarning yakka tartibdagi profilaktikasi tushunchasiga oid nazariy tahlil // Uzbek Scholar Journal. – 2024. – № 35. – B. 10–11.
7. Zaripov Z. S., Ismailov I. Kriminologiya. Umumiy qism: Darslik. – Toshkent: O’zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 1996. – 228 b.
8. Zaripov Z. S. va boshq. Kriminologiya: Darslik. – Toshkent: O’zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2006.
9. Niyozova S. S. Kriminologiyada viktimologik profilaktikaning o’rni, maqsad va vazifalari // Ilmiy maqola. – Toshkent, 2023. – Elektron manba

HAYOTGA QARSHI JINOYATLARDA VOYAGA YETMAGANLARNING HUQUQ VA MANFAATLARI MUHOFAZASIGA OID AYRIM MULOHAZALAR

Ashurova Nilufar O'ktamovna

yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD),
O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti

Annotatsiya: Maqolada voyaga yetmagan shaxslarga nisbatan hayotga qarshi jinoyatlar uchun javobgarlik masalalari huquqiy jihatdan tahlil qilingan. Voyaga yetmagan shaxslarning hayotiga qarshi jinoyatlarda qonunchilikning huquqiy yondashuvni belgilashi o'rganilgan. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasining amaldagi jinoyat qonunchiligi tahlil qilinib, unda voyaga yetmagan shaxslarga nisbatan hayotga qarshi jinoyatlar uchun javobgarlik belgilangan bo'lsa-da, ushbu holat alohida og'irlashtiruvchi holat sifatida shakllanmagani qayd etilgan. Shu nuqtai nazardan, xorijiy davlatlar qonunchiligidagi ijobiy tajribalarni hisobga olgan holda, milliy qonunchilikni takomillashtirish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: voyaga yetmaganlar, hayotga qarshi jinoyatlar, qotillik, jinoyat qonunchiligi, og'irlashtiruvchi holat, huquqiy himoya.

Аннотация: В статье анализируются вопросы ответственности за преступления против жизни в отношении несовершеннолетних. Рассматривается законодательное определение правового подхода к преступлениям против жизни несовершеннолетних, анализируется действующее уголовное законодательство Республики Узбекистан, в котором хотя и установлена ответственность за преступления против жизни в отношении несовершеннолетних, но отмечается, что данное обстоятельство не сформировалось как отдельное отягчающее обстоятельство. С этой точки зрения разработаны практические предложения по совершенствованию национального законодательства с учетом положительного опыта законодательства зарубежных стран.

Ключевые слова: несовершеннолетние, преступления против жизни, убийство, уголовное законодательство, отягчающее обстоятельство, правовая защита.

Abstract. This scientific article analyzes the issues of liability for crimes against the life of minors from a legal perspective. The article examines how legislation defines the legal approach to crimes against the life of minors. Also analyzes the current criminal legislation of the Republic of Uzbekistan, which establishes liability for crimes against the life of minors, but notes that this circumstance has not been formed as a separate aggravating circumstance. From this point of view, taking into account the positive experience of the legislation of foreign countries, practical proposals have been developed for improving national legislation. The results of the article will serve to strengthen the legal protection of minors, harmonize national legislation with the norms of international law and the experience of developed countries.

Keywords: minors, crimes against life, murder, criminal legislation, aggravating circumstance, legal protection.

inson hayotining daxlsizligi jamiyat va davlat uchun eng yuksak qadriyat hisoblanadi.

Xususan, voyaga yetmagan shaxslarning hayotiga tajovuz qilish nafaqat individual shaxs huquqlarini, balki jamiyatning ma'naviy-axloqiy asoslarini ham izdan chiqaradi. Shu bois dunyo

tajribasida bolalarning hayotini himoya qilish alohida huquqiy kafolatlar orqali ta'minlanadi. Jinoyat huquqi tizimida esa bu kafolatlar qasddan odam o'ldirish yoki ehtiyotsizlik orqasidagi o'lim holatlarida sanksiyalarni kuchaytirish orqali ifodalanadi.

Milliy huquq tizimida ham voyaga yetmaganlarning hayoti ustuvor tartibda muhofaza qilinadi. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksida qasddan odam o'ldirishning og'irlashtiruvchi holatlari qatorida jabrlanuvchining o'jiz ahvoldaligi bo'lishi nazarda tutilgan bo'lsa, zamonaviy huquqiy islohotlar natijasida bu normalar yanada aniqlashtirilib, bolalar hayotini himoya qilishga alohida e'tibor qaratilyapti. Bu esa qonun ijodkorligida inson huquqlari, ayniqsa, bolalar huquqlari davlat siyosatida ustuvor yo'nalish sifatida qaror topayotganidan dalolat beradi.

Xalqaro huquq normalarida ham bolalarning hayotga bo'lgan huquqi alohida mustahkamlangan. Jumladan, BMTning Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi ishtirokchi davlatlarga bolalarni hayot va sog'liqqa xavf tug'diruvchi har qanday jinoyat tajovuzdan muhofaza qilish bo'yicha majburiyat yuklaydi [1]. Yevropa inson huquqlari sudi amaliyotida esa bolalar hayotini himoya qilish nafaqat jazo orqali, balki davlat organlari tomonidan profilaktika, nazorat va samarali tergov majburiyatlari bilan ta'minlanishi yo'lga qo'yilgan [2].

Jinoyat huquqida voyaga yetmagan shaxslarga nisbatan sodir etiladigan odam o'ldirish holatlarini alohida tartibda belgilash ikki jihatdan muhim ahamiyatga ega. Birinchidan, bu jinoyatlarning ijtimoiy xavfi yuqori. Chunki bolalar hayotiga tajovuz jamiyatning ma'naviy asoslariga zarba beradi va kelajak avlod taqdiriga xavf tug'diradi. Ikkinchidan, jazo sanksiyalarining kuchaytirilishi jinoyat profilaktikasida tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi. Jamiyatda bolalar hayotining daxlsizligi haqida qat'iy huquqiy signal berilishi huquqiy madaniyatning oshishiga xizmat qiladi.

Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning "biz o'z oldimizga qo'ygan ulkan maqsadlarimiz ijobatini, Yangi O'zbekiston kelajagini butun el-yurtimiz qatori sizdek azm-u shijoatli farzandlarimiz bilan bog'liq holda ko'ramiz. Shu bois, yoshlarning huquq va manfaatlarini ta'minlash, ularni kamol toptirish davlatimiz siyosatining eng ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida doimo e'tiborimiz markazida bo'lib kelmoqda" [3] deya ta'kidlagani, mamlakatimizda yoshlarga, xususan, voyaga yetmaganlarga bo'lgan munosabat naqadar muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

M.B.Tursunovanning fikriga ko'ra, "Xalqaro amaliyotda qabul qilingan "bolaga nisbatan zulm" atamasi o'zida "ehtiyotsiz munosabat" hamda "tashlab qo'yilganlik" tushunchalarini mujassam etadi. Bolaga nisbatan zulm – bolaning ixtiyoriga zid ravishda yoki uning ko'makka muhtoj holatidan foydalanib, uning shaxsiy daxlsizlik huquqini buzuvchi jismoniy, jinsiy va ruhiy ta'sir ko'rsatish" [4; 96-b]. Mazkur fikr o'rinlidir, haqiqatan ham "bolalarga nisbatan zulm" tushunchasi butunjahon Sog'liqni Saqlash Tashkiloti tomonidan 1999 yilda taklif etilgan quyidagi ta'rifga tayanadi: "Zulm" yoki "...bolalar bilan qo'pol munosabatda bo'lish" – bolaning sog'ligiga, yashashiga, rivojlanishi va layoqatiga amaliy zarar keltiradigan yoki zarar yetkazishi mumkin bo'lgan barcha turdagi jismoniy yoki emotsional salbiy munosabat, jinsiy zulm, ehtiyotsiz yoki befarq munosabat, kommersiya yoki boshqa maqsadlardagi ekspluatatsiya"[5].

Yuqoridagilardan ma'lum bo'ladiki, har qanday holda ham jismoniy zo'ravonlik bolaning ruhiy salomatligi va rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Davlatning jinoiy-huquqiy sohadagi siyosatida alohida muhim yo'nalish sifatida ustuvor ahamiyatga ega bo'lgan qatlamning huquqiy muhofazasi amaliy nuqtai nazardan takomillashib borishi lozim, deb hisoblaymiz. Jamiyatda yuz berayotgan voyaga yetmaganlarning hayoti, sog'lig'i, axloqi va normal rivojlanishiga salbiy ta'sir etayotgan yangidan-yangi ijtimoiy xavfli qilmishlarning kriminalizatsiyasiga qonun chiqaruvchining e'tiborini qaratish va shu orqali huquqni qo'llovchi uchun aniq normativ qoidalarni mustahkamlash tadqiqot mavzusining asosiy maqsadi hisoblanadi.

O.N.Bezrukova tomonidan berilgan ta'rifga ko'ra, "jismoniy jazolash, qanchalik yengil bo'lmasin, ma'lum darajada og'riq yoki noqulaylik yetkazish maqsadida jismoniy kuch ishlatish orqali amalga oshiriladigan har qanday harakat – jazolash"dir [6; 35-b]. Ushbu fikrdan ma'lum bo'ladiki, bolaning sog'ligiga yetkazilgan jismoniy jarohat qanchalik arziyas ko'rinishda bo'lmasin, uning sog'lom rivojlanishiga qo'shimcha, fakultativ obyekt, ya'ni ruhiyatiga yetkazilgan zarar natijasida uning normal rivojlanishiga ta'sir etganligi va ayni paytda jamiyatning kelajagiga tahdid qilganligi bois uni huquqiy nuqtai nazarda cheklash muhim ahamiyat kasb etadi.

M.A. Musayevning tadqiqotlarida huquqbuzarliklarning sodir etilish sabablari zanjirida jabrlanuvchi shaxsiga va hayot tarziga xos individual viktim (yoshga doir) xususiyatlar o'zni yuqoriligini inobatga olgan holda mazkur xislatlarga xos bo'lgan toifadagi shaxslar bilan viktimologik profilaktik ishlarni muntazam amalga oshirib borish zarurligini kuzatish mumkin [7; 38-b.]. Mazkur fikrlardan anglashiladiki, jinoyatlarda shaxsga qarshi jinoyatlar, ular orasida esa eng og'iri hayotga qarshi jinoyatlarda voyaga yetmaganlarga nisbatan sodir etiluvchi jinoyatlarning huquqiy tahlili alohida dolzarb sanaladi.

B.Dj. Axrorovning fikriga ko'ra, "Odam o'ldirishning obyekti nafaqat odamning hayotiy biologik jarayoni, balki odam uchun eng qimmatli bo'lgan ne'mat bilan bema'lol foydalanishi, hayoti bilan ifodalanadigan ijtimoiy munosabat ham bo'ladi" [8; 208-b.]. Shuningdek, olim fikrlarini davom eta turib, aybdor o'ziga ayon bo'lgan shaxsni qasddan o'ldirsa (onaning o'z chaqalog'ini qasddan o'ldirishidan tashqari), uning qilmishi Jinoyat kodeksining 97-moddasi 2-qismi "v" bandi bilan kvalifikatsiya qilinishi lozim. Aybdorning harakatlarini 97-moddaning 2-qismi "v" bandi bilan kvalifikatsiya qilishda, o'z ahvol deganda, jabrlanuvchining fiziologik, ya'ni jismoniy yoki ruhiy jihatdan (jismoniy nuqsonlari, ruhiyati buzilganligi, juda yosh yoki keksaligi, qattiq og'riq yoki behush holatda yoxud uyquda bo'lganligi, alkohol, giyohvandlik vositasi yoki psixotrop modda ta'sirida og'ir darajada mastlik tufayli) o'zini himoya qilishga, aybdorga faol qarshilik ko'rsatishga qodir emaslik yoki o'ziga nisbatan sodir etilayotgan harakatlarning xususiyati va mohiyatini tushuna olmaslik yoxud o'z harakatlarini boshqara olmaslik holati tushunilishi kerak. Bunda aybdor jabrlanuvchi o'z ahvolda ekanligini anglagan bo'lishi shart.

Yuqoridagi fikrlar tahlilidan ma'lum bo'ladi, voyaga yetmaganga nisbatan qotillik jinoyatining sodir etilishi holatlarini kvalifikatsiya qilishda alohida band belgilanmagan, ya'ni voyaga yetmagan shaxslar o'zlarining o'ziga ayon bo'lgan shaxsni qasddan o'ldirsa (onaning o'z chaqalog'ini qasddan o'ldirishidan tashqari), uning qilmishi Jinoyat kodeksining 97-moddasi 2-qismi "v" bandi bilan kvalifikatsiya qilinishi lozim. Aybdorning harakatlarini 97-moddaning 2-qismi "v" bandi bilan kvalifikatsiya qilishda, o'z ahvol deganda, jabrlanuvchining fiziologik, ya'ni jismoniy yoki ruhiy jihatdan (jismoniy nuqsonlari, ruhiyati buzilganligi, juda yosh yoki keksaligi, qattiq og'riq yoki behush holatda yoxud uyquda bo'lganligi, alkohol, giyohvandlik vositasi yoki psixotrop modda ta'sirida og'ir darajada mastlik tufayli) o'zini himoya qilishga, aybdorga faol qarshilik ko'rsatishga qodir emaslik yoki o'ziga nisbatan sodir etilayotgan harakatlarning xususiyati va mohiyatini tushuna olmaslik yoxud o'z harakatlarini boshqara olmaslik holati tushunilishi kerak. Bunda aybdor jabrlanuvchi o'z ahvolda ekanligini anglagan bo'lishi shart.

Shu o'rinda savol tug'iladi, juda yosh deganda necha yosh tushuniladi? Ayrim hollarda voyaga yetmagan shaxslarning 14 hatto 16 yoshlilari ham o'zini himoya qilishda jismoniy imkoniyati judayam cheklangan bo'ladi. Shu bois normativ noaniqliklar yoki turlicha talqin etilishi mumkin bo'lgan normallarni diskret sharhlash va huquqni qo'llash faoliyatidagi noaniqliklar sababli voyaga yetmagan shaxslarga nisbatan sodir etilgan bunday qilmishlarni umumiy tartibda baholash, fikrimizcha, bunday toifadagi shaxslarning huquq va manfaatlariga ziddir.

O'zbekiston Respublikasining 2023-yil 8-avgustdagi "Normativ-huquqiy hujjatlarning va ular loyihalarining korrupsiyaga qarshi ekspertizasi to'g'risida"gi O'RQ-860-son qonunining 13-moddasiga muvofiq, normativ-huquqiy hujjatlarning va ular loyihalarining korrupsiyaga qarshi ekspertizasi sohasidagi munosabatlarni tartibga solishda diskretion vakolatlarining kengligi va noaniq hamda asossiz havolalarning qo'llanilishi vakolatlar, huquq va majburiyatlar bilan bog'liq bo'lgan korrupsiyani keltirib chiqaruvchi omillar sifatida baholanishi belgilab qo'yilgan [9].

Xususan, qonun ijodkorligida ayni shunday noaniq va asossiz jumla (havoalalar)ning qo'llanilishi, bundan tashqari, huquqiy normaning chegarasini belgilash imkonini bermaydigan, xususan "va boshqalar", "va hokazo" kabi normalarning qo'llanilishi huquqni qo'llovchilarga asossiz ravishda ko'rib chiqish doirasining kengaytirish imkonini beradi. Shu sababdan, noaniq va asossiz havoalalar keltirilmasligi hamda normativ-huquqiy hujjatni qabul qilish tegishli davlat organlarining vakolat doirasida amalga oshirilishi zarur.

Misol uchun: normativ-huquqiy hujjatda "nazorat tadbiri rejali tekshirish davomida, ma'lum bir hududda (mintaqada) zararlanish o'chog'i aniqlanganda, mahsulot import qilinganda va boshqa holatlarda amalga oshiriladi" deya belgilangan bo'lsa, muammo: nazorat tadbiri amalga oshirilishi mumkin bo'lgan holatlarning aniq chegarasi belgilab berilmaganligi, xususan, "va boshqa holatlarda" iborasi qo'llanilishi oqibatida tekshiruvchida asossiz ravishda, tekshirish obyekti yoki predmeti doirasiga taalluqli bo'lmagan nazorat-tekshiruvini amalga oshirish bilan bog'liq diskretion vakolatlar vujudga keladi [10].

Demak, qonunchilik va norma ijodkorligida mavhum va turlicha talqin etilishi mumkin bo'lgan so'zlar hamda jumalardan foydalanish mumkin emas.

Bizningcha, inson hayotiga qarshi qaratilgan jinoyatlarda, ya'ni Jinoyat kodeksining ayrim moddalarida yuqorida keltirilgani kabi turli xil talqin etilishi mumkin bo'lgan so'zlar va jumalar qo'llanilgan. Xususan, yuqorida tahlil qilishga uringanimiz hayotga qarshi eng og'ir turdagi jinoyat og'irlashtiruvchi holatda qasddan odam o'ldirish jinoyatining mazkur "aybdorga ayon bo'lgan o'jiz ahvoldagi shaxsni" bandi hisoblanadi.

M.H.Rustambayevning xulosasiga asosan jabrlanuvchining o'jiz ahvolda ekanligini ko'rsatuvchi asosiy belgi – shaxsning hayotiga bo'lgan tajovuzni bartaraf eta olmasligi hisoblanadi [11; 175-b.]. Mazkur fikrga qo'shilish mumkin, haqiqatan ham o'jiz ahvolda bo'lgan shaxsning hayotiga qarshi tajovuzni qaytarish imkoniyati mavjud bo'lmasligi muhim belgi hisoblanadi. Biroq, tajovuzchining harakatlarini qaytarish imkoniyati masalasida turli xil fikrlar, xulosa yoki qarashlar mavjud.

A.Sh.Murodov mazkur imkoniyatni qaytarish holati yuz berishi yoki o'zaro olishuv holatida bir tarafning imkoniyati yaqqol ustunlik kasb etishi obyektning o'jiz ahvolda ekanligini asoslaydigan muhim element, degan fikrni ilgari suradi [12; 30-b.].

M.A.Abduxaliqov, Q.Payzullayev, Sh.Y.Abdugodirov yuqoridagi fikrlardan o'zgacharoq fikrni bildirishgan, ya'ni o'jiz ahvodalik holatini kvalifikatsiya qilishda aybdor ba'zan jinoiy harakatlarini amalga oshirish uchun maxsus vaqt, holat, joy yoki uslubni qo'llashga qulay sharoitni tanlaydi. Aybdor o'ziga ayon holatda, vaziyatda foydalanib qotillik jinoyatini sodir etsa, mazkur band bilan huquqiy baholash to'g'ri bo'lishini ta'kidlaydi [13; 142-b.].

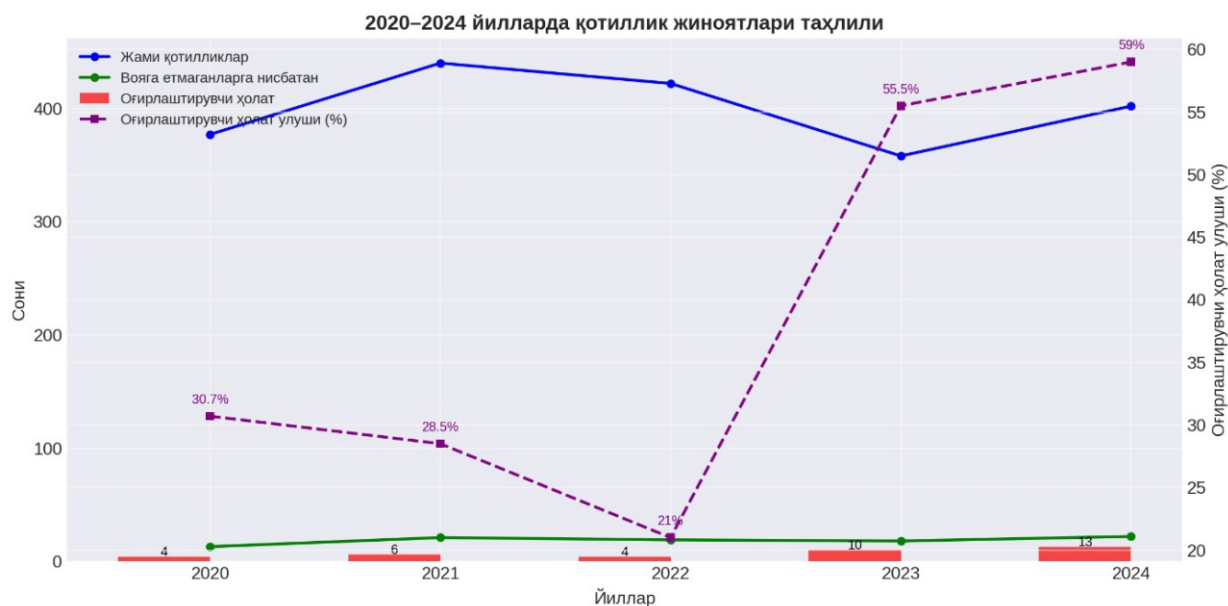
Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, olimlarning bir guruhi kuchlar nisbatiga ko'ra, ya'ni o'zaro teng bo'lmagan kuchlarning o'zaro nisbatida yaqqol ustunlik ko'rinib turgan hollarda inobatga olinishini yoqlasalar, boshqa guruh olimlar bu borada maxsus vaqt, holat, joy yoki uslubni qo'llashga qulay sharoit borasidagi nazariyani yoqlaydilar.

Shuningdek, A.G.Babishevning fikriga ko'ra, o'jiz ahvoldagi deganda, jabrlanuvchining shunday

jismoniy yoki ruhiy holatini tushunish kerakki, u o'z hayotiga qilinayotgan suiqasdga qarshi harakat qilish imkoniyatidan mahrum bo'ladi. Mazkur holat voyaga yetmaganlik yoki keksalik, og'ir xastalik, uyqu holati, kuchli darajadagi mastlik va boshqa omillar bilan bog'liq bo'lishi mumkin [14; 32–35-b.]. Mazkur fikrga qo'shilamiz, biroq huquqni qo'llash amaliyoti bu borada nazariy qoidalarni ko'pincha tan olmasdan mustaqil huquqiy baho berish yo'lidan bormoqda.

Hayotga qarshi jinoyatlar, xususan, qasddan odam o'ldirish jinoyatlarini sudlarda ko'rib chiqish statistikasiga e'tibor qaratamiz. Bu turdagi jinoyatlar 2020-yilda 377 ta qayd etilgan bo'lsa, voyaga yetmaganlarga nisbatan sodir etilgan qotillik jinoyatlarining 13 tasidan atigi 4 tasi (30,7 %) Jinoyat kodeksining 97-moddasi 2-qismi "v" bandi bilan kvalifikatsiya qilingan. 2021-yilda jami 440 ta qotillik bilan bog'liq jinoyatlar sudlarda ko'rib chiqilgan bo'lsa, ulardan 21 tasi voyaga yetmaganlarga nisbatan sodir etilgan va ularning 6 tasi yoki 28,5 foizi og'irlashtiruvchi holatda sodir etilgan, deb topilgan. 2022-yilda 422 ta qotillik jinoyatidan 19 tasi voyaga yetmaganlarga nisbatan sodir etilgan bo'lib, ularning atigi 4 tasi yoki 21 foizi og'irlashtiruvchi holat sifatida huquqiy baholangan. 2023-yilda 358 ta qotillik va 18 tasi voyaga yetmaganlarga nisbatan sodir etilgan bo'lsa, shundan 10 tasi og'irlashtiruvchi holat sifatida baholangan. 2024-yilda jami 402 ta qotillik jinoyati sudlar tomonidan ko'rib chiqilgan va ularning 22 tasi voyaga yetmaganlarga nisbatan sodir etilgan hamda mazkur jinoyatlarning 13 tasi yoki 59 foizi og'irlashtiruvchi holat sifatida huquqiy baholangan [15].

Yuqoridagi statik ma'lumotlar tahlilidan ma'lum bo'lmoqdaki, qotillik jinoyatlariga huquqiy baho berishda amaliyot o'z qoidalaridan kelib chiqib talqin qilmoqda va bu, o'z navbatida, jinoyatga oid huquqiy siyosatda voyaga yetmaganlarning huquq va manfaatlariga zarar yetkazmoqda. Statistik ma'lumotlar tahliliga e'tibor qaratsak, voyaga yetmaganlarga nisbatan sodir etilgan jinoyatlar ulushida qotillik jinoyatlari og'irlashtiruvchi holat sifatida jami jinoyatlarning kam sonli ulushidagina aks etmoqda (1-rasm).

1-rasm

Demak, huquqni qo'llash amaliyoti, o'z navbatida, Jinoyat kodeksining belgilagan normalariga ko'ra, ishni hal etmoqda va buni qonunga xilof kvalifikatsiya yoki xato, deb bo'lmaydi. Chunki norma-ning o'zi turlicha talqin etilish imkonini beruvchi mazmunga ega.

Bu yo'nalishda, ya'ni qotillik tarkibining tuzilishida jabrlanuvchining ojiz ahvoli bo'yicha tadqiqot olib borgan E.B.Doronina shunday xulosalarga kelgan. U "insonning ojiz holati va uning turlari nafaqat turli jinoyatlardan, jumladan qotillikdan jabr ko'rish xavfini keskin oshiradi, balki ba'zi hollarda aybdor shaxsning jinoyat sodir etish joyi, usuli va sharoitini tanlashini ham belgilab beradi" [16; 177-b.] deya ta'kidlaydi va shaxsni voyaga yetmaganligi uning ojiz ahvolda, deb baholashga asos bo'lmasligini asoslantirishga harakat qiladi. Demak, olimaning fikrlaridan anglashiladiki, voyaga yetmagan shaxs ayrim hollarda qotillik subyektiga faol qarshilik ko'rsata oladi va bu, o'z o'rnida, uning ojizligini anglatmaydi. Masalan, o'smirning hayotiga nisbatan qilingan tajovuzni ojiz ahvoldagi shaxsga nisbatan sodir etilgan deb topish unchalik ham to'g'ri emas.

Shu nuqtai nazardan bu borada yuqoridagi fikrlarga qisman qo'shilmiz, biroq xalqaro qonun hujjatlarida voyaga yetmagan shaxslarni bir xil termin, ya'ni "bola" deb yuritilishi lozimligi va bu boradagi tadqiqotlar shaxslarni 18 yoshga to'lguniga

qadar uning psixofiziologik holati kattalarnikiga nisbatan sezilarli ravishda ojiz bo'lishi ta'kidlangan.

M.X.Rustambayev bu borada "ojiz ahvol deganda, jabrlanuvchining fiziologik, jismoniy yoki ruhiy jihatdan (jismoniy nuqsonlari, ruhiyati buzilganligi, juda yosh yoki keksaligi, qattiq og'riq yoki behush holatda yoxud uyquda bo'lganligi, alkogol, giyohvandlik vositasi yoki psixotrop modda ta'sirida og'ir darajada mastlik tufayli) o'zini himoya qilishga, aybdorga faol qarshilik ko'rsatishga qodir emaslik yoki o'ziga nisbatan sodir etilayotgan harakatlarning xususiyati va mohiyatini tushuna olmaslik yoxud o'z harakatlarini boshqara olmaslik holati tushunilishi kerak. Bunda aybdor jabrlanuvchi ojiz ahvolda ekanligini anglagan bo'lishi shart", deb ta'kidlaydi [17; 99–139-b.].

Yuqorida bunga o'xshash fikrlarni keltirgan edik, biroq ushbu ta'riflarning barchasi O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2004-yil 24-sentyabrdagi "Qasddan odam o'ldirishga oid ishlar bo'yicha sud amaliyoti to'g'risida"gi 13-son qarorida berilgan tushuntirishlarni inobatga olgan holda xulosa qilinmoqda, ya'ni qarorning 8-bandida tushuntirish berilishicha, "aybdorning harakatlarini Jinoyat kodeksining 97-moddasi ikkinchi qismi "v" bandi bilan kvalifikatsiya qilishda, ojiz ahvol deb jabrlanuvchining fiziologik, jismoniy yoki ruhiy jihatdan (jismoniy nuqsonlari, ruhiyati buzilganligi, juda yosh yoki keksaligi, qattiq og'riq yoki behush

holatda yoxud uyquda bo'lganligi, alkohol, giyohvandlik vositalari, ularning analoglari, psixotrop yoxud kishining aql-idrokiga ta'sir qiluvchi boshqa moddalar ta'sirida og'ir darajada mastligi tufayli) o'zini himoya qilishga, aybdorga faol qarshilik ko'rsatishga qodir emaslik yoki o'ziga nisbatan sodir etilayotgan harakatlarning xususiyati va mohiyatini tushuna olmaslik yoxud o'z harakatlarini boshqara olmaslik holati tushunilishi kerak. Bunda aybdor jabrlanuvchi o'jiz ahvolda ekanligini anglagan bo'lishi shart.

Jabrlanuvchining alkogolli ichimlik, giyohvandlik vositasi yoki psixotrop modda ta'sirida atrofdagi vaziyatni anglay olmaydigan darajada mastligi, uning o'jiz ahvolda bo'lgan deb tan olinishiga asos bo'lishi mumkin. Bunda jabrlanuvchini kim bu ahvolga solganligi ahamiyatga ega emas" [18].

Yuqoridagi qarorning ushbu qoidasini tahlil qiladigan bo'lsak, voyaga yetmaganlik bu kvalifikatsion belgiga bevosita aloqasi yo'q. Faqatgina "juda yosh" ekanligi holati keltirilib, uni o'jiz deb baholashga asos bo'lishi mumkinligi ta'kidlanmoqda.

Shunday bo'lsa-da, shaxsga qarshi jinoyatlarda, ayniqsa, voyaga yetmagan shaxsga nisbatan sodir etilgan jinoyatda alohida ijtimoiy xavflilik aks etishi ko'plab olimlarning xulosalarida bayon etilgan.

Jumladan, L.M. Ivanova bu borada olib borgan tadqiqotlarida insonning birinchi navbatdagi huquqlari hisoblangan hayotga bo'lgan huquqlarining jinoiy-huquqiy muhofazasida voyaga yetmaganlarga nisbatan sodir etilishi holati alohida og'irlashtiruvchi band sifatida qayd etilishi lozimligini ta'kidlaydi. Chunki voyaga yetmagan shaxs aksariyat holatda o'zini himoya qila olmaydigan darajada o'jiz, ya'ni kuchlar nisbati katta shaxslarga qaraganda kam bo'ladi, bundan tashqari, jinoyat sodir etayotgan shaxslar bunday shaxslarga nisbatan jinoyat sodir etayotganida boshqa subyektlarga nisbatan shafqatsizlarcha harakat qilishi bilan ajralib turadi [19; 33-b.].

Yuqoridagi fikrlarga qo'shilamiz, haqiqatan ham voyaga yetmaganlarga nisbatan sodir etilgan hayotga qarshi jinoyatlarni umumiy tarzda kvalifikatsiya qilishda jinoyat huquqining prinsiplariga zid bo'lgan jihatlar mavjudligi ko'zga tashlanadi.

Jumladan, odillik prinsipiga muvofiq, faqatgina jazoni odilligi bilan bog'liq hollarda yuqoridagi faktorlarni inobatga olmagan holda umumiy jihatdan, nisbatan yengil sanksiyalar qo'llanishi holati jazoning odilligiga zid hisoblanadi.

Bizningcha, hayotga qarshi jinoyatlarning voyaga yetmaganlarga nisbatan sodir etilgan holatlari alohida og'irlashtiruvchi bandlarda aks ettirilishi lozim. Mazkur g'oyani amaliyotga joriy etishning bir qancha asoslari mavjud. Xususan:

birinchidan, xalqaro huquqning umume'tirof etilgan qoidalariga muvofiq, davlatning amalga oshirayotgan siyosatida bolalarni ularga nisbatan sodir etiladigan har qanday ko'rinishdagi tajovuzdan himoya qilish majburiyati mavjudligi;

ikkinchidan, voyaga yetmagan shaxs aksariyat holatda o'zini himoya qila olmaydigan darajada o'jiz, ya'ni kuchlar nisbati katta shaxslarga qaraganda kam bo'ladi;

uchinchidan, bu turdagi jinoyatlarni sodir etayotgan shaxslar bolalarga nisbatan jinoyat sodir etayotganida nisbatan shafqatsizlarcha harakat qilishi, jinoiy motivi ijtimoiy jihatdan o'ta xavfli ekanligini anglatishi bilan ajralib turadi;

to'rtinchidan, qonunchilikda bunday jinoyatlar og'irlashtiruvchi holat sifatida alohida belgilanishi jinoyat sodir etish niyatida bo'lgan shaxs jazo og'irroq bo'lishini anglagan holda bunday harakatlardan tiyilishi uchun profilaktik jihatdan xizmat qiladi;

beshinchidan, bu turdagi jinoyatlar uchun qonun normalarini aniq va bir xilda qo'llanilishiga imkon beradi;

oltinchidan, "o'jiz ahvoldagi" "nochor shaxs" jumalari Jinoyat kodeksida aniq ta'rif berilganligi bois, amaliyotda turlicha talqin etilishi mumkin bo'lgan diskret xususiyat kasb etayotganligi va boshqalar.

Bu borada xorij davlatlarining qonunchiligini tahlil qiladigan bo'lsak, jumladan Fransiya Jinoyat kodeksi (Pénal Code)ga ko'ra, 221-modda va 221-4-modda jabrlanuvchi 15 yoshdan kichik bo'lsa og'irlashtiruvchi holat sifatida belgilangan. Bu premeditatsiyaga teng vaziyatda yoki qotillikning maxsus shartli turi bilan birlashgan holatda bo'lib, uning jazosi umrbod ozodlikdan mahrum qilish yoki uzoq muddatli ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanishi mumkin [20].

Rossiya Federatsiyasi Jinoyat kodeksining 105-moddasida qasddan odam o'ldirish jinoyatining og'irlashtiruvchi holatida "Aybdor uchun o'jiz holatda ekanligi aniq bo'lgan voyaga yetmagan yoki boshqa shaxsga nisbatan, shuningdek odam o'g'irlash bilan bog'liq holda sodir etilgan"ligi alohida ikkinchi qismning "b" bandida aks etgan [21].

Yuqorida keltirilganlarni inobatga olgan holda O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining shaxsga qarshi jinoyatlar bobiga quyidagicha o'zgartish va qo'shimchalarni kiritish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

«97-modda. Qasddan odam o'ldirish»

2-qism. Javobgarlikni og'irlashtiradigan holatlarda qasddan odam o'ldirish, v) «aybdorga ayon bo'lgan o'jiz ahvoldagi shaxsni» bandiga quyidagi o'zgartish kiritish taklif etiladi:

v) Aybdor uchun o'jiz holatda ekanligi aniq bo'lgan voyaga yetmagan yoki boshqa shaxsga nisbatan;

«98-modda. Kuchli ruhiy hayajonlanish holatida qasddan odam o'ldirish» moddasini quyidagi 2-qism bilan to'ldirish taklif etiladi:

2-qism. **O'sha harakatlar voyaga yetmagan shaxsni o'ldirishi –**

besh yildan sakkiz yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi.

«100-modda. Zaruriy mudofaa chegarasidan chetga chiqib, qasddan odam o'ldirish»

moddasini quyidagi 2-qism bilan to'ldirish taklif etiladi:

2-qism. O'sha harakatlar voyaga yetmagan shaxsni o'ldirishi, –

uch yildan besh yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi.

«101-modda. Ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsni ushlashning zarur choralari chegarasidan chetga chiqib, qasddan odam o'ldirish» moddasini quyidagi 2-qism bilan to'ldirish taklif etiladi:

2-qism. O'sha harakatlar voyaga yetmagan shaxsni o'ldirishi, –

uch yildan besh yil yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi.

«102-modda. Ehtiyotsizlik orqasida odam o'ldirish» moddasining 2-qismini quyidagicha to'ldirish taklif etiladi:

2-qism. Ehtiyotsizlik orqasida **voyaga yetmagan shaxsni** yoki ikki va undan ortiq odam o'ldirish

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, keltirib o'tilgan taklif va amaliy tavsiyalarning joriy etilishi jamiyatimizda huquqiy samaradorlikni ta'minlab, jazoning muqarrarligiga bo'lgan e'tiborni oshiradi. Bu esa, voyaga yetmaganlarga nisbatan jinoyatlar salmog'ini kamaytirish va O'zbekistonda barqaror va sog'lom ijtimoiy muhitni yaratishda ijobiy samara beradi.

Foydalanilgan manbalar

1. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiyasi. – Toshkent: Adolat, 2009.
2. Inson huquqlari bo'yicha Yevropa Konvensiyasi [https://nrm.uz/contentf?doc=371783_inson_huquqlari_bo'yicha_evropa_kvenciyasi_haqida](https://nrm.uz/contentf?doc=371783_inson_huquqlari_bo%E2%80%98yicha_evropa_kvenciyasi_haqida)
3. O'zbekiston yoshlariga bayram tabrigi. 30.06.2024 yil // <https://president.uz/uz/lists/view/7361>
4. Tursunova M.B. Voyaga yetmaganlarga nisbatan sodir etiladigan zo'ravonliklar profilaktikasi // Eurasian journal of technology and innovation Volume 2, Issue 2, February 2024 ISSN 2181-2020 Page 96-102
5. Социология молодёжи: Учебник / Под ред. В.Т Лисовского. – Санкт-Петербург, 2016.
6. Безрукова О.Н. Социология молодёжи: Учебно-методическое пособие. Факультет социологии СПбГУ. – Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2015. – С. 35.
7. Musayev M.A. Hayotga qarshi jinoyatlar: nazariya va amaliyot muammolari: Monografiya. – T.: "Sharq", 2011. – B.228.; Ismailov I. Uyushgan jinoiy tuzilmalar faoliyatining oldini olishni nazariy va tashkiliy-huquqiy ta'minlash: Yurid. fan. d-ri. ... dis. – T., 2006. – B.38.
8. Jinoyat-ijroiya huquqi: Darslik / Mualliflar jamoasi. Mas'ul muharrir-yu.f.n., dos. B.J.Axrorov. – T.: O'qituvchi, 2002. – 208 b.
9. O'zbekiston Respublikasining 2023-yil 8-avgustdagi "Normativ-huquqiy hujjatlarning va ular loyihalarining korrupsiyaga qarshi ekspertizasi to'g'risida"gi O'RQ-860-son qonuni.
10. O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirining "Normativ-huquqiy hujjatlar va ular loyihalarida korrupsiyani keltirib chiqaruvchi omillarni aniqlash uslubiyatini tasdiqlash haqida" 2023-yil 31-oktyabrda ro'yxatdan o'tgan buyrug'i, ro'yxat raqami 3470 <https://www.lex.uz/uz/docs/6649238>

10. Jinoyat-ijroiya kodeksiga sharhlar / Rustambayev M.H., Axrarov B.J. va boshqalar. Ma'sul muharrir: yu.f.d., prof. M.H.Rustambayev. – T.: TDYUI, 2007. – 574 b.
11. Murodov A.Sh. Ichki ishlar organlarining oiladagi zo'ravonlik bilan bog'liq huquqbuzarliklar profilaktikasini takomillashtirish: Yurid. fan. bo'yicha fal. d-ri (PhD) ... dis. – T., 2019. – B.28,110; 220.; Fazilov I.Yu. Odam savdosiga qarshi kurashning jinoyat-huquqiy va kriminologik jihatlar: Yurid. fan. d-ri. ... dis. – T., 2016. – B.30.
12. Abduxaliqov M.A., Payzullayev Q., Abduqodirov Sh.Y. Jinoyat -ijroiya huquqi: Darslik. –T.: TDYUI, 2005. – 142 b.
13. Бабичев А. Г. Преступления против жизни: теоретико-прикладные проблемы и доктринальная модель уголовного закона: Автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук Наук. – Казань, 2019. – С.32–35
14. Sudlangan shaxslar tomonidan sodir etilgan ayrim turdagi jinoyatlarning hududlar kesimi bo'yicha dinamikasi // <https://stat.sud.uz/assets/uploads/criminal/pdf/criminal-2024-full.pdf>
15. Доронина Е. Б. Беспомощное состояние потерпевшего в структуре состава убийства: теория, закон, практика: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Челябинск, 2004. – С 11-17.; Rustambayev M.X. Jinoyat kodeksiga sharhlar. Maxsus qism. – T.: Yuridik adabiyotlar publish, 2023
16. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining "Qasddan odam o'ldirishga oid ishlar bo'yicha sud amaliyoti to'g'risida" 2004-yil 24-sentyabrdagi 13-son qarori <https://lex.uz/docs/1455961>
17. Иванова Л. М. Криминологическая характеристика корыстно-насильственных преступлений, совершаемых в отношении несовершеннолетних, и их предупреждение: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Иркутск, 2007. – 33 с.
18. Уголовный кодекс Франции (в редакции от 01.01.2014 г.) <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/14297>
19. "Уголовный кодекс Российской Федерации" от 13.06.1996 N 63-ФЗ (ред. от 31.07.2025) УК РФ Статья 105. Убийство https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/5b3e04338020a09b25fe98ea83bc9362c8bc5a76/

SUDGA QADAR JINOYAT ISHI YURITUVIDA MOL-MULKNI XATLASH JARAYONIDA KELIB CHIQUADIGAN AYRIM MASALALAR TAHLILI

Nazarova Laylo Geldimurodovna

yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD),
O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti
mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Maqolada mulkni xatlash sohasidagi huquqiy munosabatlarning subyekti tarkibi to'g'risidagi masala ko'rib chiqilgan va gumonlanuvchi, ayblanuvchi yoki ularning harakatlari uchun qonuniy javobgar shaxslarning, shuningdek gumonlanuvchi, ayblanuvchi yoki ularning harakatlari uchun qonuniy javobgar bo'lmagan boshqa shaxslarning mol-mulkini xatlash bo'yicha protsessual faoliyatni amalga oshirish jarayonida yuzaga keladigan huquqiy munosabatlar yuzasidan muallif fikrlari bayon etilgan. Shuningdek, jinoyat-protsessual qonunchilikdagi mavjud bo'shliqlarni to'ldirish bo'yicha taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: xatlash, tergovchi, surishtiruvchi, ayblanuvchi, zarar, mol-mulk, bayonnoma, dalillar, miqdor.

Аннотация. В статье изложен авторский взгляд на правоотношения, возникающие при производстве процессуальных действий по наложению ареста на имущество подозреваемого, обвиняемого или лиц, виновных в своих действиях, а также подозреваемого, обвиняемого или лиц, не несущих юридическую ответственность за свои действия. Разработаны предложения и рекомендации для заполнения существующих пробелов в уголовно-процессуальном законодательстве.

Ключевые слова: арест на имущество, следователь, дознаватель, обвиняемый, ущерб, имущество, протокол, доказательства, размер

Abstract. The article presents the author's perspective on the legal relations arising during the performance of procedural actions related to the seizure of property belonging to a suspect, an accused person, or individuals responsible for their actions, as well as those not bearing legal liability for such actions. The study also develops proposals and recommendations aimed at filling existing gaps in criminal procedure legislation.

Keywords: property seizure, investigator, inquiry officer, accused, damage, property, protocol, evidence, amount.

O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual qonunchiligida surishtiruvchi, tergovchi tomonidan xatlanishi kerak bo'lgan mol-mulkning qiymati aniq belgilanmagan. Masalan, Ukraina JPKning 170-moddasida xatlanishi kerak bo'lgan mulkning qiymati fuqaroviy da'voda ko'rsatilgan qiymatga muvofiq bo'lishi shartligi belgilangan, ya'ni shaxsning yetkazilgan zararga teng qiymatdagi mulklari xatlanadi, xolos. Xuddi shu qoida Estoniya, Gruzziya Jinoyat-protsessual kodekslarida ham belgilangan.

O'z navbatida, milliy jinoyat-protsessual qonunchiligimizda xatlanishi kerak bo'lgan mulkning qiymati ko'rsatilmagani bois surishtiruvchi, tergovchilar shaxsga tegishli barcha mol-mulkni bira to'la xatlaydilar. Bunday tartib bilan kelishib bo'lmaydi, chunki gumon qilinuvchi, ayblanuvchilarga tegishli barcha mulklarga nisbatan band solinishi ularning ijtimoiy-iqtisodiy ahvolini faqat og'irlashtiradi. Shu masala yuzasidan turli fikrlar mavjud. Masalan, V.B. Iskandirov o'z tadqiqotida tergov davomida ayblanuvchiga tegishli barcha mulk xatlanishi kerak, degan xulosaga kelgan.

Shuningdek, F.N.Bagautdinov ham shunday mazmundagi fikrni bildirgan [1]. Ular o'z fikrlarini quyidagi vajlar bilan asoslaydilar:

- xatlangan mulk orasida shaxsning oila a'zolari yoki boshqa yaqinlariga tegishli ulush bo'lishi mumkin, buni tergovning dastlabki bosqichlarida aniqlash imkoni bo'lmaydi. Natijada mulkning shaxsga tegishli qismi qiymati qisqarib, bu moddiy zararni qoplashga yetarli bo'lmay qolishi mumkin;

- xatlash jarayonida surishtiruvchi, tergovchi narsa-buyumlarni xatlashda xatoliklarga yo'q qo'yishi mumkin: narxi baland yoki past baholanadi, buyumning eskirganlik darajasi to'g'ri aniqlanmaydi (odatda, bu xatolik xatlash jarayonida mutaxassis ishtirok etmagan hollarda uchraydi). Shuni ta'kidlash kerakki, kichik qiymatdagi predmetlarni xatlash jarayonida surishtiruvchi, tergovchilar mutaxassis ishtirokiga ehtiyoj sezmaydilar va o'z qarashlaridan kelib chiqib baholashadi;

- xatlash payti surishtiruvchi, tergovchiga yetkazilgan zararning aniq miqdori ma'lum bo'lmashligi mumkin. Tergov davomida miqdor o'zgarish ehtimoli mavjud, ko'proq oshishi mumkin;

- hukmning ijrosini ta'minlash vaqtiga kelib, xatlangan ba'zi narsa-buyumlar o'z sifatini yo'qotishi mumkin. Bu esa ularning moddiy qiymati xatlangan paytdagidan sezilarli darajada tushishiga olib keladi.

Shuningdek, qimmatli qog'ozlarni xatlash tartibi jinoyat-protsessual huquqi nazariyasida yetarli darajada tadqiq etilmagan. Bank va boshqa kredit tashkilotlarining hisob raqamida bo'lgan pul mablag'larini xatlash uni amalga oshirayotgan mansabdor shaxsdan huquqning turli sohalarini bo'yicha alohida bilimlarni ham talab qiladi. Mol-mulkni xatlash bo'yicha protsessual hujjatning ijrosini ta'minlash bir qator xatti-harakatlarni bajarishni talab etib, ular kuch va vositalar sarfxarajati bilan bog'liq. Bundan hollarda soha bo'yicha bilimga ega mutaxassisning ishtirokiga zarurat paydo bo'ladi.

Shuning uchun qimmatli qog'ozlar va ularning sertifikatlarini xatlash jarayonida mutaxassis ishtirokining shartligini belgilash, maqsadga muvofiq. Milliy protsessual qonunchiligimizda mutaxassis yoki baholovchi tashkilotning faqat

zarur hollardagina ishtirokini ta'minlash kerakligi nazarda tutilgan. Ammo, tergov amaliyoti shuni ko'rsatadiki, xatlashda mutaxassisning ishtirok etishi ushbu faoliyat samaradorligi oshishiga o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatadi. Mutaxassisning ishtirok etishi xatlashga tayyorgarlik ko'rish, uni o'tkazish va natijalarni qabul qilib olib, ularni rasmiylashtirishda texnika va ilm-fanning yutuqlaridan foydalanishda samara beradi. M.V.Sokolovanning fikriga ko'ra [2], xatlash jarayonida surishtiruvchi, tergovchilar mutaxassisning ishtirokini ta'minlashi shart. Jumladan, A.A.Petrikina ham xatlashda narsa-buyumlarni qidirib topish, ularni protsessual tartibda mustahkamlash va olib qo'yishda, texnik vositalardan foydalanishda tergovchi, surishtiruvchilarga albatta maxsus bilimga ega bo'lgan shaxslarning yordami kerak bo'lishini bildirib, mutaxassislar ishtirokni majburiy deb belgilash kerakligini aytgan [3].

Shu bilan birga, jinoyat-protsessual qonunchiligimizda xatlash mumkin bo'lmagan gumon qilinuvchi, ayblanuvchining mol-mulkli ro'yxati [4] ham mavjud bo'lib, sudlanuvchi va fuqaroviy javobgar oilasining normal yashashi uchun kerakli uy-joy, kvartira, uy anjomlari va jihozlari, kiyim va buyumlar xatlanishi mumkin emas. Bunda shu narsani inobatga olish kerakki, xatlash mumkin bo'lmagan uy-joy jinoyat natijasida qo'lga kiritilgan mablag' hisobidan sotib olingan bo'lishi ham mumkin. Aynan shu masala qonunchiligimizda ochiq qolgan.

Ba'zi olimlar [4] agar jinoiy daromad evaziga olingan mol-mulk va undan ko'rilgan foyda qonuniy yo'l bilan topilgan mol-mulkning tarkibiy qismi bo'lsa, mazkur mulkdagi noqonuniy ulush baholanib, o'sha qismi musodara qilinishi, shuningdek, ularning fikriga ko'ra, bu holatda uchinchi shaxslar tasarrufiga o'tib ketgan mol-mulkni musodara qilishda mazkur insofli egallovchilar o'zlari sotib olayotgan mulkning jinoiy yo'l bilan topilganligini bilgan yoki bilgan bo'lishi shart ekanligi aniqlanishi kerak.

Jinoyat ishlari yurituvda fuqaroviy da'vo kiritilishidan oldin yoki da'vo qo'zg'atilgandan keyin mol-mulkni xatlash vaqti masalasi ham protsessualist olimlar o'rtasida doimiy muhokama mavzularidan biri sanaladi. JPKning 290-moddasida ashyoviy dalillarning o'zlashtirilishi, xarj

qilib yuborilishi, yashirilishi, yo'q qilib tashlanishi yoki shikastlantirilishidan saqlash uchun ham mol-mulk xatlanadi. Mazkur norma mazmunidan anglashiladiki, dastlab moddiy qimmatliklarga ega narsa-buyum yoki mulk ashyoviy dalil deb topilishi va keyin xatlanishi kerak.

Bundan tashqari, fuqaroviy da'vogarning tergov organlariga bergan arizasi gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, fuqaroviy javobgarining mol-mulkni xatlash uchun asos bo'lishi kerakmi yoki xatlash uchun fuqaroviy da'vogarning arizasi bo'lishi shart emasmi, kabi savollar yuzasidan protsessulist olimlar o'z tahlillari natijasida turli xulosalarga kelishgan.

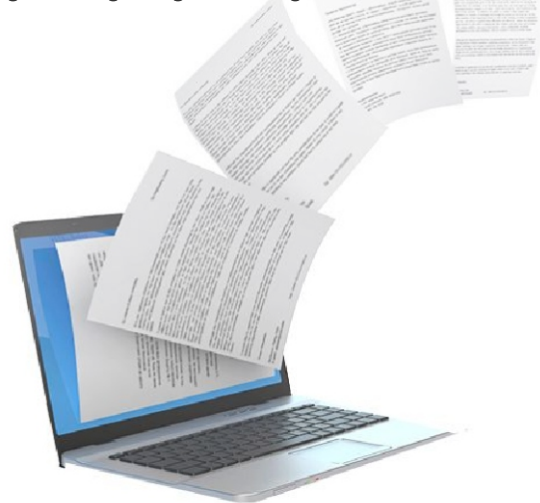
Jumladan, K.B. Samandarovning fikriga ko'ra, jinoyat ishida mol-mulk ro'yxatining yo'qligi mulkiy zararni qoplash to'g'risidagi masalani ko'rmasdan qoldirishga asos bo'la olmaydi, sababi bunday mol-mulk hukm ijrosi jarayonida ham aniqlanishi mumkin. M.V. Sokolova, O.L. Podustova tergov organlari tomonidan sudga taqdim etilgan iltimosnomaga ilova qilingan hujjatlar orasida fuqaroviy da'voning mavjud bo'lmashligi sud tomonidan iltimosnomani rad qilish uchun asos bo'lmashligi kerak [5], degan fikrni bildirishgan. Mazkur olimlar bunday xulosaga kelishlarini fuqaroviy da'vo jinoyat ishi qo'zg'atilgan vaqtdan boshlab, to u bo'yicha birinchi instansiya sudida o'tkaziladigan sud tergovi tamomlangunga qadar berilishi mumkinligi bilan izohlashadi. Amaldagi qonunchiligimizda esa xatlash muddatini belgilash masalasi nazarda tutilmagan. Bizningcha, mol-mulkni xatlash uchun fuqaroviy da'vogar tomonidan da'vo berilishining kutilishi jinoyatdan jabr ko'rgan shaxslarning huquqlari buzilishiga olib keladi.

Fuqaroviy da'voni ta'minlashda mol-mulkni xatlash uchun da'vogar tomonidan da'vo qo'zg'atilgan bo'lishi shart emas. Bu qoida surishtiruvchi, tergovchilar uchun majburiy bo'lishi kerak. Chunki o'z vaqtida yoki zudlik bilan xatlash choralarining ko'rilmashligi fuqaroviy javobgarlar tomonidan o'z mulklarini yashirish imkoniyatini kengaytiradi. Mol-mulkni xatlashdan ham asosiy ko'zlangan maqsad fuqaroviy javobgarga tegishli mulkning sotib yuborilishi, hadya qilinishi kabi o'zidan begonalashtirilishining oldini olishga qaratilgan. Shuning uchun ham surishtiruvchi, tergovchilar jinoyat natijasida yetkazilgan moddiy

ziyonni qoplash uchun mustaqil ravishda fuqaroviy da'vo qo'zg'ata olishlari va bu O'zbekiston Respublikasi JPKning 276-moddasi 1-qismida o'z aksini topishi kerak.

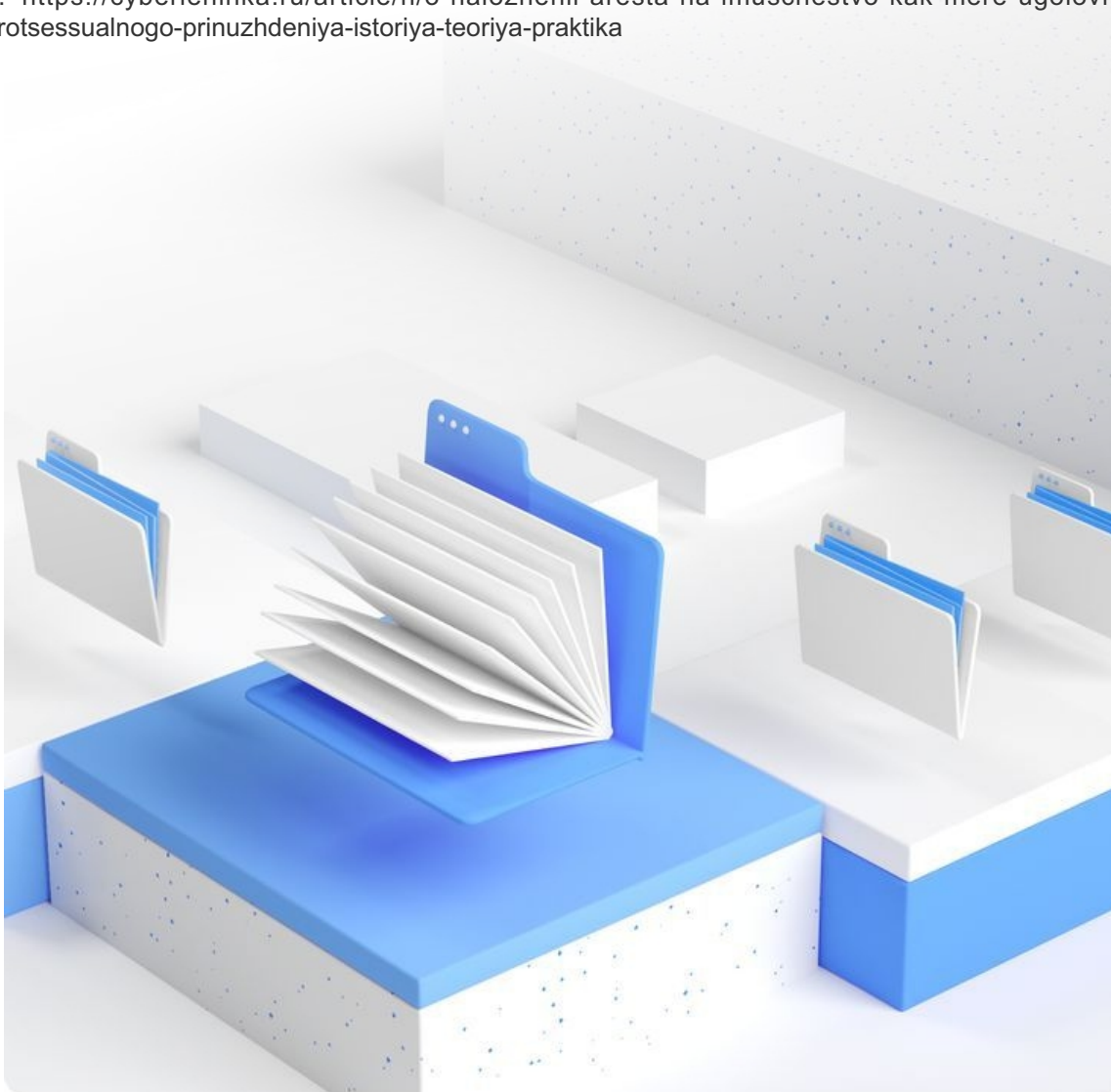
Bundan tashqari, xatlash muddati tartibga solinishi kerak bo'lgan yana bir masala – bu amalda gumon qilinuvchi, ayblanuvchiga tegishli, lekin uchinchi shaxslar mulk huquqida bo'lgan mol-mulk. Jinoyat-protsessual qonunchiligimizda mazkur toifa shaxslarga protsessual maqom berilmagan, ularning huquq va majburiyatlari ishlab chiqilmagan. Natijada zarurat bo'lmaganda ham ushbu shaxslarning mol-mulki uzoq muddatga xatlanmoqda. Bu esa bozor iqtisodiyoti sharoitida yuridik shaxslar, tadbirkorlik subyektlari hamda jismoniy shaxslar uchun yetarlicha muammolarni keltirib chiqarmoqda.

Sud o'z ajrimida shaxsning o'z mulkiga nisbatan aynan qaysi huquqi yo'qolishini ko'rsatishi kerak: egalik qilish, foydalanish yoki tasarruf etish. Shu bilan birga, ushbu mol-mulkning xatlovda bo'lish muddatini ham ko'rsatish maqsadga muvofiq. Ayniqsa, bir necha yillar davom etadigan ko'p epizodli yoki to'xtatib qo'yilgan jinoyat ishlarida muddat masalasi juda muhim. Lekin, barcha jinoyat ishlariga bir xil muddat belgilanishi maqsadga muvofiq emas. Bu masalada oldindan belgilab qo'yiladigan emas, oqilona muddat o'rnatilishi kerak. Chunki, jinoyat ishi holatlari, ishning huquqiy va faktik murakkabligi, protsess ishtirokchilarining xulq-atvori, surishtiruvchi, tergovchi, prokuror hamda sudlarning bu masaladagi faoliyati samaradorligi, jabrlanuvchilar soni, yetkazilgan zarar miqdori kabi omillar aniq muddat belgilanishiga to'g'ridan to'g'ri ta'sir ko'rsatadi.

Foydalanilgan manbalar

1. Искандиров В.Б. Наложение ареста на имущества а уголовном процессе: Дис. ... канд. юрид. наук. – Челябинск, 2012, – С 131. <https://www.dissercat.com/content/nalozhenie-aresta-na-imushchestvo-v-ugolovnom-protsesse>.
2. Соколова М. В. Особенности использования специальных знаний при наложении ареста на имущество // Криминалистика и судебно-экспертная деятельность в условиях современности: Материалы IV международной научно-практической конференции. – Краснодар, 2016. – С. 403–406. – EDN XRELWH. https://elibrary.ru/download/elibrary_28111856_44156167.pdf
3. Петрикина А. А. Формы использования специальных знаний при наложении ареста на имущество в уголовном процессе РФ. Уголовно-правовые, уголовно-процессуальные и криминалистические вопросы борьбы с преступностью : Сборник научных трудов по материалам 4-й Всероссийской научно-практической конференции. – Краснодар, 2018. – С. 90–94. – EDN OECNLX. https://elibrary.ru/download/elibrary_43032393_17486855.pdf
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2009-yil 14-apreldagi 110-son qarori bilan tasdiqlangan «Qarzdor va uning oilasining normal turmush kechirishi uchun zarur bo'lgan, ijro hujjatlari bo'yicha undiruv qaratilishi mumkin bo'lmagan uy anjomlari va jihozlari, kiyimlar hamda boshqa buyumlar ro'yxati». <https://lex.uz/acts/111460>
5. Юткина С. М., Ростовщикова О. В. О наложении ареста на имущество как мере уголовно-процессуального принуждения: история, теория, практика //Вестник Волгоградской академии МВД России. – 2012. – №. 4 (23). – С. 144-156.
6. <https://cyberleninka.ru/article/n/o-nalozhenii-aresta-na-imuschestvo-kak-mere-ugolovno-protsessualnogo-prinuzhdeniya-istoriya-teoriya-praktika>

INSSENIROVKA TUSHUNCHASI VA UNING TERGOVDAGI AHAMIYATI

Alimov Saidkarim Xamidxujayevich

*II V Maxsus operatsiyalarni muvofiqlashtirish
boshqarmasi boshlig'i*

Annotatsiya. Maqolada insseniroyka tushunchasining nazariy asoslari, kriminalistikadagi o'rni, aniqlash belgilarini qanday tadqiq qilish lozimligi, milliy va xalqaro tajribalar (AQSH, Buyuk Britaniya, Rossiya, Germaniya va boshqa davlatlar), huquqiy mexanizmlar va amaliyotdagi muammolar yoritilgan.

Kalit so'zlar: insseniroyka, sahnalashtirilgan jinoyat joyi, kriminalistika, sud-ekspertiza, tergov, uydirma dalillar, tuzoqqa tushish, jinoyat joyini rekonstruksiya qilish.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические основы понятия инсценировки, ее место в криминалистике, способы исследования идентифицирующих признаков, отечественный и зарубежный опыт (США, Великобритания, Россия, Германия и другие страны), правовые механизмы и проблемы, возникающие на практике.

Ключевые слова: инсценировка, инсценированное место преступления, криминалистика, криминалистика, расследование, сфабрикованные доказательства, провокация, реконструкция места преступления.

Abstract. In this article, the theoretical foundations of the concept of staging, its place in criminalistics, how to research identifying signs, national and international experiences (USA, Great Britain, Russia, Germany and other countries), legal mechanisms and problems in practice are covered.

Keywords: staging, staged crime scene, forensics, forensics, investigation, fabricated evidence, entrapment, crime scene reconstruction.

Mamlakatimiz Konstitutsiyasida O'zbekistonda demokratiya umuminsoniy prinsiplarga asoslanadi, ularga ko'ra inson, uning hayoti, erkinligi, sha'ni, qadr-qimmati va boshqa ajralmas huquqlari oliy qadriyat hisoblanadi [1], deb belgilab qo'yilgan. Shunga ko'ra, insonni turli jinoiy tajovuzlardan himoya qilish nafaqat har bir fuqaro uchun kafolatlangan konstitutsion huquq, balki davlat tomonidan jinoyatlarning barvaqt oldini olish va ularga qarshi kurashish – ustuvor vazifalardan biri sanaladi.

Tahlillarga ko'ra, bugungi kunda jinoyatchilar tomonidan jinoiy faoliyatini yashirishda ahamiyatli voqea va holatlarni insseniroyka qilish amaliyotda

tez-tez uchrab turibdi. Jinoiy faoliyatni yashirishning ushbu usuli bevosita sodir etilgan jinoyatning umumiy xavfini yanada oshirmoqda.

Insseniroyka – jinoyatni yashirish yoki uni boshqa shaklda, masalan, o'zini o'zi o'ldirishni qotillik kabi ko'rsatish maqsadida jinoiy hodisani suratga olish, ya'ni jinoyat uchun yolg'on qobiq yaratish. U tergovni adashtirish va jinoyat sodir etgan shaxsning javobgarligini yashirish uchun qo'llaniladi.

Insseniroyka jinoyatlarning ko'p turlarida, jumladan qotillik, o'g'rilik, iqtisodiy jinoyatlar, yo'l-transport hodisalari, o'z joniga qasd qilish holatlarida uchraydi. Bunday holatlar esa tergovda noto'g'ri taxminlarning shakllanishiga sabab

bo'ladi. Ko'p holatlarda sud-tergov amaliyotida insseniroykani aniqlash alohida kriminalistik bilim va ko'nikmalarni talab qiladi. Shundan kelib chiqib, bugungi kunda insseniroykani fosh etilishida texnik-kriminalistik ekspertizaning roli oshib bormoqda.

"Insseniroyka" so'zi turli adabiyotlarda turlicha talqin etilgan bo'lib, klassik ta'rifda (*ruscha: "установка", inglizcha: staged crime scene/ crime scene staging*) bu jinoyat sodir etgan yoki boshqa shaxs tomonidan jinoyat-hodisa o'tkazish jarayonini yoritishni sun'iy tarzda o'zgartirishdir. Bunda, insseniroykani maqsadi jinoyat turini yashirish, tergovni adashtirish, aybni boshqa shaxslarga yo'naltirish yoki fojia holat sifatida ko'rsatishdan iborat. Tahlil va sud hujjatlari uchun uning o'zgacha ahamiyati shundaki, bunda ikki xil "ssenariy", ya'ni aslida sodir bo'lgan voqea va insseniroyka tomonidan yaratilgan yolg'on muhit bir-biriga o'zaro yopishib qoladi [2].

Olimlar va mutaxassislar tomonidan "insseniroyka" tushunchasiga, ma'no nuqtai nazaridan, turli xil ta'riflar berilganligini ko'rish mumkin. Biroq, kriminalistik nuqtai nazardan, insseniroyka – bu jinoyat sodir etuvchi yoki boshqa shaxsning jinoyatni yashirish yoki uni boshqa turga moslash uchun harakatlari, ya'ni voqea muhiti va dalillarning sun'iy o'zgartirilishi [3], deb qaraladi. V.V. Dementiyev esa insseniroykaga "moddiy obyektlarga qasddan ta'sir qilish natijasida ularni o'zgartirish va tergov harakatlarini amalga oshirayotgan huquqni muhofaza qiluvchi organ xodimini yo'ldan ozdirish maqsadida voqeaning tabiati, mohiyati va holatlari to'g'risida noto'g'ri ma'lumot beradigan sun'iy tizimni yaratish"dir [4] deb ta'rif bergan.

Ko'rinib turibdiki, insseniroykani amalga oshirish xatti-harakatlarini ifoda etishda turlicha yondashuvlar bo'lsa-da, asli maqsad jinoyat harakatlarini yashirish bilan bog'liq ekan.

Mazkur hodisani ayrim olimlar chuqurroq ifoda etishga harakat qilgan, masalan, G.A. Zorin va Ya.S. Xuey "jinoiy insseniroyka ko'p qirrali hodisa bo'lib, unda: chalg'itish usuli, soxta dalillarni namoyish etish, tergov predmeti uchun yaratilgan aks ettiruvchi o'yin va illyuziya, jinoiy tavakkalchilik shakli, xayoliy yolg'on, jinoyat izlarining o'zgarishi va boshqa holatlar mavjud" deyilar [5].

Hamyurtimiz A.A. Haqberdiyev insseniroykaga "jinoyatni sodir etish va yashirishga tayyorgarlik ko'rishning turli usullari subyekt tomonidan qasddan foydalanilishi, hodisa sodir bo'lgan joydagi moddiy obyektlarni yo'q qilish, to'liq yoki qisman olib qo'yish yoki ularning o'rnini o'zgartirish, shuningdek, uning oshkor etilishiga va tergov qilinishiga qarshi turish, begunoh shaxsni jinoiy javobgarlikka tortish yoki jazodan qochish" deb ta'rif bergan [6]. Bizningcha, "insseniroyka" tushunchasiga berilgan mazkur ta'rifni har tomonlama to'liq va o'rinli deb hisoblash mumkin.

Shu bilan birga, bugungi davrda jinoyatlar sodir etilishi usullari tobora rivojlanib, insseniroyka qilingan jinoyatni aniqlash va haqiqatan ham sodir bo'lgan voqea oydinlik kiritish, jinoyatni fosh etish uchun katta mahorat va tajriba hamda jinoyatni yashirish usuli sifatida insseniroykani ochish muammosiga kompleks yondashish talab etiladi.

Bunda, har bir jinoyat yuzasidan amaliy tadqiqotni ikki bosqichda o'tkazish, ya'ni, *birinchi navbatda*, jinoyatchining jinoyat ishini tergov qilishga qarshi chiqish va uni yashirish usullarini aniqlash, ikkinchisi esa sun'iy ravishda yaratilgan dalillarni ajratish, nazarimizda, insseniroykani aniqlash uchun to'liq imkon beradi.

Mazkur bosqichlarni amalga oshirishda insseniroyka qilingan jinoyatlarning ochilishi hamda tergov qilinishi uchun alohida algoritm yaratish lozim. Ayniqsa, quyidagi jinoyatlarning insseniroyka qilinishi mumkin bo'lgan usullariga alohida yondashish lozim:

1. *Qotillikni o'z joniga qasd qilish kabi ko'rsatish:*

- jabrlanuvchiga sun'iy ravishda arqon bog'lash;
- notabiiy holatda (pozada) osilish;
- tanaga turli jarohatlarni "o'z qo'li bilan etkazgan" kabi ko'rsatish.

2. *O'g'rilik insseniroykasi:*

- eshikni sun'iy buzish ("vzлом");
- ashyolarni ataylab tartibsiz holatga keltirish;
- qimmatbaho narsalarning go'yoki "yo'qolganligi"ni ko'rsatish.

3. *YTH sifatida ko'rsatilgan qotillik:*

- murdani mashinaning oldiga qo'yib ketish;
- yo'lda sun'iy tormoz izlari tushirish;

- mashina korpusiga sun'iy zarbalar berish.

4. Yondirish va portlatish orqali izlarni yo'qotish:

- murdani yoki taalluqli hujjatlarni yoqib yuborish;

- qasddan portlash yoki yonishni tashkil etish.

5. Iqtisodiy jinoyatlardagi inssenirovka:

- soxta buxgalteriya hujjatlari;
- sun'iy yo'qotilgan tovarlar;
- o'g'irlangan mablag'ni "texnik xatolik" deb ko'rsatish va hokazo.

Shuni alohida qayd etish lozimki, amaliyotda inssenirovkani aniqlash nisbatan murakkab jarayon bo'lib, tergovchidan yuqori kasbiy ko'nikmalar talab etiladi.

Bugungi kunga qadar inssenirovkaning mohiyati bir qancha mahalliy va xorijlik olimlar tomonidan o'rganilgan. Biroq, tadqiqotlarda inssenirovka holatini aniqlash, ya'ni "tergovni chalg'itish" va "jinoiy harakatlarni yashirish" kabi maqsadlarga yetarlicha e'tibor qaratilmagan.

Yana muhim jihati shundaki, jinoiy inssenirovkaning ikki tomonlama xususiyati mavjud bo'lib, birida haqiqiy voqea elementlari mavjudligi bo'lsa, ikkinchisida esa, inssenirovkaning niyati va harakatlarining mazmuni aks ettirilgan sun'iy ravishda yaratilgan holatda ekanligidir [7]. Jinoiy inssenirovkaning mohiyati esa qasddan bir hodisaning tashqi ko'rinishini emas, balki mavjud vaziyatning ba'zi elementlarini o'zgartirishdan iboratdir [8].

Rivojlangan mamlakatlar tajribasidan kelib chiqib, bugungi kunda mamlakatimizda ham ushbu yo'nalishning istiqbolli rejalarini yaratib, ularning usul va uslublardan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Jumladan, AQSH "Jinoyat joyini qayta (rekonstruksiya) tiklash" (Crime Scene Reconstruction) metodi, "Qon dog'lari namunasini tahlil qilish" (Bloodstain Pattern Analysis) hamda "Yolg'on sahna ko'rinishi" (False Scene Staging) klassifikatsiyasidan foydalanmoqda.

AQSHda kriminalistika va tergov protokollari juda rivojlangan bo'lib, National Institute of Justice (NIJ) tashkiloti tomonidan chuqur yo'riqnomalar berilgan. Inssenirovka bilan bog'liq o'limlarni aniqlashda moddiy dalillar va sud-meditsina ekspertizasiga katta e'tibor beriladi. AQSH sud tizimida, agar dalillar inssenirovkaga asoslangan

bo'lsa, bu ayblovning bekor bo'lishiga olib kelishi mumkin [7].

AQSHda o'z joniga qasd qilish jinoyatini sahnalashtirish yoki niqoblash kabi qotilliklar ko'plab uchrab turadi. Samyuel P. Pralou, Stiven Koul, Brendi Shattak va Djozef A. Pralou o'zlarining ilmiy ishlarida aynan sodir etilgan jinoyat joyidagi dastlabki ma'lumotlarga tayanib qolmasdan, soxta ma'lumotlarni ajrata olish lozimligini hamda sud-tibbiyot ekspertizasi va kriminalistika sohalari bo'yicha ham bilimlar zarurligini, "o'z joniga qasd qilgan" jinoyat inssenirovkasini fosh etish usullarini amaliy yozib o'tishgan [9].

Bundan tashqari, Germaniya davlatining amaliyoti inssenirovka holatlarida "Taktik-kriminalistik modellash-tirish", voqea joyining 3D modellash-tirilishi, Rossiya Federatsiyasining kriminalistikasida "Sun'iy manzara" tushunchasi keng tadqiq qilingan va sud amaliyotida inssenirovka holatlari aniq misollar bilan o'rganilgan, Yaponiya tajribasida esa inssenirovkani fosh etishda robototexnikadan foydalanish amaliyotlari keng joriy etilib kelinmoqda.

Har bir davlatning yondashuvi ichki imkoniyatidan kelib chiqib amalga oshiriladi, albatta. Yevropa mamlakatlarida ham ijtimoiy va huquqiy tizimlar inssenirovkaga qarshi texnikalarni joriy etishgan. Masalan, sud-ekspertlari hamda zamonaviy laboratoriyalar ko'p hollarda dalillarning asliligini aniqlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Angliya va Uelsda ham kriminalistik xizmatlar (Forensic Science Service) va politsiya protokollari rekonstruksiya katta e'tibor beradi. Huquqiy mezonlarda "tuzoqqa tushish" (entrapment) va davlat tomonidan uyushtirilgan "qo'lga olish" holatlari baribir sudda shafqat bilan qaraladi – sud-himoya tizimi, bunda himoyachi maqomini qo'llab-quvvatlaydi [10].

Nazariy jihatdan juda ko'p tergov usullari taklif etiladi, lekin ularni amaliyotda qo'llash samaradorligi masalasi ko'p hollarda ochiqlicha qolmoqda. Asosiy sabab esa barcha kriminalistik vaziyatlarining xilma-xilligi uchun jinoiy inssenirovka va unga aloqador voqealarni aniqlash va tergov qilishning barcha holatlari (yondashuvlar, prinsiplar, texnologik sxemalar va boshqalar) uchun bir xil bo'lgan umumiy qoidalarni hisobga olish va qo'llashning lozimligi hisoblanadi. Ularning asosiylaridan biri

esa, har bir holatda tergovchining vazifasi muayyan ishni bilish jarayoni bilan bog'liq maqsad va vositalar muammosini ijodiy izohlashdan iboratdir.

Mamlakatimizda insseniroykani huquqiy asoslari alohida modda sifatida belgilanmagan bo'lsa-da, bir qator qonun normalari bevosita uni qamrab oladi.

Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 237-moddasi "Tergovga to'sqinlik qilish" (*Tergovga yoki sudga to'sqinlik qilish maqsadida dalillarni yo'q qilish, o'zgartirish yoki soxtalashtirish jinoiy javobgarlikka sabab bo'ladi*) yoki 241-moddasi "Yolg'on xabar tarqatish" (*Aloqador hollarda voqea haqida yolg'on ma'lumot berishni ham qamrab oladi*) [11].

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 82-moddasi, ya'ni "Dalillarning haqqoniyligi"da: *"Har bir dalil ish uchun ahamiyatli holatlarni aniqlashga xizmat qiladigan holda haqqoniy, qonuniy va tekshirilgan bo'lishi lozim"*, deb ta'kidlangan [12].

Shuningdek, maxsus adabiyotlar va bir qator normativ-huquqiy hujjatlarda insseniroykaga qisman to'xtalib o'tilgan.

Mamlakatimizda aynan "insseniroyka" mavzusiga bag'ishlangan ilmiy ishlar kam. Asosan, umumiy kriminalistika, dalillarni to'plash, prokuror-kriminalist faoliyatiga bog'liq mavzular ko'proq yozilganligini tahlillarimiz ko'rsatmoqda.

Shuningdek, "Raqamli kriminalistika" sohasining rivojlanishi bilan insseniroyka mavzusi kelajakda qayta e'tiborga olinmasligi mumkin, kelgusida raqamli dalillar va virtual muhitdagi jinoyat manzaralari ham ijtimoiy-tahdid manbai bo'lishi mumkin.

Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqib, quyidagi takliflarni ilgari surmoqchimiz.

*Birinchi*dan, *ta'lim va malaka oshirish*. Tergovchilar va sud ekspertlarining doimiy malakasini oshirish kurslari zarur. Amalga oshirilgan seminarlar va modellashtirishlar insseniroyka belgilarini tanib olish qobiliyatini yaxshilaydi. Sababi, juda ko'p hollarda mahoratli, tajribali yoki psixologik ma'lumotga ega bo'lmagan xodimlar surishtiruv va tergov jarayonlarida jinoiy insseniroykachilar aldoviga uchrab, o'zlari sezmagan va anglamagan holda ularning xohish-istaklariga asosan ish ko'rishlari ehtimoldan xoli emas.

*Ikkinchi*dan, *ish stajining mavjudligi*. Xodim tergov organining mas'ul xodimi bo'lishidan oldin tezkor-qidiruv xodimi yoki profilaktika inspektori lavozimida kamida *besh yil xizmat qilishi* maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Bu jinoiy insseniroykani fosh qilish va tegishli ashyoviy dalillarni aniqlash hamda rasmiylashtirishda tergov xodimlarining mahorati va tajribasi sustligi sababli insseniroykachilarning yolg'on ma'lumotlari va ular tomonidan taqdim qilingan dalillarga suyanib jinoiy insseniroykachilar foydasiga qaror qabul qilish holatlarining oldini olishga xizmat qiladi.

*Uchinchi*dan, *o'qitish va treninglar* – malaka oshirish uchun kamida har yili sodir etilgan real jinoyatlarning misollari asosida surishtiruv va tergov organi xodimlari orasida turli seminar va treninglar o'tkazish. Bu orqali biz mamlakatimiz hududida takroriy sodir etilishi mumkin bo'lgan insseniroykalarda surishtiruv va tergov organi xodimlarining aniq harakatlanish va aldanmaslik mexanizmlarini yaratishimiz mumkin.

*To'rtinchi*dan, og'ir va o'ta og'ir jinoyat ishlari bo'yicha olib boriladigan tergov harakatlarida bilimlari va tajribali tergovchilar tomonidan tergov dasturi hamda tegishli jinoyat ishi yuzasidan ma'lumotnoma tuzish mexanizmini tashkillashtirish lozim. Mazkur mexanizm natijasida tuzilgan tergov dasturi va ma'lumotnomalarni alohida yig'majildlarda tikib borish kerak. Bu kelajakda yosh tergovchi va boshqa huquqni muhofaza qiluvchi organ xodimlariga jinoyatlarni tez fosh qilishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, jinoiy insseniroykani oldini olish va har qanday huquqbuzarliklarga yo'l qo'ymaslik maqsadida tegishli tartibda targ'ibot hamda tashviqot ishlari olib borishga zamin yaratiladi.

*Beshinchi*dan, *protokollar va chek-listlar*. Mamlakatimiz hududida surishtiruvchi va tergov organlari uchun yagona standartlashtirilgan protokollar (barcha tergov bo'limlarida insseniroykaga shubha tug'ilganda qo'llanadigan chek-listlar) joriy qilinishi kerak. Masalan, joyni saqlash, dalillarni yig'ish, raqamli dalillarni saqlash va boshqalar. Bu protokollar kelgusida dalillarning ichki muvofiqligini saqlab qolishga yordam beradi.

*Oltinchi*dan, *dalillar uchun kros-ekspertiza*. Muhim ishlarda eng kamida ikki mustaqil laboratoriya tekshiruvi talab etilishi kerak. Bu orqali

kelgusida dalillarning aslligiga shubha qolmaydi va ular soxtalashtirilishining oldi olinadi.

Yettinchidan, tergov organ xodimlari tomonidan jinoiy insseniroykachilarga nisbatan ehtiyot chorasini qo'llash uchun sanksiya olish jarayonlarini soddalashtirish maqsadida to'g'ridan-to'g'ri sudga murojaat qilish tartibini "*elektron tizimga*" o'tkazish lozim. Bu jarayon turli ko'rinishdagi korrupsiya holatlarining, tergovchining ortiqcha vaqt sarflashi va prokurorning xatti-harakatlari sud tomonidan qaytarilishining oldini olishga xizmat qiladi.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, insseniroyka – bu tergov va sud-adliya tizimiga jiddiy tahdid soluvchi fenomen. Uning aniqlanishi ko'p vaqt va mutaxassislikni talab qiladi, ammo zamonaviy kriminalistika usullari, raqamli tahlil va multidissiplinar yondashuv birlashganida insseniroyka holatlarini o'rganish va aniqlash ancha

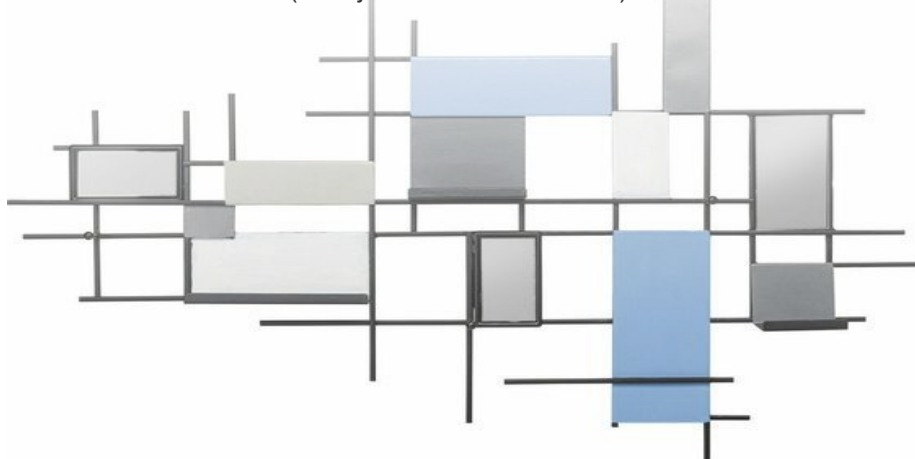
samarali bo'ladi. Jamiyatda jinoyatchilikning yangidan yangi turlarining paydo bo'layotganligi, qonunchilikdagi ba'zi tushunmovchilik va chalkashliklar sababli amaliyotda uchrab turgan og'ir va o'ta og'ir turdagi jinoyatlardagi muammoli holatlarda hattoki tajribali tergovchi va sudyalarda ham adashmoqdalar. Bu esa fuqarolarda huquqni muhofaza qiluvchi organlar va sud tizimiga nisbatan ishonchsizlikni keltirib chiqarishi mumkin.

Shu bois bu muammoni chuqur o'rganib, tahlil qilgan holda hamda xalqaro tajribalardan kelib chiqib, standartlashtirilgan protokollar, mustaqil ekspert tekshiruvlari va qonunchilik nazorati muhim ahamiyat kasb etadi.

Huquqni muhofaza qiluvchi organlarda jinoiy insseniroykaga qarshi kurashish mexanizmlarini takomillashtirish uchun mamlakatimiz qonunchiligiga qo'shimcha hamda o'zgartirishlar kiritish faqatgina davr talabidir.

Foydalanilgan manbalar

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O'zbekiston, 2023, 126 b. https://scilead.ru/article/8048-ponyatie-i-sus'hchnost-kriminalisticheskoy-ins?utm_source (murojaat sanasi 14.11.2025)
2. «Научно-практический электронный журнал Аллея Науки» №1(52) 2021 Аллей-ссиенсе.ру (murojaat sanasi 14.11.2025)
3. Дементев В.В. Научные и практические проблемы расследования инсценировки как способа сокрытия преступления: Автореф. дис. канд. юрид. наук. – Саратов, 2004. – С.16-17
4. Зорин Г.А. Ян Цун Хуэй. Криминалистическая характеристика преступных инсценировок // Гродно: ГрГУ, 1996. – С.19.
5. Kadirova M.X., Xakberdiyev A.A. Jinoyat ishlari yurituvida dalillar nazariyasi: O'quv qo'llanma. – T.: TDYuU, 2019. – 26–29-b.
6. <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/178280> (murojaat sanasi 13.11.2025)
7. Степанов М.Е. Указ. соч. 2017. – С. 77.
8. https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC7691936/?utm_source (murojaat sanasi 13.11.2025)
9. https://criminalnotebook.ca/index.php/Entrapment?utm_source (murojaat sanasi 14.11.2025)
10. <https://www.lex.uz/acts/111453> (murojaat sanasi 15.11.2025)
11. <https://www.lex.uz/acts/111460> (murojaat sanasi 15.11.2025)

XALQ QABULXONALARI – FUQAROLAR MUROJAATLARINI HAL ETISHNING NOYOB INSTITUTI

Bariyev Enver Farixovich

O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti
ilmiy xodimi

Murzajanov Shavkatbek Gafurovich

O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti
ilmiy xodimi

Annotatsiya. Maqolada O'zbekistonda 2016-yilda tashkil etilgan Xalq qabulxonalari faoliyatining tashkiliy mexanizmi va natijadorligi tahlil qilingan. Mualliflar tomonidan Xalq qabulxonalari faoliyatini yanada takomillashtirish bo'yicha takliflar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: fuqarolar murojaatlari, murojaatlar bilan ishlash instituti, Xalq qabulxonasi.

Аннотация. В статье проанализированы организационный механизм и результативность деятельности созданных в 2016 году в Узбекистане Народных приёмных. Авторами выдвинуты предложения по дальнейшему совершенствованию деятельности Народных приёмных.

Ключевые слова: обращения граждан, институт работы с обращениями, Народная приёмная.

Abstract. The article analyzes the organizational mechanism and performance of the People's Reception Offices established in Uzbekistan in 2016. The author's attempts to make suggestions for further improvement of the People's Reception Offices.

Keywords: citizens' appeals, the Institute for Working with Appeals, the People's Reception Office.

Fuqarolar murojaatlarini hal etish instituti davlat bilan jamiyat o'rtasidagi muloqotning asosiy bo'g'ini bo'lib, aholiga o'z huquq va manfaatlarini ifoda qilish imkonini beradi. Zero, ushbu institut siyosatshunoslik va boshqaruv nazariyasida davlatning legitimligi va fuqarolar ishonchini saqlashda muhim rol o'ynaydi. Jumladan, T. Parsons, D. Iston va boshqa bir qator klassiklar davlatning legitimligi jamiyat roziligiga bog'liq ekanligini ta'kidlashadi. Ularning fikriga ko'ra, davlatning samarali faoliyat yuritishi nafaqat

iqtisodiy natijalar bilan, balki fuqarolarning roziligi bilan ham o'z ifodasini topadi. Shu nuqtayi nazardan, murojaatlar instituti va davlatning javobgarligi – legitimlikni mustahkamlashda asosiy vosita sanaladi [1].

Shuni alohida qayd etish lozimki, so'nggi yillarda O'zbekistonda ushbu institut raqamlashtirishning kengayishi va jamoatchilik nazorati mexanizmlarining rivojlanishi bilan bog'liq ravishda sezilarli darajada isloh qilindi. Ayniqsa, 2016-yildan buyon davlat organlarida murojaatlar bilan ishlash

jarayonini takomillashtirish va raqamlashtirish hamda hududlarda fuqarolar bilan bevosita muloqot qilish uchun Xalq qabulxonalari tashkil etilib, “my.gov.uz” kabi elektron portallar orqali onlayn murojaatlar qabul qilish yo‘lga qo‘yildi.

Mazkur jarayonning boshlanish nuqtasi – 2016-yil 28-dekabrda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qabul qilingan “Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari bilan ishlash tizimini tubdan takomillashtirishga doir chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi farmon bo‘ldi desak, to‘g‘ri bo‘ladi.

Ushbu Farmon talablariga ko‘ra, Xalq qabulxonalarga quyidagi bir qator muhim masalalar faoliyatining ustuvor yo‘nalishlari sifatida belgilab berildi:

- aholi bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri muloqotni tashkil etish, jismoniy va yuridik shaxslarning huquq va erkinliklari hamda qonuniy manfaatlarini to‘laqonli himoya qilishga qaratilgan, jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari bilan ishlashning sifat jihatidan yangi va samarali tizimi faoliyatini ta‘minlash;

- fuqarolarning O‘zbekiston Respublikasi Prezidentiga, Oliy Majlisga, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasiga, Hukumatga, davlat boshqaruvi organlariga, sud, huquqni muhofaza qiluvchi va nazorat organlariga, mahalliy davlat hokimiyati organlariga, boshqa davlat tashkilotlari va xo‘jalik boshqaruvi organlariga murojaat qilishga oid konstitutsiyaviy huquqlarining so‘zsiz amalga oshirilishi uchun sharoit yaratish;

- Xalq qabulxonalariga kelib tushgan murojaatlar “Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi qonuniga qat’iy amal qilgan holda, to‘liq, xolis va o‘z vaqtida ko‘rib chiqilishini tashkil etish;

- Xalq qabulxonalariga kelib tushgan hamda tegishliligi bo‘yicha davlat organlari va xo‘jalik boshqaruvi organlariga yuborilgan murojaatlar ko‘rib chiqilishi ustidan tizimli monitoring va nazoratni amalga oshirish;

- jismoniy shaxslarning va yuridik shaxslar vakillarining qabullarini davlat organlari va xo‘jalik boshqaruvi organlarining mansabdor shaxslari ishtirokida, shu jumladan videokonferensaloqa orqali o‘tkazish;

- Xalq qabulxonalariga kelib tushayotgan murojaatlarning qayd etilishi, umumlashtirilishi,

tizimlashtirilishi va ko‘rib chiqilishi ustidan nazoratni amalga oshirishda yagona elektron axborot tizimini joriy etish va yuritish yo‘li orqali murojaatlar bilan ishlashda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanish [2].

Ushbu tizim orqali xalqning fikrini eshitish, muammolariga yechim topish va ularni ijobiy hal qilish, tegishli vazirlik va idoralar rahbarlari tomonidan murojaatlarni ko‘rib chiqishda murojaat qilgan fuqaroning hurmatini joyiga qo‘ygan holda, muammosini mas’uliyat bilan qonunda belgilangan tartibda hal etish imkoni yaratildi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev 2017-yil 22-dekabrda Oliy Majlisga yo‘llagan Murojaatnomasida Xalq qabulxonalarining faoliyatiga shunday baho bergan edi: “...Qisqa muddatda mana shu qabulxonalarga 1,5 mln.dan ziyod fuqaro murojaat qilgani va yillar davomida hal etilmagan muammolar ijobiy yechimini topilganligi, shuningdek, joylarda rahbarlar tomonidan yo‘l qo‘yilgan kamchiliklar, ularning bartaraf etish yuzasidan shaxsiy javobgarligi kuchaygani mazkur tizimning muhim natijasi bo‘ldi” [3].

Prezidentimiz tashabbusi bilan hayotga tatbiq etilgan, yurtimizni xar tomonlama rivojlantirish, xalq bilan ochiq muloqot qilish, murojaatlar bilan ishlash mexanizimiga Xalq qabulxonalari instituti tashkil topgani xalqaro miqyosida ham noyob tuzilma sifatida keng e’tirof etilganini alohida ta’kidlash lozim.

Darhaqiqat, Xalq qabulxonalari aholining hayotidan xabardor bo‘lish, fuqarolarning ko‘p yillik hal etilmagan muammolarini joyida o‘rganib, ijtimoiy adolatni ta‘minlash mexanizimiga aylandi. Mazkur hodisani fuqarolarning murojaat qilishga bo‘lgan konstitutsiyaviy huquqlarini ro‘yobga chiqarishga qaratilgan oliy qadriyat sifatida ham e’tirof etish kerak.

Yuqorida keltirilganlardan quyidagicha xulosa chiqarish mumkin:

- O‘zbekistonda aholi tomonidan ko‘tarilayotgan muammolarni fuqarolar murojaatlari orqali aniqlash uchun kerakli zamin yaratildi, bunda Xalq qabulxonalari murojaatlarni qabul qilish, qayd etish va hal etishda muhim ahamiyat kasb etmoqda;

- Xalq qabulxonalari ko‘p yillar davomida tegishli davlat organi tomonidan hal etilmagan, fuqaroni qiynab kelayotgan muayyan bir masalaga yechim topish imkoniyatiga ega.

Amalga oshirilgan ijobiy ishlarga qaramay, 2025-yilda mazkur institut faoliyati o'ziga xos muammolarga duch kelib, yo'l qo'yilgan kamchiliklar hattoki Davlat rahbarining tanqidiga sabab bo'ldi [4].

Fikrimizcha, bugungi kunda yechimini kutayotgan ijtimoiy-iqtisodiy sohasidagi ayrim muammolar ham fuqarolarimizning Xalq qabulxonalari yuborgan murojaatlari mazmunida o'z aksini topgan.

Xususan, amaliyot natijalariga ko'ra, Xalq qabulxonalari kelib tushayotgan murojaatlarning asosiy qismi kommunal xizmatlar, sog'liqni saqlash, moddiy yordam ko'rsatish bilan bog'liq. To'g'ri, mazkur murojaatlarning asl sababi o'z vaqtida mas'ul davlat organi tomonidan fuqaroga ko'rsatilmagan xizmat bo'lsa-da, biroq oxirgi instansiya sifatida mazkur murojaat aynan Xalq qabulxonasiga yuborilgan. Xalq qabulxonasi mazkur murojaatni to'g'ridan-to'g'ri hal qila olmasa, tabiiyki, uni mas'ul davlat idorasiga yuboradi. Agar fuqaroning muammosi hal etilmasa, u takroran Xalq qabulxonasiga murojaat qiladi va mazkur jarayon takror va takror davom etadi.

Shu bois, fikrimizcha, murojaatlarni samarali tahlil qilish, hisobdorlik va shaffoflikni ta'minlash ayni paytda muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Bu borada, quyidagi algoritmi amalga oshirish murojaatlar bilan ishlash instituti samaradorligini yanada oshirish mumkin:

1. Malakali kadrlarni tayyorlash.

Xalq qabulxonalari va murojaatlarni ko'rib chiquvchi davlat organlari xodimlari uchun maxsus o'quv kurslarini tashkil etish, o'quv kurslarida ilg'or xorijiy davlatlarning murojaatlar bilan ishlash tizimini yoritib borishni yo'lga qo'yish.

2. Nazorat va hisobdorlikni kuchaytirish.

Murojaatlarning kundalik o'rganishda hal etilish darajasi va sifatini muntazam ravishda monitoring qilib borish.

3. Elektron xizmatlarni rivojlantirish.

"My.gov.uz" kabi virtual tizim platformalarining funktsionalligini kengaytirish, mobil versiyalarni takomillashtirish va fuqarolar uchun qulayliklarni oshirish.

4. Hududiy muloqotni mustahkamlash.

Har bir hududdagi Xalq qabulxonalari faoliyatini yaxshilash, aholi bilan dolzarb muammolarni o'rganish va joyida ijobiy hal etish masalasida tegishli tashkilot rahbarlarini jalb qilgan holda muntazam ravishda "ochiq eshik" uchrashuvlarini tashkil etish.

5. Ma'lumot berish va targ'ibot.

Fuqarolarning murojaat qilish huquqi va murojaat qilish mexanizmlari borasidagi bilimlarini oshirish maqsadida ijtimoiy tarmoqlar, mahalla tashkilotlari orqali keng axborot kampaniyalarini o'tkazish.

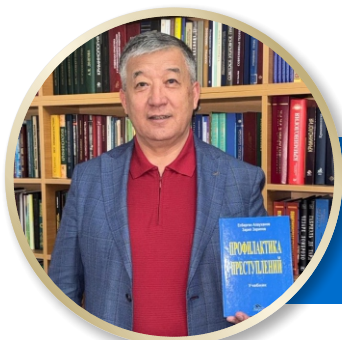
Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda davlat organlari murojaatlar bilan ishlash majburiyatiga ega. Murojaatlarni qabul qilish, qayd etish, tegishlilik bo'yicha yo'naltirish va javob berish mexanizmini tashkil etishlari asosiy xizmat vazifalaridan biri sanaladi. Xalq qabulxonalari esa ularga murojaatlarni tez va adolatli hal qilish imkonini beradi.

Shu bilan birga, Xalq qabulxonalari faoliyatini yanada takomillashtirish, ularga ko'proq tahliliy funksiyalarini amalga oshirishlariga imkon yaratish, sohada ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish fuqarolarning muammolarni hal etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan manbalar

1. Easton D. A. Systems Analysis of Political Life; Алмонд Г., Пауэлл Дж., Стром К., Далтон Р. Сравнительная политология сегодня. Мировой обзор. – М.: Аспект Пресс, 2002.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari bilan ishlash tizimini tubdan takomillashtirishga doir chora-tadbirlar to'g'risida" 2016-yil 28-dekabrda PF-4904-son farmoni // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017-y., 1-son, 5-modda.
3. Prezident Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi. Elektron manba: Prezident Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi (to'liq matni+audio) murojaat qilish sanasi: 2025-yil 5-dekabr.
4. Elektron manba: <https://www.uzdaily.uz/ru/prezident-uzbekistana-obiavil-o-polnoi-perezagruzke-sistemy-narodnykh-priomnykh/murojaat-qilish-sanasi>: 19.11.2025.

НАРКОТРАФИК В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ И ИХ РЕШЕНИЯ

Алауханов Есберген Оразулы

доктор юридических наук, профессор,
эксперт Комиссии по правам человека при Президенте
Республики Казахстан

Исаев Сардор Алишерович

доктор философии (PhD) по юридическим наукам,
главный научный сотрудник Исследовательского
института криминологии Республики Узбекистан

Аннотация. Статья посвящена анализу текущей ситуации, вызовов и стратегий борьбы с незаконным оборотом наркотиков в государствах Центральной Азии – Узбекистан, Казахстан, Кыргызстан и Таджикистан. Рассматривается геополитическое положение региона как части так называемого «Северного маршрута» наркотрафика из Афганистана в Россию и Европу, акцентируя внимание на растущей угрозе со стороны синтетических наркотиков. Анализируются национальные антинаркотические стратегии, институциональные изменения, международное сотрудничество, особенности правоприменения и профилактические меры.

Ключевые слова: наркотрафик; «Северный маршрут»; синтетические наркотики; антинаркотическая политика; международное сотрудничество; безопасность; коррупция; цифровая наркоторговля.

Annotatsiya. Maqola Markaziy Osiyo davlatlari – O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston va Tojikistonda noqonuniy narkotiklar savdosiga qarshi kurashish bo'yicha joriy vaziyat, muammolar va strategiyalar tahliliga bag'ishlangan. Mualliflar mintaqaning geosiyosiy joylashuvini Afg'onistondan Rossiya va Yevropaga noqonuniy narkotiklar tashishning "Shimoliy yo'li" sifatida ko'rib chiqib, sintetik narkotiklardan kelayotgan tahdidlarga e'tibor qaratadilar. Maqolada milliy narkotiklarga qarshi strategiyalar, institutsional o'zgarishlar, xalqaro hamkorlik, huquqni qo'llash amaliyoti va profilaktika choralari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: narkotiklar savdosi; "Shimoliy yo'li"; sintetik narkotiklar; narkotiklarga qarshi siyosat; xalqaro hamkorlik; xavfsizlik; korrupsiya; raqamli narkotik savdosi..

Abstract. The article is devoted to the analysis of the current situation, challenges, and strategies to combat illicit drug trafficking in key Central Asian countries such as Uzbekistan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Tajikistan. The author examines the geopolitical position of the region as part of the so-called "Northern Route" of drug trafficking from Afghanistan to Russia and Europe, emphasizing the growing threat posed by synthetic drugs. The study analyzes national anti-drug strategies, institutional changes, international cooperation, law enforcement practices, and preventive measures.

Keywords: drug trafficking; Northern Route; synthetic drugs; anti-drug policy; international cooperation; security; corruption; digital drug trade.

Центральная Азия традиционно рассматривается как один из ключевых транзитных регионов для наркотрафика, идущего из Афганистана – крупнейшего в мире производителя опиатов. Так называемый «Северный маршрут» [1] проходит через страны Центральной Азии (Таджикистан, Кыргызстан, Туркменистан, Казахстан и Узбекистан), направляясь далее в Россию и страны Европы. Географическая близость к Афганистану, протяженные и слабо контролируемые границы, а также ограниченные ресурсы правоохранительных органов способствуют уязвимости региона к транснациональной наркопреступности.

На фоне продолжающегося запрета на выращивание мака в Афганистане, внимание международных и национальных структур все больше сосредоточено на росте производства и распространения синтетических наркотиков, включая метамфетамин и новые психоактивные вещества. Эти тенденции сопровождаются активным использованием цифровых платформ, мессенджеров и криптовалют, что усложняет борьбу с незаконным оборотом наркотиков и требует адаптации к новым формам угроз.

По данным официальной статистики, в 2024 году отмечается рост изъятий психотропных веществ в государств-участников ЦАРИКЦ на 15,2%. Тревожным сигналом является увеличение фактов выявления подпольных лабораторий по изготовлению синтетических и других наркотиков на 19,5 %, что указывает на активизацию производства синтетических наркотиков в регионе [2].

В условиях, когда региональные государства сталкиваются с аналогичными вызовами, они демонстрируют различные подходы к решению проблемы — от институциональных реформ и принятия стратегических документов до усиления международного сотрудничества. Однако эффективность этих мер нередко ограничивается внутренними проблемами, включая высокий уровень коррупции, недостаток технических и кадровых ресурсов, а также слабую межведомственную координацию.

Для более глубокого понимания текущих вызовов и предпринимаемых мер в сфере

борьбы с незаконным оборотом наркотиков целесообразно рассмотреть антинаркотическую политику на примере ключевых государств Центральной Азии — Узбекистана, Казахстана, Кыргызстана и Таджикистана. Несмотря на общие географические и исторические предпосылки, каждое из этих государств формирует уникальный ответ на угрозы наркотрафика, обусловленный внутренними политическими, социально-экономическими и институциональными факторами. Рассмотрение их опыта позволит выявить как эффективные практики, так и системные проблемы, препятствующие формированию устойчивого регионального подхода к борьбе с наркоугрозой.

Узбекистан. Правительство Узбекистана сталкивается с возрастающими вызовами со стороны наркоторговцев, перемещающих синтетические наркотики и химические прекурсоры через территорию страны, в связи с этим, страна активно участвует в Глобальной коалиции по противодействию угрозам синтетических наркотиков. Традиционные наркотики (включая опиум и героин из Афганистана) поступают в Узбекистан в основном через труднопроходимую сухопутную границу с Таджикистаном. На фоне продолжающегося запрета на выращивание мака в Афганистане все большую обеспокоенность вызывают метамфетамин и синтетические наркотики, производимые на территории Афганистана.

Несмотря на рост внутреннего потребления запрещенных веществ, особенно среди молодежи, Узбекистан в первую очередь остается транзитной страной для наркотиков из Афганистана, направляющихся в Россию и Европу по так называемому «Северному маршруту».

В 2024 году Кабинет Министров Республики Узбекистан утвердил Национальную стратегию по борьбе с незаконным оборотом наркотиков [3]. Президент страны Ш. Мирзиёев также повысил статус Национального центра по контролю за наркотиками (НЦКН), переведя его из-под ведения Кабинета Министров в состав Администрации Президента, который является важным шагом, расширяющим его полномочия.

Кроме того, в мае 2025 года Президент страны утвердил Национальную стратегию по

борьбе с наркоманией и наркопреступностью на 2024–2028 годы [4]. Документ охватывает меры по предотвращению незаконного оборота наркотиков, ликвидации онлайн-распространения наркотических средств, усилению охраны границ и деятельности правоохранительных органов, а также улучшению лечения наркотической зависимости. Реализацию стратегии координирует Национальный центр по контролю за наркотиками (НЦКН).

Стоит отметить, что в июне 2024 года Генеральная Ассамблея ООН единогласно приняла резолюцию, инициированную странами Центральной Азии, призывающую государств региона выступать единым фронтом и сотрудничать для эффективного решения и устранения проблем, связанных с наркотиками [5].

Главные (ключевые) вызовы для страны – продажа и распространение запрещённых наркотических веществ через онлайн-мессенджеры, которые сложно отслеживать и блокировать правоохранительным органам.

Узбекистан входит в состав Глобальной коалиции по противодействию угрозам синтетических наркотиков. Кроме того, страна является участником Соглашения о сотрудничестве государств-членов Шанхайской организации сотрудничества (ШОС) 2004 года по борьбе с незаконным оборотом наркотиков, психотропных веществ и прекурсоров [6]. Также Узбекистан является членом Центрально-Азиатского регионального информационно-координационного центра (ЦАРИКЦ) [7].

Таджикистан по-прежнему остается основным транзитным маршрутом для опиатов, метамфетамина и других запрещенных наркотиков, поступающих из Афганистана в Узбекистан.

Согласно открытым источникам, в первой половине 2024 года в Узбекистане было зафиксировано увеличение числа наркопреступлений по сравнению с аналогичным периодом 2023 года. Правоохранительные органы на протяжении всего года осуществляют изъятия наркотических средств, в том числе в мае — изъятие 46,7 килограмма гашиша [8].

Согласно данным ЦАРИКЦ (CARICC), в

первые девять месяцев 2024 года узбекскими властями было выявлено 9 209 наркопреступлений, а за преступления, связанные с наркотиками, было задержано более 6 200 человек. За тот же период было изъято в общей сложности 1 558,63 кг наркотиков, в том числе: 94,5 кг героина; 135 кг опиума; 429 кг гашиша; 552 кг марихуаны; 130 кг синтетических наркотиков; 86,1 кг психотропных веществ [9].

Правительство Узбекистана постоянно проводит мероприятия по профилактике наркомании, организовав более 10 000 встреч и мероприятий в школах, центрах сообщества и на рабочих местах в рамках месяца борьбы с наркотиками. В этих мероприятиях приняли участие около 1 300 000 молодых людей.

Работу 14 наркологических центров и двух специализированных больниц по всей стране координирует Республиканский специализированный научно-практический медицинский центр психического здоровья.

В сентябре 2024 года Узбекистан и США подписали Соглашение о взаимной помощи в таможенной сфере (Customs Mutual Assistance Agreement). Это соглашение будет способствовать обмену информацией и дальнейшему укреплению двустороннего сотрудничества в борьбе с незаконным оборотом наркотиков, отмыванием денег, таможенными правонарушениями, торговлей людьми и транснациональными преступными группировками.

Казахстан остается ключевой транзитной страной на «Северном маршруте» наркотрафика из Афганистана в Россию и Европу, сталкиваясь с ростом производства и распространения синтетических наркотиков, особенно метамфетамина и новых психоактивных веществ. Наркотики распространяются через интернет и криптовалюту, активно используются подпольные лаборатории, а также зафиксированы случаи вовлечения несовершеннолетних в распространение.

Президент Касым-Жомарт Токаев неоднократно в 2024 году призывал к активным мерам против распространения синтетических наркотиков, подчеркивая, что борьба с их производством и распространением должна стать национальным приоритетом [10].

Администрация Президента и Генеральная прокуратура координируют новые антинаркотические инициативы, предлагаемые правительством и международными организациями. В апреле 2025 Генеральная прокуратура Казахстана учредила Межведомственную рабочую группу по предотвращению и борьбе с наркопреступностью, которая изучает возможность создания Национального центра целевого контроля за химическими прекурсорами и синтетическими наркотиками.

Казахстан активно участвует в Глобальной коалиции по противодействию угрозам синтетических наркотиков. С 7 июля 2023 года страна сопредседательствовала в трех подгруппах и способствовала проведению обсуждений решений в области синтетических наркотиков.

Казахстан также принимает участие во многих международных антинаркотических инициативах, включая: Программу контроля контейнерных перевозок УНП ООН (UNODC Container Control Programme), Инициативу по взаимодействию на границе (Border Liaison Initiative), Центральнo-Азиатский региональный информационно-координационный центр (ЦАРИКЦ/CARICC).

В 2024 году незаконные наркотики продолжали производиться в подпольных лабораториях внутри Казахстана. Среди способов распространения все чаще встречаются онлайн-продажи с использованием криптовалют, а также перевозка жидкого метамfetаминa, опиума и героина контрабандой через «человеческих курьеров».

За первые девять месяцев 2024 года казахстанские правоохранительные органы зарегистрировали 6 772 преступления, связанных с наркотиками, включая: 3 051 наркопреступление (по сравнению с 2 514 за тот же период в 2023 году), 1 766 случаев продажи наркотиков (в 2023 — 1 425), 247 случаев контрабанды [11].

Правоохранительные органы выявили тревожную тенденцию — использование несовершеннолетних наркокартелями для обхода уголовной ответственности взрослых. В этот период было задержано около 30 несовершеннолетних за нарушение законодательства о наркотиках. Большая часть изъятий связана с

каннабисом, выращенным в Казахстане. За первые девять месяцев 2024 года было изъято 22 метрические тонны наркотиков (в 2023 — 36,1 тонн), включая: 795 кг героина (73 кг в 2023), 653 кг гашиша (730 кг в 2023), 38 кг опиума (68 кг в 2023), 5 тонн каннабиса (6,5 тонн в 2023) [12].

Комитет национальной безопасности совместно с европейскими правоохранительными органами провел несколько контролируемых поставок наркотиков афганского происхождения, включая опиум и метамfetамин, по Северному маршруту с конечным пунктом в Европе. Также перехвачено 50 посылок, направленных в Казахстан из Европы, США и Таиланда.

Проблему противодействия наркотрафику в интернете усугубляют зашифрованные мессенджеры. За первые девять месяцев 2024 года Министерство внутренних дел выявило 7 122 случая рекламы запрещенных наркотиков и психотропных веществ в сети. Было отправлено 109 предупреждений владельцам платформ, и удалено 2 868 объявлений.

В 2024 году зарегистрировано 18 233 человека, прошедших лечение от наркозависимости (в 2023 — 18 328), из них 1 527 женщин (1 512 в 2023) и 59 несовершеннолетних (66 в 2023). Министерство внутренних дел заявляет, что реальное число людей с расстройствами, связанными с употреблением психоактивных веществ, может достигать 200 000.

В Казахстане работают 104 неправительственные организации, которые продвигают профилактику наркомании и здоровый образ жизни, а также оказывают правовую и социальную поддержку бывшим наркозависимым.

Министерство внутренних дел разработало многоэтапную программу профилактики наркотиков для обучения сотрудников образовательных учреждений и школьных психологов. Казахстан и Управление ООН по наркотикам и преступности продолжают совместно реализовывать программу «Сильная семья» для детей 10-14 лет. Программа обучает родителей, школьников и учителей снижению конфликтов в семьях, увеличению участия родителей в школьной жизни и развитию позитивных отношений между детьми и родителями.

Признавая недостатки в контроле прекурсоров и слабую судебно-химическую экспертизу, Казахстан разрабатывает комплексный подход, направленный на внедрение внутренних мер по контролю за прекурсорами и усилению контроля на границе. Казахстан использует международные инструменты обмена информацией, например, предлагаемые Международным контрольным советом по наркотикам (INCB), чтобы расширить охват исследований. Казахстан продолжает реализовывать национальную стратегию борьбы с наркотиками, принятую в прошлом году, и США поддерживают эти усилия.

Киргизия расположена на ключевом транзитном маршруте для незаконного перемещения наркотиков с юга на север из соседних стран в Россию и Европу. Она граничит с Таджикистаном, который, в свою очередь, граничит с Афганистаном. Большая часть нелегальных наркотиков попадает в Киргизию из Таджикистана через плохо обозначенные или неразграниченные участки границы. Захват власти талибами в Афганистане в 2021 году привел к росту наркоторговли, и этот тренд увеличения контрабанды наркотиков из Афганистана продолжился в 2023-2024 годах, согласно национальным данным о задержаниях и отчетам УНПО ООН (UNODC) [13].

Служба по борьбе с наркотиками (СБН) при Министерстве внутренних дел Киргизии отвечает за борьбу с незаконным оборотом наркотиков и распространением психотропных веществ, в то время как Министерство здравоохранения регулирует легальное использование наркотиков. Киргизия активно работает над выявлением новых психоактивных веществ, улучшением взаимодействия правоохранительных органов для более эффективного пресечения незаконного оборота и усилением охраны границ.

Закон «О наркотических средствах, психотропных веществах, их аналогах и прекурсорах» [14] был принят 24 января 2024 года. Этот закон устанавливает правила правового регулирования оборота таких веществ в Киргизии. Основой для нового законодательства стала гармонизация терминологии в различных

правовых кодексах, таких как Гражданский и Уголовный кодексы. Закон вводит единые юридические определения и ужесточает наказания за незаконные действия с мощными веществами, особенно если в них вовлечены несовершеннолетние. Эти изменения направлены на усиление борьбы с наркопреступлениями и гармонизацию с международными конвенциями по наркотическим и психотропным веществам.

Киргизия является членом Центрально-Азиатского регионального информационного и координационного центра [15], который способствует обмену информацией и совместным операциям по борьбе с транснациональной наркопреступностью. Также страна участвует в других международных инициативах, таких как Программа контроля контейнеров ООН по наркотикам и преступности (UNODC CCP), Инициатива приграничного взаимодействия и финансируемая Евросоюзом Центрально-азиатская программа борьбы с наркотиками (CADAP 7). С 2023 года Киргизия входит в Глобальную коалицию по противодействию угрозам синтетических наркотиков и является сопредседателем рабочей подгруппы по выявлению новых угроз и моделей употребления наркотиков.

СБН сообщил, что за первые 8 месяцев 2024 года количество наркопреступлений снизилось на 6,8% по сравнению с предыдущим годом. За этот же период правоохранительные органы зарегистрировали 894 наркопреступления и изъяли 3 тонны 755 килограммов психотропных веществ и прекурсоров, что на 47,6% меньше по сравнению с прошлым годом. Также были изъяты 172 кг гашиша, 1 кг героина, 1,6 кг опиума, 1 кг марихуаны и 11 кг других психотропных веществ [16].

В Киргизии использование инъекционных опиоидов признано ключевым фактором эпидемии ВИЧ, новые данные свидетельствуют о росте употребления синтетических веществ, особенно среди молодых пользователей. Эти вещества включают катиноны, каннабиноиды и, возможно, амфетаминоподобные стимуляторы. Влияние этих меняющихся моделей употребления наркотиков на эпидемию ВИЧ и реа-

гирование на нее остается неопределенным, что подчеркивает необходимость постоянного мониторинга и адаптации стратегий вмешательства.

После смерти в октябре 2023 года подсанкционного в США криминального авторитета и наркобарона Камчыбека Колбаева власти провели масштабную операцию по борьбе с коррупцией и организованной преступностью. Однако, несмотря на это наркоторговля по «Северному маршруту» из Афганистана через Центральную Азию в значительной степени остается без изменений [17]. Уголовный кодекс содержит статьи о коррупционных преступлениях. Киргизия обновила Закон «О борьбе с коррупцией» [18], а Антикоррупционная стратегия 2012 года оставалась в силе до конца 2024 года. В 2024 году также были отменены сроки давности для коррупционных преступлений.

Расположение Киргизии и ограниченный таможенный контроль в рамках членства в Евразийском экономическом союзе делают страну уязвимой как транзитный маршрут для наркотиков, направляющихся в Казахстан, Россию и на границы Европейского Союза. Долгосрочный пограничный спор с Таджикистаном препятствует совместным усилиям по снижению потока наркотиков из Афганистана. Служба по борьбе с наркотиками в настоящее время не обладает достаточными возможностями для эффективной борьбы с наркоторговлей, но проявляет некоторую готовность к сотрудничеству с международными партнерами по этой проблеме.

Таджикистан. Несмотря на запрет на выращивание опиума, введенный Талибаном в Афганистане, производство опиума остается высоким в провинции Бадахшан, которая граничит с большей частью таджикско-афганской границы. В 2024 году объемы изъятий наркотиков в Таджикистане увеличились, но все еще отстают от соседних стран Центральной Азии, через которые проходят транзитные маршруты наркотиков из Афганистана («Северный маршрут»).

Таджикистан входит в Центральноазиатский региональный информационно-координационный центр по борьбе с незаконным

оборотом наркотиков, психотропных веществ и их прекурсоров (CARICC), что позволяет обмениваться информацией и проводить совместные расследования. Однако ограниченные финансирование и кадровый потенциал снижают эффективность этого центра.

В первые шесть месяцев 2024 года правоохранительные и силовые органы Таджикистана изъяли почти четыре тонны наркотиков, что на 25% больше по сравнению с тем же периодом 2023 года. Изъяли 84 кг и 13 731 таблетку синтетических наркотиков и новых психоактивных веществ, а также почти 81 кг амфетамина и метамфетамина – рост на 173% по сравнению с прошлым годом. Изъятия MDMA выросли на 189% (1 749 таблеток в первые шесть месяцев 2024 года против 605 в том же периоде 2023 года). Изъятия барбитуратов уменьшились на 71% (50 таблеток в 2024 году против 176 в 2023). За первые шесть месяцев 2024 года изъяли 560 таблеток бензодиазепинов, тогда как в 2023 году за этот период изъятий бензодиазепинов не было. Изъятия прегабалина и Лирики учитывались отдельно, хотя Лирика – это торговая марка прегабалина. В совокупности количество изъятий прегабалина увеличилось на 423% – с 2 174 таблеток в первых шести месяцах 2023 года до 11 372 таблеток в 2024 году [19].

Зафиксировали 419 преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотиков – на 7% больше, чем в том же периоде 2023 года. По делам о незаконном обороте наркотиков было осуждено 60 человек, что на 9% меньше, чем в 2023 году. Судебно-медицинский отдел DCA провел 225 экспертиз почти 730 кг наркотиков, психотропных веществ и прекурсоров, что на 25% меньше, чем за аналогичный период 2023 года [20].

Основной проблемой употребления синтетиков власти считают нелегальное использование рецептурного тропикамида и прегабалина, особенно среди школьников. Эти вещества недорогие и широко доступны.

Несколько министерств и комитетов сотрудничали в разработке и утверждении планов и стратегий профилактики. В рамках этой работы правительство Таджикистана организовало

встречи с различными демографическими группами для распространения антинаркотических сообщений.

Маршруты контрабанды, проходящие через Таджикистан, давно используются злоумышленниками для перемещения наркотиков, оружия и людей. На протяжении нескольких лет таджикские официальные лица отмечают рост наркотрафика из Афганистана и выражают обеспокоенность возможностью проникновения экстремистов из Афганистана в Таджикистан.

С учетом вышеизложенного, для повышения эффективности борьбы с незаконным оборотом наркотиков в Центральной Азии предлагается:

1) усилить региональное сотрудничество и обмен информацией, что позволит более оперативно выявлять и пресекать трансграничные каналы поставок. Важным шагом является модернизация правоохранительных и таможенных служб, оснащение их современными техническими средствами и повышение ква-

лификации сотрудников для эффективного противодействия новым формам наркопреступности, включая онлайн-продажи и использование криптовалют;

2) не менее значима координация усилий правоохранительных органов с органами здравоохранения для расширения программ профилактики и лечения зависимости, а также внедрение современных реабилитационных методов с учетом уязвимых групп населения, включая молодежь;

3) Усиление антикоррупционной политики и обеспечение прозрачности в правоохранительной системе позволит снизить внутренние риски, связанные с содействием наркоторговле на различных уровнях.

В целом, комплексный и скоординированный подход, основанный на международных стандартах и учитывающий специфику каждого государства, станет залогом устойчивого прогресса в борьбе с наркопреступностью в регионе.

Использованные источники

1. Митрофаненкова О. Е. Маршруты афганского наркотрафика (конец xx в. - начало xxi в.) // Восточная аналитика. 2020. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/marshruty-afganskogo-narkotrafika-konets-xx-v-nachalo-xxi-v> (дата обращения: 29.09.2025).
2. Об оценочных миссиях в странах Центральной Азии// <https://www.caricc.org/index.php/novosti/item/2513-ob-otsenochnykh-missiyakh-v-stranakh-tsentralnoj-azii>. Пятница, 02 мая 2025 15:20
- 3, 4. Указ Президента Республики Узбекистан, от 06.05.2024 г. № УП-73 «О стратегических мерах по устранению негативного влияния на здоровье населения и генофонд нации наркотических средств и психотропных веществ посредством пресечения их незаконного оборота в Республике Узбекистан» // Национальная база данных законодательства, 07.05.2024 г., № 06/24/73/0327).
5. URL: <https://docs.un.org/ru/A/RES/78/284>
6. Соглашение между государствами-членами Шанхайской организации сотрудничества «О сотрудничестве в борьбе с незаконным оборотом наркотических средств, психотропных веществ и их прекурсоров»// <https://lex.uz/ru/docs/2069517>.
- 7, 15 URL: <https://www.caricc.org>.
- 8, 9, 11, 12, 13, 16, 17, 19, 20. United States Department of State Bureau for International Narcotics and Law Enforcement Affairs International Narcotics Control Strategy Report Volume 1: Drug and Chemical Control March 2025.
10. Глава государства провел заседание Совета Безопасности // URL: <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-provel-zasedanie-soveta-bezopasnosti-137263>. 13 августа 2025 года.
14. Закон Кыргызской Республики от 6 марта 2024 года № 69 «О наркотических средствах, психотропных веществах, их аналогах и прекурсорах» // URL: <https://cbd.minjust.gov.kg/4-5307>.
18. Закон Кыргызской Республики от 8 августа 2012 года № 153 «О противодействии коррупции» // <https://cbd.minjust.gov.kg/203753/edition/1268455/ru>.

STABILIZING THE CRIMINOGENIC SITUATION IN MAHALLAS: THE EXPERIENCE OF UZBEKISTAN AND INDIA

Prof (Dr.) Purvi Pokhariyal

Professor & Dean
School of Law, Forensic Justice & Policy Studies,
National Forensic Sciences University

Turayev Akmal Pandjiyevich

Scientific Researcher, Institute of Criminology Research
of the Republic of Uzbekistan

Abstract. This article analyzes the reforms implemented in the Republic of Uzbekistan aimed at stabilizing the criminogenic situation in mahallas, systemic changes, and aspects related to increasing the role of the mahalla institution in this direction. Also, the article examines the problems of stabilizing the criminogenic situation in the "mahallas" or neighborhoods of India from the perspective of community governance, local self-help institutions, and restorative practices. It explores how local governance mechanisms (mahalla forums, Gram Sabha, community policing, traditional village councils like Kebang in Arunachal Pradesh) intervene in criminogenic processes (poverty, unemployment, substance abuse, family disputes, social exclusion).

Keywords: mahalla, "yellow," "red," "green" categories, social prevention, criminogenic situation, India, community policing, Kebang, Panchayati Raj, social control, local governance, criminology, restorative justice.

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasida mahallarda kriminogen vaziyatni barqarorlashtirish yo'nalishida amalga oshirilgan islohotlar, tizimdagi o'zgarishlar, mazkur yo'nalishda mahalla instituti rolining oshirilishi bilan bog'liq jihatlar tahlil qilingan. Shuningdek, Hindistonning mahalliy boshqaruv mexanizmlari (mahalla forumlari, gram sabha, jamoat politsiyasi, Arunachal-Pradeshdagi Kebang kabi an'anaviy qishloq kengashlari) o'rganilib, kriminogen vaziyatga kambag'allik, ishsizlik, giyohvandlik moddalarini iste'mol qilish, oilaviy nizolar, ijtimoiy muammolarning ta'siri tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: mahalla, "sariq", "qizil" "yashil" toifalar, ijtimoiy profilaktika, kriminogen vaziyat, Hindiston, jamoat politsiyasi, Kebang, Panchayati Raj, ijtimoiy nazorat, mahalliy boshqaruv, kriminologiya, odil sudlov.

Аннотация. В данной статье анализируются реформы, проведенные в Республике Узбекистан для стабилизации криминогенной ситуации в махаллах, изменения в системе и аспекты, связанные с повышением роли института махалли в этом направлении. Также изучаются механизмы местного самоуправления в Индии (форумы махалли, грам сабха, общинная полиция, традиционные сельские советы, такие как Кебанг в Аруначал-Прадеше), и анализируется влияние бедности, безработицы, употребления наркотиков, семейных конфликтов и социальных проблем на криминогенную ситуацию.

Ключевые слова: махалля, «желтая», «красная» и «зеленая» категории, социальная профилактика, криминогенная ситуация, Индия, общинная полиция, Кебанг, Панчаяти Радж, социальный контроль, местное самоуправление, криминология, правосудие.

In Uzbekistan, the mahalla, which holds a special place in the system of national values and traditions, is not just an administrative territory where the population lives, but an important social institution that ensures social stability, harmony, and a spiritual environment in society, possessing a strong legal status as a self-governing body of citizens. Article 127 of the Constitution of the Republic of Uzbekistan establishes that citizens' gatherings in towns, villages, and auls, as well as in mahallas in cities, towns, villages, and auls, are self-governing bodies that elect a chairman. It is enshrined that citizens' self-governing bodies are not part of the system of state power bodies and are entitled to independently resolve issues of local significance in accordance with the law, proceeding from the interests of citizens, historical specifics of development, as well as national values, local customs, and traditions [1].

The citizens' gathering of the mahalla performs important tasks in protecting the rights and interests of citizens, improving the social condition of the population, including the prevention of crime. It should be noted that to date, nearly 50 normative-legal acts related to crime prevention activities have been adopted to prevent crime in mahallas. The increasing role of the mahalla in the field of crime prevention has become an important foundation of reforms in ensuring security and public order. Consistent reforms implemented in this direction have turned the mahalla institution into a main link ensuring not only social but also legal stability. The latest wave of reforms in this direction can be analyzed by dividing it into several stages.

First Stage (2020-2022). Starting from 2020, reforms in the field of ensuring citizens' security have risen to a new level. According to the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On measures to improve the socio-spiritual environment in society, further support the mahalla institution, and bring the system of working with families and women to a new level" [2], the activities of the mahalla chairman and the prevention inspector were coordinated. The prevention inspector, as the deputy chairman of the mahalla, was transformed into a subject ensuring

legal measures aimed at ensuring citizens' security, while the mahalla chairman was transformed into a subject ensuring the social aspect of crime prevention by resolving social problems of the population. This cooperation led to a new stage of preventive activity in society. Identifying the causes and conditions of crimes committed in the mahalla and discussing them among citizens is of particular importance in preventing the recurrence of crimes. This serves to call citizens to vigilance while also establishing the principle of the inevitability of punishment in practice. For this purpose, on September 10, 2021, the Cabinet of Ministers adopted the Resolution "On approving the Regulation on the procedure for discussing the causes of crimes and the conditions that allowed their commission" [3]. With this resolution, the "Regulation on the procedure for discussing the causes of crimes and the conditions that allowed their commission" was approved. According to the requirements of the Regulation, the procedure was established for holding crime discussions regarding the committed crime: within three days from the day the criminal case was initiated, in the territory of the mahalla where the crime was committed; regarding the person who committed the crime: within three days from the day the court's guilty verdict entered into legal force and was received by the internal affairs bodies, in the mahalla where the person who committed the crime resides. In the discussions, proposals are determined for applying disciplinary liability measures to the heads or employees of responsible organizations who did not take measures to prevent the origin of the crime early, as well as specific measures and tasks aimed at preventing the crime in the future, along with their implementation deadlines and responsible executors.

Second Stage (2023). Starting from 2023, a new stage was entered in the direction of ensuring public safety in mahallas. On March 30, 2023, the joint decision of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan, the Ministry of Poverty Reduction and Employment, and the Ministry of Youth Policy and Sports "On determining the mechanisms for creating a safe environment in the republic's mahallas based on the 'Prosperous and Safe Mahalla' principle" was adopted, and the

"Mahalla Seven" system was introduced in more than 9,000 mahallas across the country. The "Mahalla Seven" includes the mahalla chairman, prevention inspector, women's activist, assistant to the hokim, youth leader, tax inspector, and social worker. The mahalla chairman is elected by citizens every 5 years, while the remaining members are appointed to the position by the relevant ministries and agencies. With the Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan dated December 21, 2023 "On measures to radically increase the role of the mahalla institution in society and ensure its operation as the first link in solving population problems" [4], the functions of the "Seven" were clearly defined. The independence and powers of the "Mahalla Seven" in solving population problems were expanded. They obtained the right to make decisions on allocating preferential loans and subsidies to needy families, supporting business initiatives of youth and women, ensuring employment, and providing social and material assistance. According to the new procedure, the mahalla chairman exercises general leadership over the activities of the assistant to the hokim, women's activist, youth leader, prevention and tax inspectors, and social worker operating in the mahalla, and effectively uses their capabilities in the comprehensive development of the mahalla. Every week, the mahalla chairman hears the reports of the assistant to the hokim, women's activist, youth leader, prevention and tax inspectors, and social workers in the mahalla and takes control of each of them solving at least 10 problematic issues every month.

Third Stage (2024). As a result of the consistent continuation of reforms in this direction, on November 30, 2024, the Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan "On measures to increase the efficiency of the social prevention system in mahallas based on the 'Prosperous and Safe Mahalla' principle" was adopted. With this resolution, a social prevention system was introduced in mahallas based on the "Prosperous and Safe Mahalla" principle. Social prevention measures are a set of measures implemented to provide legal, social, psychological, medical, pedagogical, and other types of assistance to persons with a high probability of

committing an offense or becoming a victim of one. According to the new procedure, the prevention inspector identifies 14 categories of persons with a probability of committing an offense and 2 categories of persons with a probability of becoming a victim of an offense through the "E-ijtimoiy profilaktika" information system introduced into practice, and prepares a special "conclusion" about this. After that, the conclusion is directed to the "Mahalla Seven" according to relevance. The Seven take measures to solve the family, social, material, and legal problems of these citizens and to adapt them to society. After the conclusion is given by the prevention inspector to the representative of the "Seven" implementing social prevention, they draw up a social adaptation program to implement necessary preventive measures with persons who are objects of social prevention. After the measures specified in the program are implemented, social prevention measures are concluded based on a joint conclusion with the prevention inspector and the relevant representative of the Seven. The introduction of this system serves, on one hand, to support socially vulnerable layers of the population, and on the other hand, to create a peaceful and safe environment in mahallas.

Fourth Stage (from 2025). In order to bring the activities of responsible state bodies and organizations in the field of crime prevention in the republic's mahallas to a qualitatively new level in 2025, the Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan dated January 3, 2025 "On measures to create a safe environment in the republic's mahallas in 2025 and further increase the efficiency of the system of early prevention of offenses" [5] was adopted. According to the resolution, "Early prevention of offenses in every mahalla" was defined as a priority task for responsible agencies and institutions in 2025. Also, a number of "roadmaps" aimed at preventing offenses in mahallas and a program of targeted measures to increase the efficiency of the system for creating a safe environment and early prevention of offenses in the republic's mahallas in 2025 were approved. A Republican Interdepartmental Coordination Working Group was established under the General Prosecutor's Office to monitor

the execution of early prevention of offenses, the Program, and the "roadmaps". Mahallas with a difficult criminogenic situation in 2025 were assigned by name to all district (city) leaders, heads of the National Guard security service, and deputy heads of internal affairs bodies. A procedure was established whereby the activities of those responsible are critically discussed at the end of each month under the Minister of Internal Affairs, at the end of each quarter under the Prosecutor General, and every half year under the Prime Minister. In this regard, "roadmaps" are developed every quarter in the context of mahallas, districts, and regions, and necessary measures to stabilize the criminogenic situation are being implemented in a targeted manner. In the process of these reforms, the potential of the Criminology Research Institute, the Academy of the Ministry of Internal Affairs, the University of Public Safety, and the Law Enforcement Academy is widely and actively used to introduce scientific approaches.

On August 18, 2025, the Resolution "On introducing amendments and additions to certain decisions of the President of the Republic of Uzbekistan aimed at further increasing the effectiveness of the system of early prevention of crime in mahallas" [6] was adopted. The resolution approved the concept of targeted measures for preventing crimes in mahallas with a complex criminogenic situation. The main goal of the Concept is to stabilize the criminogenic situation and create a safe environment in mahallas by combining special organizational-preventive measures and targeted measures with scientific-practical approaches. With the instruction on classifying mahallas based on their criminogenic situation and organizing cooperative preventive measures, approved by the decision of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan, the General Prosecutor's Office, the National Guard, the Mahalla Association, and the Tax Committee dated August 8, 2025, the types of preventable crimes committed in the mahalla territory envisaged in 47 articles of the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan were determined. Criteria for dividing mahallas into "red," "yellow," and "green" categories based on their criminogenic situation were developed and introduced into practice. According to it:

- **"Green"**: No preventable crime committed during the reporting period (remains green even with one crime of low social danger) - a mahalla where no preventable crime was committed in its territory during the reporting period (even if one crime of low social danger is committed in the territory, the mahalla remains in the "green" category);

- **"Yellow"**: The index of preventable crimes is equal to or lower than the district (city) index (remains yellow even with one less serious, serious, or especially serious crime) - a mahalla where the indicator of preventable crimes committed in the mahalla territory during the reporting period is equal to or lower than the district (city) indicator (even if one less serious, serious, or especially serious crime is committed in the territory, the mahalla remains in the "yellow" category);

- **"Red"**: The index of preventable crimes is higher than the district (city) index - mahallas where the indicator of preventable crimes committed in the mahalla territory during the reporting period is higher than the district (city) indicator are designated as "red" category mahallas.

The list of mahallas according to these three categories is prepared by the Main Center for Legal Statistics and Operational-Accounting Information of the Ministry of Internal Affairs. According to the new procedure, each committed crime is given points according to its degree of social danger:

- crime of low social danger – 5 points;
- less serious crime – 10 points;
- serious crime – 15 points;
- especially serious crime – 20 points.

This procedure helps identify mahallas with a difficult criminogenic situation and allocate resources effectively.

The systematic measures have resulted in a significant decrease in the crime rate in mahallas.

The district (city) indicator of crimes committed in the mahalla territory is determined by multiplying the points accumulated for preventable crimes committed in the mahalla territory in the district (city) by the population number of the specified territory category, and dividing by the total population number of the mahallas where crimes were committed. The indicator of crimes committed in

the mahalla territory is determined by multiplying the points accumulated for preventable crimes committed in the mahalla territory by 1000 population, and dividing by the number of residents living in the mahalla. This procedure is of great importance in making management decisions on identifying mahallas with a difficult criminogenic situation and directing necessary forces and means. As a result of the systematic measures implemented, the crime rate in mahallas has significantly decreased.

The measures being implemented in Uzbekistan to stabilize the criminogenic situation in mahallas are yielding results, and public control and preventive work play an important role in this direction. At the same time, studying international experience in this field is also significant. In particular, the example of India also has a number of positive experiences in reducing crime at the local level and ensuring citizen security. In India's urban and rural areas, the term "mahalla" historically evokes communal life: clusters of households, roads, common spaces, social networks, and informal institutions of solidarity and control. In the context of criminology, "criminogenic situation" refers to structural and dynamic conditions that allow for crime: social disorder, exclusion, poverty, youth alienation, substance abuse, weak guardianship, and fragmented normative order. Stabilizing such situations is crucial for sustainable security and social order. This article explores how the experience of India's local governance and informal justice institutions contributes to this stabilization. The specific aim is to investigate how community-based governance in India mitigates criminogenic factors, examine case studies of local institutions like *Kebang*, and theoretically analyze the policy implications for integrating such systems into the mainstream criminal justice system. The article proceeds as follows. First, the theoretical foundations of criminogenic situations, community governance, and social control are outlined. Second, the Indian context is addressed by analyzing the role of mahallas, local self-governance, and community policing. Third, empirical case studies are presented (*Kebang* in Arunachal Pradesh; community policing in Mumbai). Fourth, the challenges and limitations of stabilizing the crimino-

genic situation on the ground are analyzed. The article provides recommendations for policy and legal reforms and concludes.

Theoretical background: Criminogenic situations and community governance

Criminogenic conditions are social, economic, and environmental factors that pose a risk of crime and hinder informal and formal social control. Literature emphasizes that neighborhoods characterized by poverty, social fragmentation, weak institutions, and limited guardianship are more prone to crime (Shaw & McKay, 1942; Bursik & Grasmick, 1993). To mitigate these tendencies, forms of community governance such as self-help, solidarity, participatory decision-making, and informal social control are used (Sampson, Raudenbush & Earls, 1997). According to this view, local mechanisms of social control (neighborhood watch, community councils, informal dispute resolution) help stabilize normative order, strengthen guardianship, and reduce the environmental criminogenic potential. From a criminological perspective, restorative and community justice models emphasize repairing harm, engaging neighborhood subjects, and relying on local structures of authority and legitimacy (Zehr, 2002). Thus, the intersection of local governance and criminology becomes significant: can structures like neighborhood councils or village assemblies act as agents of normative repair, guardianship, and social integration in criminogenic contexts? The concept of mahalla, especially from Central Asian and Middle Eastern contexts (e.g., Uzbekistan, Tajikistan), emerges as neighborhood-level self-governing units suggesting social solidarity, local mediation, and informal justice. The Indian analogy (mahalla in urban/slum context, mahila committees, mohalla sabhas) encourages the study of how mahalla-like Indian institutions contribute to crime prevention. In short, the theoretical proposition is that mahalla-based local governance institutions can intervene in the chain causing crime by: (i) increasing social cohesion and trust; (ii) providing informal mediation and dispute resolution; (iii) improving guardianship and local control; (iv) linking formal justice systems with community norms; (v) offering a participation platform for youth and marginalized groups. The

article tests these considerations in the Indian context.

Indian Context: Mahallas, local self-governance and crime prevention The Asian legal system often operates at the intersection of formal state law and local community norms. India's local governance system traces back to the panchayat system, a unique institution of Indian civilization, where village elders or panch (council of five) traditionally resolved disputes and managed local affairs. In the pre-colonial era, these local structures played an important role in adjudication, where recourse to the ruler's court was rare. The main principle was to prioritize reconciliation and social harmony over punitive sanctions, later termed panchayat justice, an approach aimed at informal dispute resolution understandable to the masses (Baxi & Galanter, 1979). But British rule disrupted this legal pluralism by installing formal courts, uniform criminal laws, and police forces as part of colonial state-building. In post-independence India, constitution makers idealized justice; including a directive principle obligating the state to establish the gram panchayat as a unit of local self-governance for social, economic, and political justice for all (Article 40 of the Constitution of India) (Islam, 2020). This mandate led to the inclusion of panchayats in governance and judicial work.

In the 1950s, various states established Nyaya Panchayats for petty civil and criminal cases, which was part of India's extensive experiment to expand legal opportunities in villages (Baxi & Galanter, 1979). The Nyaya Panchayat program was theoretically provocative, aiming to combine access to customary forums with legal protection, but remained understudied and unevenly implemented, resulting in many Nyaya Panchayats being weakened due to capture by elites at the village level and lack of state support. Formal courts and police remained the main system, but were often practically non-existent or ineffective in remote and poor areas. This justice gap meant that informal or customary dispute resolution continued out of necessity in many Indian villages (Islam, 2020). Later, in 1992, a significant reform was implemented with the 73rd Constitutional Amendment, giving panchayats constitutional status. This reform recognized the potential role of

panchayats in doorstep justice. Village councils are today elected bodies with certain administrative powers; in some states, they have the authority to facilitate alternative resolution of disputes through nyaya committees or mediation cells, resolving issues like family disputes, petty assaults, and property matters through consensus. Parallel to this, urban mahalla committees, often called neighborhood committees or peace committees, emerged to help maintain order and inter-community harmony, especially in communally vulnerable areas. One of the early models was the Mohalla Committee movement in Mumbai in the 1990s, which engaged local citizens and police to work together to mitigate communal tension after riots (Deshpande, 2022). Today, India has a rich ecology of local governance: urban neighborhood structures, rural community committees, rural gram sabha under the Panchayati Raj system, and traditional tribal councils. These institutions often perform governance, dispute resolution, welfare, and informal social control functions. In many cities, neighborhood citizens' gatherings or resident welfare associations provide a neighborhood platform for monitoring, reporting, and taking collective measures against crime and disorder. In India's rural areas, gram sabha, panchayat, village police committees, and community police boards are increasingly cooperating in crime prevention (Eckert, 2004). However, India's criminal justice system is mainly formal, consisting of police, courts, and prisons. The problem lies in how to integrate informal/mahalla-level governance with the formal system to stabilize the criminogenic situation. For example, empowering mahalla committees to intervene early in youth disputes, substance abuse, family separations, or communal conflicts can reduce the demand on formal police and courts. Urban mahallas often suffer from criminogenic stress factors such as high density, migrant population, anonymity, weak social networks, unemployment, and substance abuse. If informal governance structures (mahalla committees) that mobilize the population and work in agreement with the police are introduced into the system, they can better provide guardianship, surveillance, and early warning. For instance, community policing initiatives in various Indian

cities emphasize cooperation between residents and police. Such cooperation not only increases reported crime but can also reduce fear and increase local control capability. Local self-governance under Panchayati Raj also intersects with crime prevention. Gram Sabhas, village development committees, youth clubs, women's self-help groups - all these can be platforms for social control, local dispute resolution, and social reintegration. However, the problem lies in capacity, legitimacy, resources, and intervention boundaries. For example, khap panchayats (caste-based councils in North India) are known to have imposed honor punishments on young couples marrying outside traditional norms, conflicting with the formal system and violating fundamental rights. The Supreme Court of India in *Shakti Vahini v. Union of India* (2018) was forced to intervene, declaring that no self-appointed khap court can interfere in marriages between consenting adults (Taneja, 2018). The court even issued instructions to police and district officials to prevent and prosecute any khap meetings attempting to establish such illegal justice. Thus, stabilizing the criminogenic situation at the mahalla level in the Indian context involves: strengthening mahalla governance platforms; linking them with mahalla police; encouraging local dispute resolution; integrating welfare and development works; strengthening guardianship; developing social capital; ensuring formal/informal justice. The next section illustrates this through case studies.

Kebang Council of Arunachal Pradesh: local customs Kebang is a traditional village council system in the Adi tribe in Arunachal Pradesh. As explained by Koyu & Singh (2020), Kebang functions as a non-adversarial forum for dispute resolution of the Adi tribe, involves itself in daily village affairs, and resolves disputes peacefully (Koyu & Singh, 2020). Kebang is a village gathering of village elders and clan chiefs, which meets in the village dormitory (dere). It deals with individual and clan disputes, property disputes, social norms, regulation of festivals, customs, land use, and welfare functions. It has the power of sanction, fine, mediation, and custom-based adjudication (Mibang, 2019). In Adi society, Kebang has historically served as a main

mechanism of social control that defines normative behavior, resolves disputes before escalation, and maintains local harmony. Community recognition of Kebang authority strengthens guardianship: community members know that violations (adultery, theft, debt, violence) will be considered publicly. The social integration aspect (public meetings, rituals) strengthens networks and thereby reduces anomie. Various studies show - Kebang helps decentralization and self-governance in Arunachal villages. One analysis indicates that new crimes unprecedented in tribal society, such as corruption, juvenile delinquency, changes in women's status, immigration, and multiculturalism, are not finding solutions in Kebang today (Dai, 2000). The informal nature of sanctions, lack of codification, and lack of connection with the formal justice system create gaps; furthermore, some crimes (serious violence, cybercrime, human trafficking) are outside the Kebang domain. Changing socio-economic reality, migration, youth unemployment, and drug addiction are affecting its capacity. Kebang's strengths are community legitimacy, immediacy of response, established guardianship and social sanction, low cost, and maintenance of social order. These are valuable features for criminogenic stabilization in mahalla-type conditions. However, to combat modern criminogenic threats (drugs, organized crime, youth gangs), Kebang needs to be linked with formal justice, legal literacy, capacity building, and empowerment of vulnerable groups (women, migrants). The Kebang council offers a model of mahalla governance and social control that stabilizes criminogenic conditions through local mediation, social sanctions, and community guardianship.

Community policing and mahalla governance in India While traditional institutions like Kebang operate in tribal environments, India increasingly relies on community policing and local mahalla governance to stabilize the criminogenic situation in urban and rural areas. One of the early models was the Mohalla Committee movement in Mumbai in the 1990s, which engaged local citizens and police to work together to mitigate communal tension after riots (Deshpande, 2022). These committees held regular meetings, informing

police about potential conflicts and mediating before conflicts escalated. The success of such efforts in reducing communal violence led to the introduction of similar problem-solving mechanisms in other cities for issues like disputes over loudspeakers, fights among youth, and joint celebration of festivals to strengthen harmony (Sinha & Dutta, 2025). The YUVA initiative launched by Delhi Police in 2017 in partnership with the Ministry of Skill Development and Entrepreneurship and the National Skill Development Corporation serves as an example of a community policing model adapted to urban criminogenic conditions. Its goal was to teach systemic skills to at-risk youth (17-25 years old) and connect them with jobs to prevent them from engaging in criminal or delinquent behavior. The program evolved through several phases, YUVA 1.0 (2017-2020), YUVA 2.0 Phase I (2021), and YUVA 2.0 Phase II (2022-2024), training a total of more than 14,000 youth across 70 police stations in Delhi. By 2024, more than 10,000 participants were certified in vocational fields, of which 3,410 were placed in jobs (Delhi Police, 2024). The project's emphasis on skills-based rehabilitation, women's participation, and entrepreneurship support through partnership with NIESBUD signifies a shift from reactive policing to active community stabilization by addressing structural causes of crime like unemployment, marginality, and lack of social support (Delhi Police, n.d.). Thus, the YUVA model shows that community policing can act as a socio-economic stabilizer in local "mahallas" by turning potential offenders into contributors, thereby lowering the criminogenic potential of urban neighborhoods. In many Indian cities, RWAs and neighborhood committees collaborate with police on "beat policing," intelligence sharing, rapid response, working with youth, and women's safety. These forums provide local knowledge on social networks, mobilize neighborhoods for surveillance, resolve petty disputes, and establish links with formal justice. Although concrete major studies are fewer, anecdotal evidence shows the importance of such forums in stabilizing mahallas.

Stabilization mechanisms. These mahalla governance mechanisms contribute to criminogenic stabilization in several ways: **Early**

intervention: local committees identify signs of delinquency, family separation, and conflict among youth and intervene before escalation.

- **Extending guardianship:** neighbors, mahalla leaders, panchayat members act as informal guards, strengthening control.

- **Social integration:** regular meetings and participatory governance strengthen trust, social capital, and reduce isolation - a known risk for crime.

- **Dispute resolution:** rapid mediation reduces demand on courts, reduces anger and repeat offense commission.

- **Connection with formal system:** if these bodies are connected with police/panchayat/registration of complaints, escalation to the level of formal justice becomes easier.

Limitations and gaps in evidence. Empirical research on the results of mahalla governance models in India (crime reduction, recidivism) remains limited. Furthermore, most such forums suffer from lack of preparation, resources, and vulnerability to local politics. The interface with formal justice (police/courts) often remains weak or ad-hoc.

Comparative Analysis: Indian and Central Asian mahalla systems To deepen our opinion, it is useful to briefly touch upon the concept of mahalla in Central Asia. In Uzbekistan, the mahalla is a neighborhood council responsible for social security, mediation, local governance, and informal social control. These institutions have been studied for their role in ensuring community cohesion and local security. Although India differs with its colonial history and governance structure, this similarity is instructive: integration of local governance, welfare, and security at the mahalla level, informal dispute resolution, and a culture of participation. Applying the mahalla model in India means strengthening connections with resident committees, community policing, traditional councils, and the formal justice system. Kebang works as a mahalla council for the village; urban mahalla forums work similarly. **Key conclusion:** successful mahalla governance requires legitimacy, community participation, connection with formal state institutions, and resources for early intervention and guardianship. Indian experiences often fail in

the connection between the local forum and formal justice, gender and social inclusion, as well as with modern criminogenic threats (digital crime, criminal groups, substance networks).

Challenges of stabilizing criminogenic situation at mahalla level in India While the potential is high, a number of interconnected problems hinder effective stabilization of the criminogenic situation through local governance:

Legitimacy and Authority: Traditional institutions like Kebang, mahalla committees sometimes lack formal legal sanction. Their decisions may not be enforceable under statutory criminal law, reducing their deterrent effect. For example, Kebang faces loss of prestige in the face of modern crimes.

Scale and complexity of modern crime: Many modern crimes (cybercrime, human trafficking, organized crime, drug networks) go beyond the "mahalla" scope and require a formal specialized response. Local forums may not have the capacity.

Gender and social coverage: Men dominate in many local governance forums, and women, migrants, and Dalits may be underrepresented. For instance, in the Arunachal tribal setting, women have expressed reluctance to appeal to Kebang with domestic violence complaints.

Gaps in resources and capacities: Local forums often lack training, financial support, and coordination with police and courts. For example, legal literacy programs for village elders in Arunachal in 2020 highlighted the need for capacity building.

Politics and cooption: Local committees can be captured by local elites, politicized, or used to suppress dissent rather than performing restorative/social control functions. This lowers trust and undermines effectiveness.

Interface with formal justice system: Formal police and courts may not recognize or coordinate with local forums, leading to duplication, confusion, or neglect. The Kebang example shows how lack of integration undermines effectiveness.

Urban stress and migration: Urban mahallas have high migrant inflow, weak social networks, anonymity, and heterogeneity. Local governance forums struggle to form cohesion and guardianship in such conditions. Taking these into account, stabilizing the criminogenic situation requires not only organizing local governance but also providing it with legal provision, resources,

training, adaptation to modern crime, inclusivity, and a coordinated architecture with formal justice.

Proposals for policy and legal reforms Based on the above analyses, the following policy and legal reform proposals are suggested:

Legal recognition of mahalla citizens' gatherings: The state should identify and legally recognize mahalla councils, village councils, and traditional institutions like Kebang as part of the crime prevention architecture. This improves legitimacy and enforcement capability.

Personnel qualification improvement and training: Local forum members (elders, residents, RWA office staff, panchayat members) need to undergo training on dispute resolution, working with youth, identifying substance abuse, early warning signs of crime, and coordination with police. Legal literacy programs (as in Arunachal) should be expanded.

Formal and informal justice links: Establishing formal redirection mechanisms between mahalla forums and police, juvenile justice boards, and diversion programs. For example: if a forum mediates a conflict among youth, but it turns into violence, the case should be handed over to formal bodies with documents.

Resource distribution: Municipalities and state governments should allocate budgets (microgrants) to mahalla committees/RWAs and village councils for security-related activities (lighting, youth clubs, public control).

Inclusivity and gender sensitivity: Ensuring representation of women, migrants, marginalized castes, and Dalits in mahalla governance. Special cells/committees should be formed for gender-based violence, youth rehabilitation, and informal mediation.

Data-driven local governance: Community forums should keep a simple account of disputes, youth appeals, substance abuse cases, and anti-social behaviors. Linking them with district crime records (e.g., National Crime Records Bureau) allows for targeted impact.

Adaptation to urban mahalla: Developing tailored "mahalla" structures for high-density mahallas for urban conditions where social networks are weak: block-level population safety committees, coordination with local police station, CCTV/lighting assessment, youth mentors, migrant support groups.

Monitoring and evaluation: States should implement periodic evaluation of

mahalla governance interventions and mahalla police results: whether crime rates, fear of crime, recidivism, and social cohesion are improving.

Conclusion. Stabilizing the criminogenic situation at the mahalla or guzar level in India is a promising but complex issue. Institutions like Kebang in Arunachal Pradesh offer a culturally grounded, community-based model of social control, guardianship, and mediation. Urban and rural mahalla governance systems once again show that localized structures can reduce crime, strengthen social integration, and improve security. However, modern criminogenic threats, gender and inclusive problems, legitimacy issues, limited resources, and weak links with formal justice

systems limit their effectiveness. Incorporating mahalla governance for India's criminal justice system, especially in the era of Bharatiya Nyaya Sanhita (2023) and developing judicial-legal systems, means more than just symbolic recognition: it requires institutionalization, training, coordination, resources, and evaluation. Only then can the idea of community-oriented crime prevention based on local participation, guardianship, and social harmony become a robust reality in India's various mahallas. Future research should empirically measure the results of mahalla governance interventions in reducing crime, recidivism, fear of crime, and social cohesion across different Indian states and mahalla types.

References

1. Constitution of the Republic of Uzbekistan. URL:<https://lex.uz/docs/6445145>.
2. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On measures to improve the socio-spiritual environment in society, further support the mahalla institution, and bring the system of working with families and women to a new level". URL:<https://lex.uz/docs/4740345#4743311>.
3. Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan No. 565 "On approving the Regulation on the procedure for discussing the causes of crimes and the conditions that allowed their commission". URL:<https://lex.uz/ru/docs/5623688#5630345>.
4. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PF-209 "On measures to radically increase the role of the mahalla institution in society and ensure its operation as the first link in solving population problems". URL:<https://lex.uz/docs/6705763>.
5. Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan No. DP-1 "On measures to create a safe environment in the republic's mahallas in 2025 and further increase the efficiency of the system of early prevention of offenses". URL:<https://www.lex.uz/docs/7330260>.
6. Resolution No. DP-253 "On introducing amendments and additions to certain decisions of the President of the Republic of Uzbekistan aimed at further increasing the effectiveness of the system of early prevention of crime in mahallas". URL:<https://lex.uz/docs/7690026>.
7. Baxi, U., & Galanter, M. (1979). Panchayat justice: An Indian experiment in legal access. In M. Cappelletti & B. Garth (Eds.), *Access to justice* (Vol. 3). Sijthoff and Noordhoff.
8. Behera, M. C. (2024). Deliberative democracy in traditional village councils of Arunachal Pradesh. SSRN.
9. Bursik, R. J., Jr., & Grasmick, H. G. (1993). *Neighborhoods and crime: The dimensions of effective community control*. New York, NY: Lexington Books.
10. Dai, M. (2000, May). Arunachal Pradesh: The myth of tranquillity. *Faultlines: Writings on Conflict & Resolution* (Vol. 5). South Asia Terrorism Portal. <https://old.satp.org/satporgtp/publication/faultlines/volume5/Fault5-5mdhai.htm>
11. Delhi Police. (n.d.). "YUVA", Community policing initiative of Delhi Police: About us. <https://yuva.delhipolice.gov.in/about-us.html?utm>
12. Deshpande, H. (2022, July 4). Mumbai's Mohalla Committees: The keepers of faith. *Outlook India*. <https://www.outlookindia.com/national/mumbai-mohalla-committees-the-keepers-of-faith-news-206645?>
13. Eckert, J. (2004). URBAN GOVERNANCE AND EMERGENT FORMS OF LEGAL PLURALISM IN MUMBAI. In *JOURNAL OF LEGAL PLURALISM*: Vol. nr. 50 (pp. 29–31). <https://commission-on-legal-pluralism.com/system/commission-on-legal-pluralism/volumes/50/eckert-art.pdf>
14. Islam, M. T. (2020, June 8). Access to justice for marginalised rural victims across South Asia: Issues and challenges. *South Asia @ LSE*. <https://blogs.lse.ac.uk/southasia/2020/06/08/access-to-justice-for-the-marginalised-rural-people-across-south-asia-issues-and-challenges/?>

РОЛЬ МЕЖДУНАРОДНЫХ МЕХАНИЗМОВ КОНТРОЛЯ И ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ НЕЗАКОННОГО ОБОРОТА ПРЕКУРСОРНЫХ ХИМИКАТОВ

Андреа Домокош

профессор, заведующий кафедрой криминологии
Университета Кароли Гашпара Реформатской Церкви
в Венгрии

Тураев Илхомжон Эсанович

доктор философии (PhD) по медицинским наукам,
ведущий научный сотрудник Исследовательского
института криминологии Республики Узбекистан

Исаев Сардор Алишерович

доктор философии (PhD) по юридическим наукам,
главный научный сотрудник Исследовательского
института криминологии Республики Узбекистан

Аннотация. В статье рассматриваются основные меры международного и регионального сотрудничества по предотвращению незаконного оборота прекурсорных химикатов, используемых при производстве наркотиков. Анализируются ключевые механизмы международного контроля и правоохранительные инициативы, а также проблемы, связанные с распространением «дизайнерских» прекурсоров и новых психоактивных веществ. Подчеркивается значение координации усилий для повышения эффективности противодействия данным угрозам.

Ключевые слова: прекурсоры, незаконный оборот, международный контроль, правоохранительное сотрудничество, «дизайнерские» прекурсоры, новые психоактивные вещества.

Annotatsiya. Ushbu maqolada giyohvand moddalar ishlab chiqarishda ishlatiladigan prekursor kimyoviy moddalarining noqonuniy aylanishining oldini olish bo'yicha asosiy xalqaro va mintaqaviy hamkorlik choralari ko'rib chiqiladi. Unda asosiy xalqaro nazorat mexanizmlari va huquqni muhofaza qilish tashabbuslari, shuningdek, dizayner prekursorlari va yangi psixofaol moddalarning tarqalishi bilan bog'liq muammolar tahlil qilinadi. Unda ushbu tahdidlarga qarshi kurashish samaradorligini oshirish bo'yicha sa'y-harakatlarni muvofiqlashtirish muhimligi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: prekursorlar, noqonuniy aylanma, xalqaro nazorat, huquqni muhofaza qilish hamkorligi, dizayner prekursorlari, yangi psixofaol moddalar.

Abstract. The article examines key international and regional cooperation measures aimed at preventing the illicit trafficking of precursor chemicals used in drug production. It analyzes major international control mechanisms and law enforcement initiatives, as well as challenges related to the spread of “designer” precursors and new psychoactive substances. The importance of coordinated efforts in enhancing the effectiveness of countering these threats is emphasized.

Keywords: precursors, illicit trafficking, international control, law enforcement cooperation, “designer” precursors, new psychoactive substances.

В современном мире проблема незаконного оборота наркотических веществ продолжает оставаться одной из самых острых и масштабных угроз общественной безопасности, здоровью населения и национальной безопасности государств. Особое значение в этом контексте приобретают прекурсоры химикаты [1] – вещества, используемые для производства синтетических наркотиков и других запрещённых психоактивных веществ. Контроль и предупреждение незаконного оборота этих веществ является важнейшим элементом международной наркополитики, направленной на сдерживание производства и распространения наркотиков.

В этом контексте международные механизмы контроля, разработанные в рамках многосторонних конвенций ООН и реализуемые через специализированные институты, играют ключевую роль в обеспечении координации и сотрудничества государств в борьбе с незаконным оборотом прекурсоров. Эти механизмы включают в себя системы мониторинга и обмена информацией, многонациональные правоохранительные инициативы, а также инструменты оперативного реагирования, способствующие выявлению и пресечению попыток хищения и незаконного использования химикатов.

Для успешного противодействия незаконному обороту прекурсоров химикатов необходимы скоординированные действия на международном уровне, которые обеспечивают единые стандарты контроля, обмен информацией и оперативное взаимодействие между государствами. В этой связи особое значение приобретают международные механизмы, разработанные в рамках глобальной системы наркополитики, призванной минимизировать риски диверсии прекурсоров в нелегальное производство наркотиков.

Далее рассматриваются ключевые инструменты и структура международного контроля, включая роль Международного контрольного совета по наркотикам (INCB) [2], а также специализированные системы мониторинга и обмена данными, которые формируют основу современной международной борьбы с незаконным оборотом прекурсоров веществ.

Международные конвенции ООН по наркотикам. Основу международной политики в области контроля над наркотиками составляют Единогласная конвенция о наркотических средствах 1961 г. с поправками, внесёнными Протоколом 1972 г., Конвенция о психотропных веществах 1971 г. и Конвенция Организации Объединённых Наций 1988 г. против незаконного оборота наркотиков и психотропных веществ.

Конвенция 1988 года дополнительно устанавливает юридическую основу для международного сотрудничества по предотвращению хищения прекурсоров химических веществ. Её 12 статья требует от государств — членов ООН, являющихся участниками Конвенции, контролировать свою международную торговлю химическими веществами, перечисленными в Таблицах I и II Конвенции. В настоящее время в этих таблицах содержится 36 веществ, которые часто имеют законное промышленное применение, и таблицы обновляются по мере необходимости для включения новых химикатов под международный контроль. Кроме того, пункты 8 и 9 статьи требуют лицензирования или аналогичного контроля всех лиц и предприятий, участвующих в производстве и распространении перечисленных химических веществ.

В соответствии с договором Международный контрольный совет по наркотикам (INCB) отвечает за помощь правительствам в мониторинге контролируемых химических веществ и предотвращении их хищения.

Государства-участники обязаны обмениваться информацией друг с другом и с INCB по международным операциям, связанным с этими химическими веществами, чтобы выявлять и предотвращать их незаконное использование.

Комиссия по наркотическим средствам. Комиссия ООН по наркотическим средствам (CND) [3] — это орган в рамках международной системы контроля над наркотиками, который отвечает за принятие решений о включении веществ в расписания или таблицы Конвенции и является главным подразделением системы ООН, ответственным за международную наркополитику. Резолюции, принимаемые CND, предоставляют дополнительные рекомендации для

государств – участников, включая лучшие практики по выполнению ими своих обязательств.

В 2017 году Комиссия проголосовала за включение двух ключевых прекурсорных химических веществ, используемых для производства фентанила, в Таблицу I Конвенции: 4-анилино-N-фенэтилизопиперидин (ANPP) и N-фенэтилизопиперидон (NPP). Это решение снизило возможность у производителей нелегальных наркотиков получать эти вещества.

Однако оно также заставило некоторых преступников изменить методы производства, в том числе использовать альтернативные химикаты, которые широко доступны в коммерческих целях и не контролируются системой ООН.

Кроме того, производители нелегальных наркотиков всё чаще обращаются к использованию так называемых «прекурсоров для прекурсоров» (химических веществ, которые сами по себе не являются прекурсорами, но могут быть использованы для их производства) и «дизайнерских» прекурсоров (химических веществ, намеренно созданных для использования в производстве контролируемых прекурсоров с целью обхода международных и национальных мер контроля), применяя более сложные технологии переработки.

Международный контрольный совет по наркотикам (INCB) определил эти тенденции как серьёзные причины для обеспокоенности.

В 2024 году CND единогласно проголосовала за включение под международный контроль 18 прекурсоров синтетических наркотиков, обязав страны обмениваться информацией об этих химикатах и принимать внутренние меры для предотвращения их хищения и незаконного оборота.

Данное проактивное решение о внесении веществ под контроль, впервые принятое на международном уровне, стало прямым результатом резолюции, внесённой на 65-й сессии CND в 2022 году. Данная резолюция, сосредоточенная на прекурсорных химикатах, призвала Международный контрольный совет по наркотикам (INCB) провести проактивную работу по прогнозированию альтернативных и заменяющих прекурсоров, к которым могут обратиться контрабандисты после введения международ-

ных и национальных мер контроля над химикатами, используемыми в нелегальном производстве наркотиков.

Международный контрольный совет по наркотикам (INCB). INCB — это независимый орган, основанный на международных договорах, который отвечает за помощь государствам в достижении целей трёх конвенций ООН по контролю над наркотиками. В рамках Конвенции INCB имеет установленную договором функцию помогать правительствам в предотвращении хищения контролируемых химических веществ.

Государства — участники Конвенции обязаны обмениваться информацией друг с другом и с INCB о своих международных операциях с такими химикатами для выявления и предотвращения их незаконного использования.

Статья 12, пункты 8 и 9 Конвенции 1988 года требуют лицензирования или аналогичного контроля всех лиц и предприятий, участвующих в производстве и распространении перечисленных химических веществ.

INCB играет ключевую роль в предотвращении хищения прекурсорных химикатов. В рамках Конвенции Совет отвечает за оценку прекурсоров и выработку рекомендаций по соответствующим мерам контроля для Комиссии по наркотическим средствам. Научная оценка INCB является решающей, но CND учитывает и другие релевантные факторы при принятии решения о необходимых мерах.

Решения CND являются обязательными для участников Конвенции, которой сейчас присоединилось 191 государство – практически все страны мира.

Некоторые страны как например, Соединённые Штаты финансируют деятельность INCB для реализации мер, предусмотренных конвенциями ООН, а также для улучшения обнаружения и отслеживания химикатов, подверженных хищению. В числе этих инициатив — поддержка программы Global Rapid Interdiction of Dangerous Substances (GRIDS) [4], которая использует платформы для обмена оперативной информацией в режиме реального времени, а также предоставляет практические инструменты для усиления международного сотрудни-

чества по контролю над новыми психоактивными веществами (NPS).

Международный контрольный совет по наркотикам (INCB) реализовал несколько программ для решения проблем, связанных с прекурсорными химикатами:

Система онлайн-уведомлений о предэкспортных поставках (PEN Online) [5; p. - 50] — это онлайн-база данных, которая позволяет странам-участникам обмениваться информацией об импорте и экспорте химических веществ, используемых в законной промышленности, но которые могут быть направлены на незаконное производство наркотиков.

Это единственная глобальная система мониторинга международной легальной торговли прекурсорными химикатами, контролируемые Конвенцией. Она предоставляет органам государственной власти стран-импортеров систему раннего предупреждения для проверки законности предэкспортных поставок химикатов.

Данные, передаваемые через PEN Online, оказались очень полезными как для остановки подозрительных поставок, так и для проведения разведывательных мероприятий, что в дальнейшем приводило к разоблачению международных наркосетей.

С момента запуска системы PEN Online в марте 2006 года 169 государств зарегистрировались для её использования. Из них 145 используют систему почти ежедневно для отправки уведомлений о планируемом экспорте и/или подтверждения предложенного импорта.

В 2024 году через PEN Online ежемесячно обменивалось около 2700 уведомлений. С ноября 2023 по ноябрь 2024 года около 34 000 предэкспортных уведомлений было обменено между 65 государствами через PEN Online.

Система онлайн-уведомлений о предэкспортных поставках Light (PEN Online Light) [6; p. - 51]. Это новый веб-инструмент, запущенный INCB в 2022 году. Аналогично системе PEN Online, PEN Online Light позволяет экспортирующим государственным органам на добровольной основе обмениваться информацией о планируемом экспорте прекурсоров наркотиков, которые не находятся под международным контролем, но могут контролироваться на

национальном уровне в одной или нескольких странах либо включены в специальные списки наблюдения из-за их потенциального использования в незаконном производстве наркотиков. Это помогает бороться с растущей проблемой неконтролируемых и «дизайнерских» прекурсоров, которые используются вместо контролируемых химикатов в нелегальном производстве наркотиков.

Все пользователи системы PEN Online автоматически получают доступ к PEN Online Light, которая с момента запуска зарегистрировала почти 1700 уведомлений о предэкспортных поставках от 15 стран-экспортеров в 66 стран-импортеров. Наиболее частыми пользователями системы являются учреждения из Азии и Северной Америки. До настоящего времени уведомления в основном касались международного перемещения гамма-бутиролактона (GBL) и ледяной уксусной кислоты.

Система коммуникации инцидентов с прекурсорами (PICS) [7; p. - 51]. Это ещё один инструмент, обеспечивающий обмен информацией в реальном времени между сотрудниками правоохранительных органов по всему миру. Защищённая онлайн-система поддерживает обмен разведанными о случаях изъятий и подозрительных грузов с прекурсорными химикатами, а также о подпольных лабораториях и оборудовании для производства наркотиков.

Кроме того, PICS способствует прямой координации и сотрудничеству между национальными органами для продвижения расследований по делам о трафике химикатов. Система также предоставляет информацию о вновь появляющихся прекурсорных химикатах.

В период с 1 ноября 2023 по 1 ноября 2024 г. через PICS было сообщено более 500 новых инцидентов, связанных с 147 различными веществами, из которых только 18 находятся под международным контролем. Среди этих инцидентов было 130, связанных с оборудованием.

По состоянию на 1 декабря 2024 года через PICS было передано более 4800 сообщений с момента запуска системы. В системе зарегистрировано более 700 активных пользователей из 130 стран и территорий, представляющих 325 агентств по всему миру [8; p. - 51].

Международный список особого наблюдения (ISSL) [9; p. - 51]. Это механизм INCB для отслеживания химикатов, не регулируемых Конвенцией, но для которых существует значительная доказательная база их использования в незаконном производстве наркотиков.

Комиссия по наркотическим средствам призывает правительства активнее использовать ISSL и принимать добровольные меры по усилению контроля над цепочкой поставок химикатов, включённых в этот список.

Помимо систем PEN Online, PICS и ISSL, INCB координирует многонациональные оперативные группы правоохранительных органов для мониторинга и перехвата украденных химикатов, используемых для незаконного производства наркотиков — в частности, синтетических наркотиков (Проект Prism), героина и кокаина (Проект Cohesion), а также новых психоактивных веществ (Проект Ion). Эти механизмы способствуют координации между международными правоохранительными органами для проведения целевых разведывательных операций с ограниченными временными рамками.

Регуляторная структура, закреплённая в рамках ООН, действует в сотрудничестве с региональными организациями, такими как Европейский союз и Организация американских государств (ОАГ) [10], которые сотрудничают с США по многосторонним инициативам контроля над химикатами, включая реализацию резолюций Комиссии по наркотическим средствам (CND).

Межамериканская комиссия по контролю над злоупотреблением наркотиками (CICAD) [11] при ОАГ и её Группа экспертов по химическим веществам и фармацевтическим продуктам работают над продвижением добровольного сотрудничества по предотвращению хищения и преступного использования неконтролируемых химикатов. Её модельные рекомендации, опубликованные в 2019 году, служат инструментом для борьбы с подобными нарушениями.

В современном мире незаконный оборот прекурсорных химических веществ продолжает представлять собой серьёзную угрозу глобальной безопасности, здравоохранению населения и устойчивому развитию государств. Несмотря

на наличие разветвлённой системы международного контроля, основанной на трёх ключевых конвенциях ООН и реализуемой через механизмы, координируемые Международным контрольным советом по наркотикам (INCB), проблема сохраняет свою актуальность.

Сложность ситуации усугубляется стремительной эволюцией методов, применяемых преступными группами, включая использование «дизайнерских» прекурсоров, прекурсоров для прекурсоров и других веществ, находящихся вне сферы международного контроля. При этом международные инструменты мониторинга и обмена информацией — PEN Online, PICS, ISSL и соответствующие оперативные инициативы — доказали свою эффективность в обеспечении превентивных мер и координации между государствами.

Однако с учётом высокой адаптивности преступных сетей и появления новых угроз в сфере синтетических наркотиков, очевидна необходимость дальнейшего совершенствования существующих подходов и укрепления международного сотрудничества.

В связи с этим предлагается некоторые меры по совершенствованию международного контроля прекурсоров:

1. Развитие национальных систем мониторинга и раннего предупреждения. Рекомендуется усилить национальные возможности по отслеживанию оборота химических веществ с использованием интеграции в международные системы, такие как PEN Online и PICS. Это обеспечит более оперативное выявление подозрительных поставок и сократит время реагирования на потенциальные угрозы.

2. Актуализация и расширение Международного списка особого наблюдения (ISSL). Необходимо активизировать работу по включению в список новых веществ, имеющих потенциал использования в незаконном производстве наркотиков, а также усилить контроль за веществами, не подпадающими под международное регулирование, но представляющими угрозу.

3. Укрепление международного сотрудничества в области судебной химии и криминалистики. В целях эффективного выявления новых прекурсоров целесообразно развивать между-

народные экспертные платформы, обеспечивающие обмен лабораторной и аналитической информацией между компетентными учреждениями различных стран.

4. Разработка гибких модельных правовых механизмов. С учётом постоянного изменения ассортимента используемых прекурсоров предлагается внедрение механизмов временного национального контроля над новыми веществами, в том числе через ускоренное включение их в национальные перечни.

5. Укрепление взаимодействия с частным сектором. Особое внимание следует уделить вовлечению производителей, поставщиков и дистрибьюторов химических веществ в систему профилактики незаконного оборота через внедрение программ комплаенса, маркировки продукции и добровольного контроля поставок.

6. Расширение институционального потенциала INCB. Для повышения эффективности реализации конвенционных механизмов контроля необходимо рассмотреть вопрос об увеличении ресурсной базы INCB, включая финансирование программ технической поддержки и аналитической деятельности в развивающихся странах.

7. Создание международной платформы быстрого реагирования на химические угрозы. В условиях динамичного распространения новых психоактивных веществ следует инициировать создание специализированного международного механизма, обеспечивающего быструю мобилизацию экспертных и ресурсных возможностей государств при выявлении новых рисков в сфере прекурсоров.

Использованные источники

1. Список прекурсоров и химических веществ, часто используемых при незаконном изготовлении наркотических средств и психотропных веществ, находящихся под международным контролем. // https://www.incb.org/documents/PRECURSORS/RED_LIST/2021/Red_List_2021_R_V2003287.pdf.
2. Конвенции о международном контроле над наркотиками. // https://www.unodc.org/documents/commissions/CND/Int_Drug_Control_Conventions/Ebook/The_International_Drug_Control_Conventions_R.pdf.
3. Комиссия по наркотическим средствам. Доклад о работе шестьдесят седьмой сессии (8 декабря 2023 года и 14–22 марта 2024 года). Дополнение № 8. Экономический и Социальный Совет. Официальные отчеты, 2024 год. // <https://docs.un.org/ru/E/2024/28>.
4. <https://www.incb.org/incb/en/grids/overview.html>.
- 5-9. United States Department of State Bureau for International Narcotics and Law Enforcement Affairs. International Narcotics Control Strategy Report. Volume 1: Drug and Chemical Control. March 2025. pp. – 50 - 51.
10. https://ru.wikipedia.org/wiki/Организация_американских_государств
11. <https://fca-bogados.com/ru/Межамериканская-комиссия-по-контролю-над-злоупотреблением-наркотиками>

ЗАКОНОДАТЕЛЬНАЯ ПОЛИТИКА УЗБЕКИСТАНА И КАЗАХСТАНА В СФЕРЕ ЗАЩИТЫ ЖЕНЩИН ОТ СЕМЕЙНО-БЫТОВОГО НАСИЛИЯ (сравнительно-правовое исследование)

Адилкариев Х.Т.

профессор, доктор юридических наук,
ведущий научный сотрудник Института криминологических
исследований Республики Узбекистан

Сактаганова И.С.

доцент, старший преподаватель Евразийского национального
университета им. Л.Н. Гумилева
Астана, Казахстан

Суркова С.С.

доцент, старший преподаватель Евразийского национального
университета им. Л.Н. Гумилева
Астана, Казахстан

Аннотация. В статье проводится сравнительно-правовой анализ законодательной политики Республики Узбекистан и Республики Казахстан в сфере противодействия семейно-бытовому насилию. Рассматриваются конституционно-правовые основы защиты прав человека, национальные нормативно-правовые акты, международные стандарты и рекомендации, направленные на предупреждение насилия в семье и защиту его жертв. Особое внимание уделяется полномочиям государственных органов и роли правоохранительных структур в профилактике и пресечении семейно-бытового насилия. Анализируются виктимологические аспекты данного явления, причины и условия его возникновения, а также проблемы правоприменительной практики.

Ключевые слова: семейно-бытовое насилие, защита прав женщин, сравнительно-правовой анализ, профилактика правонарушений, виктимология, международные стандарты, правоохранительные органы, Узбекистан, Казахстан.

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasi va Qozog'iston Respublikasining oiladagi zo'ravonlikka qarshi kurash sohasidagi qonunchilik siyosatining qiyosiy huquqiy tahlili keltirilgan. Unda inson huquqlarini himoya qilishning konstitutsiyaviy va huquqiy asoslari, milliy qoidalar, oiladagi zo'ravonlikning oldini olish va uning qurbonlarini himoya qilishga qaratilgan xalqaro standartlar va tavsiyalar o'rganiladi. Davlat organlarining vakolatlariga va huquqni muhofaza qilish organlarining oiladagi zo'ravonlikning oldini olish va unga qarshi kurashishdagi rolga alohida e'tibor qaratilgan. Ushbu hodisaning qurbonlik jihatlari, uning sabablari va shartlari hamda huquqni muhofaza qilish sohasidagi muammolar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: oiladagi zo'ravonlik, ayollar huquqlarini himoya qilish, qiyosiy huquqiy tahlil, jinoyatchilikning oldini olish, qurbonlikshunoslik, xalqaro standartlar, huquqni muhofaza qilish organlari, O'zbekiston, Qozog'iston.

Abstract. This article provides a comparative legal analysis of the legislative policies of the Republic of Uzbekistan and the Republic of Kazakhstan in combating domestic violence. It examines the constitutional and legal framework for human rights protection, national regulations, and international standards and recommendations aimed at preventing domestic violence and protecting its victims. Particular attention is paid to the powers of state bodies and the role of law enforcement in preventing and combating domestic violence. The victimological aspects of this phenomenon, its causes and conditions, and challenges in law enforcement are analyzed.

Keywords: domestic violence, women's rights protection, comparative legal analysis, crime prevention, victimology, international standards, law enforcement, Uzbekistan, Kazakhstan.

Узбекистан и Казахстан – являются дружественными соседними ведущими государствами Центрально-азиатского региона, которые имеют общие черты в общественно-политическом, историко-правовом развитии, в том числе в области законодательства. Вместе с тем, имеются отличия, особенности в менталитете, национальной идентичности, самобытности, а также в современном политико-правовом развитии.

Одно из важных сходств выражается в том, что Конституции этих республик закрепляют и гарантируют защиту основных прав человека, в том числе и на неприкосновенность, «каждый имеет право на защиту своей чести и достоинства» [1]. «Честь и достоинство человека неприкосновенны... граждане имеют право на уважение чести и достоинства, присущих человеческой личности» [2].

Данное сравнительное исследование посвящено феномену «семейно-бытового насилия» в Узбекистане и Казахстане. Проблема семейно-бытового насилия – сложное явление, для которого до сих пор нет комплексного эффективного решения. Весьма важным вопросом остается выявление и оценка исследования зарубежного опыта, международных документов и аналитическое сравнительное изучение национального законодательства Узбекистана и Казахстана.

Известно, что область семейно-бытовых отношений относится к **частной жизни** гражданина, в которой переплетаются частные, личные интересы, т.к. под **семейно-бытовыми отношениями** понимаются отношения между супругами, бывшими супругами, лицами, проживающими совместно, близкими родственниками, лицами, имеющими общего ребенка (детей), но, как только в данной сфере происходят конфликты, причиняются телесные повреждения, психические страдания, сфера семейно-бытовых отношений начинает переплетаться и с государственными интересами, и данная сфера становится публичной, поскольку уполномоченным органам необходимо в рамках их компетенции принять меры, возложенные на них государством для защиты жизни и здоровья, прав и свобод участников конфликта.

В семье, в домашне-бытовых условиях женщины-потерпевшие остаются более уязвимыми. Тем более если «агрессор» живет в данной проблемной, конфликтной семье, у них общее жилье и имущество, общие дети, то ситуация усложняется и становится опасной.

Правовая защита от семейно-бытового насилия является общей проблемой для законодателей Узбекистана и Казахстана.

Основными материалами для нашего сравнительного исследования стали нормативно-правовые акты республик Узбекистан и Казахстан, прямо или опосредованно влияющие на систему защиты человека от семейно-бытового насилия. Основополагающими источниками являются Конституция РУз. и Конституция РК, соответствующие кодексы, действующие законы и другие акты. Кроме того, в качестве материалов были использованы международные документы, ратифицированные нашими республиками, законодательства других стран, касающиеся международной защиты человека от насилия в семье.

В данном исследовании использованы всеобщие методы научного познания. В части теоретического обсуждения были использованы сравнительно-правовой метод, а также методы формально-юридический, системного анализа, индукции и дедукции.

Цель исследования – изучение законодательной практики зарубежных стран и составление выводов для узбекистанской и казахстанской практики, для достижения которой были определены следующие основные задачи:

изучение международной практики борьбы с бытовым насилием;

сравнительное изучение узбекистанского и казахстанского законодательства в области бытового насилия;

раскрытие полномочий компетентных органов в области бытового насилия в международной практике и в сравниваемых республиках.

Выявление причин бытового насилия – одна из ключевых идей. Данный вопрос рассматривается в контексте виктимологии и виктимизации этого института. Важным направлением исследования является выявление причин жертвенности. Так как бытовое насилие

рассматривается в контексте уголовного административного законодательства. В работе А.Е. Шалагина «Криминальная виктимология: понятие, содержание, профилактика» [3; 62] подробно раскрываются такие понятия, как виктимология и виктимность. Автор дает предположительную высокую личностно-ситуативную виктимность предполагаемых жертв и описывает процесс виктимизации, что важно для использования в нашей работе. В продолжении исследования виктимизации следует рассмотреть такие концепции, как *«образ жизни, личностные особенности и аномальные межличностные отношения»* в кулуарах межличностной психологии [4; 54].

Процесс превращения в жертву, или иными словами «виктимизация» и его результат, по мнению некоторых авторов, не зависит от единичности или массовости случаев. Процесс становления жертвой зависит от множества факторов. Так, в семейно-бытовом насилии жертвой становятся при определенных обстоятельствах, и имеет значение качество и количество применимых агрессором способов.

Под семейно-бытовыми отношениями по действующему законодательству понимаются отношения между супругами, бывшими супругами, лицами, проживающими или проживавшими совместно, близкими родственниками, лицами, имеющими общего ребенка (детей) [5]. Данное определение весьма неоднозначно, если рассматривать все по отдельности. Поскольку, по Семейному кодексу наших республик, браком признается зарегистрированный в уполномоченных органах факт добровольного союза лиц [6], и статистика ведется о зарегистрированных и расторгнутых браках. Но это не исключает явление «гражданский брак», по которому нет каких-либо статистических данных, но гражданский брак (**«фактические брачные отношения»**) имеет место быть. Вступая в такой союз, стороны, в юридическом плане, добровольно допускают некоторую неопределенность дальнейших своих «семейных» отношений. Но это не отменяет защиту сожителя от насильственных действий в быту, о чем говорится в вышеуказанной статье административного законодательства.

За прошедшие два десятилетия многие государства приняли или улучшили законодательство о предупреждении актов насилия и решении проблем, связанных с насилием в отношении женщин. В наших законах все чаще такой вид насилия квалифицируется как уголовное преступление, обеспечиваются преследование и наказание правонарушителей, предусматриваются расширение прав жертв и оказание им поддержки. Кроме того, жертвам предоставляется возможность пользоваться гражданско-правовым средством защиты [7].

Международное сообщество осознает всю остроту и важность проблемы насилия в семье и пытается выработать единую систему предотвращения такого насилия и защиты его жертв. Важными составляющими этой системы представляются правовое обеспечение, а также общественная защита жертв насилия и деятельность социальных служб. Узбекистан и Казахстан являются государствами, ратифицировавшими **ряд конвенций по защите прав детей и женщин**. Конвенция о правах ребенка и Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин предусматривают защитную роль государства в тех случаях, когда существует опасность превращения семьи в источник эксплуатации или злоупотреблений.

Принятая в 1993 году ООН **«Декларация об искоренении насилия в отношении женщин»** обозначила главные области проявления **насилия в отношении женщин** и определила практические меры борьбы с этим социальным злом. Генеральная Ассамблея ООН от лица международного сообщества рекомендовала правительствам всех стран **осудить насилие в отношении женщин** и безотлагательно приступить к его искоренению всеми надлежащими средствами, в том числе путем разработки в рамках внутреннего законодательства (уголовного, гражданского, трудового, административного и др.) санкций за совершение преступлений в отношении женщин.

Так, закон Республики Казахстан «О профилактике бытового насилия» содержит в себе компетенции различных органов власти и иных специализированных учреждений в области защиты человека, связанных с семейно-

бытовыми отношениями. Например, Главой 3 вышеуказанного закона предусмотрены **меры профилактики бытового насилия**. Заключение положений включают надзор за соблюдением законности в сфере профилактики бытового насилия [8].

В Республике Узбекистан действует Закон «О защите женщин от притеснения и насилия» (2 сентября 2019 г.). В нем закреплены полномочия Кабинета Министров, Национального агентства социальной защиты, местных органов государственной власти, Органов внутренних дел, Органов здравоохранения, Органов по труду, Комитета семьи и женщин Республики Узбекистан и других субъектов осуществляющих защиту женщин (ст.ст. 6 – 12) [9].

Анализ практики сравниваемых республик показывает, что в профилактике семейно-бытового насилия основная ответственность по урегулированию вопросов (конфликтов) в данной области лежит на представителях органов внутренних дел. В первую очередь, они участвуют в разработке проектов нормативно-правовых актов в **профилактике бытового насилия**, осуществляют меры по профилактике. Занимаются выявлением родителей и лиц, не исполняющих обязанностей по воспитанию детей и использующие противоправные действия в отношении детей, ведут профилактический учета и контроль. Основной деятельностью так же является прием заявлений и сообщений по фактам совершения бытового насилия или их угрозе, осуществляют выезд на место и принимают меры по их пресечению. Так как органы внутренних дел осуществляют **профилактические беседы**, то, важно отметить, что в их компетенцию входит направление потерпевших в организации по оказанию психологической помощи и здравоохранения.

В отношении лиц, совершивших **бытовое насилие**, могут быть установлены особые требования в судебном порядке. На наш взгляд, субъекты профилактики бытового насилия находятся в тесной взаимосвязи с судами, поскольку наиболее эффективно устанавливать пределы допустимого поведения в семье и пресечений дальнейшего насилия в семье, осуществляется в **судебном порядке**, в

свою очередь эффективность правосудия зависит от органов, которыми осуществляется профилактика бытового насилия.

Так, по ходатайству органов внутренних, а также и по собственной инициативе или по ходатайству других участников производства по делу об административном правонарушении в целях правовой защиты от бытового насилия специализированные межрайонные административные суды отправляя правосудие, могут установить особые требования к поведению правонарушителя, которые применяются наряду с наложением административного взыскания, так и вместо него при освобождении лица, совершившего административное правонарушение, от административной ответственности [10].

Хочется отметить особенную роль организаций по оказанию помощи в борьбе с бытовым насилием. Подобные организации создаются местными исполнительными органами с привлечением физических и юридических лиц, согласно Гражданскому кодексу (Закону о профилактике). В компетенцию подобных образований входит оказание помощи пострадавшим – жертвам, в том числе и **психологическая и юридическая помощь**.

На наш взгляд, следует более широко подойти к вопросу о расширении возможностей этих организаций. В свете нововведений в законодательство, организациями здравоохранения будет оказываться психологическая помощь правонарушителям, что несомненно считаем значительным изменением. Однако, считаем также необходимым наличие таких организаций не только в помощь жертвам бытового насилия, но и для правонарушителей.

Несмотря на проведенные реформы в этом направлении, еще нет оснований говорить, что все задачи в этом важном аспекте государственной политики уже решены. Статистика и деятельность специализированных правовых структур требуют дальнейшей модернизации, **поиска оптимальной модели** по уменьшению бытового насилия в Республиках Казахстан и Узбекистан.

В международных документах дается следующее определение рассматриваемого

явления: «Насилие – преднамеренное применение физической силы или власти, действительное или в виде угрозы, направленное против себя, против иного лица, группы лиц или общины, результатом которого являются (либо имеется высокая степень вероятности этого) телесные повреждения, смерть, психологическая травма, отклонения в развитии или различного рода ущерб» (ВОЗ) [11].

В данном Законе Республики Узбекистан дается следующее определение рассматриваемого феномена: «насилие – противоправное действие (бездействие) в отношении женщин, посягающее на их жизнь, здоровье, половую неприкосновенность, честь, достоинство и иные охраняемые законом права и свободы путем применения или угрозы применения мер физического, психологического, полового или экономического воздействия» [9].

По законодательству Республики Казахстан: «бытовое насилие – умышленное противоправное деяние (действие или бездействие) одного лица в сфере семейно-бытовых отношений в отношении другого (других), причиняющее или содержащее угрозу причинения физического и (или) психического страдания» [12].

В первую очередь, хотелось бы обозначить субъектов, в отношении которых чаще всего применяется домашнее насилие. Так, исходя из материалов исследований другими авторами, больше всего страдают женщины. В то же время дети в семьях также подвержены применению определенных составов правонарушений дома. Нельзя не сказать и о насилии в отношении стариков, которые проживают совместно со своими детьми и не могут в силу некоторых обстоятельств оказать сопротивление семейным агрессорам. Существует бытовое насилие в семье и над мужчинами. Тем не менее, нашим исследованием невозможно охватить все эти разновидности, поэтому мы ограничились кругом жертв, который наиболее чаще встречается – бытовое насилие над женщинами.

Так же нами были изучены вопросы по поводу **факторов возникновения бытового насилия**. Некоторые ученые выделяют эмоциональную составляющую. А также подвержен-

ность человека на **социальную реакцию**. «В том числе и отмечает связь влияния общества на совершение суицида, что, в свою очередь, также может послужить конечным результатом причинения насилия» [13; 28].

Общее представление о ситуации с противодействием домашнему насилию в странах, принадлежащих к различным правовым системам, проходит по-разному. «Отдельная роль отведена международным актам и рекомендациям в формировании стандартов противодействия насилию в семье. Здесь речь идет о международных стандартах ООН, предусмотренных Конвенцией по ликвидации дискриминации в отношении женщин (1992), Декларацией об искоренении насилия в отношении женщин (1993), Конвенцией о правах ребенка (1989), Палермским протоколом (2000) и Римским статутом (2002), модельным законодательством ООН, а также о таких региональных актах, как Конвенция Совета Европы о противодействии торговле людьми (2008), Межамериканская конвенция о предупреждении и искоренении насилия в отношении женщин и наказании за него, известная как Конвенция Белема-ду-Пара, и др» [14; 154].

При рассмотрении законодательств разных стран можно сделать следующий вывод: что все правовые нормы государств по-разному решают проблемы бытового насилия. К примеру, многие страны бытовое насилие рассматривают в системе уголовного права, тогда как другие – по административному законодательству.

В течение более чем десяти лет в постсоветских странах также была создана нормативная база по предотвращению домашнего насилия в семье. В течение этого периода «в шести странах были приняты законы, в которых содержались положения «защитных предписаний», – **Кыргызстан** (2003), **Грузия** (2006), **Украина** (2007), **Молдова** (2008), **Казахстан** (2009), **Азербайджан** (2010), **Узбекистан** (2019) [15; 106].

Впрочем, при анализе всех законодательных актов по регулированию, профилактике и предупреждению домашнего насилия стран, бывших участниц СНГ, можно отметить,

что лишь часть из них имеет законодательство «по противодействию», большинство стран – профилактику. Профилактика бытового насилия в своем смысле подразумевает лишь профилактику, которая осуществляется уже после наступления определенных правонарушений. Эксперты Восточной Европы и Центральной Азии «ООН-женщины», утверждают, что «есть сферы, требующие законодательной разработки и усовершенствования правовой практики законодательства о семейном и бытовом насилии. Среди самых актуальных вопросов: определение терминов, круг лиц, защищаемых законом, социальная защита жертв, вопросы защитных предписаний и наказаний».

Как показывает практика, ряд государств, принявших **комплексные законы**, уже способствовали тому, что борьба с бытовыми дебоширами ведется активно. Законы «О противодействии насилию в семье» были приняты в Словении (2008), Польше (2005), Великобритании (2004).

«Следует отметить, что действующие нормативные акты предназначены не для предупреждения, а для ликвидации последствий произошедшего и начинают действовать после того, как произошло насилие. На сегодняшний

день в Казахстане нет механизма профилактики, пресечения и борьбы со следствиями домашних насилий и их последствий», – говорится в отчете выборочного обследования 2017 года. «Отсутствие особого закона о домашнем насилии не позволяет решить эту проблему», – утверждают другие авторы. Попытки внести в Парламент на рассмотрение проектов Закона РК «О противодействии семейному/бытовому насилию» принимались неоднократно (2007, 2020) и не увенчались успехом [16]. Тогда как зарубежная практика показывает, что именно противодействие бытовому насилию действует эффективно.

Законом Республики Узбекистан от 11 апреля 2023 г. в Уголовный кодекс введена новая статья: ст. 126. Семейное (бытовое) насилие [17]. В ней охватывается все формы указанного насилия, устанавливает ответственность за каждый вид (форму) насилия [18]. Этим же Законом одновременно в Кодекс Республики Узбекистан об административной ответственности была введена статья: «Семейное (бытовое насилие)» (ст.592). Сравнительный анализ эффективности действия уголовного законодательства Казахстана и Узбекистана показывает снижение преступности в последние годы.

Предлагается следующая сравнительная таблица правонарушений, совершаемые в семейно-бытовой сфере

Годы	Республика Казахстан	Республика Узбекистан
2020	1 072	1 371
2021	1 047	1 303
2022	942	1 204
2023	903	809
2024	889	1077
2025 за 10 мес.	837	727

Подытоживая наше сравнительное исследование можно сделать следующие, общие для соседних республик выводы.

Последовательное сопоставительное изучение и понимание многих внутренних концепций внутри-семейных взаимоотношений позволит разработать необходимые профилак-

тические программы, в первую очередь, для компетентных уполномоченных, которые, на наш взгляд, позволят снизить уровень виктимности, следовательно, количество правонарушений в области семейно-бытовых отношений.

Хочется еще раз отметить, что одним из главных субъектов предупреждения и пресе-

чения семейно-бытовых конфликтов является, в первую очередь, участковый инспектор органов внутренних дел. В его компетенцию входит специфика работы как эффективная система реагирования на совершенные правонарушения, также и работа с правонарушителями в виде профилактической работы. Следует отметить, что они также ведут профилактический учет и контроль за «проблемными семьями».

Поэтому, на наш взгляд, требуется максимально эффективно проводить анализ выявления причин совершения бытового насилия, для того чтобы в дальнейшем это способствовало бы выработке эффективных предупредительных мер.

На основе проведенного сравнительного исследования считаем необходимым сделать следующие заключение:

1. Проблема бытового насилия является актуальной, но достаточно латентной, что вызывает множество дискуссий.

2. Наличие проводимых превентивных мер по правонарушению в сфере семейно-бытовых отношений уполномоченными субъектами позволило бы сократить правонарушения.

3. Привлечение участковых инспекторов и грамотное разъяснение некоторых моментов домашнего насилия может служить профилактической мерой в дальнейшем.

4. Требуется более обширное информирование общественности о наличии государственных и неправительственных организаций в регионах, оказывающих специальные услуги для жертв бытового насилия.

5. Также считаем допустимым внести в компетенцию работы участковых инспекторов органов внутренних дел направление правонарушителя и жертв бытового насилия к специалистам в области психологии.

6. Для достижения результатов эффективной работы органов внутренних дел в сфере бытового насилия требуется прохождение специальных психологических курсов.

Думается, что предложенные нами рекомендации позволят улучшить качество и эффективность работы правоохранительных органов с бытовым насилием, а также снизить уровень совершаемых правонарушений в этой области.

Использованные источники

1. Конституция Республики Казахстан, 30 августа 1995 года. Ст.17 // www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution.
2. Конституция Республики Узбекистан, 8 декабря 1992 года. Ст.26 и 28 // Национальная база данных законодательства, 01.05.2023 г., № 03/23/837/0241 // <https://lex.uz/docs/6445147>
3. Шалагин А.Е. Криминальная виктимология: понятие, содержание, профилактика // Вестн. Казан. юрид. ин-та МВД России. – 2017. - №1(27) – С.62-65. // <https://cyberleninka.ru/article/n/kriminalnaya-viktimologiya-ponyatie-soderzhanie-profilaktika>.
4. Андронникова О.О. Теоретический анализ основных теорий виктимизации, разработанных в рамках зарубежной науки // Вестн. Кемеров. гос. ун-та. – 2015, №4(64) – С.54-57.
5. Кодекс Республики Узбекистан об административной ответственности. // <https://lex.uz/docs/97661>.
6. Кодекс Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года №518-IV «О браке (супружестве) и семье».
7. Пособие для разработки законодательства по вопросам насилия в отношении женщин Организация Объединенных наций Нью-Йорк, 2010 год. С.5 // www.un.org/womenwatch/daw/.
8. Закон Республики Казахстан от 15 апреля 2024 года за №72-VIII «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам обеспечения прав женщин и безопасности детей».
9. Закон Республики Узбекистан «О защите женщин от притеснения и насилия». // Национальная база данных законодательства Республики Узбекистан. 03.09.2019; 19.10.2024 г. №3/24/977/0831.

10. Багаева С.А. Особенности административно-правового регулирования семейно-бытовых отношений в Республике Казахстан / Новый юридический вестник. Международный научный журнал, №5 (19), 2020.
11. Электрон ресурс – <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%81...%D0%B5>.
12. Закон РК от 4 дек. 2009 г. №214 – IV «О профилактике бытового насилия» – (Электронный ресурс). – Режим дост.: – <http://adilet.zan.kz/rus/docs/z090000214>.
13. Дюркгейм Э. Самоубийство: Социологический этюд. // Под.ред.В.А.Базарова. – М., 1994. – С.399.
14. Власов И.С. Домашнее насилие по законодательству зарубежных стран: ответственность и превенция / И.С.Власов, Н.А.Голованова, В.Ю.Артемов и др. – М.: Юстицинформ, 2011. – 383 с.
15. Мурзабаева С.Ш. Законодательное регулирование проблемы семейно-бытового насилия в странах Содружества // Евразийская интеграция: экономика, право, политика. -2013, №14 – С.105-111.
16. О проекте Закона Республики Казахстан “О противодействии бытовому насилию”. Постановление Правительства Республики Казахстан от 23 ноября 2007г. №1126 // https://adilet.zan.kz/rus/docs/P070001126_
17. Уголовный кодекс Республики Узбекистан // <https://lex.uz/docs/111457>.
18. Закон Республики Узбекистан “О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты республики узбекистан в связи с дальнейшим совершенствованием системы надежной защиты прав, свобод и законных интересов женщин и детей” // <https://lex.uz/docs/6430278>

THE CAUSE AND CONDITIONS OF WOMEN'S CRIME, THE PECULIARITIES OF THE PREVENTION OF THIS TYPE OF CRIME

Dr. Gábor Kovács

Hungary Head of Department of Management Sciences,
Associate Professor

Khasanov Shukhrat

Chief Inspector of the Research Institute of Criminology of the
Republic of Uzbekistan, independent researcher

Abstract. The article describes women's crime and the conditions that cause its occurrence, the best practices of foreign countries in the prevention of this type of crime, and to date, proposals have been developed in our republic aimed at preventing these crimes in this regard.

Keywords: women, women's rights, behavior, crimes committed by women, prevention of offenses, family, family relations, causes of crime, commission of offenses by women.

Annotatsiya. Maqolada ayollar jinoyatchiligi va ularning sodir etilishiga sabab bo'layotgan shart-sharoitlar, ushbu turdagi jinoyatlarni oldini olishda xorijiy davlatlarning ilg'or tajribalari haqida so'z yuritilgan bo'lib, bugungi kunda respublikamizda bu borada ushbu jinoyatlarni oldini olishga qaratilgan takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: ayollar, ayollar huquqlari, xulq-atvor, ayollar tomonidan sodir etilgan jinoyat, huquqbuzarliklar profilaktikasi, oila, oilaviy munosabatlar, jinoyatchilik sabablari, huquqbuzar ayollar.

Аннотация. В статье описывается женская преступность и условия, которые обуславливают их возникновение, передовой опыт зарубежных стран в предупреждении данного вида преступлений. Отмечается, что на сегодняшний день в нашей республике разработаны предложения, направленные на предупреждение данных преступлений.

Ключевые слова: женщины, права женщин, поведение, преступления, совершаемые женщинами, профилактика правонарушений, семья, семейные отношения, причины преступности, совершение правонарушений женщинами.

In the current period of reforms, attention to women in our country has significantly increased, and opportunities for the active participation of women in spiritual, educational, socio-economic, and political processes are expanding. Laws, decrees, and government resolutions aimed at protecting the interests of

women, who make up more than 50 percent of the population of Uzbekistan, have been adopted and implemented.

In particular, Article 19 of the Constitution of the Republic of Uzbekistan states that citizens have equal rights and freedoms and are equal before the law regardless of gender, race, nationality,

language, religion, beliefs, social origin, social status, and Article 58 guarantees equal rights for women and men [1].

Despite the fact that a number of measures are being taken to improve the social situation of women, it is very unfortunate that crimes are committed by women today.

Women's crime is understood as the totality of crimes committed by persons of the female sex in a certain territory, for a certain period of time.

It is regrettable that crimes against property, especially theft, are frequently committed by women in Uzbekistan. According to the "State Report on Crime Factors and Crime Trends," prepared by the Research Institute of Criminology of the Republic of Uzbekistan, in 2024, 6% of all crimes were committed by women, and mainly fraud and theft were committed by women aged 30-40, who set the main goal of illegal enrichment.

According to the analysis of the last 5 years, 38-42% of crimes committed by women are related to theft, 25-30% to fraud, and 10-12% to illegal trade or customs violations [2].

Thefts are mainly manifested in the following forms:

- ♦ Clandestine removal of goods from retail outlets;
- ♦ Theft of personal belongings in a hotel, market, or on transport;
- ♦ Theft of valuables and items abusing trust in the workplace.

At the expanded meeting of the Security Council under the President of the Republic of Uzbekistan, held on January 10, 2019, the President of our country, Sh.M. Mirziyoyev, specifically noted that the share of female crime remains unchanged, and on the basis of scientific and practical approaches to its early prevention, specific tasks were set to improve the prevention of early prevention of female crime [3].

The conducted analysis shows that the participation of women in theft crimes committed in recent years amounted to 9.9 percent in 2023 and 12.5 percent in 2024. Although these figures may not seem numerous, if we consider that every woman is responsible for her family, raising her children, and the future of our society, we become convinced that this opinion is incorrect. Because a

family where the mother is a criminal falls apart, and the children are left unattended. Studies show that unsupervised children have a higher rate of "contribution" to juvenile delinquency.

There are several theories that justify the fact that female criminality is committed less often than male crimes. **Lambert Adolphe Jacques Quetelet**, one of the founders of scientific statistics from Belgium, who was French by origin, explained this phenomenon not only by women's physical weakness, but also by their distance from society, rarely exceeding the boundaries of family obligations. However, with the increasing involvement of women in public life and professional activity, as well as during periods of increased crime, the share of female crime in the overall crime structure has always remained low. It was several times lower than the share of male criminality. Another explanation of this phenomenon was put forward by representatives of the anthropological school – **Ch. Lombroso** and his Russian follower **P.N. Tarnovskaya**. They explained the low level of activity of female criminality compared to male criminality by the peculiarities of the female organism, the female nature, and her "biological inadequacy" to a certain extent.

Selfish intentions, formed in the behavior of the individual and elevated to the level of social morality, inevitably lead to the weakening of the most positive socio-spiritual institutions. A decrease in the social role of the family and a change in attitudes towards life values, which have a spiritual character, lead to a departure from the norms of behavior accepted in society and a rejuvenation of the criminal environment. The relevance of studying the factors contributing to the emergence of theft crimes committed by women is even more pronounced in the context of insufficient attention to the problem of female criminality, the lack of development of methods and forms of combating and preventing this crime [4].

When studying the causes of female offenders, a special approach is required, based on their individual characteristics. A preventive conversation is an activity consisting of persuading female offenders to comply with the norms and rules of behavior accepted in society, explaining the social and legal consequences of antisocial behavior and

the responsibility established by law for committing an offense. Preventive conversations with female offenders are conducted at the police stations, as well as at the place of residence, study, work of the person, or directly at the place where the antisocial behavior or offense committed by him was discovered [5].

Professor K. Abdurasulova believes that when studying female criminality, it is necessary to pay attention to the criminological factors and causes that influence the commission of crimes by persons belonging to the female sex[6].

From this point of view, it is concluded that the causes and conditions influencing female criminality are:

1. Socio-economic factors;
2. Psychological and personal factors;
3. Organizational and systemic factors.

Socio-economic factors include:

- Unemployment and lack of sources of income;
- Responsibility for the sole provision of the family;
- High number of low-income families in the society;
- Gender inequality and limited opportunities.

Psychological and personal factors include:

- Actions motivated by fear, despair, need;
- Love, pressure from family members;
- Growing up in a criminal environment (from childhood in an unstable environment).

Organizational and systemic factors include:

- Ineffectiveness of preventive mechanisms intended for women;
- Low level of legal culture in society;
- Lack of research on female criminality.

Also, in the course of our research, we consider the psychological factors of women who commit crimes to be:

- a high level of mental instability;
- lack of self-esteem;
- quick temper and quick conclusions;
- inclination towards aggression;
- insufficient spiritual and moral education;
- low level of legal knowledge;
- distance from small groups (*family, school, workplace, relatives, neighborhood, etc.*).

The peculiarities of the conditions that contributed to the formation of unlawful behavior in women are as follows:

1) crimes committed by women are determined primarily by social factors;

2) the necessity of noting certain peculiarities inherent only in women's crime and therefore distinguishing it as a separate phenomenon among all crimes;

3) these features are revealed not only when comparing objective characteristics, but primarily when assessing the direction of the causes of criminal activity;

4) it should be noted that the criminal activity of women is determined by the interaction of objective and subjective factors of social reality.

According to research, women may commit crimes using violence for selfish purposes for the following reasons:

Firstly, the growing diversity of difficulties in society, the presence of uncertainty about the future, the inability to withstand new life trials;

secondly, disruption of family relations, a negative change in the psychological relationship between spouses and children;

thirdly, the consumption of narcotic drugs and alcoholic beverages that poison society, and prostitution.

For the implementation of preventive measures aimed at preventing crimes committed by women with the use of violence for mercenary purposes, the following are proposed:

1) ensuring the participation of the general public and taking measures to solve their problems within the framework of "social prevention" of women;

2) Targeted organization of the activities of structures working with low-income families and providing socio-psychological assistance at the mahalla level;

3) targeted organization of the activities of economic and legal advisory centers;

4) It is proposed to create an information base that allows for the implementation of processes for the prevention, detection, and exposure of crimes committed by women.

During the research, when studying the best practices of foreign countries in the prevention of

female crime, we can see that in most cases, there are separate educational programs for women and they are yielding results in practice.

For example, **Canada** has special work and educational programs for women, in which the education and employment of women who may commit crimes are defined as a priority task, and their implementation is monitored in practice.

In the Netherlands, alternative punishments are applied to women who have committed crimes.

***Alternative punishment** is a type of punishment that can be applied to a person who has committed a criminal or administrative offense instead of the main punishment or in addition to it, the purpose of which is not to punish the person, but to re-educate him, to influence society in a beneficial way.*

This type of approach allows women who have committed crimes to reintegrate into society.

In Japan, a number of state and public organizations have developed effective programs to rehabilitate women's crime and provide them with psychological support. These programs are aimed at preventing women's crime, reintegrating them into society, and solving their social problems.

Special treatment programs developed by the Ministry of Justice of Japan are aimed at identifying internal and external factors contributing to female criminality, which include:

- Changing behavior by identifying and correcting a person's misconceptions;
- Developing social skills and reducing isolation through participation in groups;
- Increasing a sense of responsibility through participation in public affairs.

These programs are aimed at preventing female criminality and contribute to their social integration.

In general, the following practical proposals can be put forward for the prevention of female crime:

1. Creation of special prevention centers for women – legal education, vocational training, material assistance and rehabilitation;

2. Quotated jobs for unemployed women – creation of socially protected jobs in the private sector;

3. Improving social psychology and legal literacy – conducting regular trainings on raising legal awareness and legal culture among women;

4. Raising propaganda work on social networks to a new level.

In today's era of advanced information technologies, taking into account the fact that every person, especially women, receives information using social networks, uses this information, and applies it in practice, there is a need to raise awareness campaigning on social networks to a new level.

In particular, in order to raise legal awareness and legal culture among women, explain the socio-psychological causes of crime propensity, and provide a positive life example and motivation, **the following are proposed:**

- **organization of targeted audiences**, (*Young girls, women facing family problems, unemployed or low-income women, etc.*);

- **access to information technology solutions, including short videos (Reels, Shorts)** (*through legal information and real-life examples in an understandable, attractive format*),

- **infographics and animations** (*creating visual content that shows the consequences of the crime, legal responsibility*);

- **interactive surveys and tests** (*to improve users' knowledge*);

- preparation of videos, articles with the participation of **lawyers, psychologists, sociologists**, preparation of interviews and stories based on real-life events, using professional approaches to content creation.;

- **presenting positive images through famous women** (*influencers, bloggers, social activists*), etc.

In conclusion, we must not forget that crimes committed by women are distinguished by their complex social and personal causes, and the prevention of this type of crime is carried out not only through the application of punishment, but also through comprehensive approaches, including education, employment, legal assistance, and psychological support.

References

1. Constitution of the Republic of Uzbekistan. Official publication.-Tashkent: "Uzbekistan" Publishing House, 2023.
2. Criminal Code of the Republic of Uzbekistan.-Tashkent: "Uzbekistan" Publishing House, 2023.
3. Report of the President of the Republic of Uzbekistan Sh.M.Mirziyoyev at the expanded meeting of the Security Council on January 10, 2019.
4. Report of the President of the Republic of Uzbekistan Sh.M.Mirziyoyev "Strengthening discipline and responsibility, strengthening the environment for crime prevention is the main factor in the effectiveness of crime prevention" of November 15, 2017. www.uza.uz/
5. Abdurasulova Q.R, "Criminology" // Textbook, -TDYUU, 2008. - P. 169.
6. Under the editorship of D.M. Mirazov, "Disclosure, Investigation of Crimes of Assault and Robbery, Identification and Elimination of Their Causes and Conditions" // Practical Methodological Guide, - T., 2017. - P. 7.
7. UNODC. Women and Crime: A Global Overview. - Vienna, 2022.
8. International Labour Organization Report: "Gender Inequality and Work," 2023.
9. <http://old.xushnudbek.uz/ayollar-jinoyatchiligi/>.
10. <https://lex.uz/docs/6445145>.

INTERNATIONAL DEVELOPMENT TRENDS OF MODERN CRIMINOLOGY

Prof. Tünde Andrea Barabás

Head of the Hungarian National Institute of Criminology

Alokxonov Mukhammadmirzokhan

*Research Fellow of the Research Institute of Criminology
of the Republic of Uzbekistan*

Abstract. This article analyzes international trends in the development of modern criminological science examining policies, technological approaches, and institutions in crime prevention and ensuring public safety based on international best practices. Based on a comparative analysis of international and national approaches, scientific conclusions and proposals are made to improve modern criminological policy in Uzbekistan.

Keywords: modern criminology, crime prevention, scientific diagnosis of crime, international experience, digital technologies.

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy kriminologiya fanining xalqaro rivojlanish tendensiyalari tahlil qilinib, xalqaro ilg'or amaliyot misolida jinoyatchilik profilaktikasi va jamoat xavfsizligini ta'minlash borasidagi siyosatlar, texnologik yondashuvlar hamda institutlar ko'rib chiqilgan. Xalqaro va milliy yondashuvlarning qiyosiy tahlili asosida O'zbekistonda zamonaviy kriminologik siyosatni takomillashtirish yuzasidan ilmiy xulosalar va takliflar bildiriladi.

Kalit so'zlar: zamonaviy kriminologiya, jinoyatchilikni oldini olish, jinoyatchilikka ilmiy diagnoz, xalqaro tajriba, raqamli texnologiyalar.

Аннотация. В данной статье анализируются международные тенденции развития современной криминологии, рассматриваются политика, технологические подходы и институты профилактики преступности и общественной безопасности на примере передового международного опыта. На основе сравнительного анализа международных и национальных подходов сделаны научные выводы и предложения по совершенствованию современной криминологической политики в Узбекистане.

Ключевые слова: современная криминология, профилактика преступности, научная диагностика преступлений, международный опыт, цифровые технологии.

On a global scale, crime remains a serious problem that threatens societal development. The scope and manifestations of crime are becoming increasingly complex over time, necessitating the renewal of methods and means to combat it. Notably, in the 21st century, due to globalization processes, rapid urbanization, advancements in information technologies, and the rise of transnational crime, the field of criminology is also evolving rapidly. In the fight against crime, priority is now given not only to addressing the consequences of committed offenses but also to the early prevention of crimes, identifying and eliminating their root causes.

In modern criminology, the priority of a scientifically based approach and preventive policy is observed. The experience of advanced countries shows that the most effective measures to prevent crime are often implemented on the basis of comprehensive programs and projects, within the framework of cooperation between society and state institutions. For example, in the USA, evidence-based policy and public policing based on social partnership are developed, while in European countries, a multidisciplinary approach and community policing play an important role in crime prevention.

Such countries as Japan and South Korea, along with the introduction of innovative technologies for combating crime (for example, crime prediction systems using artificial intelligence), successfully apply methods based on historically established public cooperation (in Japan, koban - neighborhood police stations).

Modern trends in international criminological policy. The US experience: The United States is distinguished by many aspects of modern criminological approaches. First, in the USA, community policing is widespread, and trust and cooperation between the police and residents of the neighborhood are considered an important factor in crime prevention. Since the 1990s, many cities in the USA have promoted the reduction of serious crimes by preventing minor offenses based on the principles of "zero tolerance" and "the theory of shattered windows." A striking example of this was the CompStat system of the New York City police - through the creation of crime maps,

statistical analysis, and rapid response, crime in the city significantly decreased in the late 1990s. Currently, US police agencies strive to rely on scientific research and data when making decisions. For example, the National Institute of Justice (NIJ) under the US Department of Justice and other research centers finance criminological research and develop recommendations for understanding and preventing crime[1].

Another important area of US crime prevention policy is the use of technology. Today, US law enforcement agencies are widely implementing tools such as video surveillance, automated digital databases, surveillance drones, "smart" cameras, and body cameras. Studies show that such "hard" and "soft" technologies are significantly changing police activities and affecting efficiency.

However, in the US experience, such technological approaches are sometimes controversial - in particular, in matters of privacy and public oversight of police activities. Therefore, in recent years, a number of measures aimed at protecting human rights have been taken within the framework of police reforms in the USA: revision of protocols on the use of force by police officers, mandatory introduction of body cameras, creation of independent supervisory boards, etc.

The experience of European countries: Despite the diversity of approaches to crime prevention in Europe, the main principle uniting them is a comprehensive approach and cooperation. The European Crime Prevention Network (EUCPN), established in 2001 within the framework of the European Union, serves as an important platform for exchanging best practices and developing recommendations from various countries. In the activities of this sector, special attention is paid to such areas as juvenile delinquency, urban crime, and drug-related offenses, which testifies to the priorities in Europe.

In European countries, social prevention measures are widely used in crime prevention policy. This means that programs aimed at eradicating the social roots of crime will be implemented: increasing employment, providing social assistance to troubled families, strengthening education, and so on. For example, Scandinavian countries rely on the welfare state's

social protection system to reduce crime. In many European countries, there is a tendency to reduce detention as much as possible and apply alternative punishments (probation, compulsory treatment, community service) - this also serves to reduce recidivism and humanize punishment [2].

At the same time, modern technologies are being introduced in law enforcement in Europe. For example, the United Kingdom is the world's leader in the number of public surveillance cameras, with thousands of CCTV cameras monitoring public places in cities like London and helping to quickly solve crimes. However, in the European community, there is strict legal control over the limits of such surveillance and the protection of personal data - the European Union's GDPR rules require the protection of citizens' personal data in police activities and investigations.

Another important aspect is the activities of prevention councils at the local level in Europe. For example, in France, public security councils are formed at the level of departments and communes, which include representatives of the police, local authorities, schools, healthcare, and public organizations. These councils discuss the local characteristics of crime and develop an appropriate preventive action plan. Such a coordination model combines the fight against crime with a centralized state policy and local initiatives.

Japan's experience: Japan is recognized as one of the countries with the lowest crime rates in the world. The Japanese police's distinctive "Koban" system played a major role in this achievement. Koban is a small police station located in residential areas. Several officers serve in each group, who are closely acquainted with the residents of the neighborhood and maintain constant contact. Young children greeting polite police officers on their way to school in the morning is a common sight on the streets of Japan, as koban officers have become part of the neighborhood's life. Public participation in crime prevention is widely used in Japan. In particular, various public associations of parents, teachers, and mahalla activists have been created to prevent juvenile delinquency. For example, there are parent and teacher societies at schools, which

work to strengthen the supervision of minors and cooperate with the police.

Volunteer groups to combat crime operate in each mahalla; Through social programs called "Aka-chan" and "Onee-san" (literally "brothers" and "sisters"), groups of adolescents and young people were formed to help control young people.

Such public structures are perceived as equal partners with the police and contribute to maintaining order. For this reason, a high level of trust between the police and the population has been established in Japan, which laid the foundation for the success of crime prevention.

In addition, Japan has begun to use technology in recent years. For example, in Tokyo, police departments tested some crime prediction systems using AI. Based on statistics and algorithms in police deployment planning, the practice of strengthening patrols in areas with a high probability of crime is being implemented. However, Japan still advocates for combining technological measures with the human factor - that is, it complements the capabilities of cameras and sensors with direct observation and communication of mahalla police officers and citizens [3].

South Korean experience: South Korea is one of the countries that uses advanced technologies and scientific approaches in the fight against crime. The Korean Institute of Criminology and Justice (KICJ), established in 1989, is a national center conducting criminological research, which serves to scientifically substantiate state policy aimed at preventing crime.

This institution operates under the Prime Minister's Office and, in direct cooperation with law enforcement agencies, develops evidence-based recommendations. For example, in different years, ICJ specialists have created a number of programs that have contributed to the reduction of crime rates in the country, including in such areas as prisoners' control through electronic bracelets, strategies to combat cybercrime on the Internet, and anti-corruption policy analysis [4].

In South Korea, the police system is also striving to improve public service. Since the 1990s, the concept of close cooperation between the police and the mahalla has been implemented

here, based on the idea of community policing. Recently, an autonomous police model for managing the police at the local level has been piloted in South Korea, with police departments subordinate to local governments being established in Seoul and other regions. This serves to better consider local needs and characteristics in ensuring public safety [5].

From a technological point of view, the concept of "smart policing" ("smart policing") has been put forward in Korea, which provides for the integration of advanced technologies into all aspects of police activity. For example, an Intellectual Monitoring Center operates on the streets of Seoul, managing thousands of surveillance cameras through a single center. This system can monitor the situation throughout the city in real time, automatically detect suspicious actions or clashes, and notify the nearest patrol. South Korean police are also trying to predict crimes before they occur using artificial intelligence and Big Data analysis - for example, creating crime profiles, calculating crime probabilities at specific locations and times, and organizing preventive raids.

In South Korea's experience, attention to human rights and dialogue with the public is particularly noteworthy. Despite the widespread introduction of technologies, Korean society demands transparency and accountability in the activities of the police. Police agencies are regularly accountable to the public, and independent commissions operate to review citizens' complaints. As a result, the level of trust in the police in South Korea is relatively high, and citizens also participate as partners in the fight against crime.

As can be seen from the above analysis, the following general trends are observed in the **criminological policy of advanced foreign countries**:

Stability of the institutional framework: Specialized research institutes (e.g., KICJ) or criminological centers under police academies operate and offer scientific solutions to policy. Crime prevention units are clearly defined within the system of internal affairs bodies and have mechanisms for interaction with other structures (educational, social services).

Public Participation and Local Prevention: Cooperation between the police and the public is recognized as important in all countries. The Japanese kobani system, community policing in the USA and Europe, local councils - all this testifies to the involvement of the population in maintaining law and order. This approach fosters a sense of responsibility in citizens for the prevention of offenses.

Strategic use of technologies: From surveillance cameras to information systems, to artificial intelligence - all means are being mobilized against crime. However, this process also takes into account the unexpected negative consequences of technologies, and efforts are being made to address them (for example, through personal data protection laws).

Ensuring human rights: Developed countries strive to adhere to democratic principles in the fight against crime. In the sphere of crime prevention, such principles as legality, humanism, and the priority of persuasion are respected. This means that along with punishing persons who have violated the law, strict control will be exercised over their reintegration into society, not unreasonably restricting the freedoms of citizens who have not committed offenses, and not abusing police powers.

International experience shows that modern criminological policy is implemented based on scientific achievements, through people-oriented cooperation and innovative approaches.

Based on the above analysis, the following conclusions can be drawn:

1. The main direction of modern criminological policy is the priority of crime prevention. International experience shows that for punitive measures after offenses to be effective, first and foremost, strong attention must be paid to crime prevention. In the legislation and practice of Uzbekistan, in recent years, prevention has also been defined as a primary task. Therefore, the principle "prevention is better than punishment" must be strictly observed in the future.

2. It is necessary to increase the role of scientific support and innovation in the field of criminology. The establishment of the Criminological Research Institute in Uzbekistan is the right

decision and a decisive mechanism for the current stage. It is necessary not only to formally organize this institution, but also to turn it into a real "brain trust." It is proposed that: The Institute, in close cooperation with foreign criminological centers (for example, KICJ, NIJ, HEUNI), systematically establish joint research and exchange of specialists. This will help to quickly implement international experience.

3. It is necessary to improve the legal mechanisms for the implementation of digital technologies. For cameras and intelligent systems installed within the framework of the "Safe City" program to be effective, the legal norms for their management and control must be clear: It is necessary to develop a special regulation or a subordinate document regulating the use of information obtained from surveillance cameras, the terms of their storage, and to whom access is

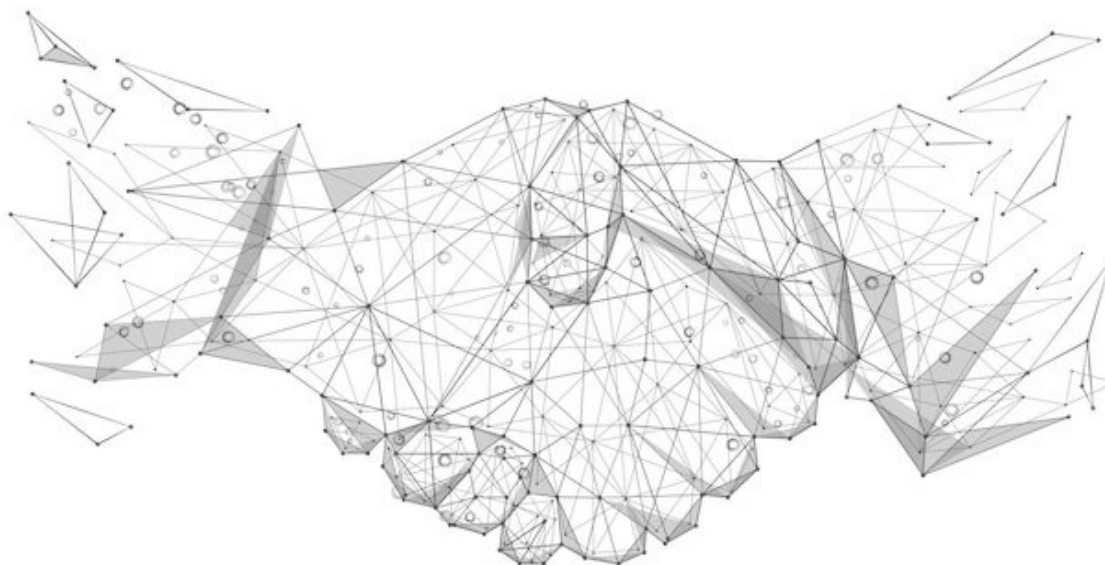
granted. The goal is to prevent the illegal use of information, not to encroach on the privacy of citizens.

4. Personnel Capacity Building and Specialization. Success in the fight against crime largely depends on the knowledge and skills of specialists working in this field. Therefore: it is necessary to consider opening separate programs in the field of criminology in higher educational institutions (like the master's program "Criminology" in law faculties). This will train scientific and practical personnel.

It is necessary to include topics on innovations in criminology and foreign experience in continuous professional development courses for employees of internal affairs bodies. For example, prevention inspectors should undergo annual training on new trends in crime, pedagogical psychology, and conflict resolution.

References

1. Office of Justice Programs (OJP), a component of the U.S. Department of Justice // <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/modern-criminology-and-julius-vargha>.
2. Directorate-General for Migration and Home Affairs (DG HOME) of the European Commission // https://home-affairs.ec.europa.eu/index_en?prefLang=ru.
3. Government of Japan // <https://www.japan.go.jp>.
4. Korean Institute of Criminology and Justice (KICJ) // <https://kicj.re.kr>.
5. Korea Institute of Science and Technology Information.

ISHTIROKCHILIK TUSHUNCHASI, UNING BELGILARI VA JINOYATGA DAXLDORLIKDAN FARQI

Xamidova Mahbuba Alijanovna

yuridik fanlar nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti huzuridagi Akademik litsey

Annotatsiya. Mazkur maqolada ishtirokchilik tushunchasi, uning belgilari va va jinoyatga daxldorlikdan farqi bilan bog'liq masalalar tahlil etilgan. Bundan tashqari, muallif maqolada ishtirokchilikning obyektiv va subyektiv belgilariga doir ilmiy yondashuvlar hamda olimlarni fikrlarini tahlil etib o'zining taklif, tavsiyalarini bergan.

Kalit so'zlari: aqli raso, belgilar, jazo, javobgarlik, jinoyat, ikki yoki undan ortiq, shaxs, obyektiv, subyektiv.

Аннотация. В данной статье анализируются понятие соучастия, его признаки и отличия от причастности к преступлению. Кроме того, в статье автор проанализировал научные подходы к объективным и субъективным признакам участия и мнения ученых, представив свои предложения и рекомендации.

Ключевые слова: интеллектуальный, знаки, наказание, ответственность, преступление, двое или более, лицо, объективное, субъективное.

Abstract. This article analyzes issues related to the concept of complicity, its characteristics, and its difference from involvement in a crime. Furthermore, the author analyzed scientific approaches and scholars' opinions on the objective and subjective characteristics of participation in the article, providing their suggestions and recommendations.

Keywords: intellectual, signs, punishment, responsibility, crime, two or more, person, objective, subjective.

Bugungi kunda O'zbekistonda barcha sohalarda tub islohotlar amalga oshirilmoqda. Bunday yangilanishlar bevosita huquqiy demokratik davlatni rivojlantirish, fuqarolarning huquq va erkinliklarini yanada to'liqroq ta'minlash, shuningdek, shaxs uchun qonunlarga rioya qilishning huquqiy rag'batlantiruvchi tizimini yaratishga qaratilgan bo'lib, ana shunday ijobiy ishlardan biri jinoyat qonunchiligini liberallashtirish siyosati hisoblanadi.

Darhaqiqat, jamiyat hayotidagi tub o'zgarishlar, keskin burilishlar jinoyatchilik, ayniqsa, uning yangidan-yangi hamda eng xavfli ko'rinishlarining ko'payishiga sabab bo'lmoqda. Jinoyatchilik doimo o'zgarib turadigan va rivojlanadigan hodisadir. Jinoyatchilikning ayrim turlari, guruh-

lariga yuksak darajadagi jipslik, jinoyatchilik ichidagi va davlat ichidagi vertikal va gorizontal aloqalarning turg'unligi xosdir. Jinoyatda ishtirokchilik uchun javobgarlik masalalari shular jumlasiga kiradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrda qabul qilgan "O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risidagi farmonida [1] "Qonun ustuvorligini ta'minlash va sud-huquq tizimidagi islohotlardan ko'zlangan maqsad – "Konstitutsiya va qonunlarning ustuvorligini, inson huquq va erkinliklarining ishonchli himoya qilinishini ta'minlashni sud-huquq islohotlarining bosh mezoniga aylantirish" belgilangan.

Darhaqiqat, hozirgi davrda, ayniqsa, jinoyatga daxldorlik uchun javobgarlik masalalari ko'pgina

davlatlarda keng yoyilgan. Mazkur jinoyatga qarshi kurash muammolari, iqtisodiy-siyosiy, sud-huquq islohotlarini amalga oshirish davrida dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda mazkur jinoyatning oqibatlarini xolis baholash, shaxsni, iqtisodiyotni va davlatni ushbu jinoiy ta'sirdan himoya qilish uchun maxsus chora-tadbirlarni ishlab chiqish zarurati tobora ortib bormoqda. Buning ahamiyati shundan iboratki, amalga oshirilayotgan chora-tadbirlarga qaramay, mamlakatda davom etayotgan salbiy hodisalar ta'siri ostida jinoyatda ishtirokchilik uchun javobgarlik masalalarini hal etish bir qancha muammolar mavjudligini ko'rsatmoqda.

Bu nafaqat ushbu turdagi jinoyatlar latentlik darajasining oshib borayotganligidan dalolat beradi, balki aybdorlarning odil sudlov organlaridan yashirinishi va ularga nisbatan qonunda belgilangan ta'sir choralari qo'llanilmayotganligini ham ko'rsatadi. Jinoyatda ishtirokchilik va daxldorlik bilan bog'liq jinoyatlarning latentligi yuqoriligi boshqa jinoyatlar va ularni sodir etgan shaxslarning fosh etilishini ham murakkablashtiradi. Boshqacha aytganda, boshqa jinoyatlarni ochish va o'z vaqtida sudga yuborishning asosiy omillari ko'p jihatdan jinoyatga daxldor shaxslarning xulq-atvori va ularning xatti-harakatiga bog'liq bo'ladi.

Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi **“2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi farmonida “Yangi O'zbekistonning 2022–2026-yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasining 16-maqsadi – jamoat xavfsizligini ta'minlash, huquqbuzarliklarning sodir etilishiga sabab bo'lgan shart-sharoitlarni o'z vaqtida aniqlash va bartaraf etishning samarali tizimini yaratish hamda huquqbuzarliklarning oldini olish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish”[2]** dan iborat bo'lib, bu ham, o'z navbatida, ishtirokchilikda sodir etilgan jinoyatlar uchun jazo tayinlashni takomillashtirish masalalariga bag'ishlangan.

Shu o'rinda aytish mumkinki, sud-huquq tizimini isloh qilish, o'z navbatida, jinoyat qonunchiligini takomillashtirish va liberallashtirishga qaratilgan bir qancha vazifalarni amalga oshirishni ham taqozo etadi. Bu vazifalar qatoriga jinoyat qonunchiligida belgilangan ishtirokchilikda sodir etilgan

jinoyatlar uchun jazo tayinlash masalalari yuzasidan tadqiqot ishlarini olib borish ham nazarda tutiladi.

Ma'lumki, jinoyatchilik ijtimoiy hodisa sifatida insoniyatni har doim qiziqtirib kelgan va uning oldini olishga qarshi kurash olib borilgan. Ana shunday jinoyatlardan eng xavflisi ishtirokchilikda sodir etilgan jinoyat hisoblanadi.

Bu borada sud tergov faoliyatini o'rganish shuni ko'rsatadiki, ko'pchilik jinoyatlar ishtirokchilikda, bir guruh shaxslar tomonidan sodir etiladi. Shubhasiz, ishtirokchilikda faoliyat yuritayotgan bir guruh shaxslar tomonidan sodir etilgan jinoyatlarning ijtimoiy xavfliligi yuqoridir, chunki bir kishi tomonidan sodir etilgan harakatlardan ko'ra, bir guruh shaxslar tomonidan qilingan jinoyat ijtimoiy munosabatlarga ko'proq zarar yetkazadi.

Jinoyat huquqida jinoyat subyekti xususida so'z yuritilganda ishtirokchilik instituti, xususan, ishtirokchilarning turlari (masalan, bajaruvchi) ham nazarda tutiladi. Jumladan, Jinoyat kodeksining 27-moddasida “jinoyatda ishtirokchilik” tushunchasi mustahkamlangan. Unga ko'ra ikki yoki undan ortiq shaxsning qasddan jinoyat sodir etishda birgalashib qatnashishi ishtirokchilik [3] deb topiladi.

Ishtirokchilikda sodir etilgan jinoyatlar uchun jazo tayinlash masalalarining ayrim muammolari Q.R. Abdurasulova, B.J. Axrarov, Z.X. Gulyamov, R. Kabulov, M.M. Qodirov, M.H. Rustambayev, A.A. Otajonov, S. Niyozova, M. Usmonaliyev, A.S. Yakubov [4] kabi mamlakatimiz olimlarining ilmiy ishlarida ko'rib chiqilgan va ushbu institutning ba'zi masalalariga oid fikrlar bildirilgan.

Ishtirokchilikda sodir etilgan jinoyatlar uchun jazo tayinlash masalalariga oid ilmiy izlanishlar Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi mamlakatlari olimlari, – G.I. Baymurzin, M. Blum, I.A. Bushuyev, G.B. Vittenberg, A.V. Zarubin, V.N. Ziryayev, N.S. Kosyakova, A.D. Makarov, P.N. Panchenko, N.A. Noskova, Ye.V. Ponomarenko, O.I. Semikina, M.X. Xabibullin, N.B. Esenbayev, P.S. Yani va boshqalar tomonidan ham olib borilgan [5]. Biroq ular o'z davlatlarining jinoyat qonunchiligiga mos holda ishtirokchilikning alohida shakllarini tadqiq etish yoxud uning jinoyatda ishtirokchilik institutidan farqlarini ko'rsatib berish bilan cheklanganlar.

Mamlakatimizdagi o'rganilayotgan mavzuga yaqin ishlarda ilmiy izlanishlar olib borgan ba'zi olimlarning qarashlari ilgari amalda bo'lgan qonunlarga asoslangan bo'lib, tabiiyki, bu ularning tahlil va xulosalarida ham o'z aksini topgan.

Ishtirokchilikda sodir etilgan jinoyatlarning bir qator o'ziga xos xususiyatlari mavjud bo'lib, u yoki bu jinoyatni kvalifikatsiya qilishda nafaqat qilmishning ishtirokchilikda sodir etilishi, balki qonuniylik va adolatlilik prinsiplariga asoslangan holda ishtirokchilikning aniq belgilari va shakllariga e'tibor berish lozim.

Jumladan, O'zbekiston Respublikasi JKning 28-moddasiga ko'ra, jinoyatni bevosita to'liq yoki qisman sodir etgan yoxud JKga muvofiq javobgarlikka tortilishi mumkin bo'lmagan shaxslardan yoki boshqa vositalardan foydalanib, jinoyat sodir etgan shaxs bajaruvchi deb topiladi. Bundan ko'rinib turibdiki, amaliyotda, yuqorida keltirilgan holatda jinoyat sodir etgan shaxs JK Maxsus qismi normasining ishtirokchilikda jinoyat sodir etganlik uchun javobgarlik nazarda tutilgan qismi bilan javobgarlikka tortiladi.

"Ishtirokchilik" tushunchasiga MDH davlatlari qonunchiligida turlicha yondashilgan hamda bu tushunchaga Belarus, Rossiya Federatsiyasi, Tojikiston va boshqa respublikalar jinoyat qonunchiligida alohida bob ajratilgan[6]. Qolaversa, aksariyat MDH davlatlari jinoyat qonunchiligida "ishtirokchilik" tushunchasiga *ikki yoki undan ortiq aqli raso, jinoyat subyektini yoshiga yetgan jismoniy shaxsning* qasddan jinoyat sodir etishda birgalashib qatnashishi, deb ta'rif berilgan.

Shundan kelib chiqib, nazarimizda, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 27-moddasi birinchi qismi quyidagi tahrirda o'zgartirilishi maqsadga muvofiq:

"Ikki yoki undan ortiq aqli raso, jinoyat subyektini yoshiga yetgan jismoniy shaxsning qasddan jinoyat sodir etishda birgalashib qatnashishi ishtirokchilik deb topiladi".

Bundan tashqari, Moldova Respublikasi Jinoyat kodeksining 44-moddasida oddiy ishtirokchilik jinoyatning obyektiv tomonini ikki yoki undan ortiq shaxslar tomonidan birgalikda amalga oshirilishi sifatida belgilangan, bizningcha ham shunday. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 29-moddasida nazarda tutilgan oddiy ishtirokchilik

jinoyatlarni kvalifikatsiya qilishda birmuncha murakkablik keltirib chiqaradi. Amaliyotda esa ishtirokchilikda sodir etilgan jinoyatlarni kvalifikatsiya qilishda qilmishning oddiy yoki murakkab ishtirokchilikda sodir etilganligi ahamiyat kasb etmaydi. Shunga ko'ra, Jinoyat kodeksining 29-moddasi ikkinchi qismini quyidagi tahrirda o'zgartirish jinoyat sodir etgan shaxslarning individual javobgarligini belgilashga, xususan, oddiy ishtirokchilikda sodir etilgan jinoyatlar uchun jazo tayinlashning liberallashtirishiga xizmat qiladi.

Jinoyat huquqi nazariyasida boshqa ishtirokchilarning jinoiy niyati bilan qamrab olinmagan qilmishni sodir etgan shaxs eksess ishtirokchi deb topilishi, shuningdek, eksess ishtirokchi tomonidan sodir etilgan boshqa ishtirokchilarning jinoiy niyati bilan qamrab olinmagan qilmish uchun uning o'zi javobgar bo'lishi tushuntirilsa-da, biroq mazkur qoida O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksida o'z aksini topmagan.

Mazkur qoida ayrim MDH davlatlari, xususan, Rossiya Federatsiyasi (36-m.), Qozog'iston (30-m.), Moldova (48-m.), Ozarbayjon (35-m.), Gruziya (26-m.) va Armaniston (40-m.) respublikalari Jinoyat kodekslarida o'z aksini topgan.

Ishtirokchilik bilan sodir qilingan jinoyatlar eng xavfli va og'ir jinoyatlar hisoblanadi. Sud-tergov faoliyatini o'rganib chiqar ekanmiz, ko'pchilik jinoyatlar bir guruh shaxslar tomonidan sodir etilishini guvohi bo'lamiz.

Ishtirokchilik orqasidan sodir qilinayotgan jinoyat muqarrar obyektiv va subyektiv belgilarning majmuida izohlanib, biz yuqorida berib o'tgan "ishtirokchilik" tushunchasining mazmunini ochib beradi. Obyektiv belgilariga:

- 1) jinoyat sodir qilishda ikki yoki undan ortiq shaxsning ishtiroki;
- 2) jinoyat sodir etishda guruh a'zolari birgalikda harakat qilishidir.

Ishtirokchilik orqasidan jinoyat sodir qilishda ikki yoki undan ortiq shaxsning qatnashishi son jihatidan muhim belgi hisoblanadi. Bu esa, o'z navbatida, jinoyat ishtirokchilikda sodir etilganda ishtirokchilarning barchasi jinoyat yoshiga yetgan va aqli raso shaxslar bo'lishi lozim.

Aksariyat hollarda ishtirokchilik orqasidan sodir qilinayotgan jinoyatlarda guruh a'zolari aqli raso va voyaga yetmagan shaxslarni jalb qilishadi.

Bunday holatlarda, uyushgan guruh a'zolari qilgan jinoyatlari bilan bir qatorda voyaga yetmagan shaxsni jinoyatga jalb qilganlik uchun jinoiy javobgarlikka tortiladilar. Bundan tashqari, ishtirokchilikda sodir qilinayotgan jinoyatlarda ishtirokchilarning harakati ham muhimdir.

Demak, ishtirokchilikda jinoyat sodir qilingan deb topilish uchun ijtimoiy xavfli xatti-harakatlar ikki yoki undan ortiq shaxs tomonidan birgalikda qasddan sodir qilingan bo'lishi kerak. Jinoyatni birgalikda sodir qilishda bir ishtirokchining harakati ikkinchisining bilan chambarchas bog'liq bo'ladi.

Ishtirokchilikda sodir qilingan jinoyatda birgalikdagi harakat muhimdir. Ishtirokchilikda sodir qilingan jinoyatda har bir ishtirokchi, o'zining tegishli vazifasini bajarishi lozim. Ya'ni biri uyushtiradi, biri guruh tuzadi, boshqasi ma'lumot yig'adi, yana biri jinoyatga tayyorgarlik ko'radi, bajaruvchi esa ushbu jinoyatni amalga oshiradi.

Ishtirokchilikning subyektiv belgisi – bu ishtirokchilikda sodir qilingan jinoyat qasddan bajarilishi, ya'ni ishtirokchilar o'zaro birlashib qilyotgan ijtimoiy xavfli harakatlaridan qanday zararli oqibat kelib chiqishi mumkinligini ilgaridan bilgan va shuni istagan yoki istamagan bo'lsalar-da, unga ongli ravishda yo'l qo'ygan bo'lishlari kerak. Ishtirokchilardan biri to'g'ri qasd bilan biri egri qasd bilan jinoyat sodir qilishlari mumkin.

Jinoyatning har bir ishtirokchisi nafaqat o'z harakatining, balki boshqa ishtirokchilar harakatining ham mohiyatini anglashi lozim va bu, o'z navbatda, bunday jinoyatlarni qasddan bajarishning o'ziga xos xususiyatini ifoda etadi. Bunday harakatda ishtirokchilarning har biri turli maqsadda o'z qabih niyatlarini amalga oshirishlari mumkin. Masalan, odam o'ldirishda bajaruvchi tamagirlik maqsadini ko'zda tutsa, dalolatchi o'ch olish, rashk yoki boshqa maqsadlarni nazarda tutishi mumkin.

Ishtirokchilik qasddan qilingan jinoyat hisoblanib, jinoyatni sodir etishda ongli ravishda birlashib jinoiy maqsadga erishish uchun harakat qilinadi. Shuning uchun aqli noraso yoki ma'lum yoshga yetmagan shaxslar jinoyatda ishtirokchi bo'la olmaydilar.

Bu borada ishtirokchilikni jinoyatga daxldorlikdan farqlash lozim. Jinoyatga daxldorlik institutini samarali qo'llash imkoniyatlarini aniqlashda uning tushunchasi muhim jinoiy-huquqiy

ahamiyat kasb etadi. Biroq yuridik adabiyotlarda "jinoyatga daxldorlik instituti haqiqatda mavjud emas"[7], degan fikrlar ham bildirilgan. Jumladan, A.V.Naumov "jinoyatga daxldorlik tushunchasida hech qanday aniqlik yo'q", deya ta'kidlaydi. Uning fikricha, jinoyat huquqida jinoyatga daxldorlik tushunchasini belgilashga hech qanday hojat yo'q, chunki daxldorlikning shakllari mustaqil tarkibli jinoyatlar hisoblandi [8].

Ammo, muammoga shu nuqtai nazardan qaraladigan bo'lsa, "jinoyatga daxldorlik instituti haqiqatda mavjud emas"ligini yoqlab chiqayotgan mualliflar fikriga qo'shila olmaymiz. Chunki jinoyatga daxldorlik bilan bog'liq qilmishlar haqiqatda mavjud va ularni inkor etib bo'lmaydi. Shu nuqtai nazardan, hozirgi kunda aksariyat huquqshunos olimlar jinoyatga daxldorlikni jinoyat huquqining mustaqil instituti sifatida tan oladilar [9].

Bizningcha, jinoyatga daxldorlik bilan bog'liq jinoyatlarga qarshi kurash samaradorligi faqat uning huquqiy belgilarini qonunda belgilab berish orqali amalga oshirilishi mumkin. Shu bois, jinoyatga daxldorlik institutining huquqiy belgilarini ochib beruvchi tushunchani ishlab chiqish va uni alohida norma orqali jinoyat qonunida mustahkamlash maqsadga muvofiqdir.

Yuridik adabiyotlarda jinoyatga daxldorlik tushunchasiga turlicha ta'riflar berilgan. Masalan, S.N.Sabanin jinoyatga daxldorlikni "jinoyat sodir etishda qatnashmagan, lekin sodir etilgan jinoyatni yashirganlik, tayyorgarlik ko'rilayotgan va sodir etilgan jinoyatlar haqida xabar bermaslik yoki jinoyatlarni bartaraf qilish va uning oldini olish choralarini ko'rish majburiyati yuklatilgan shaxslarning sodir etilayotgan jinoyatlarga qarshilik ko'rsatmasligida ifodalanuvchi qasddan qilingan faoliyat"[10], sifatida tushunadi.

Biroq, berilgan ushbu ta'rif jinoyatga daxldor shaxslar deganda kimlarni nazarda tutish kerakligini aniq ochib bermagan. M.Usmonaliyev jinoyatga daxldorlik deganda, boshqa shaxslar tomonidan sodir etiladigan yoki sodir etilgan jinoyatda umuman ishtirok etmagan, ammo ularning jinoyatga tayyorgarlik ko'rayotganligi, jinoyat sodir etganligi haqida aniq bila turib, oldindan va'da bermagan holda, hokimiyat organlariga xabar qilmaslik, shuningdek jinoyatchini, jinoyat qurolini, jinoyat izlarini yoki jinoiy yo'l bilan

qo'lga kiritilgan narsalarni oldindan va'da bermagan holda yashirganlik"ni tushunish lozimligini ta'kidlaydi. Biroq, bizning fikrimizcha, mazkur ta'rif jinoyatga daxldorlikning barcha shakllarini o'zida qamrab olmagan, ya'ni ushbu ta'rifda jinoyatga yo'l qo'yish haqida ta'kidlanmagan [11].

Jinoyat kodeksining 31-moddasida jinoyatga daxldorlikning ikki turi nazarda tutilgan:

1) oldindan va'da bermagan holda jinoyat haqida xabar bermaslik;

2) oldindan va'da bermagan holda jinoyatchini, jinoyat sodir etish quroli va vositalarini, jinoyat izlarini yoki jinoiy yo'l bilan qo'lga kiritilgan narsalarni yashirish.

Bu borada olimlarning fikriga to'xtalib o'tadigan bo'lsak, daxldorlik boshqa shaxslar tomonidan sodir etiladigan yoki sodir etilgan jinoyatda umuman ishtirok etmagan, ammo ularning jinoyatga tayyorgarlik ko'rayotganligi, jinoyat sodir etganligi haqida aniq bila turib, oldindan va'da bermagan holda hokimiyat organlariga xabar qilmaslik, shuningdek, jinoyatchini, jinoyat qurolini, jinoyat izlarini yoki jinoiy yo'l bilan qo'lga kiritilgan narsalarni oldindan va'da bermagan holda yashirganlikdan iborat, degan qarashlar mavjud [12].

M.H.Rustamboyevning fikricha, «jinoyatga daxldorlik – bu jinoiy daxldorlikning jinoyat haqida

oldindan va'da bermagan holda xabar qilmaslik, oldindan va'da bermagan holda jinoyatchini yashirganlik va oldindan va'da bermagan holda jinoyatga yo'l qo'yganlikda ifodalanuvchi bajaruvchining qilmishi bilan sababiy bog'lanishda bo'lmagan shakli» [13].

Jinoyat sodir etishda ishtirok etmagan, ammo unga aloqador shaxslar jinoyatga daxldor shaxslardir [14]. A.S.Yakubovning fikricha, «jinoyatga daxldorlik deganda, boshqa shaxslar tomonidan sodir etilayotgan jinoyatda qatnashmasdan turib, ularga aloqadorlik tushuniladi [15]».

Xulosa qiladigan bo'lsak, ishtirokchilikda subyektiv tomonning mavjud bo'lishi uchun ishtirokchilikning qasdi zarur bo'lib, unga:

birinchidan, ishtirokchilarning har biri yoki ba'zilarining jinoiy faoliyatdan o'zaro xabardorligi;

ikkinchidan, har bir ishtirokchining boshqalar bilan birgalikda jinoyat sodir etishini yoki jinoiy faoliyat bilan shug'ullanishini yoki unga yordam berishini anglab yetishi;

uchinchidan, umumiy jinoiy oqibatning kelib chiqishini istashi yoki unga ongli ravishda yo'l qo'yishi taalluqlidir.

Ehtiyotsizlik natijasida sodir etilgan jinoyatlarda ishtirokchilik bo'lmaydi.

Foydalanilgan manbalar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2023-yil 11-sentyabrda qabul qilgan «O'zbekiston – 2030» strategiyasi to'g'risidagi 158-son farmoni <https://lex.uz/uz/docs/6600413>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi «2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida»gi PF-60-son farmoni. <https://lex.uz/>
3. M.Usmonaliyev. Jinoyat huquqi (Umumiy qism). – T.: «Nasaf», 2010. – B. 274.; Abdurasulova Q.R. Jinoyatning maxsus subyekti: O'quv qo'llanma. – Toshkent: TDYUI, 2005. – B. 92.
4. Гулямов З.Х. Преступления против правосудия / Под ред. и с предисловием д.ю.н., проф. У.Таджихонов. – Ташкент, 1997. – С. 40-41.; Ахраров Б.Ж., Сайдуллаев Ш. Иштирокчиликдан фарқлаш // Qonun himoyasida. – 2002. – № 6 (78). – Б. 18-19.; ва ҳоказо.
5. Баймурзин Г.И. Ответственность за прикосновенность к преступлению. – Алма-Ата: «Наука», 1968. – 188 с.; Блум М. Ответственность за укрывательство и недонесение по уголовным кодексам союзных Республики. – Рига, 1962. – 85 с.; Бушуев И.А. Ответственность за укрывательство преступлений и недоносительство. – М., 1965. – 140 с.; и др.
6. Ковалев М. И. Соучастие в преступление. – М.: ИНФРА-НОРМА, 2012. – С.56.
7. А.А.Отанов. Jinoyatga daxldorlik: jinoyat-huquqiy va kriminologik jihatlar: Yurid. fan. nomz. ... dis. – T., 2009. – S. 18.
8. Наумов А. В. Российское уголовное право. Общая часть: Курс лекций. – М., 1996. – С. 315.
9. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksiga ilmiy-amaliy sharhlar. – T., 1997. – B. 98.; Jinoyat huquqi. Umumiy qism: Darslik // Yakubov A.S., Kabulov R. va boshq. – T., 2005. – B. 56.; Уголовное право России: Учебник для вузов. В 2-х томах. Т.1. Общая часть / Под ред. А.Н. Игнатов и Ю.А.Красикова. – М., 1999. – С. 254.; Гаухман Л.Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика. – М., 2001. – С. 233.; и др.
10. Уголовное право России. // Под ред. С.Н.Сабанина. – Екатеринбург, 2001. – С. 176.
11. Usmonaliyev M. Jinoyat huquqi. Umumiy qism. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010. – B. 301.
12. Usmonaliyev M. Jinoyat huquqi. Umumiy qism. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010. – B. 301.
13. Rustambayev M.X. O'zbekiston Respublikasi jinoyat huquqi kursi. T. 1. Jinoyat haqida ta'limot. Darslik. 2-nashr, to'ldirilgan va qayta ishlangan – T.: O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Harbiy-texnik instituti, 2018. – 336 b.
14. Mualliflar jamoasi. Jinoyat huquqi. (Umumiy qism) Darslik / Mas'ul muharrir: yu.f.d., prof. R.A.Zufarov. – T.: Adolat nashriyoti, 2019. – 110 b.
15. Якубов А. С. Правовая основа учение о преступлении: предпосылки, реальность, перспективы: Дис... д-ра юрид. наук. – Т., 1996. – С. 142.

REABILITATSIYA ETILGAN SHAXSLARNING MA'NAVIY ZARARLARINI QOPLASH: HUQUQIY ASOSLAR, AMALIYOTDAGI MUAMMOLAR VA ULARNING YECHIMLARI

Asqarov Mirzoxid Mirjalol o'g'li

yuridik fanlar bo'yicha (PhD) falsafa doktori,
O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada rehabilitatsiya qilingan shaxslarga yetkazilgan ma'naviy zararni qoplash bilan bog'liq huquqiy va amaliy muammolar tahlil etilgan. Milliy qonunchilikda mavjud mexanizmlar, ularning amaldagi qo'llanilishi, sud amaliyotidagi murakkabliklar hamda xalqaro tajribalar asosida ma'naviy zarar miqdorini aniqlashdagi mezonlar ko'rib chiqilgan. Maqolada amaldagi qonunchilikni takomillashtirish, xususan, zarar miqdorini aniqlashda shaxsning yoshi, jinsi, ayblov tabiati, jamoatchilik rezonansi va boshqa shu kabi omillarni e'tiborga olish bo'yicha aniq va asosli takliflar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: rehabilitatsiya, ma'naviy zarar, zarar miqdori, sud amaliyoti, qonunchilik, huquqiy mexanizm, Fuqarolik kodeksi, inson huquqlari, adolat.

Аннотация. В данной статье анализируются правовые и практические проблемы, связанные с возмещением морального вреда, причинённого реабилитированным лицам. Рассмотрены существующие механизмы, предусмотренные национальным законодательством, особенности их применения, сложности судебной практики, а также критерии определения размера морального вреда на основе международного опыта. В статье предложены конкретные и обоснованные рекомендации по совершенствованию действующего законодательства, в частности, учёт возраста, пола, характера предъявленного обвинения, общественного резонанса и других факторов при определении размера вреда.

Ключевые слова: реабилитация, моральный вред, размер вреда, судебная практика, законодательство, правовой механизм, Гражданский кодекс, права человека, справедливость.

Abstract. This article analyzes the legal and practical issues related to the compensation of moral damages caused to rehabilitated individuals. It examines the mechanisms provided in national legislation, their practical application, challenges observed in judicial practice, and the criteria for determining compensation amounts based on international experience. The article offers specific and well grounded recommendations for improving existing legislation, particularly emphasizing the need to consider factors such as the individual's age, gender, the nature of the accusation, public resonance, and similar circumstances when determining the amount of moral damages.

Keywords: rehabilitation, moral damages, amount of compensation, judicial practice, legislation, legal mechanism, civil code, human rights, justice.

Aytish joizki, so'nggi yillarda mamla-katimizda inson huquqlari hamda fuqarolarning qonuniy manfaatlarini ta'minlashga qaratilgan islohotlar izchil va jadal sur'atlarda amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, sud-huquq sohasida xolislik va adolat prinsiplarini qaror toptirish, shuningdek, qonunga xilof ravishda jinoiy ta'qibga uchragan fuqarolarga nisbatan qabul

qilinayotgan oqlov hukmlari hamda ularni reabilitatsiya qilish bilan bog'liq masalalar huquqiy davlat qurish jarayonining muhim yo'nalishlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

Bunday huquqiy jarayonlarning muvaffaqiyatli amalga oshishi, tabiiyki, faqat huquqiy chora-tadbirlar bilan cheklanib qolmay, iqtisodiy, ijtimoiy va psixologik mexanizmlarning ham o'zaro uyg'un-

likda faoliyat yuritishini talab etadi. Xususan, reabilitatsiya qilingan shaxslarga yetkazilgan moddiy va ma'naviy zararlarni qoplashga oid huquqiy munosabatlarni adolat mezonlari asosida hal etish, haligacha amaliy yechimini topmagan dolzarb masalalar sirasiga kiradi.

Reabilitatsiya etilgan shaxslarga yetkazilgan ma'naviy zararlarni qoplash masalasi so'nggi yillarda nafaqat O'zbekiston, balki Rossiya va boshqa xorijiy davlatlar huquqshunos olimlarining ilmiy izlanishlarida ham keng yoritilmoqda. Rossiyalik olim A.V. Smirnova o'z tadqiqotlarida ma'naviy zarar uchun minimal kompensatsiya miqdorini belgilash mumkinligini, biroq uning maksimal miqdori qonun bilan cheklanmasligi kerakligini asoslab bergan [11]. Bu yondashuv, sud amaliyotida adolat va oqilonalik tamoyillarini ta'minlash nuqtayi nazaridan muhim nazariy asos hisoblanadi.

I.V. Kutuzov reabilitatsiya qilingan shaxslar, odatda, juda kam miqdorda kompensatsiya olayotgani va tovon to'lash jarayonining sust kechayotganini ta'kidlab, amaldagi tizimni samarasiz deb baholaydi [9]. Xuddi shu yo'nalishda V.V. Yegorov sudlar tomonidan ma'naviy zarar miqdorini belgilashda subyektiv yondashuvlar ustuvorligini tanqid qilib, yagona metodologik tizim ishlab chiqish zarurligini ilgari suradi [16]. V. Vladimirova esa reabilitatsiya institutni jinoyat-protsessual tizim doirasida ko'rish lozimligini ta'kidlaydi, chunki bu da'volar davlatning noqonuniy harakatlari natijasida kelib chiqadi [8]. Shu bilan birga, L.D. Turshuk va M.N. Selivra o'z tadqiqotlarida G'arb mamlakatlarida ma'naviy zarar uchun kompensatsiya miqdorini aniqlashda ball tizimi va maxsus kataloglardan foydalanish amaliyotini qayd etib, bunday yondashuv shaxsga yetkazilgan zararni obyektiv baholash imkonini berishiga urg'u beradilar [12].

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 1022-moddasi [10] va Oliy sud Plenumining 2000-yil 28-apreldagi 7-son qarorida [7] sudlar ma'naviy zarar uchun tovon miqdorini belgilashda jinoyatchining aybi, jabrlanuvchining ruhiy holati va boshqa e'tiborga molik holatlarni hisobga olishlari shartligi belgilangan. Shu kabi qoidalar Rossiya Federatsiyasi Fuqarolik kodeksining 1100 – 1101-moddalarida [13] va Oliy sudi

Plenumining 2022-yil 15-noyabrdagi 33-son qarorida [14] ham o'z ifodasini topgan.

Amaldagi qonunchilikda reabilitatsiya qilingan shaxslarga yetkazilgan ma'naviy zararni qoplash bilan bog'liq munosabatlar qaysi turdagi sud yurisdiksiyasi – fuqarolik yoki jinoyat-protsessual doirada ko'rilishi yuzasidan yagona huquqiy yondashuv mavjud emas. To'g'ri, sud-tergov idoralari jinoyatga oid ishlarni ko'rib chiqishda biror-bir xatoga yo'l qo'ymaydi, deb kafolat berish imkoni yo'q. Shu bois amaldagi qonunchilik fuqarolarning huquqlarini tiklash, ayniqsa, noqonuniy jinoiy ta'qibga uchragan shaxslarni reabilitatsiya qilish masalalariga qonuniy yon bosadi. Chunki, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 20-moddasida [5] "Inson bilan davlat organlarining o'zaro munosabatlarida yuzaga keladigan qonunchilikdagi barcha ziddiyatlar va noaniqliklar inson foydasiga talqin etiladi", deb qayd etilgan.

Ushbu qoidaga yaqin norma O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 2-moddasida ham belgilangan. Unga ko'ra, "Jinoyat-protsessual qonunchiligining vazifalari jinoyatlarni tez va to'la ochishdan, jinoyat sodir etgan har bir shaxsga adolatli jazo berilishi hamda aybi bo'lmagan hech bir shaxs javobgarlikka tortilmasligi va hukm qilinmasligi uchun aybdorlarni fosh etishdan hamda qonunning to'g'ri tatbiq etilishini ta'minlashdan iboratdir", 22-moddasida "...Ishda yuzaga keladigan har qanday masalani hal qilishda ayblanuvchini yoki sudlanuvchini ham fosh qiladigan, ham oqlaydigan, shuningdek uning javobgarligini ham yengillashtiradigan, ham og'irlashtiradigan holatlar aniqlanishi va hisobga olinishi lozim", 23-moddasida "...Aybdorlikka oid barcha shubhalar, agar ularni bartaraf etish imkoniyatlari tugagan bo'lsa, gumon qilinuvchining, ayblanuvchining, sudlanuvchining yoki mahkumning foydasiga hal qilinishi kerak. Shuningdek qonun qo'llanilayotganda kelib chiqadigan shubhalar ham gumon qilinuvchining, ayblanuvchining, sudlanuvchining yoki mahkumning foydasiga hal qilinishi kerak" [6], deb qayd etilgan.

O'zbekiston Respublikasi JPKning 302–313-moddalariga muvofiq, reabilitatsiya qilingan shaxsning zararni qoplash (ma'naviy zararni pul ko'rinishida qoplashdan tashqari), mehnat, pensiya, turar joy va boshqa huquqlarni tiklash to'g'ri-

risidagi talabi jinoyat-protsessual tartibda sud tomonidan ko'rib chiqiladi. Shuningdek, oqlangan shaxslar JPKning 511-moddasiga ko'ra birinchi instansiya sudining apellyatsiya yoki kassatsiya, tegishli taftish tartibida ko'rib chiqilgan hukmlari, ajrimlari, shuningdek apellyatsiya yoki kassatsiya, tegishli taftish instansiyasi sudlari hukmlarining, ajrimlarining oqlash sabablari va asoslariga daxldor qismi ustidan taftish tartibida shikoyat berishga haqlidir.

Shu bilan birga, reabilitatsiya etilgan shaxslarga yetkazilgan ma'naviy zarar bilan bog'liq masalalar fuqarolik sud yurituvini orqali (*O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2000-yil 28-apreldagi "Ma'naviy zararni qoplash haqidagi qonunlarni qo'llashning ayrim masalalari to'g'risida"gi 7-son qarori, 9-bandi [7]*) amalga oshirilishi mumkin.

Ushbu masala, umuman olganda, reabilitatsiya qilingan shaxsning ma'naviy zarari qaysi turdagi sud yurisdiksiyasida (fuqarolik yoki jinoyat-protsessual) ko'rinishi katta ahamiyatga ega emasdek ko'rinishi mumkin. Biroq, bu joyda nazardan chetda qoldirib bo'lmaydigan muhim huquqiy jihat bor, ya'ni reabilitatsiya – bu davlat va fuqaro o'rtasidagi ommaviy-huquqiy munosabatdir, chunki shaxs davlat organlarining noqonuniy xatti-harakati tufayli jabr ko'radi.

Fuqarolik ishlari esa, asosan, teng huquqli taraflar o'rtasidagi xususiy-huquqiy munosabatlar asosida yuritiladi. Shu bois, reabilitatsiya masalalari faqat fuqarolik ishlari doirasida ko'rinishi natijasida davlatning ommaviy-huquqiy javobgarligi soya ostida qolishi, jabrlanuvchi fuqarolar esa to'liq huquqiy himoyadan mahrum bo'lishi xavfi yuzaga keladi.

Oqibatda, sud jarayonida mol-mulkka oid zararni qoplash, mehnat, pensiya, turar joy va boshqa huquqlarni tiklash to'g'risidagi talablar avtomat tarzda qonuniy va asosli deb hisoblanadi. Ammo ma'naviy zararni qoplash masalasida reabilitatsiya qilingan shaxs o'ziga yetkazilgan ma'naviy va jismoniy azoblarning darajasini ko'rsatuvchi obyektiv ma'lumotlarni hamda boshqa holatlarni isbotlashi kerak bo'ladi.

Chunki, O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksida hamda O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2000-yil 28-apreldagi "Ma'naviy

zararni qoplash haqidagi qonunlarni qo'llashning ayrim masalalari to'g'risida"gi 7-son qarorida shu kabi talablar belgilangan. Sud amaliyoti tahlillariga ko'ra ham sud ishda isbotlangan va tegishli hujjatlar bilan aniqlashtirilgan ma'lumotlarga va dalillargagina tayanib qaror qabul qiladi.

Olimlar o'rtasida da'voning fuqaroviy-huquqiy tabiati ko'p yillardan buyon muhokama qilib kelinadi. V. Vladimirovaning fikricha, fuqaroviy da'voning reabilitatsion institut sifatidagi tabiati jinoyat orqali yetkazilgan zarardan kelib chiqadi. Shuning uchun fuqaroviy da'voga jinoyat-protsessual institut sifatida qarash va uni jinoyat-protsessual ish yurituvini doirasida hal etish lozim [8]. I.V.Kutuzovning qayd etishicha, "ko'pincha, reabilitatsiya qilingan shaxslar juda kichik miqdorda kompensatsiya oladi, tovon to'lash jarayoni esa juda uzoq davom etadigan sud ishlariga aylanadi. Bundan tashqari, shaxsning o'zi ma'naviy zarar yetganini va uning noqonuniy jinoiy ta'qib bilan sababiy bog'liqligini isbotlashiga to'g'ri keladi" [9].

Yuqoridagi kabi holatlarda reabilitatsiya qilingan shaxs fuqarolik munosabatlarining bir ishtirokchisiga, ya'ni oddiy bir da'vogar maqomiga aylanib qoladi. Endi u davlat tomonidan noqonuniy jinoiy javobgarlikka tortilgan, huquq va erkinliklari qonunga xilof ravishda buzilgan shaxs sifatida emas, balki boshqa da'vogarlilar bilan teng maqomdagi shaxs sifatida buzilgan huquqlarini isbotlashi lozim bo'ladi.

Bunday huquqiy yondashuv reabilitatsiya institutining asl mazmun-mohiyati va maqsadlariga zid bo'lib, aybsizligi sud tomonidan rasman tan olingan shaxsdan o'zining ma'naviy zararini isbotlashni talab qilish uni nohaq ravishda qaytadan "aybdor" rolini bajaruvchi maqomga qo'yadi. Bu esa reabilitatsiyaning asosiy vazifasi bo'lmish shaxsning sha'ni, qadr-qimmatini va buzilgan huquqlarini to'liq tiklash prinsipiga zid kelib, amaliyotda aybsiz deb topilgan fuqarolar uchun adolat mezonlarining buzilishiga olib kelishi mumkin.

Yuqoridagi omillar sababli ma'naviy zararni baholash huquqini qo'llash amaliyotida eng murakkab masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Sudlar uchun moddiy ziyonni hisoblash nisbatan oson kechadi, ya'ni ish haqi, pensiya yoki musodara qilingan mol-mulkning bozor narxi aniqlanadi. Biroq, ma'naviy, ruhiy azobning narxi yo'q, chunki

har bir insonning ruhiy holati va azobni hazm qilish darajasi turli xil bo'lib, psixologik, fiziologik va boshqa individual omillarga asoslanadi.

Bu haqida O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 1022-moddasida ham belgilab qo'yilgan. Unga ko'ra "...Ma'naviy zararni qoplash miqdori jabrlanuvchiga yetkazilgan jismoniy va ma'naviy azoblarning xususiyatiga, shuningdek ayb tovon to'lashga asos bo'lgan hollarda zarar yetkazuvchining aybi darajasiga qarab sud tomonidan aniqlanadi. Zararni qoplash miqdorini aniqlashda oqilonalik va adolatlilik talablari e'tiborga olinishi lozim.

Jismoniy va ma'naviy azoblarning xususiyati ma'naviy zarar yetkazilgan haqiqiy holatlar va jabrlanuvchining shaxsiy xususiyatlari hisobga olingan holda sud tomonidan baholanadi..." [16].

Ayrim shaxslar uchun II Olari ma'muriy bino-siga chaqirilishi, bino tashqarisida kutib turishi yoki uyida, ofisida tintuv o'tkazilishi biroz noqulaylik keltirib chiqarishi, ortiqcha hissiyotga berilmasligi tufayli u bundan ko'p zarar ko'rmasligi va bo'lib o'tgan ishlarni og'ir qabul qilmasligi mumkin, lekin boshqa bir inson uchun esa bu ishlar batamom ruhiy cho'kishga, qattiq iztiroblarga, turli nevrologik kasalliklarga chalinishga, nafaqat o'ziga, balki boshqa oila a'zolariga ham katta ma'naviy ziyon yetkazishiga olib kelishi mumkin. Shuning uchun amaldagi qonunchilikda kompensatsiya miqdorini belgilash sudlarning shaxsiy bahosiga havola qilingan.

Moddiy ziyonni aniqlash holatida, aniq ko'rsatkichlarga tayanilsa, ma'naviy zararining me'yori har bir shaxsning shaxsiy, ijtimoiy, ruhiy holati, kasbiy faoliyati, oilaviy muhiti va boshqa individual omillarga bog'liq bo'ladi. Shu sababli sudlar bunday ishlar yuzasidan qaror chiqarishda subyektiv mulohazalarga, ishdagi alohida holatlarga va ichki ishonchga tayanadi.

To'g'ri, har qanday toifadagi shaxs, ijtimoiy maqomidan qat'i nazar, jinoiy ta'qib oqibatida bir qator o'zaro o'xshash ma'naviy ziyonlarni boshdan kechirishlari mumkin. Xususan: ozodlikdan mahrum qilingan davrida oila a'zosidan birining yoki bir nechtasining vafot etishi; ularning so'nggi kunlarida yonida bo'lmasligi; e'tiqod masalalariga ko'ra, rozi-rizolik ololmay qolishi; dafn marosimlarida ishtirok etmasligi; insoniy qadr-qimmatining

kamsitilishi; aybsizligini isbotlash jarayonida cheksiz ruhiy iztirob va xavotirni boshdan kechirishi; jamiyat va yaqinlarining ishonchini qayta tiklash zarurati tufayli ichki ruhiy bosimning kuchayishi; yaqin qarindosh va do'stlar bilan munosabatlardagi uzilishlar; shuningdek, turli tibbiy omillar (uyqusizlik, depressiya, o'z-o'ziga ishonchsizlik va hayotga qiziqishning pasayishi) kuzatilishi va boshqalar.

Biroq, bizningcha, ma'naviy zararni baholashda har bir shaxsning ijtimoiy maqomi, jamiyatdagi roli va uning kasbiy faoliyati bilan bog'liq ijtimoiy kapital darajasi muhim mezon sifatida inobatga olinishi lozim. Chunki, Konstitutsiyada barcha fuqarolar teng huquqli ekanligi belgilangan bo'lsa-da, noqonuniy jinoiy ta'qib oqibatida kelib chiqadigan ma'naviy yo'qotishlar miqdori, shaxsning jamiyatdagi nufuzi, faoliyat ko'lami va ijtimoiy ta'sir doirasiga qarab turli xil bo'lishi tabiiy.

Shunday ekan, nazarimizda, ma'naviy ziyon miqdorini belgilashda "bir o'lchovli yondashuv"dan voz kechib, shaxsning jamiyatdagi funksiyasi, kasbiy (ilmiy) faoliyati, ijtimoiy ta'siri, obro'-e'tibori, qolaversa, uning ko'rayotgan zarari kelajakda nafaqat o'zi va oilasi, balki butun bir jamiyat uchun qanday yo'qotishlarga olib kelishini ham baholanishi lozim.

Shuningdek, shaxsning jamiyatdagi "ijtimoiy qiymati"ni baholash ma'naviy zararni baholashning muhim elementlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Sud amaliyotida ushbu yondashuvni qonuniylashtirish ma'naviy zararni xolis baholashga xizmat qilib, ijtimoiy adolatning yanada to'liq amalga oshirishini ta'minlaydi. Shu tariqa, ma'naviy zararni belgilashda har bir shaxsning o'ziga xos tomonlari, ya'ni ijtimoiy maqomi, ruhiy holati, oilasi va kasbiy faoliyati hisobga olinishi zarur.

Yuqoridagi tahlillar va amaliy misollar asosida aniqlangan muammolarni bartaraf etish, sudlar tomonidan ma'naviy zarar hamda tovon miqdorini belgilash jarayonida xolislik, huquqiy aniqlik va adolat mezonlarini ta'minlash, shuningdek, ijtimoiy adolatni qaror toptirish maqsadida quyidagi xulosalar hamda ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasini huzurida "Reabilitatsiya etilgan shaxslarga yetkazilgan zararlarni baholash va tovon miqdorini

belgilash bo'yicha muvofiqlashtiruvchi idoralararo komissiya" faoliyatini tashkil etish zarur. Bu komissiya moddiy va ma'naviy zarar miqdorini belgilashda yagona mezonlarni joriy qilish orqali turli idoralar o'rtasidagi kelishmovchiliklarni bartaraf etishga xizmat qiladi.

2. Sudlar tomonidan rehabilitatsiya etilgan shaxslarga yetkazilgan ma'naviy zarar miqdorini aniqlash va belgilashda, amaldagi qonunchilikda nazarda tutilgan umumiy mezonlardan tashqari, quyida keltirilgan qo'shimcha omillarga ham alohida e'tibor qaratilishi lozim:

rehabilitatsiya etilgan shaxsning jinsi va yoshi (voyaga yetgan yoki yetmaganligi)ga. Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, ayollar hamda yoshlar (xususan, voyaga yetmaganlar) qonunga xilof ravishda qamoqda saqlanganda yoki jinoiy ta'qibga uchraganda erkaklar va katta yoshdagi shaxslarga nisbatan kuchliroq ruhiy va ma'naviy ta'sirni his qiladilar;

ilgari sudlangan yoki sudlanmaganligiga. Ilgari sudlanmagan shaxslar, odatda, jamiyatda huquqbuzarlikdan xoli deb qabul qilinadi. Shu bois, ularning aybsiz bo'la turib jinoiy ta'qib qilinishi yoki qamoqda saqlanishi nafaqat shaxsiy hayotida, balki fuqarolik pozitsiyasida ham og'ir oqibatlariga olib keladi. Bu holatda ma'naviy zarar miqdori, sudlangan shaxslarga nisbatan yuqori baholanishi asosli bo'ladi;

qanday turdagi jinoyatni sodir etganlikda noqonuniy ayblanganligiga. Jinoyatning tabiati va jamiyatdagi ijtimoiy qadriyatiga qarab, shaxsga nisbatan munosabat ham shakllanadi. Masalan, terrorizm, ekstremizm, jinsiy erkinlikka qarshi jinoyatlarni sodir etganlik bilan bog'liq noqonuniy ayblovlar, hatto shaxs oqlangan taqdirda ham, jamoatchilikda unga nisbatan salbiy munosabat

to'liq yo'qolmasligiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, bizningcha, shaxs noqonuniy ayblangan jinoyat turi ham ma'naviy zarar miqdorini aniqlashda asosiy mezonlardan biri sifatida inobatga olinishi kerak;

tayinlangan jazo turiga. Jazo turi shaxsning erkinligi, sha'ni, hayoti tarzi va ijtimoiy munosabatlarga qanday ta'sir ko'rsatganini ko'rsatadigan muhim omildir. Masalan, ozodlikdan mahrum etish yoki ozodlikdan cheklash kabi jazo turlari shaxsning ma'naviy azoblanish darajasiga turlicha ta'sir ko'rsatadi. Ozodlikdan mahrum etishda jismoniy izolyatsiya, shaxsning muqaddas huquqi bo'lgan erkinlikdan mahrumlik va taqiqlar ko'proq bo'ladi, shu bois bu holatdagi ma'naviy zarar miqdori boshqalariga nisbatan yuqoriroq baholanishi lozim;

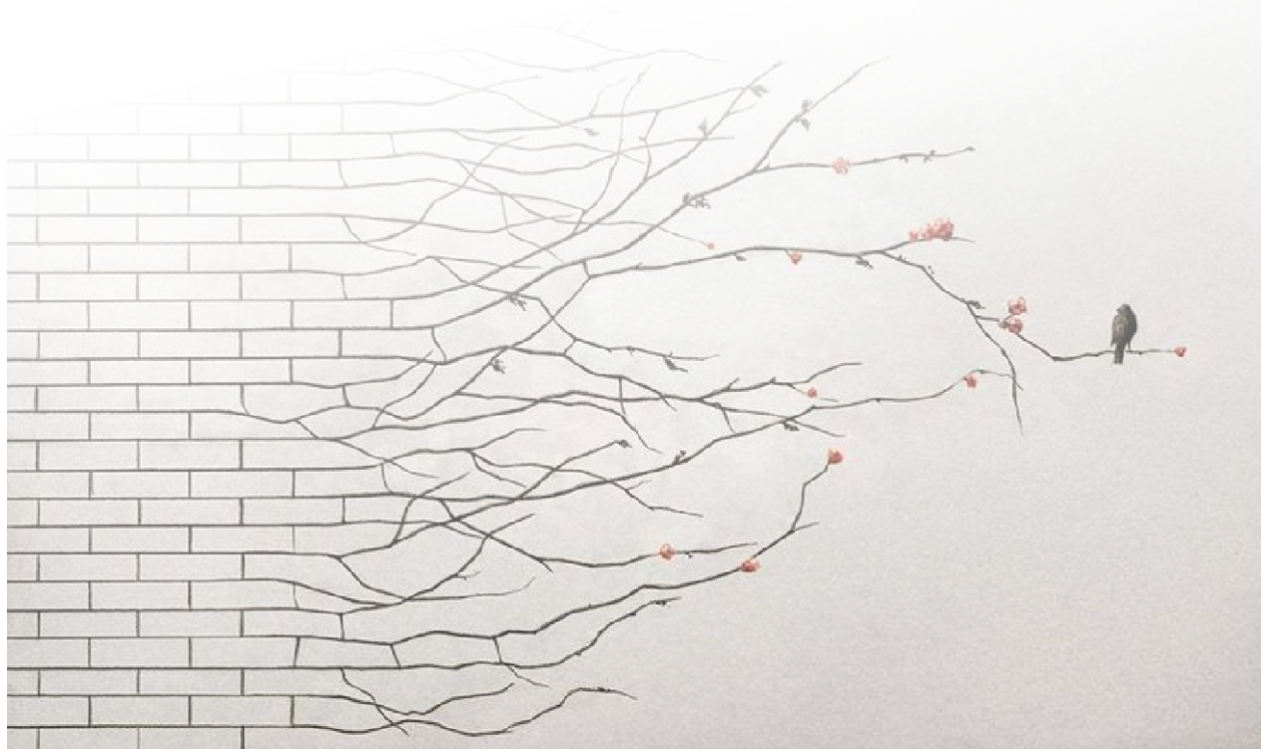
asossiz tayinlangan jazoning muddati va jazoni ijo etgan muassasa turiga. Shaxsning qancha muddat davomida noqonuniy javobgarlikka tortilib, tergovma-tergov, sudma-sud yurgani, o'tagan jazo muddati, qanday sharoitda ozodlikdan mahrum etilganligi ma'naviy zarar uchun tovon miqdorini aniqlashda bevosita ahamiyat kasb etadi, bu ham inobatga olinishi kerak;

ishning jamoatchilik orasidagi rezonansiga. Ommaviy axborot vositalarida keng yoritilgan, ijtimoiy tarmoqlarda muhokamaga sabab bo'lgan ishlarda shaxsning jamiyat oldidagi obro'siga yetkazilgan zarar miqdori boshqa holatlarga nisbatan ancha katta bo'ladi. Jamoatchilik rezonansi ruhiy iztirobni yanada kuchaytiradi, chunki bunday shaxslar nafaqat huquqiy tizim, balki jamoat fikrining ham bosimiga duch keladi. Shu sababli, bunday holatlarda ma'naviy tovon miqdori oshirilgan holda belgilanishi maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan manbalar

1. IIV huzuridagi Tergov departamentining 2021–2023-yillar bo'yicha "1Я" hisoboti (hujjat asl nusxasi).
2. Адхамов А. Вопросы подведомственности и подсудности взыскания компенсации морального вреда в судебном порядке. <https://inlibrary.uz/index.php/socinov/article/view/6733>. (Elektron manbaga murojaat qilingan sana: 24.10.2025-yil)
3. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi ma'lumotnomasi (hujjat asl nusxasi).
4. Samarqand viloyati hokimi tomonidan Bosh vazir nomiga yuborilgan rehabilitatsiya etilgan shaxslarga qoplanishi lozim bo'lgan zararlarning moliyaviy manbalarini aniqlashda amaliy yordam so'rash mazmunidagi xati (hujjatning ko'chirma nusxasi).

5. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 20-modda. <https://constitution.uz/ /clause/index#section7>. (Elektron manbaga murojaat qilingan sana:21.10.2025-yil)
6. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi. <https://lex.uz/ docs/111460>. (Elektron manbaga murojaat qilingan sana:21.10.2025-yil)
7. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining "Ma'naviy zararni qoplash haqidagi qonunlarni qo'llashning ayrim masalalari to'g'risida" 2000-yil 28-apreldagi 7-son qarori 9-bandi. <https://lex.uz/docs/1449509>. (Elektron manbaga murojaat qilingan sana: 18.10.2025-yil)
8. Владимирова В. Компенсация морального вреда – мера реабилитации потерпевшего в российском уголовном процессе. – М.: Вольтерс-Клувер, 2007. – 165 с. <https://cyberleninka.ru/article/n/2009-01-038>. (Elektron manbaga murojaat qilingan sana: 18.10.2025 yil)
9. Кутузов И.В. Возмещение морального вреда реабилитированным лицам. <https://cyberleninka.ru/article/n/vozmeschenie-moralnogo>. (Elektron manbaga murojaat qilingan sana: 18.10.2025-yil).
10. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi, 1022-modda. <https://lex.uz/ru/docs/1805526920>. (Elektron manbaga murojaat qilingan sana:21.10.2025-yil)
11. Смирнова А.В. Компенсация морального вреда. <http://www.admintzr.ru/novosti /?ID =7361>. (Elektron manbaga murojaat qilingan sana:21.10.2025-yil)
12. Туршук Л.Д., Селивра М.Н. Issue of determining the amount of compensation for moral damage through the prism of retrospective and modernity. <https://w-science.com/temp /3a89d2da9729499335a3fb2dbf4f05dc.pdf>. (Elektron manbaga murojaat qilingan sana:21.10.2025-yil)
13. Гражданский кодекс Российской Федерации (часть вторая) от 26.01.1996 N 14-ФЗ (ред. от 24.06.2025). Статья 1101. Способ и размер компенсации морального вреда. https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_9027. (Elektron manbaga murojaat qilingan sana: 21.10.2025-yil)
14. Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 15.11.2022. N 33 "О практике применения судами норм о компенсации морального вреда." https://www.consultant.ru /document/cons_doc_LAW_431485/c3ae0e20. (Elektron manbaga murojaat qilingan sana:21.10.2025-yil)
15. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining "Reabilitatsiya etilgan shaxsga yetkazilgan ziyonni qoplash va uning boshqa huquqlarini tiklash bo'yicha sud amaliyotining ayrim masalalari to'g'risida"gi qarori. <https://www.lex.uz/docs /6523569>. (Elektron manbaga murojaat qilingan sana:21.10.2025- yil)
16. Егоров В.В. Проблемы компенсации морального вреда в процедуре реабилитации. <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-kompensatsii>. (Elektron manbaga murojaat qilingan sana:21.10.2025-yil)

JINOYATNING MAXSUS SUBYEKTI VA JINOYAT SUBYEKTI FAKULTATIV BELGILARINING O'XSHASH VA FARQLI JIHLATLARI

Karaketova Dilnoza Yuldashevna

yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD),
Toshkent davlat yuridik universiteti

Annotatsiya. Maqolada jinoyat huquqida jinoyatning maxsus subyekti va jinoyat subyektining fakultativ belgilari o'rtasidagi mavjud o'xshashliklar tahlil qilingan. Maxsus subyekt belgilarining jinoyat tarkibiga qo'shimcha talablar sifatida belgilanishi, shu bilan birga, jinoyatni kvalifikatsiya qilishdagi ahamiyati ochib berilgan. Fakultativ belgilar esa jinoyatning og'irlik darajasini aniqlash yoki jazoni individuallashtirishda ishlatiladigan qo'shimcha belgilar ekanligi ko'rsatilgan. Maqolada ushbu belgilarning qonunda belgilanishi, jinoyatlarning qamrab olinish darajasi va huquqiy ahamiyatiga ko'ra asosiy farqlari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: jinoyat huquqi, jinoyat subyekti, maxsus subyektlar klassifikatsiyasi, fakultativ belgilari, Jinoyat kodeksi, jazoni individuallashtirish.

Аннотация: В статье проводится анализ сходств и различий между специальным субъектом преступления и факультативными признаками субъекта преступления в уголовном праве. Показано, что признаки специального субъекта представляют собой дополнительные требования к составу преступления и играют ключевую роль при его квалификации. В то же время факультативные признаки выступают в качестве дополнительных характеристик, которые учитываются при определении степени общественной опасности деяния и индивидуализации наказания. Особое внимание уделено различиям между этими признаками с точки зрения их законодательного закрепления, сферы охвата преступлений и правового значения.

Ключевые слова: уголовное право, субъект преступления, специальный субъект, факультативные признаки, Уголовный кодекс, индивидуализация наказания.

Abstract: This article examines the similarities and differences between the special subject of a crime and the optional characteristics of the subject of a crime in criminal law. It is demonstrated that the attributes of a special subject serve as additional requirements for the legal elements of a crime and play a crucial role in its qualification. Conversely, optional characteristics function as supplementary factors that are considered in determining the degree of social danger posed by the offense and in the individualization of punishment. The article places particular emphasis on the distinctions between these features in terms of their statutory codification, scope of applicable crimes, and legal significance.

Keywords: criminal law, subject of crime, special subject, optional characteristics, Criminal Code, individualization of punishment

Jinoyat huquqida subyekt masalasiga oid qarashlarda jinoyatning maxsus subyekti masalasi keng tadqiq etilgan. Professor Q.R. Abdurasulova tomonidan jinoyatning maxsus subyekti masalasida alohida tadqiqot o'tkazilgan bo'lib, biz ushbu va o'z tadqiqotimizga murojaat qilgan holda jinoyatning maxsus subyekti va jinoyat subyektining fakultativ belgilari

o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni ochib berishga harakat qilamiz.

“Jinoyat huquqida jinoyat qonunida nazarda tutilgan ijtimoiy xavfli qilmishni sodir etgan shaxs, agar u mazkur qonunda belgilangan jinoiy javobgarlikka tortish yoshiga to'lgan va aqli raso holatda bo'lsa, jinoyat subyekti deb topiladi. Ammo bu belgilar ba'zan muayyan shaxsni bir qator

jinoyatlarning subyekti, deb topish uchun yetarli bo'lmaydi. Bunday holatlar uchun qonun chiqaruvchi Jinoyat kodeksida bir qator qo'shimcha alomatlarini nazarda tutganki, yuqorida zikr etilganga o'xshash jinoyatlarni sodir etgan shaxslar mana shu alomatlariga qarab aniqlanadi. Mana shu toifaga mansub shaxslar jinoyat huquqida jinoyatning maxsus subyekti deb ataladi" [1].

Ba'zi bir mualliflarning fikricha, "ayrim hollarda Jinoyat kodeksining Maxsus qismi normalarida qo'shimcha belgilarga ega shaxslar uchun alohida jinoyiy javobgarlik belgilanadi. Masalan, pora olish uchun faqat mansabdor shaxslar javobgar bo'lsa, dezertirlikda faqat harbiy xizmatchilar javobgar bo'ladi. Bunday qo'shimcha belgilar muayyan jinoyatning subyektini tavsiflovchi zaruriy belgi sifatida namoyon bo'ladi. Yosh va aqli rasolik jismoniy shaxsni jinoyat subyekti deb belgilovchi umumiy belgilar hisoblanadi va shu sababdan ham ular jinoyat subyektining zaruriy yoki umumiy belgilari deb yuritiladi. Jinoyat qonunining maxsus normalarida belgilangan alohida belgilarga ega subyektlar "maxsus subyekti" deb yuritiladi" [2].

A.V.Galaxovaning fikricha, "muayyan jinoyat subyektining belgilarini tadqiq qilish maxsus subyekti xususiyatining o'ziga xosliklari tufayli qiyinchiliklar keltirib chiqaradi. Qonun chiqaruvchi jinoyat qonunida javobgarlikni differentsiatsiya qilishda maxsus subyekti belgilaridan keng foydalansa-da, qonunda jinoyatning maxsus subyekti rasmiy tushunchasi mavjud emas" [3].

Yu.V.Karavayeva maxsus subyektning kriminologik jihatlarini ko'rib chiqib, quyidagi xulosalarga kelgan: "Kriminologik-huquqiy yondashuv doirasida jinoyatning maxsus subyekti tushunchasini quyidagicha shakllantirish mumkin: bu jismoniy, axloqiy jihatdan sog'lom shaxs bo'lib, qonun bilan belgilangan jinoyat uchun javobgarlik yoshiga yetgan va jinoyatni o'zining ijtimoiy maqomi yoki roli orqali sodir etgan shaxsdir. Shu bilan birga, shaxs jinoyatning maxsus subyekti ekanligini belgilovchi xususiyat – uning ijtimoiy maqomi yoki rolini qonun (huquq normasi)da aks ettirish hisoblanadi" [4].

Yuqoridagi mualliflar fikrlarini tahlil qilgan holda, maxsus subyekti jinoyat subyektining umumiy belgilaridan tashqari, jinoyat qonuni Maxsus qismining muayyan normalarida jinoyat

subyekti bo'lishi uchun nazarda tutilgan qo'shimcha belgilarga ega shaxslar ekanligi haqida xulosaga kelish mumkin.

Adabiyotlarda maxsus subyektning belgilari ham ochib berilgan. Maxsus subyektning belgilari Jinoyat kodeksi muayyan moddasining dispozitsiyasida tavsiflanadi yoki bevosita uning ma'nosidan kelib chiqadi. Aksariyat hollarda ular Jinoyat kodeksi Maxsus qismi tegishli moddasi dispozitsiyasida to'g'ridan-to'g'ri ko'rsatiladi, ya'ni qonun chiqaruvchi tomonidan mazkur jinoyatning subyekti bo'lishi mumkin bo'lgan shaxsning alomat(belgi)lari ko'rsatiladi. Ba'zi hollarda mazkur alomatlar Jinoyat kodeksining alohida normalarida ham tavsiflanishi mumkin, masalan, Jinoyat kodeksining 34-moddasida "o'ta xavfli retsivist" tushunchasi ochib berilgan. Yoki Jinoyat kodeksi Maxsus qismining tegishli normalarida "mansabdor shaxs", "hokimiyat vakili" kabi tushunchalarga to'xtalib o'tmaslik uchun, ularning ta'riflari atamalarning huquqiy ma'nosi bo'limida berilgan.

Q.R.Abdurasulova maxsus subyektlarning qonunda ifodalanishiga oid quyidagi misollarni keltiradi: "Maxsus subyektlarning belgilari ko'pgina hollarda Jinoyat kodeksi Maxsus qismining moddalarida nazarda tutilgan jinoyatlarning asosiy tarkiblarida tavsiflangan, masalan, temiryo'l, dengiz, daryo yoki havo transportini boshqaruvchi shaxs (JKning 260-moddasi), o'zganing mulki ishonib topshirilgan shaxs (JKning 167-moddasi) va hokazo. Qolgan belgilar jinoyatlarning kvalifikatsiyaviy, alohida kvalifikatsiyaviy tarkiblarida nazarda tutilgan. Masalan, o'ta xavfli retsivist (JKning 34-moddasi) va boshqalar.

O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksida jinoyatlarning aksariyat tarkiblari faqat bitta maxsus subyektning alomatlariga ega: masalan, O'zbekiston Respublikasi fuqarosi (157-modda), sudya (231-modda) va boshqalar.

Ba'zi bir hollarda moddalar dispozitsiyasida, muqobillik asosida, bir nechta maxsus subyektning belgilari tavsiflanadi. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 224-moddasida chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar, 235, 238-moddalarida esa – tergovchi, guvoh, tarjimon va ekspert maxsus subyekti sifatida tilga olinadi.

Ba'zan maxsus subyekti, muqobillik asosida, modda dispozitsiyasida umumiy subyekti bilan

birga ko'rsatiladi. Masalan, jazoni og'irlashtiradigan holatlarda qasddan odam o'ldirish (JKning 97-moddasi, 2-qismi) uchun ham umumiy, ham maxsus subyektlar, aytaylik, o'ta xavfli retsidivist, kontrabanda (JKning 246-moddasi) uchun ham umumiy (oddiy fuqaro), ham maxsus subyektlar, aytaylik, mansabdor shaxs javobgar bo'ladi"[5].

Yuqoridagi fikrlarga qo'shilgan holda ta'kidlash joizki, jinoyat qonuni Maxsus qismi normalarida jinoyat subyektining umumiy (zaruriy) belgilari ko'rsatilmaydi, chunki ular barcha jinoyatlar uchun zarur belgi hisoblanadi.

Maxsus subyekt belgilari, odatda, pozitiv shaklda ifodalanadi, ya'ni faqat shu belgiga ega shaxs jinoyat subyekt bo'lib, qolganlar ushbu jinoyat uchun javobgar bo'lmaydi. Masalan, davlat organi, davlat ishtirokidagi tashkilot yoki fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organi mansabdor shaxsining o'z mansab vakolatlaridan qasddan foydalanishi (JKning 205-moddasi)da nazarda tutilgan jinoyat uchun faqat ushbu norma dispozitsiyasida ko'rsatilgan shaxslar javobgar bo'ladi.

Ayrim hollarda esa, maxsus subyekt negativ shaklda ham ifodalanishi mumkin. Masalan, Jinoyat kodeksining 190-moddasida faoliyat bilan litsenziyasiz yoki ruxsat etish xususiyatiga ega hujjatsiz yoxud xabarnoma yubormasdan shug'ullanganlik uchun javobgarlik belgilangan bo'lib, javobgarlik kelib chiqishining zaruriy sharti sifatida litsenziya yoki ruxsat olish talab qilinadigan faoliyat bilan tegishli litsenziya yoki ruxsat olmaganlik hisoblanadi.

Adabiyotlarda maxsus subyekt belgilarini ba'zan fakultativ belgilar deb ham atashadi. Bu yerda aniqlashtirilishi lozim bo'lgan muhim masala shundaki, bunda fakultativ belgilar jinoyat tarkibiga nisbatan emas, balki subyekt umumiy tushunchasiga nisbatan olinadi. Ularning alohida belgilari muayyan jinoyat tarkibida belgilangan holda esa, ular subyektning zaruriy belgilari hisoblanadi va, o'z navbatida, ularga ikkinchi darajali yoki qo'shimcha belgilar sifatida qaralmasligi kerak. Hattoki ayrim jinoyatlarni kvalifikatsiya qilish jarayonida subyektning umumiy belgilari emas, balki maxsus belgisi birinchi navbatda ko'rib chiqiladi. Masalan, pora olishda, avvalo, shaxsning

mansabdor ekanligi aniqlanadi, shaxs mansabdor bo'lmasa, uning qilmishi firibgarlik sifatida kvalifikatsiya qilinadi.

Maxsus subyekt nazarda tutilgan Jinoyat kodeksining Maxsus qismi muayyan normasida maxsus subyekt belgilarining bo'lmasligi, ushbu jinoyat uchun subyektning zaruriy belgilari mavjud bo'lganida ham mazkur jinoyat uchun jinoiy javobgarlikni istisno qiladi. Masalan, Jinoyat kodeksining 205-moddasida hokimiyatni yoki mansab vakolatini suiiste'mol qilish, ya'ni davlat organi, davlat ishtirokidagi tashkilot yoki fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organi mansabdor shaxsining o'z mansab vakolatlaridan qasddan foydalanishi jinoyatida, agar shaxs mansabdor bo'lmasa, ushbu jinoyat ham mavjud emas, deb hisoblanadi.

M.F.Kuznetsova, I.M. Tyajkova "jinoyat subyekt fakultativ belgilari" degan tushunchaga shubha bilan qarashadi. Ularning fikricha, maxsus subyekt belgilari ba'zan fakultativ belgilar deb ataladi. Ammo bu aniqlashtirishni talab qiladigan masala hisoblanadi. Ushbu belgilar jinoyat tarkibi uchun fakultativ hisoblanmaydi, balki jinoyat subyektini umumiy tushunish uchun qo'llaniladi. Belgilar muayyan jinoyat tarkibida ko'rsatilgan hollarda ular qat'iy zaruriy belgilar hisoblanadi va bunda ular qo'shimcha yoki ikkinchi darajali belgi deb qaralmasligi kerak [6].

Umuman olganda, yuqoridagi fikrda jon borligini ta'kidlab o'tish lozim. Haqiqatan ham adabiyotlarda asosan jinoyatning maxsus subyekt masalasi o'rganilgan bo'lib, keyingi vaqtlarda jinoyat subyekt fakultativ belgilari atamasi qo'llana boshlandi. Bunda, ushbu ikkala tushunchani aralashtirib yuborish holatlari ko'p uchraydi.

Jinoyat subyektining fakultativ belgilarini amaliyotchilar qanday tushunishini aniqlash bo'yicha so'rov o'tkazildi. So'rovda 6600 nafar respondent ishtirok etdi.

Jinoyat subyektining fakultativ belgilarini qanday tushunasiz, degan savolga 46, 89% bu jinoyat tarkibi asosiy belgilari qatoriga kiradi, 41,37% bu jinoyat subyektining qo'shimcha, ammo muhim xususiyatlaridan biri, 11,72% jinoyat subyektining fakultativ belgilari amalda qo'llanilmaydi, deb javob berishgan. Bu jinoyat subyekt fakultativ belgilari haqida bilimlarning yetarli emasligini ko'rsatadi.

Quyidagi qaysi belgilar jinoyat subyektining fakultativ belgilari hisoblanadi, degan savolga 16,3% respondent aybdorning jabrlanuvchi bilan munosabatlari; 36,27% respondent jinoyat sodir etgan shaxsning ijtimoiy xavfli holati; 20,84% respondent jinoyat sodir qilgan shaxsning ruhiy holati; 26,57% respondent jinoyat sodir qilgan shaxsning kasbiy faoliyati yoki lavozimi deb javob berishgan.

Fakultativ belgilarga ega shaxslar sodir etgan jinoyatlarga nisbatan jazo choralari kuchaytirilishi kerakmi, degan savolga 24,46% respondent ha, chunki bu belgilar jinoyat xavfini oshiradi; 52% respondent yo'q, chunki ularni hisobga olish har doim ham odil qarorga olib kelmaydi; 23,53% respondent bu holat jinoyat turiga bog'liq bo'lishi kerak, deb javob berishgan. Ko'rinib turibdiki, fakultativ belgilarga jazo tayinlashda yetarli e'tibor qaratilmaydi, bu esa jazoning individualligi prinsipiga zid hisoblanadi.

Jinoyat subyektining fakultativ belgilari sud amaliyotida qay darajada inobatga olinadi, degan savolga 22,65% respondent doim inobatga olinadi; 20,62% respondent aksariyat hollarda e'tiborga olinmaydi; 56,72% respondent faqat muayyan turdagi jinoyatlarda e'tiborga olinadi, deb javob berishgan.

Sizningcha, fakultativ belgilar jinoyatga huquqiy baho berishda qanday ahamiyat kasb etadi, degan savolga jinoyat tasnifini aniqlashda yordam beradi, deb 41,98%; jazoni aniqlashda muhim omil bo'ladi, deb 42,33%; hech qanday ta'sir ko'rsatmaydi, deb 15,68% respondent javob bergan.

Qaysi jinoyat turlarida jinoyat subyektining fakultativ belgilari alohida ahamiyat kasb etadi, degan savolga mansabdor shaxslar tomonidan sodir etilgan jinoyatlarda 33,56%; jabrlanuvchiga nisbatan zo'ravonlik bilan bog'liq jinoyatlarda 51,74%; iqtisodiy jinoyatlarda 14,69% deb javob berildi.

Jinoyat subyektining fakultativ belgilari jinoyat qonunchiligida aniqroq tartibga solinishi kerakmi, degan savolga respondentlarning 30,31% ha, chunki bu huquqiy aniqlikni oshiradi; 49,3% yo'q, chunki bu huquqni qo'llashda murakkablik keltirib chiqaradi; 20,37% bu masala har bir jinoyat turiga ko'ra tahlil qilinishi kerak, degan fikrni bildirishgan.

Sizningcha, fakultativ belgilariga ega jinoyat subyektlarini jinoiy-huquqiy tahlil qilish amalda

to'g'ri olib borilmoqdami, degan savol bo'yicha respondentlar quyidagicha javob berishgan:

ha, amalda bu tushuncha yetarlicha qo'llanilmoqda – 31,46%;

yo'q, bu tushuncha amaliyotda kam qo'llaniladi – 31,63%;

ba'zi jinoyat turlarida e'tiborga olinadi, ba'zilarida e'tiborga olinmaydi – 36,89%.

Jinoyat subyektining fakultativ belgilari jinoyatni kvalifikatsiya qilishda qanday o'rin tutadi, degan savolga quyidagicha javob berilgan:

ular aybni aniqlashda asosiy omillardan biri hisoblanadi – 34,13%;

ular faqat jazoni belgilashda inobatga olinadi – 37,22%;

ular jinoyatga huquqiy baho berishda kam ahamiyat kasb etadi – 28,63%.

Lavozim yoki kasbiy faoliyat jinoyat subyektining fakultativ belgisi sifatida qanday ahamiyatga ega, degan savolga quyidagicha javob berildi:

bu jinoyatni og'irlashtiruvchi holat hisoblanadi – 30,75%;

faqat muayyan jinoyatlar uchun e'tiborga olinadi – 44%;

bunday holatlar qonunchilikda aniq belgilanmagan – 25,19%.

Yuridik shaxslarning jinoiy javobgarligi masalasiga qanday qaraysiz, degan savolga javoblar quyidagicha bo'ldi:

salbiy, jinoyat subyekti faqat jismoniy shaxslar bo'lishi mumkin – 20,78%;

ijobiy, chunki ekologiya, iqtisodiyot sohasidagi jinoyatlar uchun yetkazilgan zarar o'rnini qoplashda muhim ahamiyatga ega bo'ladi – 34,24 %;

yuridik shaxslarning jinoiy javobgarligi bitta qilmish uchun ikki marta javobgarlik (yuridik shaxs mansabdorlari va yuridik shaxsning o'ziga) qo'llanilishiga olib keladi – 44,96%.

Sun'iy intellektni jinoyat subyekti sifatida baholash mumkinmi, degan savolga javoblar quyidagicha:

yo'q, u jinoyat subyekti uchun belgilangan mezonlar (jismoniy shaxs, aqli rasolik, yosh senzi)ga javob bermaydi – 25,13%;

sun'iy intellekt dasturiy ta'minot bo'lganligi uchun undan keltirilgan zarar uchun ishlab chiqaruvchilar javobgar bo'lishi kerak – 46%;

kelajakda sun'iy intellekt mustaqil jinoyat sodir

etsa, uni jinoyat subyekti sifatida ko'rib chiqish mumkin bo'ladi – 28,78%.

So'rov natijalari jinoyatning subyekti fakultativ belgilarini tadqiq qilish bo'yicha ko'proq izlanishlar olib borilishi zarurligini ko'rsatdi. Quyida maxsus subyekt belgilari va fakultativ belgilar o'rtasidagi farqlarni aniqlash uchun ularni ko'rib chiqamiz.

O'z xususiyatiga ko'ra, maxsus subyekt belgilari turli xil ekanligini kuzatish mumkin. Ular shunchalik turfa bo'lib, mavjudligi ayrim hollarda qilmishni ijtimoiy xavfli qilsa, ba'zi hollarda uning xususiyati va ijtimoiy xavfliligini keskin kamaytirishi mumkin. Jinoyat kodeksining Maxsus qismida maxsus subyekt belgilari juda keng qo'llanilgan.

Q.R.Abdurasulovanning fikricha, "jinoyatning maxsus subyektni tavsiflovchi belgilar Jinoyat kodeksi Maxsus qismining dispozitsiyalarida uch holatda ko'rib chiqiladi, birinchi holatda maxsus subyektni tavsiflovchi belgilar jinoyat tarkibining asosiy belgilari jumlasiga kiritilgan. Shu bilan birga, mazkur belgilar jinoyat tarkiblarini tavsiflovchi belgilariga ham xosdir. Masalan, Jinoyat kodeksining 207-moddasi 1-qismida maxsus subyekt nazarda tutiladi. Mazkur moddaning 2 va 3-qismlari maxsus subyektga to'g'ridan to'g'ri ishora qilmasa-da, faqat maxsus subyekt – mansabdor shaxs mazkur kvalifikatsiyaviy alomatlarining subyekti bo'lishi mumkin.

Ikkinchi holatda maxsus subyektni tavsiflovchi belgilar jinoyat tarkiblarining asosiy belgilari emas, balki kvalifikatsiyaviy belgilari jumlasiga kiritilgan, masalan, Jinoyat kodeksining 164–169-moddalarida nazarda tutilgan «o'ta xavfli retsidivist» kvalifikatsiyaviy belgi maxsus subyektga taalluqli bo'lib, ushbu shaxsning o'g'rilik yoki bosqinchilik jinoyati sodir etishi Jinoyat kodeksining 169-moddasi 4-qismi yoki 164-moddasi 4-qismi bilan javobgarlikka tortish uchun asos bo'ladi.

Uchinchi holatda esa, maxsus subyektni tavsiflovchi belgilarining asosiy va jazoni og'irlashtiruvchi tarkiblarga kiritilishi qonun chiqaruvchiga jinoiy javobgarlikni asosli ravishda differentsiatsiya qilish imkonini beradi" [7]. M.V. Lyubavinaning fikricha, jinoyatning maxsus subyekti faqat bajaruvchi bo'ladi [8].

Maxsus subyektlar klassifikatsiyasi haqida turlicha qarashlar mavjud bo'lsa-da, odatda, adabiyotlarda ular quyidagi uch turga bo'linadi:

subyektning jamiyatdagi ijtimoiy mavqeyi va huquqiy holatiga oid belgilar (fuqarolik, harbiy xizmatchi ekanligi, kasbi, lavozimi va boshqalar);

subyektning jismoniy xususiyatlari (jinsi, yoshi, ruhiy holati), jabrlanuvchi bilan o'zaro aloqasi (ona, yaqin qarindosh, farzand)[9].

Boshqa bir guruh olimlarning fikricha, "klassifikatsiya uchun asos sifatida belgilarni emas, balki jinoyat subyektlarini ularni tavsiflovchi belgilari majmuasi bilan olish lozimligini taklif qiladilar. Chunki jinoyat subyektning ma'lum belgilari mavjudligi shaxsning jinoiy-huquqiy munosabatlar doirasidagi huquqiy maqomiga ta'sir qiladi, bu esa to'g'ri yondashuv hisoblanadi. Ular uch turdagi subyektni ajratadi: bitta umumiy jinoyat subyekti va ikkita maxsus subyekt.

Birinchi turdagi maxsus subyekt – individual aniqlangan subyekt. Individual aniqlangan subyektning o'ziga xosligi shundaki, uni tavsiflovchi belgilari to'g'ridan to'g'ri shaxsning o'ziga bog'liq. Bu belgilar shaxs tug'ilishi bilan kelib chiqishi yoki hayot davomida shakllanishi mumkin. Ushbu shaxsiy xususiyatlar jinoyat huquqi normalarini qo'llashda muhim ahamiyat kasb etadi, shuning uchun jinoyat subyektni mazkur belgilari majmuasiga ko'ra ajratish huquqiy jihatdan asosli hisoblanadi.

Individual aniqlangan subyektning belgilariga quyidagilar kiradi:

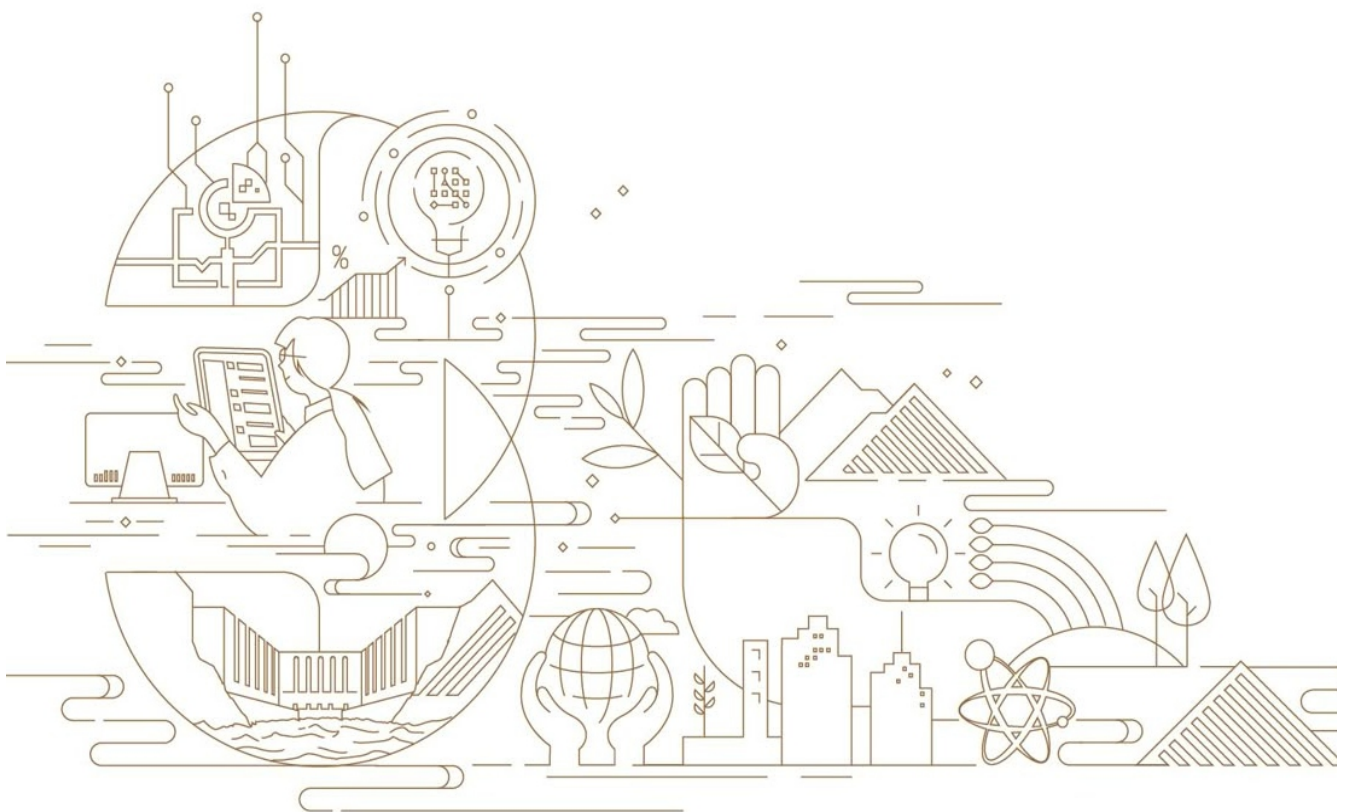
- yosh (masalan, voyaga yetmagan shaxs);
- jins (masalan, erkak);
- qarindoshlik munosabatlari (ota-ona, bolalar, yaqin qarindoshlar);
- kasallikning mavjudligi (masalan, tanosil yoki OIV/OITS);
- ilgari jinoiy faoliyat bilan bog'liq ma'lumotlar (masalan, takroranlik, retsidivlik);
- tergov hibsonasida yoki jazoni o'tash muassasasida bo'lish va boshqalar.

Ikkinchi turdagi maxsus subyekt normativ jihatdan aniqlangan jinoyat subyektidir. U jamiyat munosabatlari tizimida qonun bilan yuklatilgan majburiyatlar, bajarayotgan ishi, faoliyat turi yoki egallab turgan lavozimi sababli alohida mavqega ega. Normativ jihatdan aniqlangan subyektni quyidagi belgilari tavsiflaydi:

- fuqarolik (fuqaro, chet el fuqarosi yoki fuqaroligi bo'lmagan shaxs);

Foydalanilgan manbalar

1. Abdurasulova Q.R. Jinoyatning maxsus subyekti: O'quv qo'llanma. – T.: TDYUI nashriyoti, 2005. – 4b.
2. Кузнецова М.Ф., Тяжкова И.М. Курс уголовного права. Т.1. – М., 2005. – С. 166
3. Галахова А. В. Субъект преступления и его толкование в судебной практике // Российская юстиция. – 2008. – № 2. – С. 38-42.
4. Караваева Ю. С. Специальный субъект преступления: криминологическо-правовой подход: Дис. ...канд. юрид. наук. – Омск, 2017. – 198 с.
5. Abdurasulova Q.R. Jinoyatning maxsus subyekti: O'quv qo'llanma. – T.: TDYUI nashriyoti, 2005. – 37–38-b.
6. Кузнецова М.Ф., Тяжкова И.М. Курс уголовного права. Т.1. – М., 2005. – С. 183
7. Abdurasulova Q.R. Jinoyatning maxsus subyekti: O'quv qo'llanma. – T.: TDYUI nashriyoti, 2005. – 38–39-b.
8. Субъект преступления: Учебное пособие / М. А. Любавина. – Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский юридический институт (филиал) Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации, 2014. – С 52.
9. Уголовное право Российской Федерации. Общая часть: учебник для вузов / Под ред. В. С. Комиссарова, Н. Е. Крыловой, И. М. Тяжковой. – М., 2012. 879 с.; Уголовное право Российской Федерации. Общая и Особенная части: Учебник /Под ред. А. И. Чучаева. М., 2013. 704 с.; Ермакова Л. Д. Специальный субъект преступления // Уголовное право Российской Федерации. Общая часть / Под ред. Б. В. Здравомыслова и др. – М., 1994. – С. 217.
10. Уголовное право России. Общая часть: Учебник / Под ред. Ф.Р.Сундукова, И.А.Тарханова. 3-е изд., перераб. и доп. – М., 2009. – 751 с.

NARKOTIK MODDALAR NOQONUNYI AYLANISHINING OLDINI OLISH VA UNGA QARSHI KURASHISHDA PROFAYLING USULLARI

Payziyev Abbas Muxammadovich

yuridik fanlar bo'yicha (PhD) falsafa doktori, O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti

Mahmudov Muhammadqodir G'anisher o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Prezident Administratsiyasi huzuridagi Narkotiklarni nazorat qilish milliy markazi katta inspektori

Annotatsiya. Ushbu maqolada narkotik moddalarning qonunga xilof muomalasining oldini olish, qarshi kurashishda profayling texnikasidan foydalanish, narkotik moddalarga qarshi kurashishda an'anaviy huquq-tartibot choralari bilan bir qatorda, zamonaviy tahlil usullarini qo'llash, shuningdek, narkotik profayling tushunchasi, uning turlari, amaliyotdagi samaradorligi, huquqiy va axloqiy jihatlari, shuningdek, uni joriy qilishdagi muvaffaqiyatlar va muammolar atroflicha tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: profayling, narkotik, ijtimoiy parokandalik, reaksiya, sun'iy intellekt, kimyoviy tahlil, interpol, psixologiya, yurisprudensiya.

Аннотация. В статье представлен комплексный анализ применения методов профайлинга в профилактике и борьбе с незаконным оборотом наркотиков, применение современных аналитических методов в дополнение к традиционным правоохранительным мерам в борьбе с наркотиками, а также понятие наркопрофилирования, его виды, эффективность на практике, правовые и этические аспекты, а также успехи и проблемы при его внедрении.

Ключевые слова: профилирование, наркотики, общественные беспорядки, реакция, искусственный интеллект, химический анализ, Интерпол, психология, юриспруденция.

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the use of profiling techniques in the prevention and fight against illegal drug trafficking, the use of modern analytical methods in addition to traditional law enforcement measures in the fight against drugs, as well as the concept of drug profiling, its types, effectiveness in practice, legal and ethical aspects, as well as successes and problems in its implementation.

Keywords: profiling, drugs, social unrest, reaction, artificial intelligence, chemical analysis, Interpol, psychology, jurisprudence.

Bugungi kunda dunyodagi eng global muammolardan biri – bu narkotik moddalarning tarqalishi va ular bilan bog'liq jinoyatchilikning ortishi hisoblanadi. Narkotik savdosi faqatgina shaxsiy sog'liqqa tahdid solmasdan, balki iqtisodiy inqiroz, ijtimoiy parokandalik, siyosiy barqarorlikning izdan chiqishi va xavfsizlik muammolarini keltirib chiqaradi. Ayniqsa, chegaralar orqali narkotik moddalarni olib o'tish, ularni tarqatish va noqonuniy pul aylanmasi jinoiy guruhlar uchun katta daromad manbaga aylandi. Shu bois davlatlar narkotik moddalarga qarshi kurashishda an'anaviy huquq-tartibot choralari bilan bir qatorda, zamonaviy tahlil usullarini ham joriy etmoqda.

Shunday usullardan biri narkotik profayling usulidir. Profayling (ingl. "profile" – "profil") – shaxsni tashqi ko'rinishi, noverbal va verbal xulqidagi eng ko'p axborot beruvchi maxsus belgilari, xususiyatlarini tahlil qilish asosida inson xulqini baholash va prognozlashga qaratilgan psixologik usul va metodikalar majmuini bildiruvchi tushuncha.

Bu jarayonda narkokurerlar, tarqatuvchilar, xullas, narkotik savdosi bilan shug'ullanuvchilariga oid ma'lumotlar tahlil qilinadi, shubhali harakatlarga e'tibor qaratiladi hamda ehtimoliy xavflar saralanadi.

Dunyoda giyohvandlar soni ortib bormoqda, BMTning ma'lumotiga ko'ra, oxirgi o'n yil ichida ularning soni 296 million kishiga ko'paygan.

Respublikamizda oxirgi yillarda giyohvandlik vositalari, psixotrop va kuchli ta'sir qiluvchi moddalarning noqonuniy muomalasi bilan bog'liq 8280 ta jinoyat aniqlangan bo'lsa, ushbu jinoyatlarni sodir etganlarning 6147 nafari jinoiy va 1407 nafari ma'muriy javobgarlikka tortilgan. Javobgarlikka tortilganlarning 58 nafari chet el fuqarolari bo'lib, shundan 49 nafari MDH davlatlari fuqarolaridir.

Tezkor tadbirlar natijasida 2 tn 31 kg 886 gr giyohvandlik vositalar va psixotrop moddalar noqonuniy muomaladan olingan. Shundan, 2 tn 25 kg 13 gr giyohvandlik vositalar va 6 kg 127 gr psixotrop moddalar.

Musodara qilingan giyohvandlik vositalarning 866 kg 253 gr kontrabanda bo'lsa, 19 kg 687 gr o'z

xohishi bilan topshirilgan va 31 kg 580 gr egasiz bo'lgan. Shuningdek, 10486 m.kv maydonda tarkibida giyohvandlik vositalari mavjud o'simliklar yo'q qilingan.

"Telegram" ijtimoiy tarmog'ida giyohvandlik vositalarning noqonuniy savdosini amalga oshiruvchi 1499 ta akkaunt aniqlanib, shundan 1311 tasi bloklandi. Qolgan 188 tasini bloklash bo'yicha ijtimoiy tarmoq moderatorlariga xabar berilgan, shuningdek akkauntlarni reklama qiluvchi 2962 ta "narkograffiti" o'chirilgan.

Yuqoridagi statistik ma'lumotlardan ham ma'lumki, hozirgi kunda mamlakatimizda narkotik moddalarning noqonuniy aylanishi bilan bog'liq qator muammolar saqlanib qolmoqda. Jumladan:

– chegaralarda nazoratning yetarli darajada emasligi – tranzit yo'llar orqali moddalarning yashirin olib o'tilishi davom etayotganligi;

– kiberjinoyatchilik orqali narkotik savdosining kengayishi – darknet va ijtimoiy tarmoqlarda yashirin savdo tizimlari faol ishlayotganligi;

– huquqni muhofaza qiluvchi organlar o'rtasida o'zaro ma'lumot almashinuvi borasidagi muammolarning saqlanib qolayotganligi – tezkor ma'lumot almashinuvi borasida idoralararo muvofiq-lashtirishda kechikishlar yuz berayotganligi;

– yangi paydo bo'lgan sintetik moddalarni aniqlash tizimi sustligi – laboratoriyalar texnik jihatdan to'liq jihozlanmaganligi sababli yangi turdagi sintetik va shunga o'xshash (tarkibida narkotik modda bo'lgan modda va vositalar) moddalarning aniqlashdagi muammolarning saqlanib qolayotganligi shular jumlasidandir.

Ushbu muammolarni hal qilish uchun mamlakatimizda narkotik moddalarning noqonuniy aylanishiga qarshi kurashda zamonaviy yechimlar sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

– chegara xavfsizligini kuchaytirish – narkotik moddalar yashirin tashilishining oldini olish maqsadida chegara postlarida mobil skanerlar, portativ tezkor test uskunalari joriy etish, xavfli hududlarni aniqlash uchun "risk-kartografiya" tizimini ishlab chiqish zarur;

– kibernetika va onlayn savdoga qarshi kurashish – ijtimoiy tarmoqlar va darknet orqali tarqalayotgan narkotik moddalarni aniqlash uchun maxsus kiber-intel guruhlarini tuzish, Telegram,

Instagram va boshqa platformalar bilan hamkorlikda tezkor bloklash tizimini yo'lga qo'yish, shuningdek kriptovalyuta orqali moliyaviy operatsiyalarni monitoring qilish muhim ahamiyat kasb etadi;

- idoralararo hamkorlikni kuchaytirish – narkotiklarga qarshi kurash samaradorlikni oshirish uchun "Fusion Center", ya'ni ma'lumotlarni birlashtiruvchi markaz tashkil etish. Bu markaz orqali IIV, DBQ, DXX, prokuratura va boshqa idoralar o'rtasida real-time ma'lumot almashish tizimi yo'lga qo'yiladi;

- sintetik moddalarni aniqlash laboratoriyalarini modernizatsiya qilish – yangi turdagi psixoaktiv moddalarni tez va to'g'ri aniqlash uchun kriminalistik va tibbiy laboratoriyalarni zamonaviy GC-MS va LC-MS uskunalar bilan jihozlash, mahalliy mutaxassislar malakasini oshirish hamda xalqaro laboratoriyalar bilan hamkorlikni yo'lga qo'yish lozim;

- jamoatchilik profilaktikasi va ta'lim – yoshlar orasida narkotik moddalarning zarari haqida maqsadli profilaktik dasturlar, maktab va mahalla darajasidagi tushuntirish ishlarini kuchaytirish, shuningdek rehabilitatsiya markazlarini ko'paytirish aholining ongli immunitetini shakllantiradi.

Yuqorida sanab o'tilgan narkotik moddalarning noqonuniy aylanishi bilan bog'liq muammolarni bartaraf etish, ushbu illatga qarshi kurashish uchun yana bir muhim va samarali usul – narkotik profaylingi hisoblanadi. Narkotik moddalar noqonuniy aylanishining oldini olish va unga qarshi kurashish profaylingida samarali va amaliyotda sinovdan o'tgan kurash usullarini sanab o'tadigan bo'lsak, ular texnik, amaliy va huquqiy yo'nalishlarga bo'lingan. Masalan:

1. Ximiyaviy va fizik profayling vositalari narkotik moddalarning tarkibiy qismlarini tahlil qilishga asoslanadi, tahlil natijasida narkotik moddaning manbasi, ishlab chiqarilgan mintaqasi va sintetik usulini aniqlash mumkin bo'ladi.

2. Harakatlar profayling vositalari shaxsning tashqi harakatlari, psixologik holati va jismoniy reaksiyalarini tahlil qiladi va asabiylik, ko'zlarini olib qochish, terlash, ovozda beqarorlik, qo'ldagi titrashlar, ortiqcha harakatlar yoki jimlik, yuk ko'pligi, yo'nalishning asosli emasligi aniqlaydi.

3. Hujjat va sayohat ma'lumotlari tahlili — safar yo'nalishlari, sayohat maqsadi noma'lum, qayta-qayta o'sha yo'nalishda sayohat qilish, qochish ehtimoli bor yo'lovchilarni oldindan aniqlaydi.

4. Sun'iy intellekt – ma'lumotlarni tahlil qilib, xavfni avtomat tarzda aniqlaydi, videokameralar va skanerlar orqali shaxsning harakatlari – asabiylik, shubhali harakat, yukni ehtiyotkorlik bilan olib yurish holatlarini tahlil qiladi, yuk va transport vositalarida narkotiklar bor-yo'qligini AI orqali taxmin qiladi, rentgen tasvirlari orqali giyohvandni tanib oladi, termal kameralar orqali noodatiy issiqlikni aniqlaydi. Masalan: AQSH va Xitoyda aeroportlarda kompyuter ko'rish (computer vision) yordamida narkotik tashuvchilar 70–80% holatda avtomat aniqlangan. SI bilan boshqariladigan skanerlar (masalan, portativ narko-detektorlar) kimyoviy moddalarni tezkor aniqlab, millionlab ma'lumotlar orasida narkotiklar bilan bog'liq xatti-harakatlar, xatlar, moliyaviy operatsiyalar kabi shablonlarni avtomat tanib oladi.

Shuningdek, sun'iy intellekt narkotiklarga qarshi kurashda katta samara berishi mumkin. U xavfni oldindan aniqlash, tarqalishni kuzatish, kimyoviy tahlilni avtomatlashtirish va shaxslarni shubhasiz kuzatish orqali huquq-tartibot organlariga kuchli yordamchi bo'ladi. Ammo bu texnologiyalarni faqat axloq, qonun va inson huquqlariga mos ravishda joriy qilish kerak. Inson huquqlari eng ustuvor qadriyat sifatida saqlanishi lozim.

5. Video kuzatuv va identifikatsiya texnologiyalari – yo'lovchilarning yuz ifodalarini, harakat yo'nalishlarini kuzatib, biometrik ma'lumotlari asosida tahlil qiladi, avtomatik tarzda yuz va harakat tahlili qilish, real vaqtda shubhali harakatni kuzatish va chora ko'rish imkoniyatiga ega.

6. Qidiruv va kuzatuv vositalari – narkotik moddalarni aniqlash uchun maxsus tayyorlangan itlardan foydalanish, portativ narkotik skanerlardan foydalanish (narko-detektorlar), rentgen va issiqlik skanerlari (ayniqsa, yuk va chemodanlarda), fizik tashuv vositalarida narkotik moddani aniqlashda qo'llaniladi.

6. Huquqiy va xalqaro hamkorlik vositalari — Interpol kabi tashkilotlar bilan ma'lumot almashinuvinini yo'lga qo'yish, xalqaro qonunlar asosida profayling protokollari (shaffof va diskriminat-

siyasiz) tayyorlash, qo'shma tergov guruhleri, transmilliy qochoqlarga qarshi samarali harakatda foydalaniladi.

7. Kadrlar tayyorlash va malaka oshirish – profayling bo'yicha maxsus tayyorgarlik kurslari (psixologiya, yurisprudensiya), huquq-tartibot organlari uchun treninglar, axloqiy (etika) va inson huquqlari sohasida ma'lumot berish, narkojinoyatlarga qarshi kurashuvchi huquqni muhofaza qiluvchi organ xodimlarining bilimni xalqaro standartlarga mos ravishda oshirishni tizimli yo'lga qo'yish uchun juda muhim hisoblanadi.

Narkotik moddalar noqonuniy aylanishining oldini olish va unga qarshi kurashish profaylingida samarali vositalar bir-biriga bog'liq va kompleks ravishda ishlatilishi lozim. Faqatgina texnik vositalar emas, balki inson fe'l-atvori, ma'lumotlarni tahlil qilish qobiliyati va qonuniy asoslar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu vositalarni inson huquqlariga zid bo'lmagan holda, shaffof va ilmiy yondashuv bilan qo'llash narkotiklar tarqalishiga qarshi samarali kurash olib borishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, narkojinoyatchilik jamiyat uchun juda katta tahdid tug'diradigan, murakkab va tizimli jinoyat turlaridan biri hisoblanadi. Uning tarqalishi nafaqat inson salomatligi va ma'naviyatiga, balki davlat xavfsizligi va iqtisodiy barqarorlikka ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, unga qarshi kurashishda zamonaviy, tizimli va ilmiy yondashuvlarni joriy etish dolzarb masalaga aylangan.

Shu nuqtai nazardan olganda, profayling – narkotik bilan bog'liq jinoyatlarni barvaqt aniqlash, tahlil qilish va oldini olishda samarali vosita sifatida namoyon bo'lmoqda. U shaxsning psixologik, ijtimoiy, biometrik va povedensial (xatti-harakat) xususiyatlarini tahlil qilish orqali jinoyat sodir etish ehtimoli yuqori bo'lgan shaxslar to'g'risida ma'lumot to'plashga imkon beradi. Ayniqsa, narkotrafik tashkil qiluvchi guruhlarining harakatlari va ularning ichki tuzilmasini fosh etishda psixologik va ijtimoiy profayling usullari yuqori samara bermoqda.

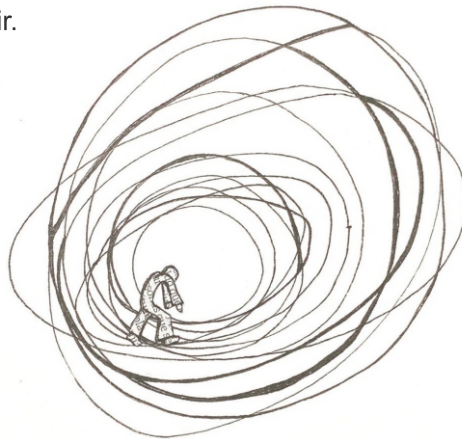
Shu bilan birga, profaylingning joriy qilinishi huquqiy-etik cheklovlar, shaxsiy ma'lumotlar himoyasi, texnologiya imkoniyatlari va malakali kadrlar yetishmasligi kabi qator muammolar bilan

to'qnash keladi. Ushbu muammolarni hal qilish uchun zamonaviy biometrik tizimlarni joriy etish, mutaxassislar tayyorlashni yo'lga qo'yish va qonunchilik bazasini takomillashtirish zarur.

Narkotik moddalarning noqonuniy aylanishi bugungi kunda nafaqat O'zbekiston, balki butun jahon hamjamiyati oldida turgan eng xavfli ijtimoiy-huquqiy muammolardan biridir. Uning salbiy ta'siri nafaqat inson sog'lig'i va jamiyat ma'naviyatiga, balki davlat xavfsizligi, iqtisodiy barqarorlik va demografik rivojlanishga ham bevosita tahdid solmoqda. Ayniqsa, Internet tarmoqlari orqali tarqalish, chegaralardan noqonuniy olib kirish va yoshlar orasida giyohvandlik moddalardan foydalanish holatlarining ko'payishi bu muammoni yanada kattalashtirmoqda.

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida ushbu xavfning oldini olish borasida bir qator islohotlar amalga oshirildi. Xususan, narkotik tarqatuvchilarga qarshi kurashish bo'yicha vakolatli idoralararo komissiyalar tashkil etilmoqda, profilaktika ishlari kengaytirilmoqda, narkologik yordam tizimi takomillashtirilmoqda. Shu bilan birga, muammolar hali ham mavjud bo'lib, ayniqsa chegaralarda nazoratning yetarli emasligi, zamonaviy elektron kuzatuv tizimlarining yo'qligi, aholi o'rtasida xabardorlik darajasining pastligi kabi kamchiliklar tizimli yondashuvni talab etmoqda.

Xulosa qilib aytganda, narkotik moddalarning noqonuniy aylanishiga qarshi kurashishda davlat, jamiyat va har bir fuqaroning mas'uliyati yuqori bo'lishi shart. Faqatgina huquqiy, profilaktik va texnologik choralarni uyg'unlashtirgan holdagina bu illatning ildizini kesish mumkin. Bu esa O'zbekistonda sog'lom, ma'rifatli va xavfsiz jamiyatni shakllantirishning muhim kafolatlaridan biridir.

Foydalanilgan manbalar

1. BMTning Giyohvandlik vositalari to'g'risidagi konvensiyasi. 2000-yil 15-noyabr, Nyu-York. <https://lex.uz/docs/-1304566>.
2. O'zbekiston Respublikasining "Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to'g'risida"gi qonuni. <https://lexuz>.
3. "O'zbekiston Respublikasida giyohvandlik va narkojinoyatlarga qarshi kurashish bo'yicha 2024 – 2028-yillarga mo'ljallangan Milliy strategiya". 2024-yil 6-may, PF-73-son. <https://lexuz>.
4. Narkotik moddalarni nazorat qilish milliy axborot-tahlil markazining 2023-2024-yillar uchun Informatsion byulleteni. <https://www.unodc.org/centralasia>.
5. O'zbekiston Respublikasi qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, <https://lex.uz/ru/docs/-2655293>.
6. Axmedov A.B. Jinoyatchilikka qarshi kurashda psixologik profaylingning o'rni. – Toshkent: Yuridik fanlar jurnali. – №2. – 2022. – B. 45–52.
7. Ivanov P.N. Biometric Profiling in Criminal Investigations. – Moscow: Russian Academy of Internal Affairs, 2020. – 185 p.
8. Norqobilov F. Narkojinoyatlar: kriminologik tahlil va ularning profilaktikasi. – Toshkent: IIV Akademiyasi nashriyoti, 2021. – 210 b.
9. Turabekov S. Use of Psychological Profiling in Detecting Drug Crimes in Uzbekistan // Journal of Criminology and Legal Studies, Vol. 5(1), 2023. – P. 31–38.

НЕКОТОРЫЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ РАБОТЫ С ОБРАЩЕНИЯМИ ГРАЖДАН

Бариев Энвер Фарухович

независимый исследователь Университета общественной безопасности Республики Узбекистан

Annotatsiya. Ushbu maqolada rehabilitatsiya qilingan shaxslarga yetkazilgan ma'naviy zararni qoplash bilan bog'liq huquqiy va amaliy muammolar tahlil etilgan. Milliy qonunchilikda mavjud mexanizmlar, ularning amaldagi qo'llanilishi, sud amaliyotidagi murakkabliklar hamda xalqaro tajribalar asosida ma'naviy zarar miqdorini aniqlashdagi mezonlar ko'rib chiqilgan. Maqolada amaldagi qonunchilikni takomillashtirish, xususan, zarar miqdorini aniqlashda shaxsning yoshi, jinsi, ayblov tabiati, jamoatchilik rezonansi va boshqa shu kabi omillarni e'tiborga olish bo'yicha aniqlash va asosli takliflar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: rehabilitatsiya, ma'naviy zarar, zarar miqdori, sud amaliyoti, qonunchilik, huquqiy mexanizm, Fuqarolik kodeksi, inson huquqlari, adolat.

Аннотация. В данной статье анализируются правовые и практические проблемы, связанные с возмещением морального вреда, причинённого реабилитированным лицам. Рассмотрены существующие механизмы, предусмотренные национальным законодательством, особенности их применения, сложности судебной практики, а также критерии определения размера морального вреда на основе международного опыта. В статье предложены конкретные и обоснованные рекомендации по совершенствованию действующего законодательства, в частности, учёт возраста, пола, характера предъявленного обвинения, общественного резонанса и других факторов при определении размера вреда.

Ключевые слова: реабилитация, моральный вред, размер вреда, судебная практика, законодательство, правовой механизм, Гражданский кодекс, права человека, справедливость.

Abstract. This article analyzes the legal and practical issues related to the compensation of moral damages caused to rehabilitated individuals. It examines the mechanisms provided in national legislation, their practical application, challenges observed in judicial practice, and the criteria for determining compensation amounts based on international experience. The article offers specific and well grounded recommendations for improving existing legislation, particularly emphasizing the need to consider factors such as the individual's age, gender, the nature of the accusation, public resonance, and similar circumstances when determining the amount of moral damages.

Keywords: rehabilitation, moral damages, amount of compensation, judicial practice, legislation, legal mechanism, civil code, human rights, justice.

Развитие Республики Узбекистан как независимого государства, позволило сформировать новый подход к участию населения в политической жизни страны, который нашел свое отражение в особом статусе народа – источника государственной власти [1].

Данные преобразования в принципах осуществления независимой государственной

политики потребовали внедрения механизмов обеспечения участия граждан в политических процессах, что выразилось в закреплении ряда политических прав, таких как:

- участие в управлении делами общества и государства;
- осуществление общественной активности в форме митингов, собраний и демонстраций;

– объединение в профессиональные союзы, политические партии и другие общественные объединения, участие в массовых движениях;

– обращение в компетентные государственные органы, учреждения.

В свою очередь, конституционное закрепление данных прав послужило укреплению правовой взаимосвязи между гражданином, обществом и государством [2].

Получив свое начало в Конституции, механизмы реализации права граждан на обращение нашли свое дальнейшее развитие в Законах Республики Узбекистан «Об обращениях граждан» от 1994 и 2002 г.г., «Об обращениях физических и юридических лиц» от 2014 года, его новой редакции от 2017 года, иных нормативно-правовых актах страны.

По своей роли в политической системе, право граждан на обращение способно отразить, как проблемы исполнения отдельных норм законодательства, так и восприятие населением политического курса страны в целом [3], что является необходимым обстоятельством при реализации внутренней политики. Данное обстоятельство обуславливает важность обращений граждан в процессе управления государством, так как посредством их обеспечивается обратная связь между государственной властью и гражданами.

Вместе с тем, исследование научных работ по развитию и особенностям систем обращений граждан не дало положительного результата в определении конкретных методик или критериев оценки эффективности работы с обращениями граждан.

Актуальность выработки конкретных механизмов осуществления подобной работы была подчеркнута Президентом Республики Узбекистан Шавкатом Мирзиёевым в ходе проведенного 16 июня 2025 года. В частности, им было подчеркнуто, что в 2024 году 55% обращений, поступивших через виртуальную приёмную и региональные приёмные, остались без решения. Неспособность эффективно отрабатывать жалобы граждан приводит к росту числа обращений через социальные сети. Наибольшее количество из них касается

деятельности правоохранительных органов, судов, хокимиятов, системы образования и вопросов экологии [4].

При этом, в настоящее время разработаны и активно используются критерии оценки государственного управления, деятельности омбудсманов и других институтов осуществляющих непосредственную деятельность с обращениями граждан.

Одним из методов разработки критериев является адаптация существующих критериев из смежных областей деятельности, одним из которых является менеджмент. Данный подход предполагает оценку экономической эффективности государственного управления, определяемой как отношение стоимости объемов предоставленных услуг к стоимости объемов, привлеченных для этого ресурсов [5].

Развивая данный подход, некоторые исследователи выявляют следующий ряд аспектов эффективности:

- результативность (полнота и качество достижения поставленных целей);

- экономичность, прибыльность (классическое определение эффективности: соотношение между затратами на получение результата и полученной выгодой – достижение наиболее возможной выгоды при наименьших возможных затратах);

- аккуратность (точность, четкость и своевременность выполнения запланированных действий) [6].

При этом, исходя из того, что потребность граждан в обращении, выражается, как в осуществлении определенных действий со стороны органов государственной власти, так и в устранении причин и условий, побуждающих к осуществлению этих действий, что с политической стороны оценивается как форма артикуляции интересов [7], формулируется следующее определение эффективности государственного управления:

Эффективность публичного управления – это соотношение между результатами, фактически полученными с помощью имеющихся ресурсов, и максимальными результатами, которые можно было бы получить с их помощью, при соответствии полученных

результатов ожиданиям и потребностям общества в момент их достижения. Целью эффективного публичного управления является соединение потребностей общества с возможностями государственных и муниципальных органов власти в результатах управления [6].

Другой подход к оценке эффективности исследуемой сферы, предполагает взаимодействие различных факторов, среди которых доминирующее положение занимают человеческий, социально-экологический фактор [8].

В данном случае, применимо к исследуемой сфере, выделяются такие критерии, как:

а) показатели непосредственных результатов:

- процент рассмотренных обращений за период времени;
- число рассматриваемых обращений;
- количество обращений рассмотренных с нарушением установленных требований.

б) показатели влияния:

- число граждан, удовлетворенных качеством и своевременностью рассмотренным обращением;
- процент мер, принятых по обращениям [9].

Несколько иной – интегральный подход применяется Всемирным банком, который позволяет оценивать эффективность работы в сравнении с другими государствами при помощи показателя GRICS (Governance Research Indicator Country Snapshot). При этом оценка эффективности управления состоит из 6 индексов, отражающих 6 параметров государственного управления:

- политическая стабильность и отсутствие выступлений против власти
- соблюдение прав граждан и их возможность влиять на чиновников
- эффективность деятельности правительства
- качество регулирования экономических процессов
- главенство закона в принятии решений
- способность правительства сдерживать коррупцию [10].

Помимо этих показателей, применение которых относится к органам государственного

управления, некоторыми исследователями предлагаются также следующие критерии оценки эффективности работы института Уполномоченного по правам человека и его сотрудников:

- количество жалоб заявителей на сотрудника;
- количество рассмотренных жалоб;
- количество принятых граждан;
- правомерность принятия или отказа жалобы;
- своевременное рассмотрение обращений;
- правовая обоснованность предложений;
- процент положительно разрешенных обращений, жалоб [11].

Таким образом, исходя из рассмотренных выше подходов, предполагается целесообразным использование следующих критериев в оценке эффективности деятельности органов государственной власти по обращениям граждан:

а) организационные показатели:

- наличие инструкций, методических рекомендаций по работе с жалобами;
- соотношение количества сотрудников с количеством поступающих обращений;

б) показатели результативности:

- соотношение удовлетворенных обращений к количеству обращений в год;
- соотношение принятых мер, требуемых обратившимся лицом к количеству иных ответов на обращения;
- соотношение нарушений порядка рассмотрения обращений к общему количеству обращений;

в) показатели конечного результата:

- снижение обращений на нарушение прав человека по конкретным направлениям;
- соотношение количества повторных жалоб к общему количеству обращений.

Таким образом, оценивая эффективность деятельности органов государственной власти по обращениям граждан можно предположить следующее:

- в органах государственной власти проводится определенная работа, направленная на устранение причин, побуждающих граждан обращаться;

- органы государственной власти стремятся к обеспечению прав, свобод и законных интересов обращающихся лиц, при этом, меры, принимаемые ими в данном направлении, не всегда удовлетворяют истинные потребности граждан;

- в работе с обращениями имеется ряд проблем, обуславливающих относительно низкую эффективность деятельности;

- имеющиеся проблемы могут быть обусловлены недостатками в системе обращений граждан.

Полагаем что, внедрение данных механизмов позволит в будущем разрешить имеющиеся проблемы в работе с обращениями граждан и тем самым обеспечить, как восстановление законных прав граждан, с одной стороны, так и разрешение их насущных проблем.

Использованные источники

1. Конституция Республики Узбекистан. // Национальная база данных законодательства, 01.05.2023 г., № 03/23/837/0241
2. Маматов Х. Фуқаролар мурожаатлари – қонун муҳофазасида //Ҳуқуқ ва бурч. <http://huquqburch.uz/uz/view/803>
3. Рахмонкулов Х.Р. Фуқаролик: ҳуқуқлар, бурчлар, эркинликлар. – Т., 1991. – 172 б.
4. Президент Узбекистана объявил о полной перезагрузке системы народных приёмных / Электронный ресурс: <https://www.uzdaily.uz/ru/prezident-uzbekistana-obiavil-o-polnoi-perezagruzke-sistemy-narodnykh-priiomnykh/> дата обращения: 20.11.2025.
5. Государственное управление: основы теории и организации. - М., 2000.
6. Деев А.С., Хвощин А.А. Эффективность и результативность публичного управления. Учебное пособие. – Тюмень: ТюмГУ, 2007. С. 13.
7. Алмонд Г., Пауэлл Дж., Стром К., Далтон Р. Сравнительная политология сегодня. Мировой обзор. – М.: Аспект Пресс, 2002.
8. Likert, 1961.
9. Шелкоплясова Г.С., Шелкоплясов А.Д. Эффективность и результативность – основные показатели профессиональной деятельности государственных гражданских служащих. // Сборник научных трудов СевКавГТУ. Серия «Экономика». 2009, № 9.
10. См. справочные материалы Секретариата доноров «Интегральные показатели эффективности реформы государственного управления» // Электронный ресурс <http://info.worldbank.org/governance/kkz2002>.
11. Курсы дистанционного образования Санкт-Петербургского центра "Стратегия" // Электронный ресурс http://strategy-spb.ru/edu/?do=manual&man_grup=170&doc=801&pr_id_dl=10

FARG'ONA VILOYATIDA AYOLLAR JINOYATCHILIGINING HOLATI, TUZILISHI VA DINAMIKASI HAMDA RESPUBLIKA BILAN QIYOSIY TAHLILI

O'rinova Dilshoda Adxamovna

Farg'ona viloyati IIB Jamoat xavfsizligi xizmati,
mustaqil izlanuvchi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Farg'ona viloyatida ayollar jinoyatchiligining hozirgi holati, uning tarkibi, dinamikasi va hududiy xususiyatlari keng qamrovli tarzda tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: ayollar jinoyatchiligi, jinoyat dinamikasi, jinoiy xulq, Farg'ona viloyati, qiyosiy tahlil.

Аннотация. В данной статье всесторонне проанализировано современное состояние женской преступности в Ферганской области, ее структура, динамика и территориальные особенности.

Ключевые слова: женская преступность, динамика преступности, преступное поведение, Ферганская область, сравнительный анализ.

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the current state of female criminality in the Fergana region, focusing on its structure, dynamics, and territorial characteristics.

Keywords: female criminality, crime dynamics, criminal behavior, Fergana region, comparative analysis.

Bugungi kunda mamlakatimizda jinoyatchilikning oldini olish va huquqbuzarliklar profilaktikasini kuchaytirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib, bu jarayonda ayollar jinoyatchiligi masalalarini ilmiy tahlil qilish alohida ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, hududlar kesimida jinoyatlarning tarkibi, sabablari va dinamikasini o'rganish jinoyatchilikning oldini olish bo'yicha aniq va manzilli chora-tadbirlarni ishlab chiqish imkonini beradi. Farg'ona viloyati misolida ayollar jinoyatchiligining holati va respublika ko'rsatkichlari bilan qiyosiy tahlili hududiy farqlarni aniq belgilashga, ularning shakllanishiga ta'sir etayotgan omillarni chuqur anglashga yordam beradi.

So'nggi yillarda O'zbekistonda jinoyatchilikning, xususan, ayollar jinoyatchiligining oldini olish bo'yicha davlat siyosati tizimli mustahkamlanib, profilaktika choralarini kuchaytirishga doir muhim hujjatlar qabul qilindi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi

kurashish tizimini samarali tashkil etish to'g'risida" 2021-yil 26-martdagi farmoni jinoyatchilikni hududlar kesimida o'rganish, gender statistikasini rivojlantirish va xavf guruhidagi shaxslar bilan manzilli ishlash vazifalarini belgilab berdi [1].

Ushbu strategik yondashuvning izchil davomiyligini ta'minlash maqsadida 2025-yil 3-yanvarda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2025-yilda respublika mahallalarida xavfsiz muhitni yaratish va huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olish tizimi samaradorligini yanada oshirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qaror qabul qilindi. Mazkur hujjat avvalgi profilaktika islohotlarini mantiqan davom ettirib, mahallalarda kriminogen vaziyat barqarorligini ta'minlash, jinoyatchilikni erta bosqichda aniqlash va aholi uchun xavfsiz muhitni yaratishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar dasturini belgilab berdi [2]. Qarorning mazmunida mahalla institutining profilaktikadagi o'rnini yanada kuchaytirilib, joylarda aholi qatlamlari bilan manzilli ishlash, xavf guruhidagi shaxslarni erta aniqlash, uyma-uy tushuntirish ishlarini tako-

millashtirish va mahalliy hamkorlik mexanizmlarini kengaytirishga alohida e'tibor qaratilgan.

Shuningdek, 2025-yil 18-avgustda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ayrim qarorlariga mahallalarda jinoyatchilikning barvaqt oldini olish tizimi natijadorligini yanada oshirishga qaratilgan o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi Prezident qarori oila-turmush doirasidagi jinoyatlarning oldini olish, zo'ravonlik holatlarini erta aniqlash hamda profilaktik hamkorlik mexanizmlarini yanada takomillashtirish bo'yicha mas'ul tashkilotlarga qo'shimcha vazifalar yukladi [3]. Mazkur qaror profilaktika sohasidagi institutsional tizimni mustahkamlash, hududlarda xavfsizlikning barqaror modelini yaratish va aholiga bevosita yo'naltirilgan ishlar samaradorligini oshirishga qaratilgan.

Ayollar huquqlarini himoya qilish, gender tenglikni ta'minlash va oilaviy munosabatlarda barqarorlikni mustahkamlashga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlar, xususan, Oila kodeksi hamda "Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash to'g'risida"gi qonun ayollar jinoyatchiligining ijtimoiy-psixologik omillarini chuqur tahlil qilish uchun muhim huquqiy asos yaratadi. Mazkur normativ-huquqiy hujjatlar nafaqat oilaviy nizolar, tazyiq va zo'ravonlikning oldini olish bo'yicha kompleks mexanizmlarni belgilab beradi, balki ayollarning huquqiy savodxonligini oshirish, ijtimoiy rolini kuchaytirish va ularga ko'rsatiladigan davlat qo'llab-quvvatlash choralari izchilligini ta'minlaydi.

Ushbu yo'nalishda tadqiqotlar olib borgan S.S.Niyozova va S.N.Salayev ushbu jarayonning mazmunini sharhlar ekanlar, zo'ravonlikning oldini olish bo'yicha davlat siyosati faqat jismoniy tazyiqni bartaraf etishga emas, balki xotin-qizlarga nisbatan huquqbuzarliklarni keltirib chiqaruvchi ijtimoiy, psixologik va iqtisodiy omillarni aniqlash hamda ularni bartaraf etishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar tizimidan iborat ekanini ta'kidlaydilar [4]. Ularning fikricha, ayolning huquqlaridan xabardorligi, ijtimoiy faolligi va ruhiy barqarorligi kuchaytirilmas ekan, jinoyatchilikning oldini olishda yuqori natijalarga erishish qiyin.

Ayollar jinoyatchiligini o'rganishda shaxsning ijtimoiy maqomi, oiladagi mavqeyi va ijtimoiy muhitning ta'sirini aniqlash ham alohida ilmiy

yondashuvni talab etadi. L.V. Frank jabrlanuvchi shaxsiga doir o'z tadqiqotlarida uning jamiyatdagi o'rni, ijtimoiy roli va dunyoqarashi asosiy determinantlar sifatida shakllanishini qayd etadi [5]. Ushbu nazariy qarashlar ayollar jinoyatchiligining shakllanishida gender sotsializatsiyasi, an'anaviy rollar, oilaviy nazoratning yetishmasligi yoki ortiqqligi kabi ko'plab omillar o'zaro bog'liq holda ta'sir ko'rsatishini anglatadi.

Shuningdek, tadqiqotchi M. Abdurasulovanning ilmiy izlanishlarida ayollar tomonidan sodir etilgan jinoyatlarning ichki psixologik ildizlari, xususan, oilaviy ziddiyatlar, tazyiq, zo'ravonlik, ruhiy tushkunlik, iqtisodiy qaramlik va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning yetishmasligi muhim determinantlar sifatida ko'rsatiladi. Uning fikricha, ayollarning jinoyat sodir etishiga olib keladigan omillar ko'pincha ularning psixologik holati, shaxslararo munosabatlaridagi izdan chiqishlar, stress, qo'rquv, o'zini himoya qilishga bo'lgan ehtiyoj yoki jamiyatda o'z o'rnini topa olmaslik kabi kompleks holatlar bilan bog'liq [6]. Shuning uchun ayollar jinoyatchiligini tahlil qilishda individual-psixologik omillar bilan bir qatorda, ularning keng ijtimoiy muhitini o'rganish ham zarur.

Mazkur mavzuning ilmiy ahamiyati shundaki, Farg'ona viloyati misolida o'tkazilgan tahlillar ayollar jinoyatchiligining tarkibi, asosiy turlari, ularning o'sish-pasayish dinamikasi va psixologik omillari respublika darajasidagi umumiy ko'rsatkichlar bilan solishtiriladi. Hududiy farqlar, oilaviy nizolarning o'ziga xos ko'rinishlari, ijtimoiy-iqtisodiy sharoit, bandlik darajasi va mahalliy mentalitetning ta'siri aniqlanadi. Bunday qiyosiy yondashuv profilaktika tizimini takomillashtirishda, xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlashning manzilli mexanizmlarini ishlab chiqishda, oilaviy ziddiyatlar va psixologik inqirozlarning oldini olishda ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishga imkon yaratadi. Shuningdek, olingan natijalar ayollar jinoyatchiligini kamaytirishga qaratilgan ijtimoiy-siyosiy strategiyalarni takomillashtirish, gender tenglikni kuchaytirish, mahalliy ijtimoiy xizmatlar samara-dorligini oshirish, ayollarning iqtisodiy mustaqilligini ta'minlash va oilaviy tarbiya tizimida psixologik madaniyatni rivojlantirish uchun nazariy metodik asos bo'lib xizmat qiladi.

Mazkur tadqiqotning metodologiyasi ayollar jinoyatchiligining 2005–2024-yillar oralig'ida

O'zbekiston va Farg'ona viloyatidagi o'zgarishlarini chuqur tahlil qilishga qaratilib, statistik-dinamik tahlil, qiyosiy yondashuv, kriminologik diagnostika va normativ-huquqiy tahlil usullarini o'z ichiga oladi. Ayollar jinoyatchiligi murakkab ijtimoiy hodisa sifatida ijtimoiy beqarorlik, iqtisodiy tengsizlik, gender diskriminatsiyasi, oilaviy zo'riqishlar va huquqiy ongning pastligi kabi omillar bilan chambarchas bog'liq bo'lgani sababli, tadqiqotda ko'p omilli metodlar qo'llanishi ilmiy zarurat hisoblanadi.

Statistik-dinamik tahlil usuli yordamida 2005–2024-yillar oralig'ida ayollar jinoyatchiligi qanday bosqichlarda o'zgarib borganini aniqlashga e'tibor qaratildi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, 2005–2007-yillarda ayollar jinoyatchiligi bosqichma-bosqich oshib borgan: 2005-yildan 2006-yilga o'tish jarayonida jinoyatlar 6,6 foizga, 2007-yilda esa yana 13 foizga ko'paygan. 2008–2010-yillar davomida esa umumiy o'sish 40 foizdan ortiqni tashkil etgan bo'lib, bu davr ayollar orasida sodir etilgan jinoyatlar soni muntazam ko'tarilganini ko'rsatadi. 2011-yilda ma'lum darajada pasayish qayd etilgan bo'lsa-da, 2012-yilda ko'rsatkich yana 6 foizga o'sgan. Ushbu yillardagi tebranishlar iqtisodiy bosimlar, oilaviy ajrimlar va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning sustligi bilan bog'liq holda talqin qilindi.

Statistik ma'lumotlar 2013–2016-yillarda ayollar jinoyatchiligida barqaror pasayish bo'lganligini ko'rsatdi. Xususan, 2013-yilda jinoyatlar 2,4 foizga kamaygan, 2014-yilda yana 1 foizga pasayish kuzatilgan, 2015-yilda 7,5 foizlik, 2016 yilda esa 5 foizga yaqin pasayish qayd etilgan. Bu davrdagi dinamik kamayish davlat tomonidan olib borilgan gender siyosati, ijtimoiy-ma'naviy islohotlar va ayollar bandligini kengaytirish bo'yicha dasturlar natijasi sifatida baholanadi.

Shu bilan birga, dinamik tahlilning muhim qismi 2017–2019-yillardagi keskin pasayishlarni o'rganishdan iborat bo'ldi. 2017-yilda jinoyatlar 14 foizga, 2018-yilda 34 foizdan ortiq, 2019-yilda esa 25 foizdan ko'proq kamaygani aniqlanib, ushbu yillar ayollar jinoyatchiligi bo'yicha eng past ko'rsatkichlar qayd etilgan davr sifatida ilmiy baholandi. 2020-yildan boshlab pandemiya davri natijasida ayollar jinoyatchiligi yana o'sishga yuz tutdi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, 2021-yilda ayollar jinoyatchiligi 1,6 barobarga oshgan, 2022-yilda

esa o'sish 20 foizdan ortiqni tashkil etgan. Bu ko'rsatkich pandemiya sharoitida iqtisodiy bosimlarning keskin kuchaygani, ruhiy tushkunlik va oilaviy ziddiyatlarning ortgani bilan bog'liq tarzda izohlandi. 2023–2024-yillarda esa jinoyatlar qayta kamayish bosqichiga kirib, 2023-yilda 40 foizdan ortiq pasayish, 2024-yilda esa yana bir necha foizlik kamayish qayd etilgan.

Ushbu statistik jarayonlar qiyosiy (komparativ) tahlil orqali Farg'ona viloyati ko'rsatkichlari bilan solishtirildi. Respublika miqyosida 2020–2022-yillarda kuzatilgan keskin o'sish Farg'ona viloyatida o'zining analog ko'rinishda, ammo nisbatan yumshoq shaklda 2021–2023-yillarda namoyon bo'ldi. Xususan, viloyatda ayollar jinoyatchiligi ulushi 11,5 foizdan 13,6 foizgacha ko'tarilgan bo'lib, bu ko'rsatkichlar respublika darajasidagi keskin sakrashlarga yetmagan bo'lsa-da, hududda barqaror yuqorilash tendensiyasi kuzatilgan. Bu farq viloyatning ijtimoiy-iqtisodiy tarkibi, bandlik darajasi, mahalla institutining faolligi va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining hududiy xususiyatlari bilan izohlanadi.

Metodologiya yana bir tarkibiy qismi kriminologik diagnostika bo'lib, u orqali ayollar jinoyatchiligiga olib keluvchi psixologik, ijtimoiy va oilaviy omillar tahlil qilindi. Gender stereotiplari, oilaviy tazyiq, zo'ravonlik, iqtisodiy qaramlik, ruhiy tushkunlik, pandemiya davridagi stress-indikatorlar ayollarning huquqbuzarlikka moyilligi bilan bevosita bog'liq ekani ilmiy asosda qayd etiladi. Bundan tashqari, tadqiqot normativ-huquqiy tahlil yondashuvi asosida Oila kodeksi, "Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash to'g'risida"gi qonun va gender tenglik siyosati bilan bog'liq davlat dasturlarining samaradorligini baholashga qaratildi. Ushbu hujjatlar ayollar jinoyatchiligini kamaytirishda muhim institutsional omil bo'lib, oilaviy ziddiyatlarning oldini olish, ayollarning ijtimoiy himoyasini kuchaytirish va ularning huquqiy madaniyatini oshirishga xizmat qilishi aniqlangan.

Tahlil va natijalar shuni ko'rsatadiki, ayollar tomonidan sodir etilayotgan jinoyatlarni faqat umumiy soni bo'yicha emas, balki ularning turlari, motivlari va sodir etilish sharoitlari kesimida o'rganish ham muhim ilmiy xulosalar chiqarish imkonini beradi. Jinoyat turlari bo'yicha qiyosiy

tahlil respublika va Farg'ona viloyati ko'rsatkichlari o'rtasida sezilarli farqlar mavjudligini ko'rsatadi. Avvalo, iqtisodiy motivli jinoyatlar blokida kuzatilgan tendensiyalar diqqatga sazovordir. Respublika bo'yicha 2017–2019-yillarda ayollar jinoyatchiligi keskin pasayish bosqichiga kirgan bo'lsa, Farg'ona viloyatida 2021–2023-yillar davomida o'g'rilik, firibgarlik va talonchilik kabi an'anaviy mulkiy jinoyatlar bo'yicha 30–40 foizlik pasayish qayd etilgan. Bu holat Farg'ona viloyatida ayollar jinoyatchiligining iqtisodiy omillar bilan bog'liq segmenti izchil qisqarib borayotganidan dalolat beradi.

Amaliy jihatdan bu jarayon ayollar bandligini oshirish, kichik biznes va tadbirkorlikka jalb etish, ijtimoiy yordam dasturlarining nisbatan samarali yo'lga qo'yilishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Natijada, ayollar tomonidan sodir etiladigan klassik mulkiy jinoyatlar ulushi kamayib, jinoyatchilikning iqtisodiy bazasi nisbatan torayib borgan.

Biroq, jinoyatlarning boshqa toifalarida aksincha tendensiya kuzatiladi. Respublika miqyosida 2020–2022-yillarda maishiy-nizoli jinoyatlar, oilaviy ziddiyatlar, psixologik bosim va hissiy tanglik ostida sodir etilgan huquqbuzarliklar sezilarli darajada ko'paygan. Farg'ona viloyatida ham 2021–2023-yillardagi raqamlar ushbu umumiy yo'nalishning hududiy analogini ko'rsatadi: mazkur davrda bezorilik jinoyatlari 100 foizdan ortiq, rashk motividagi jinoyatlar esa 55 foizgacha o'sish tendensiyasini namoyon qilgan. Bu ko'rsatkichlar ayollar jinoyatchiligi tarkibida ruhiy-psixologik zamin kuchayib borayotganini, ya'ni jinoyat sodir etishning asosiy sabablari tobora ko'proq ichki psixologik zo'riqish, hissiy beqarorlik, oilaviy nizolar va shaxslararo qarama-qarshiliklar bilan bog'lanayotganini ko'rsatadi. Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, Farg'onada ayollar jinoyatchiligi asta-sekin iqtisodiy manfaatga asoslangan jinoyatlardan maishiy, hissiy va psixologik ziddiyatlarga yo'naltirilgan jinoyat turlari tomon siljib bormoqda.

Jinoyatlarning sodir etilish vaqti tahlil qilganda muhim xulosalar yuzaga chiqadi. 2021–2023-yillar davrida Farg'ona viloyatida kunduzgi jinoiy faollik yil sayin 6–24 foiz oralig'ida qisqarib borgan bo'lsa, ayrim yillarda kechasi sodir etiladigan jinoyatlar ulushi 10 foizgacha oshgani

aniqlangan. Vaqt omili bo'yicha bunday siljish respublika miqyosida kuzatilayotgan "jinoyatchilikning vaqt ko'chishi" fenomeniga mos keladi. Ya'ni, ayollar tomonidan sodir etilayotgan jinoyatlar ko'proq tungi vaqtlarga, nazorat va ijtimoiy ko'rinuvchanlik past bo'lgan sharoitlarga ko'chib borayotganini ko'rsatadi. Bu esa, bir tomondan, profilaktika choralarining ko'proq kunduzgi davrga yo'naltirilgani, ikkinchi tomondan, tungi vaqtda oilaviy nizolar, maishiy mojarolar va hissiy portlashlar ehtimoli ortishi bilan izohlanishi mumkin.

Shu bilan birga, Farg'ona viloyati misolida ayollar jinoyatchiligi respublika bo'yicha kuzatilayotgan umumiy tendensiyalarni takrorlagan holda, bir qator jihatlarida o'ziga xos xususiyatlarni namoyon etadi. Hududda iqtisodiy holatdagi jinoyatlar asta-sekin qisqarib borayotgani, aksincha, maishiy nizolar, rashk, psixologik tanglik va oilaviy ziddiyatlarga asoslangan huquqbuzarliklar nisbatan faollashgani ayollar jinoyatchiligida ruhiy-ijtimoiy omillarning ta'siri kuchayib borayotganini bildiradi. Jinoyatlarning sodir etilish vaqtidagi siljishlar ham mazkur jarayonni yanada keskinlashtiradi: kunduzgi huquqbuzarliklar kamaygan bo'lsa-da, ayrim yillarda tungi jinoyatlar ulushining ortgani ijtimoiy muhitdagi beqarorlik, psixologik himoyaning sustligi va ayrim oilalarda ziddiyatlarning chuqurlashganini ko'rsatadi.

Umuman olganda, O'zbekiston Respublikasi va Farg'ona viloyati bo'yicha olingan tahliliy natijalar ayollar jinoyatchiligiga ta'sir etuvchi omillarning ko'p qatlamli, murakkab va o'zaro bog'liq ekanini yaqqol ko'rsatadi. Jinoyatchilikka sabab bo'layotgan asosiy omillar orasida oilaviy ziddiyatlarning kuchayishi, psixologik bosim va hissiy zo'riqishlar, iqtisodiy qiyinchiliklar, bandlik imkoniyatlarining yetishmasligi, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimlarining ayrim hududlarda samarali ishlamasligi alohida o'rin tutadi. Aynan shu omillar ayollarni huquqbuzarlikka olib keluvchi sharoitlarni yaratadi, shaxsning qaror qabul qilish jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatadi va ijtimoiy moslashuvning izdan chiqishiga sabab bo'ladi.

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ayollar jinoyatchiligini kamaytirish bo'yicha amalga oshiriladigan choralar faqat huquqiy vositalar bilan cheklanmasligi, balki ijtimoiy-psixologik, iqtisodiy va ma'naviy yo'nalishlarda uyg'unlashtirilgan

kompleks siyosatni talab etadi. Jinoyatchilikning zamirida ko'pincha shaxsning ruhiy bosimi, oilaviy nizolar, iqtisodiy qaramlik yoki psixologik yordamning yetishmasligi turgani sababli, profilaktik yondashuvlar ham shaxsning ichki-psixologik holatini chuqur inobatga olgan holda yo'lga qo'yilishi lozim. Farg'ona viloyati misolida aynan maishiy ziddiyatlar va psixologik tanglikka asoslangan jinoyatlarning ko'payib borayotgani ijtimoiy xizmatlar, psixologik yordam markazlari va oilaviy muammolarni erta aniqlash mexanizmlarini yanada kuchaytirish zarurligini anglatadi.

Shu nuqtai nazardan, ayollar jinoyatchiligi profilaktikasida quyidagi yo'nalishlar ustuvor ahamiyat kasb etadi; *birinchidan*, manzilli psixologik yordam tizimini kengaytirish, ya'ni zo'ravonlik, tazyiq yoki oilaviy nizolarga duch kelayotgan ayollar uchun tezkor va doimiy psixologik ko'mak mexanizmlarini yaratish; *ikkinchidan*, ayollar bandligini oshirish, ularni tadbirkorlik, kasb-hunar va mehnat bozoriga faol jalb qilish orqali iqtisodiy qaramlikni kamaytirish; *uchinchidan*, mahalla, oila va ta'lim muassasalari orqali ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimlarini kuchaytirish, oilaviy barqarorlikni mustahkamlash va nizolarni erta bartaraf etishga qaratilgan profilaktik mexanizmlarni takomil-

lashtirish; *to'rtinchidan*, huquqiy ong va huquqiy madaniyatni oshirish bo'yicha targ'ibot faoliyatini kengaytirish, ayollar uchun huquqiy bilimlarni amaliy ko'rinishda yetkazish.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, ayollar jinoyatchiligi masalasi jamiyatning ijtimoiy salomatligi, oilaviy barqarorligi va gender tengligi bilan bevosita bog'liq bo'lib, uni bartaraf etish uzoq muddatli, ilmiy asoslangan, kompleks yondashuvni talab etadi. Tadqiqot natijalari shundan dalolat beradiki, individual va manzilli profilaktika choralari kengaytirish, ayollarni ijtimoiy-iqtisodiy qo'llab-quvvatlash tizimini kuchaytirish, psixologik yordam infratuzilmasini takomillashtirish va oilaviy nizolarni erta aniqlash bo'yicha samarali mexanizmlarni yaratish kelgusida ayollar jinoyatchiligining barqaror pasayishiga erishishning eng muhim shartlaridir. Bu yo'nalishlarning izchil amalga oshirilishi nafaqat Farg'ona viloyatida, balki umuman mamlakat miqyosida jinoyatchilikni kamaytirish, ayollar manfaatlarini himoya qilish va gender tengligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan manbalar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish tizimini samarali tashkil etish to'g'risida" 2021-yil 26-martdagi PF-6196-son farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 3-yanvardagi PQ-1-son qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 18-avgustdagi PQ-253-son qarori.
4. Niyozova S.S., Salayev N.S. Kriminologiya: Darslik. – Toshkent: Ichki ishlar vazirligi Akademiyasi, 2024. – B. 157
5. Франк Л.В. Виктимология и виктимность. – Душанбе, 1972. – С. 8-12.
6. Abdurasulova M. Kriminologiya. – Toshkent: Adolat, 2007. – B. 26
7. Abdurasulova Q.R. Ayollar jinoyatchiligining jinoyat huquqiy va kriminologik muammolari: Yurid.fan. nomz. ... dis. – Toshkent, 2006.
8. Тарновская П.Н. "Женщины-убийцы". Антропологическое наследие. – СПб., 1902; Воронки Т.С. Антропологическое исследование. – СПб., 1891.
9. Мурадова Я.Р. Женская преступность: общефедеральный и региональные аспекты криминологической характеристики, основные направления профилактики (на материалах Краснодарского и Ставропольского краёв): Дис. канд. юрид. наук. – Волгоград, 2008.
10. Щербакова Л.М. Женская насильственная преступность в современной России: криминологические проблемы: Дис. канд. юрид. наук. – Москва, 2008.
11. Heidensohn, F. The Deviance of Women: A Critique and an Enquiry. The British Journal of Sociology, 19 (2), 1968., 164.
12. Leonard, E. A Critique of Criminology Theory: Women, Crime and Society. New York/London: Longman. 1982

O'ZBEKISTONDA EKSTRADITSIYA VA MAHKUMNI TOPSHIRISH INSTITUTLARINI HUQUQIY MUSTAHKAMLASH MUAMMOLARI: NAZARIYA VA AMALIYOT

Nasrullayev Firdavs Suxrobovich

O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti
mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Maqolada O'zbekistonda ekstraditsiya va mahkumlarni topshirish institutlarini huquqiy mustahkamlashning dolzarb muammolari tahlil qilingan. Amaldagi qonunchilikda ushbu tushunchalarning aniq huquqiy ta'riflarining mavjud emasligi ularni qo'llashda turli talqinlarga sabab bo'layotgani asoslangan. Ekstraditsiya va topshirish tartibotlarini xalqaro standartlar bilan uyg'unlashtirish, milliy qonunchilikda mustaqil institut sifatida huquqiy jihatdan aniq belgilash taklif etilgan.

Kalit so'zlar: ekstraditsiya, mahkumni topshirish, jinoyat protsessi, xalqaro hamkorlik, huquqiy tartibga solish.

Аннотация. В статье анализируются проблемы правового закрепления институтов экстрадиции и передачи осуждённых в Узбекистане. Подчёркивается отсутствие чётких легальных дефиниций, что вызывает разночтения в право применении. Обосновывается необходимость гармонизации национального регулирования с международными стандартами и законодательного уточнения правовой природы указанных институтов.

Ключевые слова: экстрадиция, передача осуждённых, уголовный процесс, международное сотрудничество, правовое регулирование.

Abstract. The article examines the challenges of legally defining extradition and the transfer of convicted persons in Uzbekistan. The absence of clear statutory definitions leads to inconsistencies in legal practice. The study argues for harmonizing national procedures with international standards and for establishing precise legal definitions of these institutions within domestic legislation.

Keywords: extradition, transfer of convicted persons, criminal procedure, international cooperation, legal regulation, risk factors.

Ekstraditsiya va mahkumlarni topshirish institutlari zamonaviy jinoyat-protsessual hamkorlikning eng muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ular transmilliy jinoyatchilikka qarshi kurashish, jazoni ijro etish hamda inson huquqlarini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Mamlakatlar o'rtasidagi o'zaro huquqiy yordamning ushbu shakllari xalqaro shartnomalar va milliy qonunchilik normalari asosida amalga oshiriladi va sud hukmlarini ijro etishda, ayblanuvchi yoki mahkumga nisbatan vakolatli davlat huquqiy tasarrufiga yetkazilishida muhim bog'lovchi vosita sifatida xizmat qiladi.

Ayniqsa, mahkumni o'z fuqaroligi bo'lgan davlatga jazoni o'tash uchun topshirish instituti insonparvarlik prinsiplarini amalga oshirish, jamiyatga moslashtirish jarayonini yengillashtirish va qayta jinoyat sodir etilishining oldini olishda alohida ahamiyatga ega.

Shu bilan birga, "ekstraditsiya" va "topshirish" tushunchalarining huquqiy tabiati, tartibi va maqsadlari o'rtasidagi farqlar milliy va xalqaro huquqda aniq mustahkamlanishi talab etiladi. Mazkur maqolada ushbu institutlarning huquqiy mohiyati, o'zaro farqlari hamda amaldagi tartib-taomillarni takomillashtirish sabablari tahlil qilinadi.

Jinoyat-protsessida jinoyat ishlari bo'yicha xalqaro hamkorlik instituti shaxsni jinoiy javobgarlikka tortish va hukmni ijro etish uchun ushlab berish (*ekstraditsiya*) hamda ozodlikdan mahrum etilgan shaxsni fuqarosi bo'lgan davlatda jazoni o'tashni davom ettirish uchun topshirish institutlarini o'z ichiga oladi.

Yuridik adabiyotlarda shu kunga qadar “ekstraditsiya” tushunchasi va uning huquqiy mazmuni yuzasidan yagona ilmiy yondashuv shakllanmagan. O'zbekiston Respublikasining amaldagi Jinoyat-protsessual kodeksida “*ekstraditsiya*” atamasi to'g'ridan-to'g'ri qo'llanilmasligiga qaramay, ushbu institut milliy huquq tizimida bir qator qonunlar va normativ-huquqiy hujjatlar bilan tartibga solingan. Jumladan, 2018-yil 2-iyuldagi “O'zbekiston Respublikasi bilan Turkiya Respublikasi o'rtasida shaxslarni ekstraditsiya qilish to'g'risidagi bitimni ratifikatsiya qilish haqida”gi qonunda ekstraditsiya institutining huquqiy asoslari, tartibi va ikki davlat o'rtasidagi o'zaro hamkorlik mexanizmlari aniq belgilab qo'yilgan [1].

A.I. Djigar, yondashuvdan kelib chiqib, “*ekstraditsiya*” va “*topshirish*” atamalarini mazmuni jihatdan o'zaro o'xshashligini rad etib bo'lmaydi. Shuning uchun, mazkur tushunchalarni huquqiy adabiyotlarda bir-biriga o'xshash atamalar sifatida foydalanish mumkin, deb hisoblaydi [2]. Biroq, T.V. Reshetnev bildirgan fikr asosli, chunki bunday ikki xil yondashuvga yo'l qo'yib bo'lmaydi, lekin jinoyat-protsessual qonunchiligida yagona atamalardan foydalanish talab etiladi [3].

Bir xil huquqiy institutni “*topshirish*” va “*ekstraditsiya*” deb atash, shuningdek, JPKda mavjud bo'lmagan “*ekstraditsiya*” atamasini normativ hujjatlarda ishlatilishi amaliyotchilar orasida talqin qilishda tushunmovchiliklarga sabab bo'ladi. Shu bois, JPKga “*ekstraditsiya*” tushunchasining aniq huquqiy ta'rifini kiritish maqsadga muvofiqdir.

So'nggi yillarda ekstraditsiya institutini o'rganishga bo'lgan qiziqish sezilarli darajada oshmoqda. Bu institutning nazariy va amaliy jihatlari, uning shakllanish tarixi, hozirgi rivojlanish bosqichi va kelgusidagi taraqqiyot yo'nalishlari ko'p sonli ilmiy maqolalar va monografiyalarda yoritilmoqda [4]. Shu bilan birga, “*ekstraditsiya*” tushunchasini aniq ta'rifni belgilash masalasi borasida ilmiy bahsmunozaralar haligacha o'z dolzarbligini yo'qot-

magan [5]. R.M.Valeevning ta'kidlashicha, ushlab berish (*ekstraditsiya*) deganda, xalqaro shartnomalar hamda huquqning umume'tirof etilgan normalari va prinsiplariga asoslangan huquqiy yordam shakli tushuniladi. Uning mohiyati shundaki, jinoyat sodir etganlikda ayblanayotgan yoki sud hukmi bilan jazoga tortilgan shaxs, bo'lib turgan davlati tomonidan uning topshirilishini talab qilayotgan davlatga topshiriladi. Bunday talab quyidagi hollarda yuzaga kelishi mumkin: shaxs jinoyatni so'rov yuboruvchi davlat hududida sodir etgan bo'lsa yoki ushbu davlatning fuqarosi bo'lsa; jinoyatdan jabr ko'rgan davlat uni jinoiy javobgarlikka tortish uchun chiqarilgan hukmni ijro etish maqsadida topshirishni talab qilayotgan bo'lsa [6].

Adabiyotlarda qo'llanilayotgan “*ushlab berish*” tushunchasini tahlili shuni ko'rsatadiki, ko'pgina mualliflar ekstraditsiyani “*topshirish*” atamasi orqali ta'riflaydi. Biroq, ushbu atamaning o'zi amalda ekstraditsiyadan farq qiladigan va mustaqil yo'nalish sifatida shakllanib ulgurgan xalqaro hamkorlik institutlariga nisbatan ham qo'llaniladi. Bu esa jinoyat protsessi sohasida xalqaro hamkorlikning turli huquqiy mexanizmlarini aralashtirib yuborishga olib keladi [7].

Yuridik manbalarda “*ekstraditsiya*” atamasi, odatda, tor va keng ma'nolarda qo'llaniladi. Tor ma'noda “*shaxsni jinoiy javobgarlikka tortish yoki hukmni ijro etish uchun ushlab berish*” tushunchasi to'liq mos keladi. Keng ma'noda esa ekstraditsiya umumiy kategoriya sifatida talqin qilinib, faqat jinoiy javobgarlikka tortish uchun topshirish emas, balki xalqaro sud organlariga shaxslarni topshirish institutini, shuningdek jazoni o'tash uchun mahkumlarni topshirish institutlarini o'z ichiga qamrab oladi [8]. Bunda, keng ma'noda atamadan foydalanish uning lingvistik ma'nosiga tayanadi, ya'ni “*extraditia*” lotincha shaxsni tashqi subyektga topshirishning har qanday ko'rinishini anglatadi [9].

Terminologik munosabatga oid bahslarda “*ekstraditsiya*” va “*topshirish*” tushunchalar borasida bir xil yondashuv mavjud emas. Masalan, A.V. Naumovning ta'kidlashicha, xalqaro huquq amaliyotida “*jinoyatchilarni topshirish*” yoki boshqacha aytganda – “*ekstraditsiya*” deganda, davlat hududida jinoyat sodir etgan shaxsni javobgarlikka tortish yoki unga nisbatan chiqarilgan hukmni ijro etish uchun boshqa davlat yurisdiksiyasiga berish

jarayoni tushuniladi. Muallifning fikriga ko'ra, ushbu atama mazmunan ikki davlat o'rtasidagi jinoyat huquqi sohasida o'zaro huquqiy yordamning maxsus shaklini anglatadi [10].

V.M. Lebedevaning yondashuviga ko'ra, jinoyat sodir etgan shaxsni topshirish (*ekstraditsiya*) – ayblov yoki hukm ijrosini ta'minlash maqsadida jinoyat sodir etganlikda gumon qilingan yoki hukm qilingan shaxsni joylashgan davlat tomonidan uning fuqarosi bo'lgan davlatga berish tartibi [11].

Mualliflar tomonidan keltirilgan ta'riflarda “ekstraditsiya” va “topshirish” atamaları tahlili huquqiy nuqtai nazardan to'g'ri emas.

A.K. Romanov va O.B. Lyasyagin tomonidan ilgari surilgan fikrga ko'ra, “ekstraditsiya” va “topshirish” tushunchalarini bir xil deb tushunish nazariy va huquqiy jihatdan to'g'ri emas. Mualliflar keng ma'nodagi yondashuvni qo'llab-quvvatlar ekan, ekstraditsiyani faqat jinoyatchini bir davlatdan ikkinchisiga topshirish bilan cheklash hozirgi zamonaviy huquqiy amaliyotga mos kelmasligini ta'kidlaydilar. Ularning fikricha, ekstraditsiya instituti “topshirish”dan ancha keng bo'lib, uning tarkibiga xalqaro sud organlariga shaxsni o'tkazish, jazoni o'tash uchun mahkumni o'z mamlakatiga qaytarish kabi “topshirish”ning mustaqil shakllari kiradi. Shu sababli, “topshirish” ekstraditsiyaning bir ko'rinishi bo'lib, “ekstraditsiya” tushunchasi “topshirish”dan ko'ra ancha keng ma'noga ega [12].

T.V. Reshetnyovaning yondashuviga ko'ra, ekstraditsiya instituti bir nechta hajm va mazmundagi tarkibiy qismlardan iborat. Avvalo, jinoiy javobgarlikka tortish yoki hukmni ijro etish uchun shaxsni topshirish bir tarmoq sifatida ajratiladi. Shuningdek, ozodlikdan mahrum qilish jazosiga hukm qilingan shaxslarni jazoni o'z fuqaroligi bo'lgan davlatda o'tash uchun o'tkazish alohida institutning tarkibi sifatida qaraladi. Bundan tashqari, olimlar tomonidan ekstraditsiya jarayonini amalga oshirishda normalar majmuasini alohida bo'lim sifatida ko'radi. Ushbu guruhga ekstraditsiyaga oid tekshiruv, ekstraditsiya tranziti, shuningdek, bir nechta xorijiy davlatlardan kelib tushgan topshirish yoki o'tkazish haqidagi so'rovlar o'rtasidagi o'zaro qarama-qarshilikni hal etish tartiblari kiradi [13].

Ekstraditsiya – jinoyatchilikka qarshi kurash va jinoyat-protsessi sohasida adolatni ta'minlash, davlatlar o'rtasidagi hamkorlikning umumiy tarmoqlararo instituti. Jinoyatlarning oldini olish, ularni aniqlash va tergov qilish, shuningdek sud hukmlarini ijro etishga qaratilgan xalqaro huquqiy jarayon sifatida namoyon bo'ladi [14].

Ekstraditsiya huquqning biror-bir sohasi doirasi bilan cheklanmaydi. Jinoyat, jinoyat-protsessual, xalqaro, davlat huquqining qator institutlari bilan chambarchas bog'liq, shaxs huquqlari, davlat suvereniteti, siyosiy va ma'muriy munosabatlar, fuqarolik va boshpana kabi masalalar, shuningdek, davlatlar o'rtasidagi o'zaro hamkorlik kabi muhim sohalarga bevosita ta'sir ko'rsatadi [15].

O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksida ekstraditsiya masalalariga bag'ishlangan 65-bob (599–610-moddalar)ning joriy etilishi ekstraditsiya borasidagi ilmiy bahslarga nuqta qo'ydi. Endi ekstraditsiya jinoyat-protsessi doirasiga mansub institut sifatida rasman e'tirof etilgan deb hisoblanadi.

Ozodlikdan mahrum etilgan shaxsni jazoni o'tashni davom ettirish uchun qabul qilib olish va topshirish instituti – jinoyat protsessi sohasidagi xalqaro hamkorlikka nisbatan yangi yo'nalish bo'lib, uning maqsadi mahkumlarning ijtimoiy reabilitatsiyasi va qayta ijtimoiylashuviga ko'maklashish, jinoyatning takror sodir etilishini kamaytirish hamda jinoyat-ijroiya sohasida davlatlar o'rtasida o'zaro hamkorlikdagi munosabatlarni rivojlantirishdan iborat. Amalda ushbu institutning aniq huquqiy ta'rifi ilmiy manbalarda kam uchraydi, asosan, o'quv adabiyotida protsessual va huquqiy tartibga solish mexanizmlari doirasida bayon qilinadi [16].

A.I. Boysov mazkur masalaga oid tadqiqotlaridan birida quyidagi ilmiy ta'rifni keltiradi: «Mahkumlarni o'tkazish – bu bir davlat hududida ozodlikdan mahrum qilish jazosini o'tayotgan shaxsni uning fuqaroligi yoki doimiy yashash joyi bo'lgan boshqa davlatga hukmni ijro etish maqsadida o'tkazishdan iborat xalqaro-huquqiy tartibdir» [17].

D.N. Shuruxnova ta'kidlaganidek, mahkumni topshirish – xalqaro hamkorlikning maxsus huquqiy mexanizmi bo'lib, xalqaro shartnomalar

hamda milliy qonunchilik normalari asosida bir davlatda jinoyat sodir etib, ozodlikdan mahrum qilish jazosiga hukm qilingan shaxsni uning fuqarosi yoki doimiy yashovchisi bo'lgan boshqa davlatga jazoni ijro etish uchun o'tkazishni nazarda tutadi. Bunday topshirish ikki ishtirokchi davlat tashabbusi, shuningdek mahkumning o'zi yoki uning vakillari murojaatiga binoan amalga oshiriladi. Institutning asosiy maqsadi – mahkumga jazoni vatanida o'tash imkonini yaratish orqali uning jamiyatga qaytishi va kelgusida jinoyat sodir etishining oldini olishini ta'minlashdan iborat [18].

T.V. Reshetneva tadqiqotida mahkumni topshirishga quyidagicha ta'rif beradi: "Mahkumni topshirish huquqning mustaqil tarkibiy yo'nalishi sifatida hukm chiqargan davlatdan jazoni ijro etuvchi davlatga mahkumni o'tkazish tartibini belgilaydigan huquqiy normalar va prinsiplar majmuidan iborat. Mazkur institut jazoning keyingi qismi aynan ijro etuvchi davlatda o'talishini ta'minlashga qaratilgan" [19].

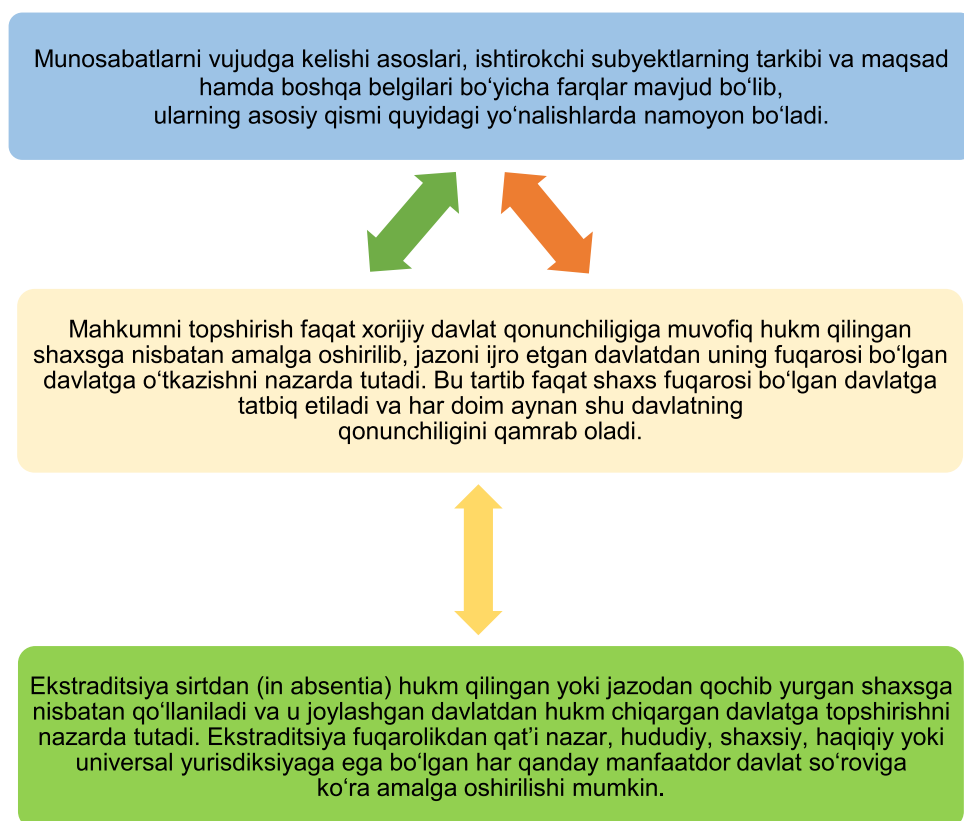
Ozodlikdan mahrum etilgan mahkumlarni jazoni o'z fuqaroligi bo'lgan davlatda o'tash uchun topshirishga oid huquqiy tartiblar yil sayin takomillashib bormoqda. Bu institut xalqaro jinoyat

protsessida hamkorlikning mustaqil yo'nalishi sifatida e'tirof etilayotgani uning o'ziga xos xususiyati, xalqaro va milliy huquq normalari bilan alohida qoidaga muvofiq tartibga solinishi, aniq maqsad va mazmunga egaligi bilan izohlanadi [20]. Mazkur yondashuv, o'z navbatida, xalqaro hamkorlikning ushbu yo'nalishidagi huquqiy rivojlanishga to'liq mos keladi va uning ilmiy jihatdan asoslangan deb baholash mumkin.

Hukm qilingan shaxsni topshirish va ekstraditsiya o'rtasidagi o'xshashlik shundaki, har ikkalasi ham qonuniy kuchga kirgan ayblov hukmi ijrosini ta'minlash maqsadida shaxsni bir davlat yurisdiksiyasidan boshqasiga o'tkazishni nazarda tutadi. Bu institutlar o'zaro hukmlarni tan olish va davlatlarning qonunlarini hurmat qilish prinsipiga asoslanadi.

Har ikki holatda ham shaxs boshqa davlatga jazoni o'tash uchun o'tkaziladi va bir xil jinoyat uchun qayta javobgarlikka tortilmaydi [21].

K.Ye. Kolibabning ta'kidlashicha, bir-biriga o'xshashligiga qaramasdan, ushlab berish va mahkumlarni topshirish institutlarini mohiyati o'rtasida farq mavjud [22].

Ekstraditsiyaning mahkumlarni topshirish institutidan farqi, nafaqat sud hukm chiqargan shaxslarga, balki jinoyat sodir etganlikda gumon qilinayotgan yoki ayblanayotgan shaxslarga nisbatan ham tatbiq etilishidir.

Yuqoridagi ta'riflar tahlilidan shuni anglash mumkinki, "ekstraditsiya" va "topshirish" tushunchalari to'liq bir ma'noli emas.

Ekstraditsiya — jinoyat sodir etganlikda gumon qilingan, ayblanayotgan yoki hukm qilingan shaxsni jinoiy javobgarlikka tortish yoki hukmni ijro etish maqsadida bir davlatdan boshqa davlat yurisdiksiyasi ixtiyoriga berishni nazarda tutuvchi, xalqaro shartnomalar va milliy qonunchilik normalariga tayangan holda amalga oshiriladigan, ko'p tarmoqli xususiyatga ega bo'lgan kompleks xalqaro-huquqiy institut.

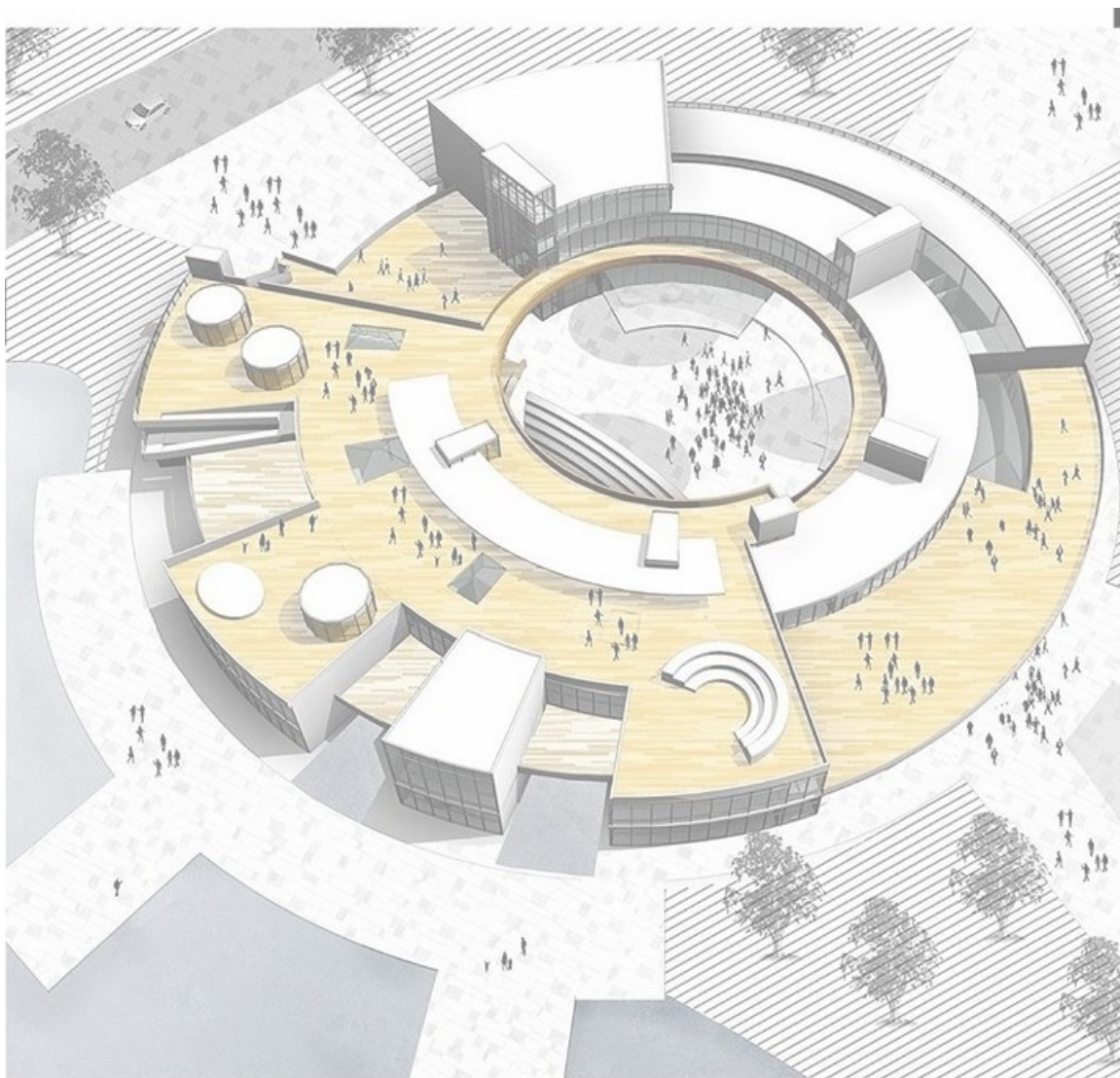
O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksida "topshirish" va "ekstraditsiya" atamaları aniq normativ ta'rifning mavjud emasligi amaliyotda qo'llashda muayyan qarama-qarshiliklar keltirib chiqarmoqda. Amaldagi qonunchilikda mazkur tushunchalarning huquqiy mazmuni, tartibi

va huquqiy oqibatlari keskin farq qilsa-da, ularning qonuniy ta'rifi mavjud emasligi ularning bir-biridan ajratilishini qiyinlashtiradi. Shu munosabat bilan, "topshirish" va "ekstraditsiya" tushunchalarining huquqiy mazmuni, tarkibiy belgilari o'rtasidagi asosiy farqlarni qonun darajasida mustahkamlash maqsadga muvofiqdir. Ushbu normalarni bevosita JPKga kiritish amaliy jihatdan doimo maqbul emas, chunki ekstraditsiya instituti ko'p tomondan xalqaro huquq normalariga tayanadi va huquqiy munosabatlarning mustaqil tarmog'ini tashkil qiladi. Shu bois, ushbu atamalarni aniq huquqiy ta'rifini alohida qabul qilinishi lozim bo'lgan *"Ekstraditsiya to'g'risida"*gi qonunda mustaqil normalar sifatida belgilash maqbul hisoblanadi. Mahkumni o'z fuqaroligi yoki doimiy yashash joyi bo'lgan davlatga jazoni o'tash uchun topshirish – bu jinoyat protsessual sohasidagi xalqaro hamkorlikning mustaqil yo'nalishi bo'lib, uning maqsadi mahkumga jazoni o'z milliy ijtimoiy muhitida o'tash imkonini yaratish orqali jinoiy jazoning maqsadlariga erishish samaradorligini oshiradi hamda insonparvarlik prinsipini ta'minlaydi.

Foydalanilgan manbalar

1. "O'zbekiston Respublikasi bilan Turkiya Respublikasi o'rtasida shaxslarni ekstraditsiya qilish to'g'risidagi bitimni ratifikatsiya qilish haqida" 2018-yil 2-iyuldagi O'RQ-477-son qonun.. Режим доступа: <https://lex.uz/docs/3803151>.
2. Джигарь А.И. Экстрадиция: терминологический аспект // Закон и право. – 2008. – № 6. – С. 108–110.
3. Решетнева Т.В. Экстрадиция полипатридов в российском уголовном судопроизводстве: проблемы теории и практики: Дис. ... канд. юрид. наук. – Ижевск, 2009. – 82 с.
4. Сафаров Н.А. Экстрадиция в международном уголовном праве: проблемы теории и практики. – М.: Юрлитинформ, 2005. – 256 с.
5. Бойцов А.И. Выдача преступников. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – 412 с.
6. Васильев Ю.Г. Институт выдачи преступников (экстрадиции) в современном международном праве: Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2003. – 189 с.
7. Строганова А.К. Экстрадиция в уголовном процессе Российской Федерации: Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2004. – 165 с.
8. Валеев Р.М. Выдача преступников в современном международном праве. – Казань: КГУ, 1976. – С. 19–65.
9. Смирнов М.И. Понятие и правовая природа выдачи (экстрадиции) // Прокурорская и следственная практика. – 2006. – № 3–4. – С. 100–109.
10. Ижнина Л.П. Соотношение терминов «правовая помощь по уголовным делам», «экстрадиция» и «выдача преступников» в российском уголовном процессе // «Чёрные дыры» в российском законодательстве. – 2008. – № 1. – С. 368–376.
11. O'zbek tilining izohli lug'ati. . URL: <https://izoh.uz/uz/word/ekstraditsiya>.
12. Наумов А.В. Практика применения Уголовного кодекса Российской Федерации: комментарий судебной практики и доктринальное толкование /под ред. Г.М. Резника. – М.: Норма, 2005. – 512 с.

13. Дадынский Ф.М. Латинско-русский словарь к источникам римского права. – М.: Зерцало, 1998. – 640 с.
14. Романов А.К., Лысягин О.Б. Институт экстрадиции: понятие, концепции, практика // Право и политика. – 2005. – № 3. – С. 45–52.
15. Волженкина В.М. Выдача в российском уголовном процессе. – М.: Юрист, 2002. – 210 с.
16. Уголовный процесс: Учебник для вузов / под ред. В.И. Радченко. 2-е изд. – М.: Норма, 2006. – 768 с.
17. Уголовный процесс: Учебник / под ред. В.П. Божьева. – М.: Норма, 2006. – 592 с.
18. Бойцов А.И. Институт передачи осужденных. В кн.: Международное уголовное право. – СПб., 2004. – С. 380–390.
19. Шурухнова Д.Н. Выдача, передача и выдворение лиц в отношениях государств: правовые и личные гарантии: Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2001. – 155 с.
20. Абдрашитова Р.З. Международное сотрудничество в сфере уголовного судопроизводства: проблемы становления и развития // Право и политика. – 2006. – № 2. – С. 115–121.
21. Смирнов М.И. Правовая природа экстрадиции // Прокурорская и следственная практика. – 2006. – № 4. – С. 102–105.
22. Колибаб К.Е. Институт передачи осужденных для отбывания наказания в другие государства // Журнал российского права. – 1999. – № 5–6. – С. 88–95.

AYOLLAR VA BOLALARGA NISBATAN SODIR ETILAYOTGAN JINOYATLARNING OLDINI OLISHDA UCHRAYDIGAN AYRIM MUAMMOLAR VA ULARNING YECHIMLARI

Normatova Shirin Abdulnabiyevna
O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi
Akademiyasi mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada ayollar va bolalarga nisbatan sodir etilishi mumkin bo'lgan huquqbuzarlik va jinoyatlarning oldini olishda uchraydigan ayrim muammolar va ularing yechimlariga doir masalalar tahlil etilgan. Shuningdek, maishiy jinoyatlarni sodir etishda zo'rlik ishlatishga asoslangan egoistik motivatsiya ustunlik qilishi hamda u g'arazgo'ylik motivlari bilan birlashishi mumkinligi o'rganilgan.

Maqolada ayollar va bolalarga nisbatan sodir etilayotgan jinoyatlarda jabrlanuvchi xulq-atvori ham muhim ahamiyatga ega ekanligi ta'kidlanib, uning oldini olish yuzasidan tegishli taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: ayollar, bolalar, jabrlanuvchi, jinoyatchilik, jihatlar, g'arazgo'ylik, xulq-atvor, huquqbuzarliklar, motiv, kriminologik.

Аннотация. В данной статье анализируются некоторые проблемы, возникающие при предотвращении правонарушений и преступлений, которые могут быть совершены в отношении женщин и детей, и вопросы, связанные с их решением. Кроме того показано, что при совершении бытовых преступлений преобладает эгоистическая мотивация, основанная на применении насилия, и она может сочетаться с корыстными мотивами. Подчеркивается важность поведения жертвы в преступлениях против женщин и детей, и даются соответствующие предложения и рекомендации по его предотвращению.

Ключевые слова: женщины, дети, жертва, преступность, аспекты, предвзятость, поведение, правонарушения, мотив, криминологический.

Abstract. This article analyzes some problems encountered in the prevention of offenses and crimes against women and children, and issues related to their solutions. In addition, this article shows that in the commission of domestic crimes, egoistic motivation based on the use of force prevails and can be combined with motives of malice. The article emphasizes the importance of victim behavior in crimes against women and children and provides relevant suggestions and recommendations for its prevention.

Keywords: women, children, victim, crime, aspects, bias, behavior, offenses, motive, criminological.

Mamlakatimizda jinoyatchilikka qarshi kurashish bo'yicha amalga oshirilgan keng ko'lamli islohotlar jarayonida xotin-qizlarga nisbatan tazyiq va zo'ravonliklarni erta aniqlash va ularni bartaraf etishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida» 2022-yil 28-yanvardagi farmonning 69-bandida xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash, ularning jamiyat

hayotidagi faol ishtirokini ta'minlashga bag'ishlangan bo'lib, gender tenglikni ta'minlash siyosatini davom ettirish, ular o'rtasida sog'lom turmush tarzini ta'minlash, og'ir ijtimoiy ahvolga tushib qolgan xotin-qizlarga ijtimoiy-huquqiy, psixologik yordam ko'rsatish, ularni manzilli qo'llab-quvvatlash, «Ayollar daftari» bilan manzilli ishlash, mutasaddi tashkilotlar tomonidan xotin-qizlarning muammolari o'z vaqtida bartaraf etilishi ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish kabi masalalar belgilab berilgan. Bu esa, davlat

organlari va fuqarolik jamiyati institutlarining o'zaro hamkorligini samarali tashkil etishni taqozo etadi.

Darhaqiqat, jinoyatchilik tahlillariga ko'ra, ayollar va bolalarga nisbatan tazyiq va zo'ravonlik jinoyatlari umumiy jinoyatchilik tarkibida sezilarli darajada ulushga ega bo'lib, so'nggi paytlarda ularning salmog'i ortib bormoqda. Shuni alohida e'tirof etish kerakki, ayollar va bolalarga nisbatan zo'ravonlik jamiyatga, oilaga, shaxsga moddiy va ma'naviy zarar yetkazish bir birga, jamiyatning rivojlanishi hamda kriminogen vaziyat barqarorligini ta'minlashga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ayollar va bolalarga nisbatan zo'ravonlik bilan bog'liq jinoyatlar ijtimoiy hodisa bo'lib, unga turli darajadagi omillar ta'sir ko'rsatadi.

Bizning fikrimizcha, bu boradagi jinoyatchilik darajasini kamaytirish imkonini beradigan ilmiy tavsiyalarni ishlab chiqish bugungi kundagi dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Zero, kriminologik ahamiyatga ega bo'lgan voqea, hodisa va jara-yonlarni hamda kelajakda jamiyat hayotida xotinqizlarga nisbatan tazyiq va zo'ravonlik bilan bog'liq jinoyatlarni kriminologik prognoz qilish jinoyatchilikning oldini olishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kriminologik nuqtai nazardan ayollar va bolalarga nisbatan zo'ravonlik bilan bog'liq jinoyatlarning dinamikasi va tendensiyalarini o'rganish, tahlil qilish juda muhim. Tuzilgan nikohlar, ajralishlar, ko'chib kelganlar, tug'ilganlar va o'lganlar soniga doir ma'lumotlarning o'zgarishi ham ma'lum darajada ushbu turdagi jinoyatlar dinamikasiga ta'sir ko'rsatadi [1].

Yuridik adabiyotlarda qayd etilishicha, «jinoyatchilik darajasi mamlakat yoki uning ma'muriy-hududiy birligida, ma'lum davrda sodir etilgan jinoyatlar yoki ularni sodir etgan shaxslar miqdorining o'sha hududda yashovchi aholining boshqa qismiga nisbatan olingan miqdori hisoblanadi» [2]. Q.R.Abdurasulova to'g'ri ta'kidlaganidek, jinoyatchilik eng avvalo ijtimoiy salbiy hodisa bo'lgani uchun, uning miqdor va sifat ko'rsatkichlari, xususiyatlari, dinamikasi va tuzilishidagi o'zgarishlarning tub sabablari jamiyatda sodir bo'layotgan ijtimoiy-iqtisodiy, tarixiy, jug'rofiy-siyosiy va demografik jarayonlar bilan chambarchas bog'liqdir [3].

B.A.Umirzakov jinoyatchilik miqdor va sifat ko'rsatkichlarining to'g'ri va chuqur tadqiq etilishi uning haqiqiy holati haqida to'g'ri tasavvur hosil

qilish hamda hududlardagi kriminogen vaziyat haqida to'liq ma'lumotlarga ega bo'lish imkonini beradi [4], deb ta'kidlaydi.

Mazkur fikrga to'liq qo'shilgan holda aytish lozimki, ma'muriy hududlardagi kriminogen vaziyat haqida to'liq ma'lumotlarga ega bo'lish jinoyatlarning barvaqt oldini olish bo'yicha tezkor profilaktika choralari amalga oshirishga xizmat qiladi.

Ayrim yuridik adabiyotlarda jinoyatchilik quyidagi mezonlarga bo'lib tahlil qilingan: 1) rasmiy hisobga olinganligiga ko'ra; 2) hududiy miqyosiga ko'ra; 3) jinoyatchining jinsiga ko'ra; 4) jinoyatchining yoshiga ko'ra; 5) jinoyatchining kasbiga ko'ra; 6) jinoyatchining fuqaroligiga ko'ra; 7) sodir etilgan joyiga ko'ra; 8) sodir etilgan sohasiga ko'ra; 9) tajovuz yo'nalishiga ko'ra; 10) boshqa mezonlarga ko'ra [5].

Tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, ayollar va bolalarga nisbatan tazyiq va zo'ravonlik natijasida sodir etilgan jinoyatlarni aniqlash va ularni ro'yxatga olishdagi muammolar, jabrlanuvchi shaxslarning ko'pligi hamda ushbu turdagi jinoyatlar latentlik darajasining yuqori ekanligi jinoyatchi shaxslarga nisbatan jazo muqarrarligining ta'minlanmasdan qolishiga olib kelmoqda. Bunday omillarning mavjudligi jamiyatdagi kriminogen vaziyatga o'zining salbiy ta'sirini ko'rsatmoqda.

Ayollar va bolalarga nisbatan tazyiq va zo'ravonlik bilan bog'liq jinoyatlarning miqdor va sifat ko'rsatkichlari bir-biri bilan uzviy bog'liqdir. Agar ulardan biri butunlay yoki uning ma'lum bir qismi o'zgarsa, albatta, ikkinchisida ham shunday o'zgarishlar ro'y beradi. Zo'ravonlik bilan bog'liq jinoyatlarning miqdor va sifat ko'rsatkichlari asosan oila-turmush munosabatlari doirasidagi jinoyatchilikning holati, dinamikasi, darajasi va tuzilishini tashkil etadi. Ayollar va bolalarga nisbatan tazyiq va zo'ravonlik bilan bog'liq jinoyatchilikni prognoz qilish uning profilaktikasiga doir choralarni rejalashtirishga xizmat qiladi.

Ayollar va bolalarga nisbatan sodir etilgan jinoyatchilik dinamikasi deganda, muayyan davr (oy, yilning choragi, yarim yillik, yillik, besh yillik, o'n yillik, yigirma yillik va h.k.) oralig'ida umuman jinoyatchilik hamda uning miqdor va sifat ko'rsatkichlarining o'sishi yoki kamayishi tushuniladi.

Kriminologiyada jinoyatchilik dinamikasini tahlil qilish o'tgan davrdagi jinoyatchilik ko'rsat-

kichlarining o'zgarishi haqida tushuncha beradi va bu o'zgarishlarning qonuniyatlari va yo'nalishini aniqlaydi.

Shular asosida, yaqin va uzoq kelajakdagi jinoyatchilik ko'rsatkichlarini prognoz qilish unga qarshi kurashni rejalashtirish imkonini beradi. Jinoyatchilik dinamikasiga ta'sir qiluvchi omillardagi o'zgarishlarni aniq e'tiborga olinishi jinoyatchilikni prognoz qilish uchun ham muhim hisoblanadi.

Tadqiqotimiz jarayonida ayollar va bolalarga nisbatan tazyiq va zo'ravonlik bilan bog'liq jinoyatlar dinamikasining o'zgarishiga jamiyatdagi ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, tashkiliy, huquqiy omillar ta'sir ko'rsatishi aniqlandi.

Ayrim tadqiqotlarda aholining ijtimoiy demografik tarkibi, migratsiya jarayonlari, jinoiy yoki ma'muriy qilmishlar doirasini kamaytiruvchi yoki kengaytiruvchi o'zgartirish va qo'shimchalar, jinoyatlarni o'z vaqtida aniqlash, aybdorlarni fosh etish va ularga nisbatan javobgarlik muqarrarligini ta'minlash jinoyatchilikka qarshi kurashishda muhim ahamiyatga ega ekanligi ta'kidlangan [6].

Ma'muriy hududlardagi oilalar va ulardagi nizoli kriminogen vaziyatlar haqida zarur kriminologik ahamiyatga ega bo'lgan ma'lumotlarni o'rganish va tahlil qilish ushbu turdagi jinoyatlarni barvaqt aniqlashga xizmat qiladi. Jinoyatchilikka qarshi kurash amaliyotining ko'rsatishicha, ayollar va bolalarga nisbatan tazyiq va zo'ravonlikning asosiy qismi oila-turmush munosabatlari doirasidagi nizolar tufayli kelib chiqmoqda.

K.A.Myasnikova to'g'ri ta'kidlaganidek, ayollar va bolalarga nisbatan tazyiq va zo'ravonliklar asosan kundalik turmush jarayonida er-xotin, aka-uka, opa-singil, qaynona-kelin, qarindosh-urug', qo'ni-qo'shnilar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni nizoli yo'l bilan hal etilishi oqibatida vujudga keladi [7].

F.A.Melikovning fikricha, ayollar va bolalarga tazyiq va zo'ravonliklar shaxsga nisbatan majburlash harakatlarini amalga oshirish, jinoyat qonunchiligi bilan taqiqlangan jazo qo'llash tahdidi bilan sodir qilinadigan qilmish hisoblanadi [8].

Bir qator kriminolog olimlar ayollar va bolalarga tazyiq va zo'ravonlik bilan bog'liq jinoyatlarda jabrlanuvchi shaxslarning viktin xulq-atvori muhim o'rin tutishini ta'kidlashgan [9]. Bunda jabrlanuvchi muqarrar vaziyatning elementi sifatida aybdorning ruhiy holati va xulq-atvori, mazkur mexanizmga

amal qilishi, shuningdek jinoiy xulq-atvor motivatsiyasidan boshlab ishtirok etadi.

Jinoiy xulq-atvor motivatsiyasini kriminologik o'rganish shaxsning zo'rlik ishlatish niyati tug'ilishiga sabab bo'luvchi tashqi va ichki omillarni aniqlash, tahlil qilishdan boshlanadi. Bunday moyillikning paydo bo'lishi faqat aybdor shaxsining xususiyatlari bilan bog'liq bo'lib, jinoyatning boshlanishini tashkil etadi. Masalan, rahmsizlik, manmanlik, kek saqlash, rashk, g'arazgo'ylik, g'ayritabiiy ehtiyojlar bilan bog'liq bo'lgan jinsiy moyilliklar va boshqalar. Turg'un motivlarning mavjudligi va ularni zo'rlik ishlatib sodir etiladigan jinoyatlarda amalga oshirish, jabrlanuvchidan ham ko'ra, ko'proq aybdorning shaxsi bilan bog'liq bo'ladi.

Kriminologik tadqiqotlarning natijalariga [10] ko'ra, oilada zo'rlik ishlatib sodir etiladigan jinoyatlarning va undan jabrlanishning o'sishi va ijtimoiy xavflilik darajasiga ko'pgina omillar o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Bunday omillardan biri – bu inson xulq-atvori motivatsiyasining shakllanishi. A.N.Ilyashenkoning fikriga ko'ra, jinoyatchi shaxsining shakllanish omillarini samarali o'rganish jinoiy xulq-atvor motivlarini tadqiq etishni taqozo qiladi. Chunki xulq-atvor motivatsiyasi shaxs va uning xususiyatlari va qiziqishlari bilan uzviy bog'liqdir [11].

Masalan, oilada voyaga yetmaganlar tomonidan zo'rlik ishlatilish sabablarini, ular boshdan kechirayotgan o'tish davrining asosiy ziddiyatlari bilan bog'lamasdan tushuntirish mumkin emas. R.M.Abizov va G.A.Yurkovning fikrlariga ko'ra, jamiyatda mavjud asosiy ziddiyatlarning yechilmaganligi oqibatlarini o'rganish, voyaga yetmaganlar tomonidan zo'rlik ishlatib sodir etiladigan jinoyatlarning sabablarini tushunish imkonini beradi [12].

Jinoyat ishlari tahlili maishiy jinoyatlarni sodir etishda zo'rlik ishlatishga asoslangan egoistik motivatsiya ustunlik qilib, u g'arazgo'ylik motivlari bilan birlashishi mumkinligini ko'rsatadi. Ko'rib chiqilayotgan jinoyatlarning aksariyatida jabrlanganlar jinoyatchining qarindoshi va oila a'zolari bo'lgan, jinoyatlar zamirida esa adovatli shaxsiy munosabatlar yoki spirtli ichimliklarni suiiste'mol qilish yotadi.

Maishiy sohada zo'rlik ishlatib jinoyat sodir etgan shaxslarning qariyb uchdan ikki qismi jinoyatlarni sodir etish paytida alkogoldan, ikki

foizga yaqini esa giyohvandlik vositalaridan mast holda bo'lgan.

Mast holatda sodir etilgan jinoyatlar tufayli yetkazilgan zarar miqdori yuqori hisoblanadi. Ichkilikka ruju qo'rganlar o'z harakatlari bilan nafaqat jabrlanuvchilar va ularning qarindoshlarini, balki o'z yaqinlarini ham azob-uqubatlarga giriftor etadilar [13].

Shu o'rinda zo'rlik va g'arazgo'ylik motivatsiyalari o'rtasidagi aniq chegarani ko'rsatish qiyinchilik tug'dirishini ta'kidlash kerak. Shuning uchun ham kriminologik adabiyotlarda "g'arazgo'ylik va zo'rlik" jinoyatlari atamasi qo'llaniladi. Lekin mazkur motivatsiyalar kriminologik tarkibi (jumladan, jabrlanuvchining o'rne) va ijtimoiy usullari bilan farqlanadi.

Bunda tajovuzga moyillik aynan tashqi holatlar, hayotdagi muayyan vaziyat ta'siri bilan belgilanishi va tashqi muhitning turli omillari tajovuz uyg'otuvchi xususiyatga ega bo'lishi mumkin. Ammo zo'rlik ishlatib sodir etiladigan jinoyatlarda jabrlanuvchi shaxsning vujudga kelishi va jabrlangan shaxsning xulq-atvori ana shunday omil sifatida namoyon bo'ladi. Bunday jinoyatlarga doir ko'p sonli ishlarni o'rganish jabrlanuvchi bilan bevosita bog'liq bo'lgan tajovuzkor-zo'ravonlik motivatsiyasini belgilovchi bir nechta omillarni farqlash imkonini beradi. Masalan, u yoki bu maqsadga erishishga monelik qiluvchi omillarning mavjudligi. Bunda mazkur omil jabrlanuvchi aybdorning muayyan xulq-atvoriga to'siqlar yaratishi bilan bog'liq bo'lishi yoki jabrlanuvchining jismoniy mavjudligi, uning shaxsiy xususiyatlari yoki xulq-atvoridan qat'i nazar, bunday to'siqlarni yaratishi mumkin.

Bu subyekt oldiga ikki yoki bir nechta vaziyatni, obyekt yoki hodisalardan birini tanlash imkonini beradi.

Shuningdek, jabrlanuvchining og'zaki haqoratlar, qo'rqitishlari, aybdorga yoki uning yaqinlariga salbiy munosabatda bo'lish yoki jismoniy kuch ishlatish ko'rinishida ifodalanuvchi noqonuniy harakatlari, hech shubhasiz, zo'rlik ishlatib sodir etiladigan jinoyatlarga turtki beruvchi omillar hisoblanadi.

Barqaror motivlar shaxs xususiyatlari va jabrlanuvchining xulq-atvori bilan kamroq darajada belgilansa-da, ular zo'rlik ishlatib sodir etiladigan zo'ravonlik jinoyatlari motivatsiyasi va ko'rinishida

ishtirok etadi [14]. Masalan, jabrlanuvchining fe'l-atvori yoki xatti-harakatlarining muayyan sharoitda namoyon bo'lgan u yoki bu xususiyatlari aybdorning shaxsi bilan bog'liq bo'lgan barqaror motiv – rashkni amalga oshirishga turtki beruvchi omilga aylanishi mumkin. Tajovuzni amalga oshirish imkoniyati subyekt vaziyatni qanday talqin qilishiga ham bog'liq, odatda, u subyektiv idrok etuvchi jabrlanuvchining xulq-atvori uning amaldagi xususiyatiga doim ham mos kelmaydi.

Shulardan kelib chiqib, *birinchidan*, hududlarda oila-turmush munosabatlari doirasida qasddan odam o'ldirish va qasddan badanga tan jarohati yetkazish jinoyatlarini sodir etgan hamda undan jabrlangan shaxslarning demografik ma'lumotlarini o'rganish va tahlil qilish asosida ma'muriy hududlarda huquqbuzarliklarning umumiy, maxsus, yakka va viktimologik profilaktika chora-tadbirlarini tashkil etish lozim.

Ikkinchidan, tazyiq va zo'ravonlik sodir etgan hamda sodir etishga moyil bo'lgan tajovuzkor, agressiv xulq-atvorli shaxslarning hisobdorligini yaratish maqsadida ularning elektron reestrini shakllantirib, ushbu toifadagi shaxslarning xulq-atvorini o'zgartirish bo'yicha tuzatish dasturidan o'tkazish ishlarini samarali tashkil etish lozim. Chunki, zo'ravonga tegishli chora ko'rilmasa yoki u bilan tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan ishlar olib borilmasa u tomonidan takroran tazyiq va zo'ravonlik sodir etish xavfi ortib boraveradi.

Uchinchidan, huquqbuzarliklar profilaktikasi subyektlari uchun mas'ul idoralar buyurtmalari asosida xotin-qizlarga nisbatan tazyiq va zo'ravonlikning sabab va shart-sharoitlari, huquqbuzar shaxs toifalari, eng ko'p huquqbuzarlik sodir etilgan hududlardagi kriminogen vaziyatlar va ularni bartaraf etish masalalari bo'yicha ilmiy tadqiqot ishlarini amalga oshirish uchun davlat buyurtmalarini berish amaliyotini joriy etish.

To'rtinchidan, tazyiq yoki zo'ravonlikdan jabrlanish ehtimoli yuqori bo'lgan xotin-qizlarni aniqlab, ularning viktimlik darajasini kamaytirish maqsadida ushbu toifadagi shaxslarga nizolarni hal etish usullarini o'rgatish lozim.

Foydalanilgan manbalar

1. Kriminologiya. Umumiy qism: IIV oliy ta'lim muassasa-lari uchun darslik / I. Ismailov, Q. R. Abdurasulova, I. Yu. Fazilov; Mas'ul muharrir Sh.T. Ikramov. – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2015. – B. 69.
2. Kriminologiya. Umumiy qism: IIV oliy ta'lim muassasalari uchun darslik / I. Ismailov, Q. R. Abdurasulova, I. Yu. Fazilov; Mas'ul muharrir Sh.T. Ikramov. – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2015. – B. 63-64.
3. Abdurasulova Q.R. Ayollar jinoyatchiligining jinoyat huquqiy va kriminologik muammolari: Monografiya / Mas'ul muharrir: yu.f.d., prof. M.H. Rustambayev. – T.: TDYUI nashriyoti, 2005. – B 14.
4. Umirzakov B.A. Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining kriminologik tavsifi va oldini olishni takomillashtirish: Yurid. fan. bo'yicha falsafa d-ri dis. – T., 2021. – B. 35.
5. Kriminologiya. Umumiy qism: IIV oliy ta'lim muassasalari uchun darslik / I. Ismailov, Q. R. Abdurasulova, I. Yu. Fazilov; Mas'ul muharrir Sh.T. Ikramov. – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2015. – 252 b. B 60-62.
6. Алауханов Е.О., Зарипов З.С. Профилактика преступлений: Учебник. – Алматы: Нур-пресс, 2008. – 98 с.
7. Мясникова К.А. Преступное насилие в криминофамилистике // Общество и право. №2. 2012. – С.147.
8. Ф.А. Меликов. Уголовно-правовые и криминологические меры противодействия насилию в семье: Дис. ... канд. юрид. наук. – М. 2017. – С. 3.
9. Шестаков Д.А. Предотвратить семейную драму. – М., 1998; Алиходжиева И.С. Женщина как жертва убийства (криминологическая характеристика и социально-правовые меры предупреждения): Дис ... канд. ... юрид. наук – Саратов, 1999; Ефимова М.П. Криминологическая характеристика насильственных преступлений, совершаемых в сфере семейно-бытовых отношений // Криминальное насилие: общие проблемы и опыт борьбы в республике Саха (Якутия). – М., 2004. – С. 158–162; Ахмедханова С.Т. Криминологическая характеристика преступлений, совершаемых женщинами в семье, и проблемы их профилактики (региональное исследование): Автореф. Дис. ... кан. юрид. наук. – М., 2013. – С. 142-149.
10. Ильяшенко А.Н. Насилие. Личность. Общество // Тезисы научно-практической конференции. – М., 2000. – С. 12.
11. Ильяшенко А.Н. Борьба с насильственной преступностью в семье. – М., 2003. – С. 115.
12. Абызов Р.М., Юрков Г.А. Насильственные преступления несовершеннолетних: характеристика, типология личности, предупреждение. – Барнаул, 2001. – С. 73–74.
13. O'razaliyev M.Q. Jinoyatchilik bilan aloqador bo'lgan ijtimoiy salbiy hodisalarning sabablari va ularning oldini olish: Monoqrafiya. – Toshkent: TDYU, 2023. – 40-b.
14. Котова Н.К. Виктимологические проблемы криминальной агрессии. – Астана, 2001. – 148 с.

XORIJ MAMLAKATLARI JINOYAT-IJROIYA TIZIMIDA JAZONI AMALGA OSHIRISH PRINSIPLARINING QIYOSIY-HUQUQIY TAHLILI

Rixsimov Komron Abrorovich

O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti
ilmiy xodim-tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada xorijiy mamlakatlar jinoyat-ijroiya qonunchiligida jazoni ijro etishda tatbiq qilinadigan asosiy prinsiplar qiyosiy tahlil qilingan. Turli davlatlarning qonun hujjatlari misolida qonuniylik, insonparvarlik, demokratizm, differentsiatsiya va individuallashtirish, qonun oldida tenglik, majburlov vositalarini oqilona qo'llash, jazoning axloq tuzatish vositalari bilan uyg'unligi kabi prinsiplarning o'zaro o'xshash va farqli jihatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: jinoyat-ijroiya qonunchiligi, jazoni ijro etish, prinsiplar, qonuniylik, insonparvarlik, individuallashtirish, differentsiatsiya, qonun oldida tenglik, majburlov vositalari, axloq tuzatish vositalari.

Аннотация. В настоящей статье проведён сравнительный анализ основных принципов исполнения наказаний, применяемых в уголовно-исполнительном законодательстве зарубежных государств. На примере нормативных правовых актов различных стран раскрыты схожие и различные особенности таких принципов, как законность, гуманизм, демократизм, дифференциация и индивидуализация исполнения наказаний, равенство перед законом, рациональное применение мер принуждения, а также сочетание наказания со средствами морального исправления осуждённых.

Ключевые слова: уголовно-исполнительное законодательство, исполнение наказаний, принципы, законность, гуманизм, индивидуализация, дифференциация, равенство перед законом, меры принуждения, средства морального исправления.

Abstract. This article presents a comparative analysis of the fundamental principles applied in the execution of punishments within the criminal-executive legislation of foreign countries. Based on the legal frameworks of various states, the study examines the similarities and differences of key principles such as legality, humanism, democracy, differentiation and individualization of punishment execution, equality before the law, rational application of coercive measures, and the coherence of punishment with moral correction tools.

Keywords: criminal-executive legislation, execution of punishments, principles, legality, humanism, individualization, differentiation, equality before the law, coercive measures, moral correction tools.

Jazoni ijro etish tizimi har bir davlatning huquqiy siyosatini ifodalovchi muhim institutlardan biri hisoblanadi. Uning to'g'ri va samarali faoliyat yuritishi esa, avvalo, jazoni ijro etishda amal qilinishi shart bo'lgan prinsiplarning qanday belgilangani va ular qanchalik izchil qo'llanilishiga bog'liq.

Xorijiy mamlakatlar jinoyat-ijroiya qonunchiligini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, turli huquq

tizimlarida jazoni ijro etishda umumiy o'xshash prinsiplar mavjud bo'lsa-da, ularning mazmun-mohiyati, qo'llanish mexanizmi va milliy huquqiy an'analar bilan uyg'unlashuvida muayyan farqlar kuzatiladi.

Xalqaro me'yorlarda bu prinsiplar milliy qonunchilikka nisbatan ancha keng qamrovli tarzda bayon etilgan, zero milliy qonunlarda ular faqat qonunchilik jarayonidan o'tgach amal qila boshlaydi.

Huquqiy prinsiplar umuminsoniy qadriyatlar asosida shakllanganligi BMT tomonidan qabul qilingan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi (1948-yil) va Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktda (1966-yil) namoyon bo'ladi.

Jinoyat-ijroiya huquqi tizimidagi prinsiplar mahkumlarga nisbatan muomala qilish tartibini belgilab, bir qator xalqaro hujjatlar orqali yanada mustahkamlangan.

Jumladan, har qanday shaklda saqlanayotgan shaxslarni himoya qilish prinsiplari to'plami (BMT 1989-yil), Qiynoq va inson qadr-qimmatini kamситuvchi jazolash usullariga qarshi deklaratsiya (1984-yil), Qiynoq va shafqatsiz muomala qilishning oldini olish bo'yicha Yevropa konvensiyasi (1987-yil) va boshqa hujjatlarda aksni topgan.

Shuningdek, ozodlikdan mahrum etish prinsiplari quyidagi maxsus standartlar orqali ham tartibga solinadi:

Qiynoqlarga qarshi konvensiya;

Mahkumlarga muomala qilishning minimal standart qoidalari (1955 va 1977);

BMTning qo'lga olingan yoki qamoqqa olingan shaxslar huquqlari to'g'risidagi hujjatlari;

Yevropa penitensiar qoidalari (2006) va boshqalar [1].

Xorijiy mamlakatlar jinoyat-ijroiya qonunchiligini tahlil qilganda bir qator davlatlarda jazoni ijro etishda tatbiq etiladigan prinsiplar bir xil ekanligini ko'rish mumkin.

Jumladan, Rossiya Federatsiyasi, Turkmaniston Respublikasi, Qirg'iziston Respublikasi, Belarus Respublikasi Jinoyat-ijroiya kodekslarida jazoni ijro etishda tatbiq qilinadigan prinsiplar deyarli farq qilmaydi.

Kodekslar normalari (Rossiya Federatsiyasi JIKning 8-moddasi, Belarus Respublikasi JIKning 6-moddasi, Qirg'iziston Respublikasi JIKning 2-moddasi, Turkmaniston Respublikasi JIKning 3-moddasi) tahlili shuni ko'rsatadiki, mazkur mamlakatlarda jazoni ijro etish faoliyati quyidagi umumiy prinsiplar asosida amalga oshiriladi: qonuniylik, insonparvarlik, demokratizm, jazoni ijro etishda differentsiatsiya va individuallashtirishga rioya etish, majburlov vositalarini oqilona qo'llash, mahkumlarning qonunga itoatkor xulq-atvorini rag'batlantirish, qonun oldida tenglik, jazoning axloq tuzatish vositalari bilan uyg'unligi prinsiplari.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-ijroiya kodeksda, mazkur davlatlar qonunchiligi bilan qiyoslaganda, qo'shimcha ravishda adolat prinsipi mavjudligini ko'rish mumkin.

Lekin bu degani mazkur davlatlarda jinoyat-ijroiya qonunchiligi adolat prinsipiga rioya qilmaydi degani emas, albatta. Rossiya Federatsiyasi, Turkmaniston Respublikasi, Qirg'iziston Respublikasi, Belarus Respublikasi Jinoyat-ijroiya kodekslarida O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-ijroiya kodeksida mavjud bo'lmagan ikki prinsip: qonun oldida tenglik prinsipi (umumiy prinsip) va jazoning axloq tuzatish vositalari bilan uyg'unligi prinsipi (maxsus prinsip) mavjud.

Qozog'iston Respublikasi JIKda jazoni ijro etishda tatbiq qilinadigan prinsiplar sifatida quyidagi prinsiplar belgilangan: qonuniylik, insonparvarlik, demokratizm, oshkorlik, jazoni ijro etishda differentsiatsiya va individuallashtirishga rioya etish, qonun oldida tenglik, jazoning axloq tuzatish vositalari bilan uyg'unligi prinsiplari [2].

Yaponiya JIKda jazoni ijro etishda tatbiq qilinadigan prinsiplar sifatida quyidagi prinsiplar belgilangan: adolat, jazoni ijro etishda differentsiatsiya va individuallashtirishga rioya etish, majburlov vositalarini oqilona qo'llash, mahkumlarning qonunga itoatkor xulq-atvorini rag'batlantirish prinsiplari [3].

Xorij mamlakatlari jinoyat-ijroiya qonun hujjatlari prinsiplarini o'rganish jarayonida ayrim davlatlarda jinoyat-ijroiya qonun hujjatlari prinsiplari boshqa qonun hujjatlari bilan tartibga solinishi ma'lum bo'ldi.

Jumladan, Fransiyada jazoni ijro etishda tatbiq qilinadigan prinsiplar Fransiya JPK bilan tartibga solinadi. Fransiyada jazoni ijro etishda quyidagi prinsiplar tatbiq qilinadi: insonparvarlik, majburlov vositalarini oqilona qo'llash, mahkumlarning qonunga itoatkor xulq-atvorini rag'batlantirish prinsiplari [4].

Shveysariyada jinoyat-ijroiya qonunchiligi prinsiplari Jinoyat kodeksi prinsiplari bilan tartibga solinadi. Shveysariya Jinoyat kodeksiga muvofiq, jazoni ijro etishda quyidagi prinsiplarga amal qilinadi: qonuniylik, adolat, insonparvarlik, jazoni ijro etishda individualizatsiya, majburlov vositalarini oqilona qo'llash [5].

Ayrim xorijiy mamlakatlar jinoyat-ijroiya qonunchiligida O'zbekiston Respublikasi JIKda uchra-

maydigan bir qator prinsiplar mavjud. Jumladan, Rossiya Federatsiyasi, Belarus, Qozog'iston, Tojikiston, Turkmaniston, Qirg'iziston, Ukraina, Moldova, Latviya, Gruziya, AQSH jinoyat-ijroiya qonunchiligida qonun oldida tenglik prinsipi uchraydi.

Mazkur prinsip jinoyat-ijroiya qonunchiligining umumiy prinsipi sifatida baholanadi. Eng ko'p jazoning axloq tuzatish vositalari bilan uyg'unligi prinsipi hisoblanadi.

Mazkur prinsip Rossiya Federatsiyasi, Belarus, Qozog'iston, Turkmaniston, Qirg'iziston, Ukraina Respublikalari jinoyat-ijroiya qonunchiligida uchraydi.

Qozog'iston jinoyat-ijroiya qonunchiligida oshkoralik;

Ukrainada jazoning o'talishi va ijro etilishining muqarrarliligi, davlat va mahkum javobgarligining uyg'unligi;

Moldovada jazoni ijro etish funksiyalarining surishtiruv, tergov, davlat ayblovi funksiyalaridan xoliligi;

Finlyandiyada retsidivizmni kamaytirish, jazoni ijro etish tizimining xavfsizligini ta'minlash;

Germaniyada mahkumlarni axloqan tuzatish prinsiplari mavjud.

Mazkur prinsiplar O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-ijroiya kodeksida keltirilmagan.

Turli davlatlarda jazoni ijro etishda tatbiq etiladigan prinsiplar bir-biriga o'xshash va farqli jihatlari ham mavjud.

Ayrim prinsiplar faqat bitta davlatda uchraydi. Masalan, retsidivizmni kamaytirish (Finlyandiya), oshkoralik (Qozog'iston) yoki jazoni ijro etish funksiyalarining surishtiruv, tergov, davlat ayblovi funksiyalaridan xoliligi (Ukraina) kabi prinsiplar faqat bir davlat qonunchiligida mavjud, boshqa davlatlar qonunchiligida mazkur prinsiplar uchramaydi.

Shveysariya va Gruziya jinoyat-ijroiya qonunchiligida jazolarni ijro etishda individualizatsiya prinsipi uchraydi. Mazkur davlatlar qonunchiligida jazolarni ijro etishda differentsiatsiya prinsipi uchramaydi.

Yuqorida ta'kidlangan holatlar jazoni ijro etishda differentsiatsiya va individuallashtirishga rioya etish prinsiplari ekanligini inobatga olib, xorij mamlakatlarida mazkur prinsiplarga rioya etilish yondashuviga ham to'xtalib o'tsak.

Voyaga yetmaganlarga individual yondashuvning yorqin misolini Germaniya qonunchiligida ko'rish mumkin. Germaniyada voyaga yetmaganlarga nisbatan tayinlangan jazoni ijro etish bo'yicha alohida maxsus kodekslashtirilgan qonun mavjud.

Mazkur Qonun voyaga yetmaganlar uchun maslahat kengashiga bag'ishlangan. Ushbu kengash tarbiya koloniyasidagi voyaga yetmagan mahkum bilan individual shug'ullanadi, huquq va majburiyatlarini amalga oshirishda ko'maklashadi (Jinoyat-ijroiya qonunchiligining tarbiyaviy funksiyasi).

Latviyada jazoni ijro etish koloniyalarida mahkumlar bilan tarbiyaviy ishlarni olib boruvchi tashkilot mavjud bo'lib, bu Latviya JIKning 57-59-moddalarida o'z ifodasini topgan. Mazkur tashkilot har bir mahkum bilan alohida shug'ullanib, uni axloqan tarbiyalashga xizmat qiladi. Bunda individualizatsiya prinsipini hamda jinoiy jazoni ijro etish tizimining tarbiyaviy funksiyasini ko'rish mumkin.

Germaniyada mahkumlarning sog'lig'i bilan individual shug'ullaniladi. Germaniya JIKning 57-§ da 35 yoshdan o'tgan mahkumlar ikki yilda bir marta to'liq tibbiy tekshiruvdan o'tqazilishi belgilangan. Shuningdek, 66-§ ga muvofiq, mahkum og'ir kasal bo'lsa, uning oila a'zolari yoki yaqinlariga zudlik bilan xabar qilinadi.

Latviyada mahkum bilan individual shug'ullanish nafaqat JIEMda, shuningdek u ozodlikka chiqqanidan keyin ham (agar vaziyat shuni taqozo etsa) shug'ullaniladi. Latviyada zarurat tug'ilganda JIEMdan ozod etilgan shaxslar yashash joyi bilan ta'minlanadi [6].

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-ijroiya kodeksining 171-moddasiga ko'ra, jazoni ijro etish muassasalarida ish va yashash joyiga muhtoj shaxslar aniqlangan taqdirda, muassasa ma'muriyati mahkum doimiy ro'yxatda turgan hududning ijtimoiy moslashuv markaziga uning ozod qilinishi, turar joyi bor-yo'qligi, mehnat qobiliyati va ixtisosligi to'g'risida mahkum ozod etilishiga 3 oy qolganda xabarnoma yuboradi.

Xulosa o'rinda shuni ta'kidlash joizki, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-ijroiya kodeksida mazkur prinsiplarning asosiy qismi aks etgan bo'lsa-da, ayrim xorijiy davlatlar tajribasida mavjud

bo'lgan prinsip va mexanizmlar milliy qonunchiligimiz uchun ham dolzarbdir.

Jumladan, jazoning ijro etilishida oshkoralikni kuchaytirish, mahkumlarni ijtimoiy moslashuviga doir mexanizmlarni yanada aniqlashtirish, jazoni ijro etish funksiyalarining mustaqilligini ta'minlash kabi yo'nalishlar milliy qonunchilikni takomillashtirishga xizmat qilishi mumkin.

Shunday qilib, xorijiy mamlakatlar tajribasining o'rganilishi jinoyat-ijroiya tizimini rivojlantirish, jazo ijrosining samaradorligini oshirish va qayta jinoyatlarni kamaytirishda muhim ahamiyatga ega.

Xalqaro prinsiplar va ilg'or tajribalarni milliy amaliyotga moslashtirgan holda joriy etish esa insonparvar, samarali va mustahkam jinoyat-ijroiya siyosatiga erishish imkonini beradi.

Foydalanilgan manbalar

1. Дмитраков Ю.В. Система международных стандартов в сфере исполнения наказаний как источники принципов исполнения лишения свободы. – Москва, 2011. – С. 84–87.
2. Уголовно-исполнительный кодекс Республики Казахстан. – 5 июля 2014 года № 234-V ЗРК. – Статья 5.
3. Article 3 Act on Penal Detention Facilities and Treatment of Inmates and Detainees of Japan.
4. Le code de procedure France. Article 38, 129, 287.
5. Уголовный кодекс Швейцарии от 1937 г. (по состоянию на 2020 г.), Швейцария – С. 2-8.
6. <http://www.pravo.lv> / Кодекс Латвии об исполнении наказаний. Статья 119.

KIBERFIRIBGARLIK JINOYATLARI QURBONLARINING IJTIMOIY PORTRETI

Allambergenov Islambek Sadatdinovich

O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti
ilmiy xodim-tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada kiberfiribgarliklar qurbonlarining demografik hamda ijtimoiy-iqtisodiy xususiyatlari tahlili asosida ularning ijtimoiy portreti taqdim etiladi.

Kalit so'zlar: kiberfiribgarlik, viktimizatsiya, ijtimoiy portret, qurbonlar.

Аннотация. В работе представлен социальный портрет жертв кибермошенников на основе анализа их демографических и социально-экономических характеристик.

Ключевые слова: кибермошенничество, виктимизация, социальный портрет, жертва.

Abstract. The paper presents a social portrait of victims of cybercriminals based on the results of a study of their demographic and socio-economic characteristics.

Keywords: cyber fraud, victimization, social profile, victim.

Kiberjinoiyat – axborot texnologiyalari (qurilma va/yoki tarmoq) orqali sodir etiladigan hamda jamiyat uchun xavf tug'diradigan jinoiyat turi. Agar bunday harakatlar iqtisodiy maqsadga qaratilgan bo'lsa, ular kiberfiribgarlik deb ataladi va asosan moddiy (masalan, pul o'g'irlash yoki aldash orqali moliyaviy foyda olish) yoki boshqa turda zarar yetkazishga qaratilgan bo'ladi (masalan, ma'lumotlarni o'g'irlash yoki o'zgartirish, bevosita moliyaviy manfaat ko'zlanmasdan). Bunday qilmishlar uchun javobgarlik O'zbekiston Respublikasi Jinoiyat kodeksining tegishli moddalarida nazarda tutilgan. (168-m. 3-q. "g" b. va 169-m. 3-q. "b" b.).

Kiberfiribgarlik jinoiyat sifatida qurbonga nisbatan bir necha ta'sir strategiyalariga ega, jumladan:

Vishing (ingl. voice+phishing) – telefon orqali amalga oshiriladigan firibgarlik bo'lib, jinoiyatchilar "ijtimoiy injeneriya" usullari yordamida qurbondan maxfiy ma'lumotlarni olishga urinadi.

Fishing (ingl. phishing) – Internet firibgarligi

turi hisoblanib, jinoiyatchilar, odatda, elektron pochta orqali yuborilgan havolalar yordamida qurbonni maxfiy ma'lumotlarni berishga majburlashadi.

Axborot texnologiyalari jamiyat uchun foydali, albatta. Ular tranzaksiyalar uzunligi bilan bog'liq xarajatlarni qisqartirishga imkoniyat yaratdi. Biroq, shu bilan birga, bu texnologiyalardan foydalanishda yangi xarajatlar paydo bo'ldi. Ko'pincha tarmoqning "nozik joyi" axborot texnologiyalari emas, insonning o'zi hisoblanadi. Hozirgi jamiyat kiberfiribgarlarni ancha yaxshi tanib, ularga qarshi kurasha oladi, lekin firibgarlik texnologiyalari tinimsiz rivojlanib bormoqda. Bu esa kibermakondagi jinoiyatchilarga aholining yangi qatlamlarini qurbon qilish imkonini beradi.

Dunyo miqyosida kiberfiribgarliklar 1990-yillar oxiri va 2000-yillar boshlarida shakllandi. Ilk "fishing" xatlari 1996–1997-yillarda "America online" kompaniyasi (*internet-provayder va onlayn-servis platforma*) foydalanuvchilariga qarshi qo'llanilgan, bu kiberfiribgarlikning klassik boshlanishi

hisoblanadi. 2000-yillarga kelib elektron pochta orqali moliyaviy aldovlar, soxta loyihalar va “Nigeriya maktublari” deb tanilgan sxema ommalashdi.

2004–2007-yillarda onlayn-bank va elektron to'lov tizimlarining kengayishi firibgarliklarga yangi yo'l ochib, “fishing”, “keylogger” (*klaviaturada tergan barcha tugmalarini yashirincha qayd etuvchi zararli dastur*) va “ilk ijtimoiy injeneriya” usullari jadal rivojlandi. 2010-yillarga kelib smartfonlar va mobil to'lovlar ommalashganda kiberfiribgarlik global industriya darajasiga yetdi [1].

O'zbekistonda kiberfiribgarlik bilan bog'liq holatlar 2014-yildan keyin paydo bo'la boshladi. Bu onlayn-banking va internet-xizmatlar ommalashuvi bilan bog'liq. Firibgarlar bank xodimi sifatida o'zlarini tanishtirib, mijozlar ma'lumotlariga ega bo'lish uchun telefon qo'ng'iroqlaridan faol foydalana boshladi. Kibermakonni tartibga soluvchi mustahkam qonuniy baza hali shakllanmagan edi. Shu tufayli kiberfiribgarlar maxfiy ma'lumotlarni qo'lga kiritish maqsadida “ijtimoiy injeneriya”dan keng foydalangan. Internet hali rivojlanishning boshlang'ich bosqichida bo'lgani uchun uning qamrovi ham keng emas edi. Kiberfiribgarliklardan eng ko'p jabr ko'rganlar asosan yoshi katta insonlar bo'lgan.

AQSH Federal tergov byurosi Internet jinoyatlari bo'yicha murojaat markazining 2020-yilgi hisobotida AQSHda kiberfiribgarlik borasida murojaatlar soni 791 mingdan oshgani, bu esa tarixiy rekord ekani ayd etilgan [2].

Shu bilan birga, “Ransomware” bo'yicha yillik tahliliy hisobotda 2020-yildagi kiberhujumlar 150 foizga o'sib, asosan, tibbiyot muassasalari, laboratoriyalar va vaksina logistikasi kabi hayotiy muhim infratuzilmalar nishonga olingan [3].

“Google Threat Analysis Group” pandemiya davrida har kuni “COVID” mavzusi bilan bog'liq 18 millionga yaqin zararli xabar va fishing urinishlarini bloklaganini ma'lum qildi [4].

Yevropa Ittifoqining Kiberxavfsizlik agentligi hisobotlarida aytilishicha, ish va ta'limning onlayn shaklga o'tishi “DDoS” (*xizmatni ishdan chiqarish uchun ommaviy trafik bilan bosim o'tkazish hujumi*) hujumlari jadalligini oshirdi. Yevropa Ittifoqi qo'shma politsiya xizmatining 2021-yilgi hisobotida esa pandemiya foydalanib amalga oshirilgan

investitsion firibgarlik, soxta grant va “yordam puli” platformalari keng tarqalgani ta'kidlanadi. Microsoft ham vaksina, test natijalari va karantin qoidalar mavzusidagi “spear-phishing” kampaniyalari millionlab foydalanuvchilarni nishonga olganini bildirgan. Hatto Butunjahon sog'liqni saqlash tashkiloti nomi bilan tarqatilgan soxta xatlar ham sezilarli darajada ko'paygan [5].

“Deloitte” kompaniyasi kiberxavfsizlik va tahdidlarni kuzatishga ixtisoslashgan global markazi tahlillariga ko'ra, uydan ishlash rejimi korporativ tarmoqlar xavfsizligini susaytirib, ochiq Wi-Fi orqali hujumlar uchun yangi imkoniyatlar yaratdi [6].

Ikkinchi bosqich COVID-19 pandemiyasi davrini qamrab oladi. 2019–2020-yillardagi pandemiya davri aholiga onlayn xizmat ko'rsatish sohasining keskin rivojlanishiga olib keldi va bu esa yangi firibgarlik usullarining paydo bo'lishi hamda mavjud sxemalarning yanada kuchayishi uchun turtki bo'ldi. Shu davrda “Telegram” orqali tarqatilgan “apk-fayllar” yordamida amalga oshirilgan virusli hujumlar ommalashdi, ular foydalanuvchilarning shaxsiy ma'lumotlari o'g'rilari edi. Shu paytdan boshlab kiberfiribgarlik jabrdiydalari ijtimoiy portreti yosharib bordi.

2020–2021-yillarda COVID-19 pandemiyasi tufayli dunyo miqyosida raqamli xizmatlarga ommaviy o'tish kiberxavfsizlikka tahlikalarning keskin oshishiga sabab bo'ldi. “Check Point Research” ma'lumotlariga ko'ra, pandemiya boshlanishi bilan fishing hujumlari 220 foizga ortib, kiberjinoyatchilar uchun misli ko'rilmagan imkoniyatlar ochildi. INTERPOL esa “COVID”, “vaccine”, “corona” kabi mavzulardagi soxta domenlar tez sur'atda ko'payib, global kiberfiribgarlik kampaniyalarining asosiy quroliga aylanganini qayd etdi [7].

Bu global tendensiyalar O'zbekistonda ham o'z aksini topdi: pandemiya davrida mamlakatda kiberhujum va kiberfiribgarlik holatlari keskin ko'paydi. 2024-yilda 12 milliondan ortiq kiberhujum urinishlari aniqlangan, firibgarlik holatlari esa o'tgan yilga nisbatan 34 foizga oshgan.

Pandemiya nafaqat sog'liqni saqlash tizimini, balki butun dunyo kiberxavfsizlik arxitekturasini jiddiy sinovdan o'tkazdi.

O'zbekistonda 2024-yilda sodir etilgan kiberfiribgarlik jinoyatlarining foiz ko'rsatkichlari va turlari:

- firibgarliklarning 34 foizi moliyaviy yordam taklif qiluvchi soxta havolalar yuborish orqali;
- 22 foizi majburiyatlarni bajarish niyatisiz avans to'lovlarini olish holatlariga to'g'ri kelgan;
- 17 foiz holatda firibgarlar o'zlarini bank xodimi sifatida tanishtirib, telefon orqali amalga oshirgan;
- 14 foizi onlayn-savdo maydonchalari orqali ma'lumot o'g'irlash bilan bog'liq;
- 9 foiz holatlar moliyaviy onlayn-birjalardagi firibgarliklarga to'g'ri keladi [8].

Kiberfiribgarlikning hozirgi bosqichida texnik vositalarni buzishdan ko'ra "ijtimoiy injeneriya"dan foydalanish ancha kengaydi. Bunday tendensiya fishing saytlarini huquqni muhofaza qiluvchi organlar va raqamli texnologiyalar vazirligi tomonidan samarali monitoring qilish bilan izohlanadi. Ammo istalgan tizimdagi eng "nozik element" – bu insonning o'zi.

2024-yilda barcha firibgarlik borasidagi arizalarning taxminan 35 foizi to'lov kartalari bilan bog'liq hodisalarga to'g'ri keladi. Bu kartalardan foydalanuvchilar sonining 40 milliondan kam darajadan 55 milliondan ortiq ko'rsatkichga o'sishi bilan bog'liq.

Bundan tashqari, pandemiya boshlanganidan buyon firibgarlik usullari telefon qo'ng'iroqlaridan ancha zamonaviy sxemalarga ko'chdi. Natijada so'nggi besh yil ichida kiberjinoyatlar soni 68 barobarga oshdi, ularning umumiy jinoyatchilikdagi ulushi esa 2023-yildagi 6,2 foizdan 2024-yilda 44,4 foizgacha ko'tarildi. 2021–2024-yillarda kiberjinoyatlardan kelgan zarar 1,9 trln so'mdan oshdi. 2024-yilda mamlakatda rasman 35 mingdan ortiq firibgarlik holati qayd etilgan (2023-yilda 26 ming) [9].

Shunday qilib, COVID-19 pandemiyasi O'zbekistonda kiberfiribgarlik o'sishining katalizatoriga aylandi, bu esa ham holatlar sonining, ham ulardan yetkazilgan moliyaviy zararining sezilarli darajada ko'payishiga olib keldi.

Huquqni muhofaza qiluvchi organlarning kiberxavfsizlik markazlari tahlilchilari kiberfiribgarliklar soni ham, ularning "o'rtacha chiptasi" ham o'sib borayotganini ta'kidlashgan. Bu kiberfiribgarlar harakatlari maqsadli va samarali tus olganini ko'rsatadi, bu esa bizga kiberfiribgarlik qurbonining ijtimoiy portretidan foydalanish imkonini beradi.

Jahon amaliyotida kiberfiribgarlik qurbonlarining ijtimoiy portreti muayyan umumiy belgilar bilan tasvirlanadi. Eng avvalo, 18–35 yoshli yoshlar internetdagi faolligi, onlayn savdo va investitsiya platformalariga qiziqishi tufayli fishing hamda onlayn aldovlarning eng ko'p jabrlanuvchilari sifatida qayd etiladi. Shu bilan birga, 55 yoshdan oshgan keksalar texnologiyani yaxshi bilmasligi sababli telefon orqali amalga oshiriladigan aldovlar va soxta texnik yordam sxemalariga tez ishonishadi. Onlayn-banking va tezkor to'lov xizmatlaridan foydalanuvchilar ham zararli havolalar va soxta operatorlar orqali ko'plab moliyaviy yo'qotishlarga duch keladi. Masofaviy ish izlovchilar esa yolg'on vakansiyalar va investitsiya takliflari tuzog'iga tushish ehtimoli yuqori bo'lgan toifaga kiradi. Emotsional ta'sirga tez beriladigan insonlar jarima, xavf, mukofot yoki shoshilinch xabar sifatida yuborilgan soxta bildirishlarga tez ishongani uchun ko'p hollarda firibgarlar nishoniga aylanadi. Shuningdek, Internetda qimmat buyumlar, sayohatlar yoki moddiy farovonlikni ko'p namoyon qiladigan foydalanuvchilar xakerlar tomonidan "yuksak potensial qurbon" sifatida baholanadi va ushbu toifa ham kiberfiribgarlikning asosiy jabrlanuvchilari qatoriga kiradi [10].

Ushbu jinoyatlar qurbonlari ijtimoiy portretini tuzishda bank tuzilmalari ma'lumotlari va IIVning viktimologik ma'lumotlariga tayanish maqsadga muvofiq, chunki aynan shu tuzilmalar qarz oluvchilar va shubhali tranzaksiyalar haqidagi eng to'liq ma'lumotga ega. Bizning maqsad – umumiy qonuniyatlarni aniqlash va ushbu ijtimoiy portretning qanday o'zgarishini prognoz qilish.

Chuqurroq tahlil uchun quyidagi har bir bandni alohida ko'rib chiqish, xolisona va aniq tarzda ushbu ijtimoiy portretning ko'rinishini namoyish etish maqsadga muvofiq.

1. Ilmiy tadqiqotlarda respondentlarning ijtimoiy portretini tuzish jarayonida jinsiy mansublik omillari ko'p hollarda alohida ta'kidlanadi. Shu bilan birga, tanlangan namunada erkaklar va ayollar soni, odatda, bir-biriga mutanosib ravishda belgilanib, O'zbekiston aholisining yosh va jins tuzilmasi tarkibini aks ettiradi.

2. Banklar va IIV ma'lumotlariga ko'ra, kiberfiribgarlik qurbonlari yoshi keng diapazonga ega.

Lekin statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, qurbonlarning aksariyati iqtisodiy jihatdan eng faol aholi qatlamidir. Bu Yevropa bo'yicha xorijiy ma'lumotlardan farq qiladi, u yerda 50 yoshdan oshgan shaxslar ko'p hollarda kiberfiribgarlar tuzog'iga tushadi.

3. Oilaviy holat "to'suvchi mexanizm" sifatida muayyan ahamiyat kasb etadi. Gipoteza sifatida aytish mumkinki, nikohdagi shaxslar ko'pincha bir-biri bilan maslahatlashadi va bu moliyaviy xavf-xatardan saqlanish imkonini oshiradi.

4. Shahar to'lov qobiliyati yuqori aholini, turli xizmatlarni va iqtisodiy faollikni o'zida mujassam etgan kuchli iqtisodiy markaz sifatida kiberfiribgarlar ta'siriga eng ko'p moyil bo'ladi.

5. Biroq bu yerda O'zbekiston Respublikasi IIV statistikasiga ko'ra viktimizatsiyaga (daromad darajasi bo'yicha) eng ko'p duchor bo'luvchi toifa – doimiy daromad manbaiga ega bo'lmagan shaxslar ekaniga e'tibor qaratish kerak. Gipoteza sifatida aytish mumkinki, bunday shaxslar "oson pul"ga ko'proq moyil bo'ladi, shu sababli aholining boshqa qatlamlariga nisbatan firibgarlar tuzog'iga tez-tez

tushadi. Shuningdek, doimiy ishga ega bo'lmaganlar doimiy ishlilarga nisbatan kiberfiribgarlik holatlariga ko'proq duchor bo'ladi, deb faraz qilish mumkin [11].

Ko'plab xorijiy olimlar fikriga ko'ra, kiberfiribgarlik qurbonlarining ijtimoiy portreti bir xil emas, ammo, unda ko'p hollarda 25–44 yoshdagi ishlovchi ayollar, o'rta daromad va ma'lumotga ega bo'lgan shahar aholisi uchraydi. Shu bilan birga, xavf guruhiga 50 yoshdan oshgan, xavfsizlikka katta e'tibor qaratadigan va ishonchga moyil bo'lgan shaxslar ham kiradi. Firibgarlar esa "ijtimoiy injeneriya"dan foydalanib, aholining istalgan zaif toifasiga ta'sir o'tkazishi mumkin. Shu bois universal qurbon portretini belgilab bo'lmaydi [12].

Ushbu ijtimoiy portretlar tahlili bizga qaysi aholi qatlamlari viktimizatsiyaga eng ko'p moyil ekanini tushunish imkonini beradi. Biroq, to'liq tahlil uchun banklar ma'lumotlarini va O'zbekiston Respublikasi huquqni muhofaza qiluvchi organlarining kiberxavfsizlik markazlarining statistik ma'lumotlarini yanada chuqur o'rganish talab etiladi.

Foydalanilgan manbalar

1. <https://www.getcybersafe.gc.ca/en/resources/historyphishing?utm.com>
2. <https://www.ic3.gov/>
3. <https://www.sophos.com/>
4. <https://blog.google/threat-analysis-group>
5. <https://www.europol.europa.eu/>
6. <https://www2.deloitte.com/>
7. <https://research.checkpoint.com/>
8. <https://podrobno.uz/cat/proisshestviya/v-uzbekistane-kibermoshenniki-pod-vidom-rukovoditeley-vynuzhdayut-grazhdan-soobshchat-svoi-lichnye-d/>
9. <https://kun.uz/ru/news/2025/02/03/v-uzbekistane-za-god-soversheno-svyshe-12-mln-kiberatak>
10. <https://victim-support.eu/help-for-victims/info-on-specific-types-of-victims>
11. <https://ru.euronews.com/my-europe/2025/08/21/europe-in-motion-scybersecurity>
12. <https://cyberleninka.ru/article/n/manipulyatsiya-emotsionalnoy-bezopasnostyu-kibermoshennikami-s-primeneniyem-tehnologiy-sotsialnoy-inzhenerii-case-study/viewer>
13. O'zbekiston Respublikasining 2003-yil 11-dekabrda "Axborotlashtirish to'g'risida"gi 560-II-sonli qonuni.
14. O'zbekiston Respublikasining 2022-yil 15-fevraldagi "Kiberxavfsizlik to'g'risida"gi O'RQ-764-qonuni.
15. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 30-apreldagi "Axborot texnologiyalari yordamida sodir etiladigan jinoyatlarga qarshi kurashish faoliyatini yanada kuchaytirishga qaratilgan chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-153-son qarori
16. Sh.A. Qobilov. Kiberjinoyatlarning iqtisodiy zarari: O'zbekistonda raqamli firibgarliklarning oqibatlari va ularni kamaytirish yo'llari
17. Vol.3 №5 (2025). May. Journal of Effective Learning and Sustainable Innovation
18. https://www.cbr.ru/statistics/information_security/cyber_portrait/2024/
19. <https://siat.stat.uz/>

HUQUQNI MUHOFAZA QILUVCHI ORGANLARNING JAMOAT TARTIBINI SAQLASH VA XAVFSIZLIGINI TA'MINLASH BORASIDAGI FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI

Xamidov Asilbek Alisher o'g'li

Kriminologiya tadqiqot instituti ilmiy xodim-tadqiqotchisi

Annotatsiya. Maqolada huquqni muhofaza qiluvchi organlarning jamoat tartibini saqlash va jamoat xavfsizligini ta'minlash faoliyatini yanada takomillashtirish masalalariga, shuningdek, tizimdagi mavjud muammolar va ularning yechimlariga, bu sohadagi xorijiy davlatlar tajribasiga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: jamoat tartibi, jamoat xavfsizligi, muvofiqlashtirish, ommaviy tartibsizliklar, favqulodda holat, blek-aut, milliy xavf indeksi, xavf omillari.

Аннотация. В статье особое внимание уделяется вопросам дальнейшего совершенствования деятельности правоохранительных органов по охране общественного порядка и обеспечению общественной безопасности, а также существующим проблемам в системе и их решениям, опыту зарубежных стран в этой области.

Ключевые слова: общественный порядок, общественная безопасность, координация, массовые беспорядки, чрезвычайное положение, блэк-аут, национальный индекс риска, факторы риска.

Abstract. The article pays special attention to the issues of further improving the activities of law enforcement agencies in maintaining public order and ensuring public safety, as well as existing problems in the system and their solutions, and the experience of foreign countries in this area.

Keywords: public order, public safety, coordination, mass riots, emergency, black-out, national risk index, risk factors.

O'zbekistonda "Uchinchi renessans" davrida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar doirasida aholining tinch va osoyishta hayotini ta'minlash, fuqarolarning huquqiy ong va huquqiy madaniyatini yuksaltirish, insonlarda qonunga itoatkorlik va jamoat xavfsizligiga mas'ullik hissini shakllantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Jumladan, jamoat tartibi va xavfsizligini ta'minlashning mavjud tizimini yanada takomillashtirish maqsadida "Xavfsiz shahar" [1], "Obod va xavfsiz mahalla" [2], "Xavfsiz xonadon" [3], "Xavfsiz turizm" [4] kabi xavfsizlikni samarali ta'minlashga qaratilgan yangi modellar ishlab chiqilib, amaliyotga tatbiq etildi.

Amalga oshirilgan mazkur islohotlar natijasida, O'zbekiston 2024-yilda "World Justice Project" xalqaro NNTning "Huquq ustuvorligi indeksi"da 140 dan ortiq davlatlar orasida Rossiya, Xitoy va Turkiya kabi yetakchi mamlakatlarni ortda qoldirdi va 83 o'rinni egallab, bir yil oldingi natijadan 7 pog'ona yuqorilagan.

Shunday samarali islohotlarga qaramasdan, hozirgi davrda dunyoda yuz berayotgan turli xil inqiroz va ziddiyatlar, yildan-yilga yangilanib, rivojlanib va kuchayib borayotgan tinchlik hamda xavfsizlikka nisbatan bo'layotgan tahdidlar, pandemiya, tabiiy va texnogen tusdagi ofatlar fonida davlat oldida turgan eng asosiy masala – jamoat tartibi va jamoat xavfsizligi barqarorligini saqlash,

shuningdek shaxs, jamiyat va davlat xavfsizligini ta'minlash tizimini yanada takomil-lashtirish hamda zamon talablariga mutanosib ravishda tadrijiy modernizatsiya qilishdan iborat.

O'z navbatida, bunday salbiy hodisa va jara-yonlar fuqaro muhofazasiga mas'ul bo'lgan davlat tuzilmalariga favqulodda va alohida vaziyatlarga doimo tayyor turish hamda o'z faoliyatini takomil-lashtirib borish vazifasini yuklamoqda.

Shu sababdan ham jamoat tartibini saqlash va jamoat xavfsizligini ta'minlash tizimini sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarish va ilg'or xorijiy tajribalar asosida rivojlantirish ustuvor vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Bu esa, o'z navbatida, huquqni muhofaza qiluvchi va boshqa davlat organlaridan faoliyatlarini "Barcha sa'y-harakatlar inson qadri uchun" [5] va "Xalq xizmatidagi davlat" [6] tamoyillariga asosan tashkil etishni taqozo etadi.

Yuqorida bayon etilganlar mazmun-mohiya-tidan anglashiladiki, mamlakatimizda jamoat tartibini saqlash va jamoat xavfsizligini ta'minlash davlat siyosatining ustuvor yo'na-lishlaridan biriga aylandi. Bunday islohotlar, avvalo, huquqni muho-faza qiluvchi organlar faoliyatini tartibga soluvchi normativ-huquqiy bazani takomillashtirish bilan boshlandi.

Jumladan, 2016-yil 16-sentyabrda "Ichki ishlar organlari to'g'risida" va 2020-yil 18-noyabrda "O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi to'g'ri-sida"gi qonunlar qabul qilinib, ularning vazifalari belgilab qo'yildi. Bu esa jamoat tartibini saqlovchi va jamoat xavfsizligini ta'minlovchi ikki organ faoliyatini yanada kuchaytirdi.

Shuningdek, Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyev-ning 2021-yil 29-noyabrda qabul qilgan Farmoni asosida sohaning bosh konseptual hujjati, ya'ni "Jamoat xavfsizligi konsepsiyasi"ning qabul qili-nishi bilan huquqni muhofaza qiluvchi va boshqa davlat organlarining hamkorligi hamda ushbu yo'-nalishdagi vazifalari belgilab berildi. Qolaversa, davlat organlari *jamoat xavfsizligini ta'minlovchi* va ushbu faoliyatda *ishtirok etuvchi* subyektlar sifatida tasniflandi.

Davlat rahbarining 2018-yil 10-yanvar-kuni Prezident huzuridagi Xavfsizlik kengashining ken-gaytirilgan yig'ilishida jamoat tartibini saqlash va xavfsizligini ta'minlash bilan shug'ullanuvchi

organlar faoliyatiga e'tibor qaratib, "bundan buyon har bir shahar va viloyatda xavfsiz hudud loyihasini amalga oshirish, jamoat tartibini saqlash uchun Ichki ishlar vazirligi bilan birga Milliy gvardiya mas'ul va javobgar etib belgilanadi" [7], deb e'tirof etishi hamda yuqoridagi hujjatlarda mazkur organlarning vazifalari belgilanishi bilan sohaga oid asosiy mas'uliyat ushbu ikki organ zimmasiga yuklatildi.

So'nggi yillarda dunyoning turli hududlarida jamoat joylari va boshqa ko'pchilik to'planadigan maydonlarda sodir etilayotgan jinoyatlar, shu jum-ladan terrorchilik aktlari ko'plab insonlar o'limiga, katta miqdorda moddiy va ma'naviy zarar yetka-zilishiga olib kelmoqda. Bu esa jamoat joylari bunday hujumlarning asosiy sodir etilish obyekti bo'lib qolayotganligini ko'rsatmoqda.

Jumladan, 2017-yil 22-mart kuni Londonda (Buyuk Britaniya) yengil avtomashinaning Vestmin-ster ko'prigida insonlarni bosib ketishi [8] oqibatida 5 kishi, 2019-yil 21-aprel kuni Kolombo va boshqa shaharlarda (Shri-Lanka) bo'lib o'tayotgan Pasxa bayramida sodir etilgan [9] portlashlarda 321 kishi, 2019-yil 15-mart kuni Vellingtondagi (Yangi Zelan-diya) masjidda uyushtirilgan [10] ommaviy otish-mada 51 kishi va 2024-yil 22-mart kuni Moskva (Rossiya)dagi "Crocus city hall" ko'ngilochar majmuasida sodir etilgan [11] qurolli hujumda 133 kishi halok halok bo'lganligi ushbu fikrning isbotidir.

Mazkur holatlarning rivojlangan yoki xavfsizlik imkoniyatlari kuchli davlatlarda sodir etilishi jamoat tartibini saqlash va jamoat xavfsizligini ta'minlash naqadar qiyin ekanligi va hech bir davlat bunday hujumlardan to'liq himoyalanganligini yana bir bor ko'rsatib berdi.

Shunday hodisalardan biri bo'lgan va Qora-qalpog'iston Respublikasida 2022-yil 1–2-iyul kunlari sodir etilgan ommaviy tartibsizliklar huquqni muhofaza qiluvchi organlarning kundalik, vaziyat murakkablashgan va favqulodda vaziyatlarda hamkorlik qilishi hamda harakatlarni muvofiq-lashtirish mexanizmlari samaradorligi pastligini ko'rsatib berdi. Bu esa 18 nafar inson o'limiga, 243 kishi turli darajada tan jarohati olishiga, 6,8 mlrd AQSH dollari miqdorida moddiy zarar yetkazi-lishiga olib keldi [12]. Bunday holatlarning yuz berishi jamoat tartibini saqlash va jamoat xavfsiz-ligini ta'minlash tizimini yanada takomillashtirish hamda huquqni muhofaza qiluvchi organlar

hamkorligini muvofiqlashtirish naqadar dolzarb ekanligini yana bir bor namoyon qildi.

Shu sababli, O'zbekiston huquqni muhofaza qiluvchi organlarining jamoat tartibini saqlash va jamoat xavfsizligini ta'minlash borasidagi hamkorligini yanada kuchaytirish va muvofiqlashtirish davlatning muhim vazifasiga aylandi. Shu o'rinda, Prezidentimiz Sh.Mirziyoyevning "*Jamoat xavfsizligiga yangi tahdid va xatarlar tobora ortib borayotgan bugungi sharoitda jamoat tartibini saqlash va fuqarolar xavfsizligini ta'minlashda huquqni muhofaza qilish idoralari o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish zarur*" [13], deb bejizga aytmaganligi bu fikrning isbotidir.

Jamoat tartibini saqlash va jamoat xavfsizligini ta'minlash naqadar murakkab va dolzarb vazifa ekanligini quyidagilarda ko'rish mumkin:

Birinchidan, jamoat tartibini saqlash va jamoat xavfsizligini ta'minlash davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Xususan, "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi" (90-maqsad), "2022–2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi" (16-maqsad) va "O'zbekiston – 2030" strategiyasi (87-maqsad) kabi konseptual va strategik hujjatlarda bu yo'nalishda huquqni muhofaza qiluvchi organlar hamkorligini kuchaytirish hamda jamoat xavfsizligini ta'minlash tizimini yanada takomillashtirish o'z aksini topdi.

Ikkinchidan, jamoat tartibi va xavfsizligiga qarshi jinoyatlar soni oshib bormoqda. Jumladan, bunday jinoyatlar 2022-yilda 23 748, 2023-yilda 24 936 va 2024-yilda 26 741-marta sodir etilib, umumiy jinoyatchilikning 20,2 foizini tashkil etgan [14]. Jamoat joylaridagi qotillik va badanga shikast yetkazish kabi og'ir jinoyatlar ko'payib, qotillik 2024-yilda 58 tadan 80 taga (37,9 %), badanga shikast yetkazish jinoyatlari 236 tadan 261 taga (10,6 %), ko'chalarda sodir etilgan qotillik 47 tadan 55 taga (17 %), badanga shikast yetkazish jinoyatlari 175 tadan 194 taga (10,9 %) oshgan.

Uchinchidan, jamoat tartibi va xavfsizligini buzishga qaratilgan terroristik hujumlarning oqibatlari og'irlashib bormoqda. Bunga yuqorida keltirilgan Moskva va boshqa shaharlarda sodir etilgan ayancli holatlar misol bo'la oladi.

To'rtinchidan, jamoat tartibini guruh bo'lib buzish holatlari va unda ishtirok etuvchilar soni ortib

bormoqda. So'nggi yillarda, shu jumladan 2023-yilda Respublika miqyosida ijtimoiy muammolarni siyosilashtirish maqsadida yo'llarni yopib qo'yish va shu kabi boshqa ko'rinishlarda jami 3911 nafar fuqaro ishtirokida 208 ta jamoat tartibiga xavf tug'diruvchi norozilik harakatlari sodir etilgan va 85 ta norozilik harakatlarining oldi olingan bo'lsa, 2024-yilning o'zida 494 ta norozilik harakatlarining oldi olingan.

Beshinchidan, mavjud kuch va vositalardan samarali foydalanilmayapti. Bevosita jamoat tartibini ta'minlovchi Ichki ishlar vazirligi va Milliy gvardiya o'rtasida vazifalar samarali taqsimlanmagan, bir hududda faoliyat yurituvchi ichki ishlar va Milliy gvardiya xodimlarining o'zaro hamkorligi yetarlicha emas. Shu bilan birga, ular o'z ustuvorliklariga ega bo'lganligi sababli jamoat tartibi to'liq ta'minlanmayapti. 2024-yilda IIV va MG bo'linmalari hamkorligi yetarli darajada yo'lga qo'yilmaganligi oqibatida oldi olinishi mumkin bo'lgan 320 ta jinoyat sodir etilishiga yo'l qo'yilgan.

Mavjud ma'lumotlar tahlili respublika huquqni muhofaza qiluvchi organlarining jamoat tartibini saqlash va jamoat xavfsizligini ta'minlash faoliyatida ommaviy tartibsizliklarning oldini olish va zamonaviy yagona boshqaruv tizimini yo'lga qo'yish borasida bir qator muammolar mavjudligini ko'rsatmoqda.

Birinchidan, Davlat rahbarining "O'zbekiston Respublikasi jamoat xavfsizligi konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" 29.11.2021yildagi farmoni bilan tasdiqlangan "Jamoat xavfsizligi konsepsiyasi" va "2022–2025-yillarda O'zbekiston Respublikasida jamoat xavfsizligini ta'minlash tizimini rivojlantirish strategiyasi"da ommaviy tartibsizliklar kelib chiqishining oldini olish asosiy vazifalardan biri deb belgilangan bo'lsa-da, qonunosti hujjatlari asosan favqulodda holat yuzaga kelganda (*postfaktum*) harakat qilishga qaratilgan bo'lib, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xavf omillari e'tibordan chetda qoldirilgan. Jumladan, suv havzalari, dambalar, atom energetika stansiyalari, "blek aut" holatlari, ob-havoni yomonlashuvi, sel kelishi, irq, millat va tilga nisbatan mansabdorlar tomonidan ayirmachilikka yo'l qo'yilishi, narx-navoning keskin oshishi va boshqa 30 dan ortiq omillar turli darajadagi tartibsizlikni keltirib chiqarishi mumkin.

Masalan, 2023-yilda Fransiyada bo'lib o'tgan pensiya islohotiga qarshi norozilik harakatlari ommaviy tartibsizliklarga aylanib ketgan edi.

Shu sababli mazkur va shunga o'xshash xavf-xatarlarning oldini olish maqsadida jamoat xavfsizligiga tahdid soluvchi holatlar qanday omillar natijasida shakllanishi, ushbu omillar haqidagi ma'lumotlarni ishlab chiquvchi va baholovchi tashkilotlarni aniqlash hamda ularning Ichki ishlar vazirligi Jamoat xavfsizligi departamenti (keyingi o'rinlarda Departament) bilan muntazam axborot almashinuvinini ta'minlash lozim bo'ladi.

Bundan tashqari, jahonda yuz bergan inqirozli holatlar tahlili, hududida ommaviy tartibsizliklar sodir etilgan davlatlar uni har qancha tez bartaraf etmasin, katta miqdorda moddiy-moliyaviy va ma'naviy zarar ko'rganligi, dunyo hamjamiyatining salbiy qiziqishini uyg'otib, turli sanksiyalar ostida qolganligini ko'rsatadi.

Misol uchun, Qozog'istonda aholi noroziligini keltirib chiqargan muammo qisqa muddatda bartaraf etilgan bo'lsa-da, tartibsizliklar uzoq vaqt davom etib, davlatga 221 mln, tadbirkorlarga esa 89,7 mln AQSH dollari miqdorida zarar keltirdi.

Ikkinchidan, jamoat tartibi va xavfsizligi bilan bog'liq bir qator ma'lumotlarni shakllantirishning aniq tavsifi, mezon va indikatorlari mavjud emasligi Departament (*sohada muvofiqlashtiruvchi asosiy tuzilma*)ga haqiqiy holatga mos kelmaydigan ma'lumotlar kelib tushishiga olib kelishi mumkin.

Misol uchun, norozi kayfiyatdagi shaxslar, jinoyat sodir etishga moyil voyaga yetmaganlar, yoshlar va xotin-qizlar ro'yxatlari biron aniq mezon-siz shakllantirilmoqda va yuritilmoqda. Ya'ni, amaldagi normativ-huquqi hujjatlarda qanday holatlarni xavf deb topish va ularga ta'sir ko'rsatuvchi omillarni shakllantirishning metodikasi tartibga solinmagan. Shu sababli jamoat tartibi va xavfsizligiga tahdid soluvchi xavflar, ularga ta'sir ko'rsatuvchi omillar va boshqa zarur ma'lumotlarni aniqlash yoxud shakllantirish hamda baholash bo'yicha yagona mezonlar va indikatorlar ishlab chiqilishi, xavf va tahdidlarni yanada barvaqt aniqlash va bartaraf etish imkoni beradi. Bu esa mazkur parametrlar faqatgina subyektiv xarakterga ega bo'lib qolishi, natijada noto'g'ri va asoslantirilmagan ma'lumotlar asosida jamoat tartibini saqlash va xavfsizligini ta'minlash bo'yicha samarasiz chora-

tadbirlar amalga oshirilishiga hamda salbiy qarorlar qabul qilinishiga, shuningdek huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'ri yo'lga qo'yilmasligiga olib kelishi mumkin.

Uchinchidan, jamoat tartibini ta'minlash bo'yicha umumiy, tarmoq (*sohalar*) va hududiylik bo'yicha jamoat tartibiga tahdid tug'diruvchi indekslar ishlab chiqilmagan. Buning natijasida jamoat tartibiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi holatlarning ijtimoiy xavfliligini baholash yetarli darajada amalga oshirilmay kelinmoqda.

Misol uchun, AQSHda FEMA (Xavf va favqulodda holatlar darajasini baholash agentligi) tashkiloti tomonidan ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, jinoyatchilik, tibbiyot, tabiiy ofatlar va boshqa 18 ta yo'nalish bo'yicha "Milliy xavf indeksi" (National Risk Index) yuritiladi va shtatlar xavfning 8 ta darajasi bo'yicha toifalarga ajratiladi [15]. Yoki, Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti va Yevropa mamlakatlarida biror turdagi kasallik aniqlansa yoki tarqalsa, aniq mezonlar asosida "umumiy xavf darajasi past, o'rta va yuqori" kabi darajalar hududlar kesimida e'lon qilinib boriladi (O'zbekistonda bunday amaliyot yo'q).

Ushbu misollarda ko'rsatilganidek, davlatda umumiy, tarmoq va hududiylik bo'yicha xavf indekslarini ishlab chiqish vujudga kelayotgan xavflarni barvaqt aniqlash, ularga tashxis qo'yish, xavflarni joylashuvi bo'yicha blokada qilish orqali boshqa hududlarga tarqalib ketishining oldini olish hamda bartaraf etish yuzasidan aniq va manzilli chora-tadbirlar ko'rish, shuningdek, kelgusida sodir etilishi mumkin bo'lgan salbiy holatlarni prognoz qilish imkonini beradi.

To'rtinchidan, jamoat tartibi va xavfsizligiga oid 200 dan ortiq qonun va qonunosti hujjatlari, shu jumladan, alohida tadbirlarning maxsus rejalari tarqoqligi hamda yagona boshqaruvning yo'qligi ularni amaliyotga tatbiq etishda bir qancha qiyinchiliklarni tug'dirmoqda. Misol uchun, saylovga oid qonun hujjatlari Saylov kodeksiga, davlat byudjetiga oid hujjatlar Byudjet kodeksiga birlashtirilib, sohaga oid yagona hujjat yaratilgan.

Hozirgi kunda O'zbekistonda jamoat tartibi va xavfsizligiga taalluqli bo'lgan ko'plab normativ-huquqiy hujjatlar tarqoqligicha qolmoqda. Bu esa ulardan samarali foydalanish hamda yanada takomillashtirishni qiyinlashtirib qo'ymoqda. Bunga

asosiy sabab esa ularning har birida alohida-alohida funksiyalar va vazifalar belgilanganligi, sohaga oid qaror qabul qilish jarayonida bir holat yuzasidan bir necha qonun hujjatlariga murojaat qilishga majburlik sabab bo'lmoqda. Shu sababli, sohaga oid qonunchilik hujjatlarini birlashtirish normalar takrorlanishining oldini olish bilan birga, muayyan vaziyat bo'yicha tezkor qaror qabul qilishga yordam beradi. Qolaversa, maxsus rejalarni ishga tushirish, kuch va vositalarni tezkor boshqarish va muvofiqlashtirish vazifalarini yagona organga yuklatish huquqni muhofaza qiluvchi organlarning hamkorligi samaradorligi oshishiga xizmat qiladi.

Beshinchidan, jamoat tartibini saqlash va xavfsizligini ta'minlash faoliyatida tizimli ravishda aholi kayfiyati va ijtimoiy-siyosiy vaziyatni o'rganish bo'yicha ishlar yetarli darajada amalga oshirilmaydi. Buning natijasida ijtimoiy muammolarning siyosiy lashuviga olib kelishi mumkin bo'lgan turli ko'rinishdagi kichik norozilik harakatlari sodir etilmoqda. Bu esa mavjud xavfning oldini olish o'rniga, jamoat tartibi va xavfsizligi buzilib bo'lganidan hamda vaziyat nazoratdan chiqib ketganidan so'nggina harakatlanishga majbur qilishi mumkin.

Misol sifatida, yuqorida keltirilganidek, qo'shni Qozog'istonda aholining yoqilg'i narxi qimmatlashuviga nisbatan munosabati va o'sha paytdagi kayfiyati vaqtida o'rganilganida "qonli yanvar" voqealarining oldi olingan bo'lar edi.

Jamoat tartibini saqlash va xavfsizligini ta'minlashda aholining kayfiyati juda muhim. Ularning kayfiyati va jamiyatda mavjud bo'lgan ijtimoiy-siyosiy vaziyatdan ham ijobiy ham salbiy maqsadlarda foydalanish mumkin. Bunga yuqoridagi holat yaqqol misoldir. Ammo bu sohada O'zbekistonda ko'riladigan chora-tadbirlar qoniqarli emas. Bunda, asosan, huquqni muhofaza qiluvchi organ xodimlarining "kunlik va davriy vaziyat bo'yicha bildirgisi" hamda mazkur organlarning vazifalarini amalga oshirishi jarayonida aniqlangan holatlarga asosan aholining kayfiyati va ijtimoiy-siyosiy vaziyat bo'yicha axborot to'planadi. Shunday bo'lsa-da, bu ma'lumotlar juda subyektiv bo'lib, doim ham haqiqiy vaziyatga to'g'ri kelavermaydi.

Ushbu muammolarni bartaraf etishda huquqni muhofaza qiluvchi organlarning "Aql markazlari" va boshqa jamoatchilik fikrini o'rganuvchi tashkilotlar

hamkorligini o'rnatish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Yuqoridagi muammolarning o'z vaqtida bartaraf etilmasligi jamoat tartibini saqlash va xavfsizligini ta'minlashda mavjud yoki vujudga kelishi mumkin bo'lgan xavflarni prognoz qilish va ularning oqibatida kelib chiqadigan salbiy holatlarning oldini olishni murakkablashtirishi, ommaviy tartibsizliklar vaqtida jamoat tartibi va xavfsizligini ta'minlovchi organlar faoliyatini muvofiqlashtirishni qiyinlashtirishi, zamonaviy xavf va tahdidlarga qarshi barvaqt kurashish faoliyatini samarasiz qilib qo'yishi, oldi olinishi mumkin bo'lgan xavflarning oldi olinmasligiga va boshqa salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, bugungi kungi zamonaviy dunyoda ommaviy tartibsizliklarning oldini olish jamoat tartibini saqlash va xavfsizligini ta'minlashning muhim shartidir. Shu sababli sohani ilg'or xorijiy davlatlar tajribasi asosida takomillashtirish, davlat organlari hamkorligini mustahkamlash davr talabi bo'lib qolaveradi.

Mazkur holatlarni inobatga olgan holda, huquqni muhofaza qiluvchi organlarning jamoat tartibini saqlash va xavfsizligini ta'minlash borasidagi faoliyati samaradorligini oshirish maqsadida quyidagilar taklif etiladi.

Birinchi muammo bo'yicha:

– jahon amaliyotini chuqur tahlil qilgan holda O'zbekistonda "jamoat xavfsizligiga tahdid qiluvchi omillar ro'yxati"ni shakllantirish;

– mazkur omillar haqidagi ma'lumotlarni yurituvchi (*ishlab chiquvchi*) mutasaddi idoralarni jamoat xavfsizligini ta'minlashda ishtirok etuvchi (*ko'maklashuvchi*) subyektlar sifatida e'tirof etib, Departament qoshidagi Yagona idoralararo boshqaruv shtabiga tahlil qilish, baholash va prognoz uchun uzluksiz ma'lumot berib borishini belgilash.

Ma'lumot uchun, yuqoridagi farmonda subyektlar 2 ga bo'lingan: jamoat xavfsizligini ta'minlovchi va unda ishtirok etuvchi subyektlar.

Ikkinchi muammo bo'yicha:

– jamoat tartibi va xavfsizligini ta'minlash subyektlari tomonidan qanday elementlar va holatlar (*qaysi chegaraga yetganida*) xavf deb baholanishiga aniqlik kiritish va tartibga solish;

– subyektlar tomonidan taqdim etilayotgan 40 dan ortiq turdagi ma'lumotlarni shakllantirish tartibi, mezoni va manbalarini aniqlash;

– “3-xolis taraf”ning ma’lumotlari bilan taqqoslash orqali subyektlar tomonidan taqdim etilayotgan ma’lumotlar to’g’riligiga baho berish algoritmi (*metodi*)ni ishlab chiqish

Misol uchun, biror-bir tumanda bandlik markazining ishsizlar soni haqida bergan ma’lumotlarini faoliyatini to’xtatgan korxonalarning ishchilari soniga (soliq organlaridan olinadi) taqqoslash orqali uning to’g’riligiga baho berish mumkin.

Uchinchi muammo bo’yicha:

– umumiy, tarmoq (*sohalar*) va hududiylik bo’yicha “*Milliy xavf indeksi*”ni ishlab chiqib, e’lon qilib borish hamda Departament tarkibida ushbu xavf darajalarini avtomatik baholab borish va instansiyaga kiritish bilan bog’liq vazifalarni bajaruvchi tuzilmani tashkil etish;

– xavf darajasiga muvofiq Departament tomonidan kuch-vositalarni taqsimlash va rejimni o’zgaritib borish amaliyotini joriy qilish.

To’rtinchi muammo bo’yicha:

– o’xshash munosabatlarni tartibga soluvchi jamoat tartibi va xavfsizligiga oid normativ-huquqiy hujjatlarni yagona hujjatga birlashtirish;

– mavjud kuch-vositalarni boshqarish va hamkorlikdagi harakatlarni muvofiqlashtirish vazifasini Departamentga yuklash.

Beshinchi muammo bo’yicha:

– AQSH (*Gallup*) va Rossiya (*VTSIOM*) tajribasini inobatga olib, shartnoma yoki davlat xususiy sherikchilik asosida tizimli ravishda aholi o’rtasida ularning “kayfiyati”ni va ijtimoiy-siyosiy vaziyatni o’rganish bo’yicha tizimli so’rov o’tkazib, tahlil qilib borish. So’rovnoma predmeti Departament buyurtmasi asosida shakllantiriladi va “Ijtimoiy fikr” respublika jamoatchilik fikrini o’rganish markazi va boshqa xususiy markazlar tomonidan Departament mablag’lari hisobidan amalga oshiriladi.

Foydalanilgan manbalar

1. Vazirlar Mahkamasining “Xavfsiz shahar” loyihasini amalga oshirish bo’yicha bosqichma-bosqich chora-tadbirlar va yagona texnologik yondashuvni tashkil qilish to’g’risida”gi 343-son qarori. Lex.uz. QMMB. 07.05.2018-y. <https://lex.uz/ru/docs/3730048>.
2. Vazirlar Mahkamasining “Obod va xavfsiz mahalla” tamoyili asosida mahallalarda ijtimoiy profilaktika tizimi samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi 801-son qarori. Lex.uz. QMMB. 30.11.2024-y. <https://www.lex.uz/docs/7243832>.
3. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Jismoniy va yuridik shaxslar mulkining qo’riqlanishini ta’minlash samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PQ-4060-son qarori. 12.12.2018 y. https://static.norma.uz/official_texts/%D0%9F%D2%9A4060,%2012.12.2018%20%D0%B9.pdf.
4. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Transport va turizm obyektlarida jamoat xavfsizligini ta’minlashning samarali tizimini joriy etishga oid qo’shimcha chora-tadbirlar to’g’risida”gi PQ-4229-son qarori. Lex.uz. QMMB. 06.03.2019-y. <https://lex.uz/docs/4229310>.
5. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “O’zbekiston Respublikasi jamoat xavfsizligi konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PF-27-son farmoni. Lex.uz. QMMB. 29.11.2021-y. <https://lex.uz/docs/5749291?ONDATE=25.10.2024&action=compare>.
6. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “O’zbekiston – 2030” strategiyasi to’g’risida”gi PF-158-son farmoni. Lex.uz. QMMB. 11.09.2023-y. <https://lex.uz/ru/docs/6600413>.
7. Xavfsizlik kengashining kengaytirilgan yig’ilishi. 11.01.2018-y. Prezident matbuot xizmati. <https://www.president.uz/uz/lists/view/1419>.
8. Теракт на Вестминстерском мосту в Лондоне (2017). 22.03.2017-y. <https://www.bbc.com/russian/news/50599487>.
9. “Shri-Lankada qonli teraktlar” nomli maqola. 21.04.2019-y. <https://sputniknews.uz/20190423/Shri-Lankadagi-onli-teraktlar-ortida-kim-turgani-malum-bldi-11328301.html>;
10. “Branton Tarrant hech qachon qamoqdan ozod etilmaydi” nomli maqola. 15.03.2019 y. https://www.nzherald.co.nz/nz/christchurch-mosque-attack-sentencing-brenton-tarrant-will-never-be-released-from-jail/XQKXNMMIHVL7XGQNSCC6HJZSQI/?c_id=1&objectid=12359688.
11. “Moskvadagi konsert zalidagi terakt qurbonlari soni 133 kishiga yetdi”. 23.03.2024-y. <https://www.nytimes.com/live/2024/03/23/world/moscow-shooting>.
12. “Sh.Mirziyoyev Nukusdagi voqealarda halok bo’lganlarning yaqinlariga hamdardlik bildirdi”. Prezident matbuot xizmati. 06.07.2022-y. <http://uza.uz/kr/news/2022/07/06/shavkat-mirziyoyevnukusdagi-voqealarda-halo-k-bolgan-larning-yaqinlariga-hamdardlik-bildirdi>
13. Davlat rahbarining huquqni muhofaza qiluvchi organlar va kuch tuzilmalari rahbarlari ishtirokida jamoat xavfsizligini ta’minlash masalalari yuzasidan yig’ilishidagi nutqidan. Prezident matbuot xizmati. 29.03.2024-y. <https://president.uz/uz/lists/view/7125>.
14. O’zbekiston Respublikasi Statistika agentligining “O’zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy holati” nomli hisoboti. 2024-y. https://stat.uz/uz/?preview=1&option=com_dropfiles&format=&task=frontfile.download&catid=469&id=3707&Itemid=1000000000000.
15. Amerika Qo’shma Shtatlaridagi tabiiy xavf indeksi xaritasi. <https://hazards.fema.gov/nri/learn-more>.

O'ZBEKISTONNING XAVFSIZLIK SOHASIDAGI XALQARO REYTINGLARDA TUTGAN O'RNIDA ICHKI ISHLAR ORGANLARI ISLOHOTLARINING TA'SIRI

Baxtiyarova Sevara Ravshan qizi

O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti
ilmiy xodim-tadqiqotchisi

Annotatsiya. O'zbekistonda so'nggi yillarda jamoat xavfsizligi va qonun ustuvorligini ta'minlash sohasida tub islohotlar amalga oshirildi. Prezident Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan qabul qilingan "Yangi O'zbekiston" va "O'zbekiston – 2030" strategiyalari asosida ichki ishlar organlari faoliyati tubdan yangilandi. Maqolada mazkur islohotlarning mamlakatning xalqaro reyting va indekslardagi (Safety Perceptions Index, Rule of Law Index, Global Innovation Index va boshqalar) ko'rsatkichlariga ta'siri tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: ichki ishlar islohotlari, jamoat xavfsizligi, xalqaro reytinglar, qonun ustuvorligi, xavfsizlik indeksi, islohot samaradorligi.

Аннотация. В последние годы в Узбекистане были реализованы глубокие реформы в сфере обеспечения общественной безопасности и верховенства закона. На основе стратегий «Новый Узбекистан» и «Узбекистан – 2030», принятых по инициативе Президента Шавката Мирзиёева, деятельность органов внутренних дел была коренным образом обновлена. В статье проанализировано влияние данных реформ на показатели страны в международных рейтингах и индексах (Safety Perceptions Index, Rule of Law Index, Global Innovation Index и других).

Ключевые слова: реформы органов внутренних дел, общественная безопасность, международные рейтинги, верховенство закона, индекс безопасности, эффективность реформ.

Abstract. In recent years, Uzbekistan has carried out comprehensive reforms in the field of public safety and the rule of law. Within the framework of the "New Uzbekistan" and "Uzbekistan – 2030" strategies initiated by President Shavkat Mirziyoyev, the activities of internal affairs bodies have undergone substantial transformation. This article examines the impact of these reforms on the country's performance in international rankings and indices, including the Safety Perceptions Index, the Rule of Law Index, and the Global Innovation Index.

Keywords: reforms of internal affairs bodies, public safety, international rankings, rule of law, safety index, effectiveness of reforms.

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida Prezident Shavkat Mirziyoyev rahbarligidagi "Yangi O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida davlat boshqaruvi va huquq-tartibot tizimida keng qamrovli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ushbu Strategiyaning ustuvor vazifalaridan biri jamoat xavfsizligini ta'minlash va qonun ustuvorligini mustahkamlash etib belgilangan.

2016–2025-yillarda ichki ishlar organlari faoliyatiga doir 41 ta qonun, 26 ta Prezident farmoni va 100 ta qaror, 232 ta Hukumat qarori hamda 265 ta idoralararo hujjatlar qabul qilinib, ichki ishlar organlarini tubdan isloh etishga xizmat qiluvchi mustahkam huquqiy baza shakllantirildi.

Xalqaro tadqiqotlar natijalari mamlakat xavfsizligi va jamoat tartibini baholashda muhim mezon bo'lib xizmat qiladi. Iqtisodiyot va Tinchlik

institutining “Safety Perceptions Index”, “Numbeo Crime Index”, Jahon bankining “Women, Business and Law”, World Justice Project’ning “Rule of Law Index” kabi hisobotlari bu sohada xalqaro baholarni shakllantiradi. Ilmiy manbalarda ta’kidlanishicha, davlat xavfsizlik tizimidagi islohotlar va jamoatchilik nazorati indikatorlari mamlakatning xalqaro imijiga to’g’ridan to’g’ri ta’sir ko’rsatadi.

Milliy islohotlarning samaradorligini xalqaro mezonlar asosida baholash maqsadida, O’zbekistonning turli **xalqaro reyting va indekslardagi o’rniga** alohida e’tibor qaratilmoqda. Jumladan, 2024-yil 16-avgustdagi Oliy Majlis Senatining qaroriga muvofiq, ayrim asosiy xalqaro indekslarda mamlakat natijalarini oshirish vazifasi bevosita Ichki ishlar vazirligiga yuklatildi [1]. Bu indeks va reytinglar qonun ustuvorligi, xavfsizlik, korrupsiyaga qarshi kurash, innovatsion rivojlanish kabi sohalaridagi holatni xolis baholaydigan muhim mezonlar hisoblanadi. Shu sababli, Ichki ishlar vazirligi faoliyatini takomillashtirish orqali jamoat xavfsizligini yaxshilash va qonun ustuvorligini ta’minlash mamlakatning xalqaro indekslardagi o’rnini sezilarli ravishda ko’tarishga xizmat qilmoqda.

O’zbekiston oxirgi yillarda xavfsizlik bo’yicha xalqaro ko’rsatkichlarda barqaror ijobiy tendensiya namoyon etib kelmoqda. **Numbeo ma’lumotlar bazasining 2025 yilgi ma’lumotlariga ko’ra**, O’zbekiston **“Xavfsizlik indeksi”** (Safety Index) **da 73,4 bal**, **“Jinoyatchilik indeksi”** (Crime Index) **da 26,6 ball** bilan dunyodagi eng xavfsiz mamlakatlar orasida 25-o’rinni egalladi [2]. Bu ko’rsatkich Markaziy Osiyoda eng yuqori bo’lib, qo’shni Qozog’iston 73-o’rinni (45,6 ball), Qirg’iziston 101-o’rinni (52,0 ball) egallagan. Numbeo reytingida mamlakatimizning jinoyatchilik darajasi “juda past” toifaga kiritilgan.

Aytish joizki, mazkur natijalar “O’zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida mamlakatimizda “Jamoat xavfsizligi konsepsiyasi” qabul qilinib, islohotlarning aynan xavfsiz muhitni yaratishga qaratilganligidir.

Mazkur konsepsiya asosida bir qator “inson omili”ni istisno etuvchi milliy mexanizmlar yaratildi. Xususan:

- 60 ta vazirlik va idoralarga integratsiyalashgan ma’muriy huquqbuzarliklar va yo’l harakati

qoidabuzarliklari bo’yicha bayonnomalarni elektron tarzda rasmiylashtirish amaliyoti yo’lga qo’yildi;

- aholini kiberjinoyatlardan ogoh bo’lishi bo’yicha viktimologik profilaktikani o’tkazish va bank plastik kartalardan xavfsiz foydalanishni manzilli tushuntirish amaliyoti yo’lga qo’yildi;

- barcha hududlarda jamoat xavfsizligini ta’minlash holatini Xalq deputatlari kengashlarida muhokama qilish amaliyoti yo’lga qo’yilib, jamoat xavfsizligini ta’minlash ahvolini yaxshilash bo’yicha hududiy dasturlarni ishlab chiqish tartibi joriy etildi;

- ichki ishlar organlarining patrul-post xizmati naryadlari va Milliy gvardiyaning bir-biridan mustaqil patrul xizmati yo’lga qo’yildi;

- kriminogen jihatidan nisbatan murakkab hududlarda mahalliy byudjet mablag’lari hisobidan tumanlararo patrul-post xizmati otryadlarini tashkil etish amaliyoti yo’lga qo’yildi;

- jamoat joylarida sovuq qurol olib yurish, o’qotar ov va pnevmatik qurollarning aylanmasi qoidalariga amal qilmaslik uchun alohida javobgarlik belgilandi;

- yo’l-patrul xizmatiga zamonaviy patrul avtomashinalari, “bodikamera”, alkotester, huquqbuzarlikni qayd etuvchi planshetlar ajratildi;

- Yo’l harakati xavfsizligi xizmatida Multimedia markazi va “Situatsion markaz” tashkil etilib, mavjud axborot tizimlariga integratsiya qilindi.

Amalga oshirilgan islohotlar natijasi o’laroq, qotillik ko’rsatkichi (Homicide Rate), Jahon banki va BMT ma’lumotlariga ko’ra, 2021-yilda O’zbekistonda har 100 ming aholiga **atigi 1,4 tani** tashkil etdi [3]. Bu global o’rtacha ko’rsatkichdan bir necha barobar kamdir. Masalan, 2022-yilda dunyo bo’yicha o’rtacha qotillik koeffitsiyenti 5,6 ga teng bo’lgan. O’zbekiston ushbu ko’rsatkich bo’yicha dunyodagi eng past qotillik darajasiga ega mamlakatlardan biri hisoblanadi.

Bunday natijaga erishishda ichki ishlar organlarining o’rni va amalga oshirgan chora-tadbirlari hal qiluvchi ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, islohotlar natijasida **jinoyatchilik profilaktikasi va patrul-post xizmati** yangi bosqichga olib chiqildi. Bugun mahallalarda 10 mingga yaqin profilaktika inspektorlari faoliyat yuritib, har bir mahallaning jinoyatchilik holati “mahalla pasporti”

orqali doimiy nazoratga olinmoqda. Jamoat joylarida tartibni saqlash uchun avtopatrul naryadlari soni **3,5 barobarga** ko'paytirilib, shaxsiy tarkibning yarmidan ko'prog'i patrul xizmatiga jalb etildi. Davlat rahbari tashabbusi bilan amalga oshirilgan **"Xavfsiz shahar" konsepsiyasi** doirasida ichki ishlar tizimida 14 ta tezkor boshqaruv markazi va 130 ta videokuzatuv monitoring markazi tashkil etilib, ularga jami **20 mingdan ortiq kamera integratsiya** qilindi. Turistik hududlarda **"Xavfsiz turizm"** maxsus politsiya bo'linmalari tashkil etildi. Toshkent shahri, Samarqand, Buxoro, Qashqadaryo, Xorazm viloyatlarining yirik turistik hududlarida sayyohlar xavfsizligi qat'iy nazoratga olingan.

Ichki ishlar organlarining samarali faoliyati aholining turmush sifati, ijtimoiy himoyasi hamda gender tenglik sohalariga ham ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Jumladan, **"Huquq ustuvorligi" indeksi** (*WJP Rule of Law Index*) bo'yicha O'zbekiston 142 davlat ichida umumiy hisobda 0,50 ball bilan **81-o'rinni** egallagan [4]. Xususan, jamoat tartibining ta'minlanishi mezonini – **"Tartib va xavfsizlik"** ko'rsatkichi bo'yicha davlatimiz 0,90 ball to'plab, dunyoda 19-o'rinni egallagan. Bu esa jamoat xavfsizligi darajasi juda yuqori ekanidan dalolat beradi.

Huquq ustuvorligini mustahkamlash maqsadida Ichki ishlar vazirligi faoliyati so'nggi yillarda **"Xalqchil ichki ishlar organlari"** tizimiga o'tkazilib, ichki ishlar organlari uchun raqamlar ortidan quvish emas, balki fuqarolarning huquq va manfaatlarini himoya qilish ustuvor vazifa etib belgilandi.

Muhim huquqiy islohotlar quyidagilarni o'z ichiga oldi, jumladan: 2017-yildan boshlab sud amaliyotida qiyonoq orqali olingan har qanday ko'rsatma va dalillar haqiqiy emas deb topilishi va ishda dalil sifatida rad etilishi tartibi joriy etildi. Bu chora tergovda qiyonoqqa barham berishga qaratilgan muhim qadam bo'ldi.

Ichki ishlar organlarida so'rov va tergov harakatlarini to'liq videokuzatuv ostida olib borish talabi belgilandi. Zamonaviy standartlarga mos maxsus so'rov xonalari tashkil qilinib, ular bir tomonlama ko'rish imkonini (Gezella oynasi) va video konferensaloqa tizimi bilan jihozlandi.

Jazoni ijro etish tizimida insonparvarlik tamoyillarini joriy etish maqsadida "Jasliq" qamoqxonasi

va yana 3 ta koloniya tugatildi. Ozodlikdan mahrum etish jazosiga muqobil ravishda **Probatsiya xizmati** tashkil etildi va ozodlikdan mahrum qilish jazo chorasidan boshqa jazolarni qo'llash amaliyoti kengaydi. Natijada, jazoni o'tash muassasalarida saqlanayotgan mahkumlar soni sezilarli darajada qisqardi.

Yo'l-patrul xizmati, avtomototransport vositalarini ro'yxatga olish, pasport-viza berish kabi sohalar to'liq elektron tizimga o'tkazildi. Interaktiv davlat xizmatlarining joriy etilishi orqali ortiqcha byurokratik to'siqlar olib tashlandi. Masalan, haydovchilar uchun jarimalarni onlayn to'lash, avtomatlashtirilgan radar va kameralar orqali qoidalar nazorati yo'lga qo'yildi. **Freedom House** hisobotiga ko'ra, videokuzatuv kameralari va elektron jarima tizimi tufayli yo'l harakati xavfsizligi xizmati inspektorlari orasida pora olish holatlari sezilarli kamaygani qayd etilgan [5]. Ya'ni, yo'l harakati xavfsizligi xodimlari orasida kichik korrupsion holatlarni kamaytirishda elektron nazorat samara bermoqda.

Islohotlar natijasida O'zbekiston ichki ishlar tizimi "jazolovchi tuzilma"dan xalq manfaatiga xizmat qiluvchi tuzilmaga o'zgarib bormoqda.

Davlat boshqaruvi sifati bo'yicha xalqaro reytinglarda mamlakatimiz ichki siyosiy barqarorlik va jamoat xavfsizligi jihatidan mintaqada yetakchi ko'rsatkichlarga ega. Xorijiy ekspertlar O'zbekistonni "juda past zo'ravonlik xavfi" mavjud davlatlar qatoriga kiritmoqda. Masalan, **Global terrorizm indeksida** (*Global Terrorism Index*) O'zbekiston 163 davlat orasida 90-o'rinni egallab, terror tahdidi darajasi past mamlakat sifatida qayd etilgan. Shuningdek, **Global uyushgan jinoyatchilik indeksining** 2023-yilgi natijalariga ko'ra, O'zbekiston 193 davlat orasida 100-o'rinda bo'lib, uyushgan jinoyatchilik ko'lamini nisbatan kam davlatlar qatoriga kirdi [6].

2025-yilgi **Global innovatsiya indeksi** (*Global Innovation Index*) natijalari bo'yicha O'zbekistonning ko'rsatkichlarida sezilarli o'sish kuzatilgan [7]. Unga ko'ra, O'zbekiston 139 mamlakat orasida 79-o'rinni egallab, davlatimiz tarixidagi eng yuqori natija – top 80 talik ko'rsatkichi qayd etildi. 2024-yilda 24,7 ball bilan 83-o'rinni egallagan bo'lsa, 2025-yilda 26,5 ball bilan 79-o'ringa ko'tarildi (o'sish +4 pag'ona). Daromad

guruhiga ko'ra 2024-yilda 10-o'rin, Markaziy va Janubiy Osiyo mintaqasida 4-o'rin, 2025-yilda esa mutanosib ravishda 7-o'rin va 3-o'ringa ko'tarildi. Bu Markaziy va Janubiy Osiyo mintaqasida Hindiston (39-o'rin) va Eron (62-o'rin)dan keyingi 3-o'rin degani bo'lib, qo'shni Qozog'iston (81-o'rin), Rossiya (91-o'rin) va Turkiya (93-o'rin)da. Ushbu natijalarga ichki ishlar organlarida hujjatlashtirish va davlat xizmatlarini **raqamlashtirish bo'yicha amalga oshirilgan islohotlar** orqali erishildi. Masalan, IIV tarkibidagi Migratsiya va fuqarolikni rasmiylashtirish boshqarmasi tomonidan ID-karta va biometrik pasportlar tizimi to'liq yo'lga qo'yildi, propiska va viza rasmiylashtirish jarayonlari elektron shaklga o'tkazildi.

BMTning Yo'l harakati xavfsizligiga oid global hisobotiga muvofiq, O'zbekiston yo'llarda halok bo'lish xavfi bo'yicha 178 ta davlat orasida **60-o'rinni** egallab turibdi. Mavjud ma'lumotlarga ko'ra, mamlakatda yo'l-transport hodisalari oqibatidagi o'lim koeffitsiyenti taxminan har 100 ming aholiga 11–12 tani tashkil etadi, bu jahon o'rtacha ko'rsatkichidan yaxshiroqdir. Rasmiy statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2016-yilga nisbatan 2023-yilda YTH soni 35% ga, yo'llarda halok bo'lganlar soni 40% ga kamaygan. Bunday sezilarli qisqarishga YPX inspektorlarini zamonaviy texnik vositalar bilan ta'minlash va harakatni avtomatlashtirilgan nazorat qilish hisobiga erishilmoqda. Masalan, yo'llarida **2,5 mingdan ziyod kamera va radarlar** o'rnatilib, aholi yashash hududlarida tezlik cheklovi 60 km/soatga tushirilgandan keyin kamera o'rnatilgan joylarda avariya **30 foizga kamaygani** aniqlandi. Yo'l-patrul xizmati xodimlari 6100 dan ortiq bodikamera, 6500 ga yaqin planshet va 179 ta zamonaviy radarlar bilan ta'minlandi. Xalqaro tajribaga asoslangan "**Vision Zero**" strategiyasi qabul qilinib, yo'llarda o'lim holatlarini imkoni boricha nolga tushirish maqsad qilingan.

"**Ayollar, biznes va qonun**" indeksi (*Women, Business and Law*) – Jahon bankining mazkur tadqiqoti 2024-yil natijalariga ko'ra, O'zbekiston 82,5 ball to'plab, **190 davlat orasida 90-o'rinni** [8] egallagan va 2023-yilda dunyoda gender tenglik qonunchiligi bo'yicha eng katta islohotchilar beshligiga kirgan. Ushbu natijaga 2023-yilning aprelida O'zbekiston Respublika-

sining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi va Jinoyat kodekslariga oilaviy zo'ravonlikni (jismoniy, psixologik yoki iqtisodiy zo'ravonlik) birinchi marta alohida jinoiy javobgarlik sifatida belgilash haqidagi o'zgartishlarning kiritilishi muhim asos bo'lgan. Yangi qonunchilikka muvofiq, turmush o'rtoq yoki yaqin qarindosh tomonidan sodir etiladigan tazyiq va zo'ravonlik uchun jazolar kuchaytirildi. Shuningdek, IIV tizimida ayollar va bolalarni har qanday zo'ravonlikdan himoya qilishga ixtisoslashgan bo'linmalar tashkil etildi. Profilaktika inspektorlari tomonidan mahalliy darajada maishiy zo'ravonlik holatlariga tezkor chora ko'rish amaliyoti yo'lga qo'yildi. Bu choralar samarasi o'laroq, Jahon banki hisobotida O'zbekiston 2024-yilda xotin-qizlarning huquqiy imkoniyatlarini kengaytirish bo'yicha eng ilg'or islohotchi davlatlar qatorida e'tirof etilgan.

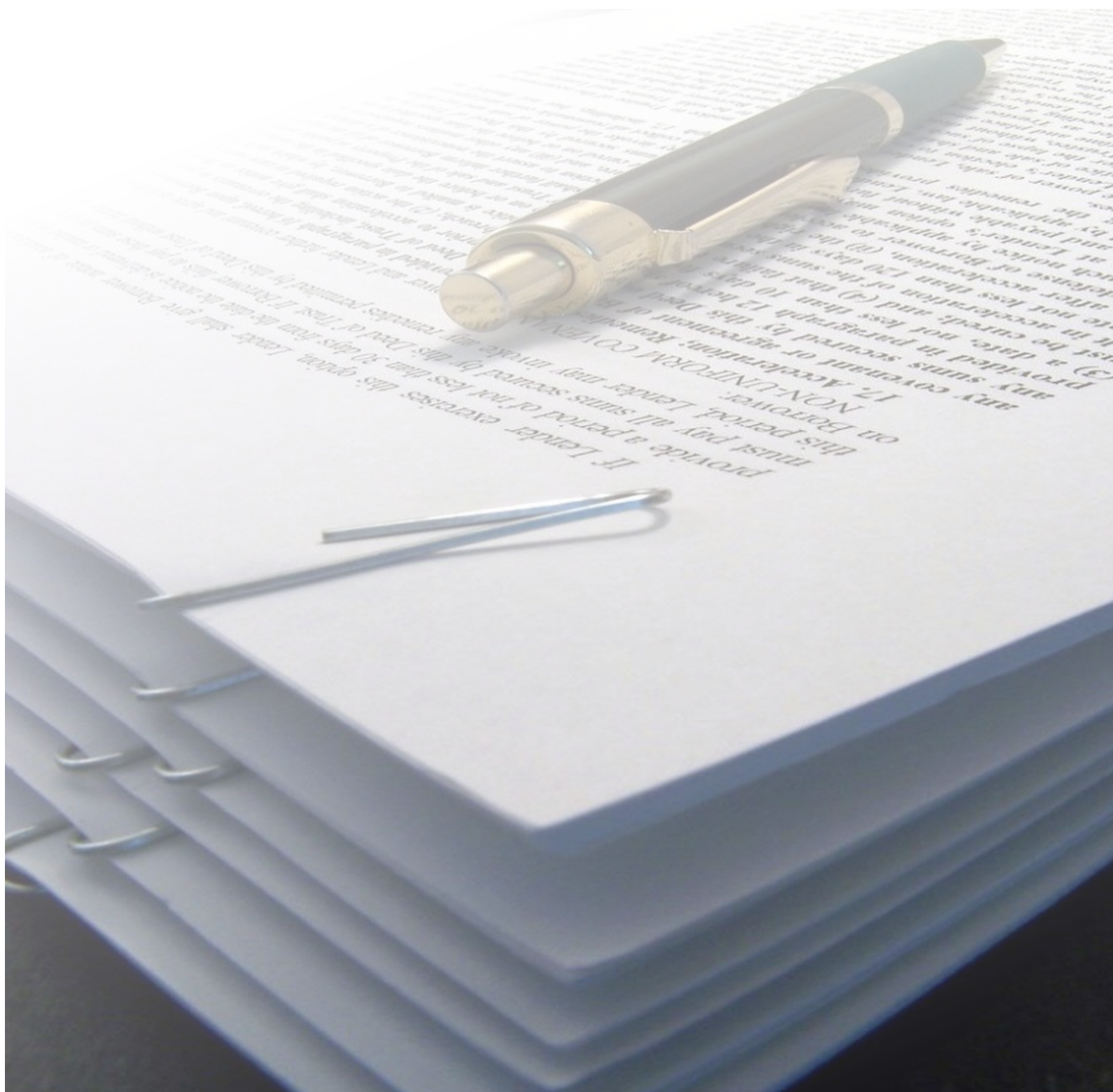
Keng qamrovli islohotlar natijasida O'zbekiston jamoat xavfsizligi va ichki barqarorlik bo'yicha dunyoning yetakchi davlatlari qatoridan joy egallab kelmoqda. **Numbeo xavfsizlik indeksining** birinchi choragiga kirishi, terrorizm tahdidi bo'yicha xavfli ko'rsatkichi eng past mamlakatlar safida e'tirof etilishi – bularning barchasi olib borilayotgan islohotlar samarasidir.

Ichki ishlar organlari mamlakat tinchligi va osoyishtaligini ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Jinoyatchilik profilaktikasi tizimining takomillashtirilgani, ichki ishlar organlarining xalqqa yaqinlashgani, huquqbuzarliklarga nisbatan murosasiz munosabat jinoyatchilik darajasini sezilarli kamaytirdi. Aholining huquq-tartibot idoralariga bo'lgan ishonchi oshdi.

Erishilgan yutuqlarni mustahkamlash uchun jamoatchilik bilan hamkorlikni yanada kuchaytirish, har bir fuqaroda "ichki ishlar organlari – mening himoyachim" degan ishonch tuyg'usini oshirish muhim vazifa bo'lib qolmoqda. Prezident Shavkat Mirziyoyev ta'biri bilan aytganda, "**Jamoat xavfsizligi konsepsiyasi**" doirasida amalga oshirilayotgan barcha islohotlar fuqarolarning erkin va xavfsiz yashashi uchun xizmat qilishi kerak. Ichki ishlar organlari zimmasiga yuklatilgan bu mas'uliyatli vazifa O'zbekistonning xalqaro maydondagi obro'-e'tiborini yanada yuksaltirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan manbalar

1. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining 2024-yil 16-avgustdagi "O'zbekiston uchun ustuvor bo'lgan xalqaro reyting va indekslar ro'yxatini tasdiqlash to'g'risida"gi SQ-963-IV-son qarori.
2. Numbeo Crime Index by Country 2025 Mid-Year. Elektron manbaa: https://www.numbeo.com/crime/rankings_by_country.jsp?title=2025-mid.
3. Our World in Data. Homicide rate per 100,000 population. 2024. Elektron manbaa: <https://ourworldindata.org/grapher/homicide-rate-unodc>.
4. WJP Rule of Law Index 2025. Elektron manbaa: <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/global/2025/Uzbekistan>.
5. Freedom House. Freedom in the World 2024. Uzbekistan. <https://freedomhouse.org/country/uzbekistan/freedomworld/2024#:~:text=Corruption%20is%20pervasive,video%20surveillance%20and%20traffic%20cameras>
6. Global Organized Crime Index. 2023. <https://ocindex.net/country/uzbekistan#:~:text=Criminality%20score>.
7. Global Innovation Index 2024. Uzbekistan ranking in the Global Innovation Index 2024. <https://www.wipo.int/edocs/gii-ranking/2024/uz.pdf>.
8. Women, Business and the Law 2024. Elektron manbaa: <https://wbl.worldbank.org/en/wbl>.

TALONCHILIK VA BOSQINCHILIK KO'RINISHIDAGI O'G'RILIKNING KRIMINOLOGIK TAVSIFI VA UNING OLDINI OLISHNI TAKOMILLASHTIRIS

Jurayev Zoxidjon Ashurovich

O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti
mustaqil tadqiqotchi-izlanuvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'g'rilik jinoyatining o'ziga xos xususiyatlari, talonchilik va bosqinchilik ko'rinishidagi o'g'rilik jinoyatlarining bir-biridan farqli jihatlari hamda ularning oldini olishni takomillashtirish borasida atroflicha fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: talonchilik, bosqinchilik, o'g'rilikning obyektiv tomonlari, qilmish, oqibat.

Аннотация. В статье подробно рассматриваются особенности состава кражи, особенности преступлений, связанных с кражами, в форме грабежа и разбоя, а также вопросы совершенствования их профилактики.

Ключевые слова: грабеж, разбой, посягательство, объективная сторона кражи, деяние, последствие.

Abstract. In this article, the specific features of the crime of theft, the different aspects of theft crimes in the form of robbery and invasion, and the improvement of their prevention are discussed in detail.

Keywords: robbery, invasion, objective aspects of theft, act, consequence.

O'g'rilik qonunda mulkni yashirinchalik o'g'irlash sifatida talqin qilinadi va belgilangan [1].

Shuni ta'kidlash kerakki, "o'g'rilik" tushunchasi mulk huquqiga nisbatan turli xil tajovuzlarni birlashtiradi, bu esa uning huquqiy mohiyatini oldindan belgilab beradi. Har qanday o'g'rilik belgisining yo'qligi qilmishning o'g'rilik sifatida tasniflashni istisno qiladi. Biroq, ushbu belgilarning mavjudligi har doim ham qilmishni o'g'rilik deb tasniflashga imkon bermaydi. Chunki o'g'rilikning o'ziga xos shakllari qo'shimcha belgilarga ega. Ular har doim ham aniq ko'rsatilmagan bo'ladi [2].

Topib olingan biror mol-mulk ham o'g'rilikning ba'zi belgilarini o'z ichiga oladi. Biroq, o'g'rilik, talonchilik va bosqinchilik bilan bir qatorda, boshqa birovlarining mol-mulkini olib qo'yish ham tahliliy

jihatdan alohida guruhiga tegishli bo'lib, uning majburiy belgisi boshqa birovlarining mol-mulkini aybdor foydasiga aylantirish va uni jabrlanuvchining egaligidan olib qo'yishdir.

O'g'rilik har qanday narsa-buyumga, g'oya va fikrga, mol-mulkka nisbatan bo'lishi mumkin. Ular erkin fuqarolik muomalasida bo'ladimi, ularning aylanmasi cheklanganmi yoki muomaladan chiqarilganmi buni farqi yo'q. Ammo, shuni yodda tutish kerakki, qonunda ba'zi narsalar (masalan, yadroviy materiallar, radioaktiv moddalar, qurol-yarog', o'q-dori, portlovchi moddalar, giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar va boshqalar)ni o'g'irlash bo'yicha maxsus normalar mavjud bo'lib, ularning xavfi mulkiy zarar yetkazish bilan emas, balki jamoat xavfsizligiga tahdid yaratish bilan belgilanadi [3].

O'g'rilikning obyektiv tomoni quyidagilarni o'z ichiga oladi:

qilmish – birovning mol-mulkini noqonuniy ravishda olib qo'yish va aybdor yoki boshqa shaxslarning foydasiga tasarruf etish;

oqibatlari – mulk egasiga (yoki uning yaqinlariga) moddiy, ma'naviy va mulkiy zarar yetkazish;

harakat va oqibatlar o'rtasidagi sababiy bog'liqlik. "O'g'rilik" tushunchasidagi noqonuniylik jinoyat qonuni bilan harakatni taqiqlashning tor ma'nosida emas, balki mulkni tortib olish, undan foydalanish yoki tasarruf etish huquqining yo'qligi ma'nosida tushunilishi kerak. Tasarruf qilishning noqonuniyligini anglash o'g'rilik paytida niyat tarkibiga kiradi. Shaxs o'zini xatti-harakatlarini qonuniy deb noto'g'ri hisoblagan holatlarda (masalan, qarzni qaytarishni ta'minlash maqsadida) mol-mulkni tortib (yoki yashirin, bildirmasdan) olishi ham o'g'rilik hisoblanadi [4].

Beg'araz tarzda o'zgalar mol-mulkini musodara qilib yuborish ham o'g'rilikning bir turi sifatida tushuniladi. Shuni yodda tutish kerakki, yetarli (ekvivalent) tovon pulini o'z-o'zidan noqonuniy yoki egasining rozilgisiz olib qo'yish muomalani qonuniy holga keltirmaydi. Agar bunday kompensatsiya mavjud bo'lsa, o'g'rilik tarkibi va shakllari mavjud emas deb qaraladi. Bu qilmishning malakasini istisno etmaydi. Agar ushbu jinoyat har qanday tarkibining barcha belgilari mavjud bo'lgan taqdirda ham. Ko'pgina hollarda, mol-mulk egasi bilan shartnoma bo'lmagan taqdirda ham, pullik olib qo'yish va (yoki) muomala qilish umuman jinoiy javobgarlikka olib kelmaydi. Masalan, ijaraga olingan chang'i, velosiped va hokazo jihozlarni o'zlashtirgan, uni olgandan keyin qiymatini qoplaydigan pul miqdorini garovga qo'ygan bo'lsa. Shuni yodda tutish kerakki, biror-bir yoki boshqa sabablarga ko'ra jinoyatchi tomonidan jinoyat sodir etilgan joyda qoldirilgan narsalar kompensatsiya sifatida ko'rib chiqilishi mumkin emas. Masalan, agar do'konda paltoni, oyoq kiyim, shuba va shu kabi boshqa narsalarni o'g'irlashda jinoyatchi eski narsalarini kiyinish xonasida qoldirib ketgan bo'lsa, o'sha qolgan narsalarning narxi qilmishini saraklashda va baholashda hisobga olinmaydi. Bunday sharoitda o'g'irlangan narsaning egasi tashlab qo'yilgan narsaga bo'lgan huquqni qo'lga kiritmaydi. U ishda, aksincha ashyoviy dalil sifatida

ishtirok etadi. Keyinchalik uning taqdiri jinoyatprotsessual qonunchiligi normalariga muvofiq ko'rib chiqiladi [5].

Mulkni olib qo'yish (o'g'rilikning yana bir konstruktiv belgisi) uning egasi – mulkdor yoki boshqa egasining egaligidan olib qo'yish bilan amalga oshiriladi. Egalik deganda, shaxsning biror mol-mulkka (xoh shaxsiy, xoh ijaraga olingan yoki vaqtincha foydalanish huquqidagi) nisbatan haqiqiy va huquqiy (qonuniy) ustunligi tushuniladi. Shuni yodda tutish kerakki, bu narsa egasining egaligida saqlanadi va u biror-bir sababga ko'ra uni vaqtincha qarovsiz qoldirganda (masalan, mashina to'xtash joyida yoki hovlida qoldirilgan narsa-buyum, auditoriyada qoldirilgan portfel va h.k.) egaligidan chiqadi. Shaxs tomonidan yo'qotilgan yoki noto'g'ri qo'yilgan narsagina ushbu shaxsning egaligidan chiqib ketgan deb hisoblanishi mumkin, bu esa uni o'g'irlaganlik uchun javobgarlikni istisno qiladi.

"O'g'rilik" tushunchasida mol-mulkni aybdor yoki boshqa shaxs foydasiga o'tishi, bu shaxsning birovning mol-mulkiga o'z mulkidek egalik qilish, undan foydalanish va uni tasarruf etishning haqiqiy imkoniyatlari ta'minlanishi tushuniladi. Shu tariqa o'g'rilikning g'arazli maqsadi amalga oshadi [6].

Vaqtinchalik muddatga qarz olish va boshqa narsalarga vaqtincha foydalanishda egalik qilish va ulardan o'z manfaatida foydalanish o'g'rilik hisoblanmaydi. Lekin, masalan, avtomashinani qonunga xilof ravishda birovdan tortib olish, firibgarlik yoki ishonchni suiiste'mol qilish yo'li bilan boshqa shaxsga mulkiy zarar yetkazish, vakolatni suiiste'mol qilish aniq javobgarlikka sabab bo'ladi. O'g'rilik birovning mulkini tortib olish yoki birovning mulkini jinoyatchi yoki boshqa shaxslar manfaatiga o'tkazib berishni ham o'z ichiga oladi. Shu sababli, kimdir tomonidan topib olingan yoki tasodifan sotib olingan mol-mulkni o'zlashtirib olish o'g'rilik sifatida tasniflanishi mumkin emas. Chunki o'g'rilik jinoyati obyektiv belgisining farqlovchi tomoni uni sodir etish usulidadir. O'g'rilik maxfiy (yoki yashirin) harakat yo'li bilan tavsiflanadi, ya'ni mol-mulkni egasi yoki boshqalar tomonidan vaqtincha sezilmaydi [7].

O'g'rilikni tasniflashda jinoyatchining niyati, qilmishlarining mohiyatidan xabardor bo'lgan-bo'lmagani, mulkning egasi yoki boshqalarga

nisbatan qanday his-tuyg'ulari borligi, jinoyatchi o'z munosabatining mohiyatini tushunib yetgan va yetmaganligini ham hisobga olish kerak.

Yuqorida bayon etilganlardan kelib chiqib, noqonuniy o'g'rilikning *to'rt turini* ajratib ko'rsatish mumkin:

1. Mulkni olib qo'yish mulk egasi yoki boshqa shaxslar yo'qligida amalga oshirilganda va aybdor o'z qilmishi boshqalar sezmaydi deb hisoblanganda. Agar kimdir aybdorning harakatlarini kuza-tgan bo'lsa, lekin aybdor bu haqda bilmagan va u sezdirmasdan harakat qilganiga ishongan bo'lsa, bunday harakat o'g'rilik deb tan olinadi, chunki aybdorning niyati yashirin egalik qilishga qaratilgan bo'ladi va egalik qilish siri jinoyat sodir etilgan vaziyatda o'z obyektiv tasdig'ini topadi.

2. Mulkni tortib olishda jinoyatchining voyaga yetmaganligi, kasalligi, mastligi va boshqa obyektiv sabablar tufayli noqonuniy olib qo'yish faktini tushunmaydigan boshqa shaxslar ishtirokida sodir bo'lganda.

3. O'zgalar mol-mulkni egallab (o'zlashtirib) olish paytida, sodir bo'layotgan voqelikning jinoiy xususiyatini anglamaydigan, aybdorning qonuniy harakat qilayotganiga ishonadigan boshqa sheriklari mavjud bo'lganda.

4. Mulkni egallab olish boshqalarning huzurida sodir bo'lganda, shuningdek, sodir bo'layotgan voqeaning jinoyat ekanligini anglaganda. Ammo vaziyatga qarab, aybdor ularning kelishuviga va ularning har qanday aralashuvini istisno qiladigan, jimgina roziligiga ishonadi. Masalan, korxonadagi ishchilardan biri tomonidan mol-mulkni boshqa ishchilar ishtirokida ularning jimgina roziligi bilan o'g'irlashi talonchilik emas, balki o'g'rilik tarkibini tashkil qiladi. Bunday vaziyatlarda aybdorning harakatlari o'g'rilik guvohlarining irodasini e'tiborsiz qoldirish yoki bostirish bilan bog'liq emas. Ammo, agar aybdorning hisob-kitoblari amalga oshmasa va u guvohlarning irodasini e'tiborsiz qoldirish yoki bostirishga murojaat qilishi kerak bo'lsa, unda aniq holatlarga qarab, uning harakatlari talonchilik yoki bosqinchilik deb tasniflanishi kerak [8].

O'g'rilik jinoyati uni sodir etgan shaxs mulkni egallab olgan va tasarruf etish yoki o'z xohishiga ko'ra foydalanish (yashirish, boshqa shaxslarga berish va hokazo) uchun real imkoniyatga ega

bo'lgan paytdan boshlab tugallangan hisoblanadi.

O'g'rilik sifatida boshlangan, lekin jabrlanuvchi yoki boshqa shaxslar qarshiligiga uchragan va shunga qaramay, jinoyatchi tomonidan mol-mulkni egallab olish yoki uni saqlab qolish maqsadida davom ettirilgan harakatlar talonchilik, zo'ravonlik qo'llanganda yoki undan foydalanish bilan tahdid qilingan taqdirda, zo'ravonlik yoki qurol qo'llash xususiyatiga qarab, talonchilik yoki qurol bilan talon-taroj qilish deb kvalifikatsiya qilinadi [9].

O'g'rilikning obyektiv tomoni – qilmishni sodir etish, ya'ni aybdor tomonidan o'z manfaati yoki boshqa shaxslar manfaati uchun birovning mulkini yashirin ravishda tortib olish va o'zlashtirish. Qilmish o'g'rilikning obyektiv belgisi sifatida birovning mol-mulkini aybdor yoki boshqalarning manfaati uchun tortib olish va o'zlashtirish bo'yicha faol harakatlar bilan belgilanadi [10]. O'g'rilik sodir etilgan taqdirda, yuqorida ko'rsatilgan olib qo'yish va ayirboshlash, ular birgalikda mol-mulkni aybdorning ixtiyoriga o'tkazishni tashkil etadi. Bunda mulk egasi yoki boshqa eganing irodasiga qarshi yoki undan tashqarida amalga oshiriladi. Bu xususiyat, bir tomondan o'g'rilik va boshqa bir tomondan o'zlashtirish yoki o'zlashtirishni farqlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega hisoblanadi.

O'zlashtirish yoki o'g'irlash sodir etilganda, faqat boshqa birovning mol-mulkini aybdor yoki boshqa shaxslar foydasiga aylantirish jabrlanuvchining yoki boshqa egasining irodasiga qarshi yoki unga qo'shimcha ravishda amalga oshiriladi. Ammo mol-mulkni olib qo'yish faktining o'zi jabrlanuvchi yoki boshqa egasining irodasi bilan belgilanadi.

Demak, o'zgalar mulkini olib qo'yish ikkita mezonga – *obyektiv* va *subyektiv* mezonlarga bo'linadi. Obyektiv mezon shuni anglatadiki, shaxs obyektiv ravishda yashirin harakat qiladi, ya'ni boshqa shaxslar tomonidan hech qanday harakatlar sezilmaydi [11]. Bunda o'zgalar mulkini olib qo'yishning quyidagi variantlarini (farqlarini) ajratish mumkin.

Birinchidan, olib qo'yish (изъятие) mol-mulkning qonuniy egasi yoki foydalanishga ruxsat berilgan shaxsning yo'qligida sodir bo'ladi. *Ikkinchidan*, olib qo'yish yuqorida sanab o'tilgan shaxslar ishtirokida sodir bo'ladi, lekin ular buni sezmaydilar (masalan, uxlab yotgan, mast,

hushidan ketgan holatda bo'lishi). *Uchinchidan*, ushbu shaxslar ishtirokida sezilarli tarzda olib qo'yish mumkin. Bunda, ular aybdor harakatining jinoiy va noqonuniy tabiatini anglamaydilar. Ko'pincha, olib qo'yishning jinoiy tabiati begona odamlar uchun aniq emas (poyezd stansiyalaridagi, avtovokzallardagi o'g'rilik holatlarida), lekin egasining o'zi olib qo'yishning noqonuniy xususiyatidan bexabar bo'lgan holatlar ham uchrab turadi. Bunday holatda, o'g'rilik firibgarlik bilan kesishishi mumkin, ularning chegaralash mezonlari firibgarlik tarkibini tahlil qilishda ko'rib chiqiladi. Nihoyat, *to'rtinchidan*, mol-mulk begonalar ishtirokida olib qo'yiladi, bu ularga seziladi, ayon bo'ladi, bu shaxslar aybdorning qilmishlarining jinoiy mohiyatini bilishadi, lekin jinoyat ishiga aralashishni (guvoh bo'lishni) xohlamaydilar [12].

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, bizning fikrimizcha, obyektiv va subyektiv mezonlar o'rtasida qarama-qarshilik bo'lsa, subyektiv mezonga ustunlik berish kerak. Agar shaxs yashirincha harakat qilayotganiga ishongan, lekin olib qo'yish jarayoni boshqalar tomonidan obyektiv kuzatilgan bo'lsa, harakatlar o'g'rilik sifatida tasniflanishi kerak.

O'zgalar mulkini olib qo'yishning sabablari ko'pincha mavjud vaziyat tufayli yuzaga keladi, lekin ba'zi hollarda vaziyat jinoyatchilar tomonidan ongli ravishda yaratiladi (yoki ta'minlanadi). O'zgalar mulkini olib qo'yishning yashirin usuli ushbu jinoyat tarkibi obyektiv tomonining majburiy belgisi bo'lganligi sababli, olib qo'yishning maxfiylikni ta'minlaydigan shaxslar sodir etilgan jinoyatning birgalikda ijrochilari sifatida qaralishi lozim [13]. O'zgalar mol-mulkini olib qo'yishning yana bir usuli – bu zo'ravonliklarsiz, tajovuzlarsiz, yumshoqlik bilan egallab olish usuli, shuning uchun *o'g'rilik zo'ravonliklarsiz jinoyat*dir.

Agar aybdorning xatti-harakatlari o'g'rilik sifatida boshlangan bo'lsa, lekin jinoyatchi mol-mulkning qonuniy egasi (yoki mol-mulkdan foydalanishga ruxsat etilgan shaxs) tomonidan jinoyatga urinish bo'layotgan bosqichida jinoyatchi ushlab olinsa va shunga qaramay, o'z jinoyatini davom ettirgan bo'lsa, o'g'rilik *talonchilikka* aylanadi va agar jinoyatchi mol-mulkni tortib olish yoki uni ushlab turish uchun zo'ravonlik – kuch ishlatgan bo'lsa, unda mazkur jinoyat *bosqinchilik* deb qaraladi.

Foydalanilgan manbalar

1. Жураев З.А. Криминологическая характеристика краж и совершенствование их профилактики // Юриспруденция, правосудие и государство актуальные вопросы теории и практики. Сборник статей VII международной научно-практической конференции. – Т., 2025.
2. Jurayev Z.A. O'g'rilik – salbiy ijtimoiy hodisa sifatida // J. Siyosatshunoslik, huquq va xalqaro munosabatlar. (2181-3477). 4-jild. – 10 (2025)
3. O'zbekiston Respublikasining «Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida» 2014-yil 14-maydagi qonuni // URL: <http://www.lex.uz>
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Ijtimoiy reabilitatsiya qilish va moslashtirish, shuningdek oilaviy-maishiy zo'rlik ishlatishning oldini olish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida» 2018-yil 2-iyuldagi PQ-3827-son qarori // URL: <http://www.lex.uz>
5. Емелькина Н.Л., Жураев З.А., Причины и последствия прибытия трудовых мигрантов из Узбекистана в Российскую Федерацию с несовершеннолетними детьми // Наука и практика: актуальные вопросы, достижения и инновации. Сборник статей ИВ международной научно-практической конференции. –2024.
6. Астанов И. Р. Зўрлик ишлатиб содир этиладиган жиноятлар ва уларни тергов қилишнинг ўзига хос жиҳатлари: Ўқув қўлланма. –Т., ТДЮУ, 2015. – Б. 139.
7. Abdurasulova Q.R. Kriminologiya: Darslik / Mas'ul muharrir yu.f.d., prof. M.H. Rustambayev. – T.: TDYUI nashriyoti, 2008. – B. 163.
8. Предоставление услуг полиции, часть межведомственного реагирования на гендерное насилие. Стандартные оперативные процедуры. 2015/ УНФПА, East European Institute for Reproductive Health.
9. Muxtorov J. S. Ichki ishlar idoralari profilaktika xizmatlari tomonidan jinoyatlarning oldini olishni ta'minlash: Yurid. fan. nomz. ... dis. – Т., 2009. – B. 114.
10. Морчев. И. А. Виктимологические аспекты предупреждения насильственных преступлений совершаемых в семье: Автореф. дис. ... кан. юрид. наук. – Краснодар. 2009. – С. 13.
11. Saydullayev Sh.A. Davlat va huquq nazariyasi: Darslik. – Т.: "Yuridik adabiyotlar publish", 2021.
12. Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi: Darslik. – Т.: "Adolat", 2018.
13. Yodgorov X.B. Fuqarolik protsessida muddatlar va unga rioya etishning ahamiyati: amaldagi qonunchilikni yanada takomillashtirishga doir ba'zi takliflar // Konferensiya materiallari to'plami. – B.32

“JAHON KRIMINOLOGIYASINING ILG‘OR TAJRIBALARI” MAVZUSIDA II XALQARO FORUM

Joriy yilning 17–18-noyabr kunlari Samarqand shahrida O‘zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti tomonidan tashkil etilgan “Jahon kriminologiyasining ilg‘or tajribalari” mavzusida II xalqaro forum o‘tkazildi.

Forumda Rossiya, Xitoy, Turkiya, Hindiston, Vengriya, Belarus, Qozog‘iston, Qatar, Tojikiston kabi davlatlarning politsiya idoralari va kriminologik tadqiqot tuzilmalari vakillari, 5 ta xalqaro (UNODC, TIKa, GIZ, KOICA, BKBOP SNG) va 8 ta milliy tashkilotlardan jami 54 nafar mutaxassis, jumladan, Qatar Amirligi politsiyasi Xavfsizlik ilmiy tadqiqotlar markazi direktori Jassim Muhammad al-Obaidli, Vengriya politsiyasi “Ludovika” Davlat xizmati universiteti Huquqni muhofaza qilish organlar fakulteti prorektori Gabor Kovach, Rossiya IIV Butunrossiya ilmiy tadqiqot instituti boshlig‘i Valeriy Kojokar, Belarus IIV Akademiyasi boshlig‘i o‘rinbosari Pavel Gridyushko, Tojikiston IIV Akademiyasi professori Safarzoda Hayot, Xitoy Jamoat xavfsizligi masalalari bo‘yicha Xeyfey ilmiy-tadqiqot instituti boshlig‘i o‘rinbosari Li Chan Jen, BMTning Jinoyat va narkotiklar bo‘yicha Markaziy Osiyo mintaqaviy boshqarmasi (UNODC) axborot markazi direktori Salome Florez, TIKa vakolatxonasi boshlig‘i Yesin Ajar, KOICA rahbari o‘rinbosari Pak Seolri, MDH UJQQM (BKBOP SNG) Byurosi direktori o‘rinbosari Baxrom Xonazarov va boshqalar ishtirok etishdi.

Forumda kriminologiya sohasi mutaxassislari tomonidan quyidagi ustuvor yo‘nalishlar, ya‘ni: global miqyosida jinoyatchilikka qarshi kurashish va uni oldini olishda sun‘iy intellekt va dipfeyk texnologiyalarini tadqiq etish; huquqbuzarliklar profilaktikasini amalga oshirishda jamoatchilik rolini kuchaytirish; ilm-fan sohasida kriminologik diagnoz va prognoz hamda ijtimoiy-huquqiy tahdidlarni tizimli ravishda o‘rganish; davlatlararo jinoyatchilikni hamkorlikda tadqiq qilish, ilmiy loyihalarni birgalikda ishga tushirishga doir masalalar muhokama qilindi va ilg‘or xorijiy tajribalar bilan o‘rtoqlashildi.

Shuningdek, Forum doirasida “Rossiya Federatsiyasi Ichki ishlar vazirligining Butunrossiya ilmiy-tadqiqot instituti” federal davlat muassasasi, V.F.Yakovlev nomidagi Ural davlat yuridik universiteti, Vengriyaning Milliy Kriminologiya instituti, Vengriyaning “Ludovika” Davlat xizmati universiteti Huquqni muhofaza qiluvchi organlar fakulteti bilan hamkorlik to‘g‘risida ikki tomonlama memorandumlar imzolandi.

Qatar Amirligi delegatsiyasi bilan ikki tomonlama muzokaralar o‘tkazilib, o‘zaro ilmiy stajirovkalar tashkil etish, qo‘shma tadqiqot loyihalarini o‘tkazish, O‘zbekiston Kriminologiya tadqiqot institutida “Qatar kriminologiyasini tadqiq qilish ofisi”ni tashkil etish kelishib olindi, shuningdek Vengriya, Tojikiston, Rossiya, Belarus, Qozog‘iston va Xitoy bilan jinoyatchilikning barvaqt oldini olish bo‘yicha har yili ilmiy loyihalarni amalga oshirish belgilab olindi.

O‘ndan ortiq xorijiy davlatlar va xalqaro tashkilotlar hamda mamlakatimizning yetakchi mutaxassislari ishtirok etgan mazkur xalqaro Forum davlatlar o‘rtasida ilmiy va amaliy hamkorlikni rivojlantirish, kriminologiya sohasida amalga oshiriladigan ilmiy izlanishlarni yanada muvofiqlashtirish, yangi tadqiqot yo‘nalishlarini shakllantirish va ilmiy natijalar samaradorligini oshirishda, eng asosiysi, jinoyatchilikka qarshi kurashish hamda uning oldini olishda muhim omil bo‘lib xizmat qilishiga ishonamiz.

KRIMINOLOGIYA SOHASIDA KONSTRUKTIV MULOQOT: yil yakunlari, kelgusi rejalar, taklif va tavsiyalar

2025-yilning 25-dekabr kuni Kriminologiya tadqiqot institutida O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya kengashining navbatdagi yig'ilishi bo'lib o'tdi.

Tadbirda Kengash tarkibiga kiritilgan, kriminologiya sohasiga yaqin bo'lgan o'ttizga yaqin davlat boshqaruv organlari, muassasa va tashkilotlar vakillari, kriminolog olimlar, jumladan: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi mas'ul xodimi, yuridik fanlar doktori, professor S.N. Gordeyev, Vazirlar Mahkamasi mas'ul xodimi, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori A.X. Radjapov, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Strategik va mintaqalararo tadqiqotlar instituti direktori o'rinbosari, falsafa fanlari nomzodi Sh.F. Nurullayeva, Jamoat xavfsizligi universiteti boshlig'i, yuridik fanlar doktori, professor M.X. Rustambayev, Oliy Majlis Qonunchilik palatasi huzuridagi Parlament tadqiqotlari instituti boshlig'i, yuridik fanlar doktori, dotsent A.I. Toshpulatov, O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi a'zosi, yuridik fanlar nomzodi M.A. Xasanova, Toshkent davlat yuridik universiteti yuridik fanlar doktorlari, professorlar: Q.R. Abdurasulova, S.S. Niyozova, A.A. Otajonov, Huquqni muhofaza qilish akademiyasi boshlig'ining o'rinbosari, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori, professor Ye.V. Kolenko, IIV Ma'naviy-ma'rifiy ishlar va kadrlar bilan ta'minlash departamenti boshlig'i o'rinbosari, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori U.K. Nurullayev, IIV Tashkiliy departamenti boshlig'i o'rinbosari F.Yu. Badalbayev, IIV Akademiyasi boshlig'ining o'rinbosari, harbiy fanlar bo'yicha falsafa doktori, professor R.O. Nigmatov, IIV Malaka oshirish instituti boshlig'i, texnika fanlari nomzodi, dotsent O.T. Axmedov va boshqalar, shuningdek, Kriminologiya tadqiqot instituti ilmiy tarkib xodimlari ishtirok etishdi.

Mazkur yig'ilishda Kriminologiya tadqiqot institutining 2025-yil davomida amalga oshirgan faoliyati yakunlari sarhisob qilinib, o'ndan ortiq ma'ruzachilarning chiqishlarida jinoiy-huquqiy sohada olib borilgan ilmiy tadqiqotlar, amaliy-tashkiliy ishlar hamda Institut faoliyati bilan bog'liq boshqa masalalar atroflicha muhokama qilinadi.

Qizg'in munozara tarzida o'tgan yig'ilish yakunida kriminologiya sohasini rivojlantirish, jinoyatchilikni ilmiy asosda o'rganish va barvaqt oldini olish, shuningdek, Kriminologiya tadqiqot instituti faoliyatini yanada jonlantirish va bu borada idoralararo hamkorlikni samarali tashkil etish to'g'risidagi taklif va tavsiyalar ilgari surilib, qarorlar qabul qilindi.

Mazkur tadbirda ilgari surilgan fikrlar kriminologiya sohasida olib borilayotgan ilmiy-amaliy islohotlarning ochiqligi va shaffofligini ta'minlash, ilmiy ishlanmalarni amaliyotga joriy etish, shuningdek, davlat organlari, ilmiy muassasalar va jamoatchilik o'rtasida samarali hamkorlikni yo'lga qo'yishga xizmat qiladi.

© O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti
TAHRIRIY-NOSHIRLIK MARKAZI

